

กว่าจะพบหลวงลุงชาย
แล้วพากันไปวัดญาณเวศก
(ลี้มหายาฯ ลาวัดพระพิเรนทร์ ไร่วัดญาณเวศกวัน)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
(ป. อ. ปยุตโต)

สรินนพานกาล
พระครูสังฆรักษ์ (ฉาย ปณฺณปาทีโป)
วัดญาณเวศกวัน

วันอาทิตย์ที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๖

กว่าจะพบหลวงลุงฉาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก

(ลิ้มหาจุฬาฯ ลาวัดพระพิเรนทร์ เร่งวัดญาณเวศกวัน)

© สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 978-616-7053-40-0

พิมพ์ครั้งที่ ๑ - ๒๕ ส.ค. ๒๕๕๘ (งานรักษาหลักฐาน)

พิมพ์ครั้งที่ ๔ - ธันวาคม ๒๕๖๖

๑,๐๐๐ เล่ม

– สิริธมาปนกาล พระครูสังฆรักษ์ (ฉาย ปญญาปทีโป)

วัดญาณเวศกวัน วันอาทิตย์ที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๖

(ทุนพิมพ์หนังสือเป็นธรรมทาน วัดญาณเวศกวัน)

แบบปก: พระครูวินัยธร (ชัยยศ พุทธิวิโร)

พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์

ท่านผู้ประสงค์จัดพิมพ์ ติดต่อขออนุญาตที่

วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระพิก อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๑๐

<http://www.watnyanaves.net>

พิมพ์ที่

อนุโมทนา

ท่านเจ้าคุณพระมงคลธีรคุณ (อินฺทฺร จินฺตาปญฺโญ) แจ้งว่า ที่ประชุมพระสงฆ์วัดญาณเวศกวัน มีสมานฉันท์ที่จะพิมพ์หนังสือ *กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก* เพื่อเป็นธรรมทาน ในวาระแห่งสรีรภาพกาล ของ พระครูสังฆรักษ์ (นาย ปญญาปทีโป) ณ วันอาทิตย์ที่ ๓ ธันวาคม ๒๕๖๖ โดยมีมุ่งหมายแผ่ขยายประโยชน์ทางธรรมทางปัญญาให้ไพศาล พร้อมทั้งเป็นอนุสรณ์ที่ยืนนานสืบไป

ในโอกาสแห่งภาพนกาลนั้น มีบรรณานุกรณีย์ ที่จะแจกมอบเป็นหลักอยู่แล้ว ๒ ฉบับ หนังสือ *กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก* นี้ นับว่าเป็นส่วนเสริม อันจะช่วยให้รู้จักหลวงลุงนาย พร้อมไปด้วยกันกับประวัติของวัดญาณเวศกวัน

ในการพิมพ์หนังสือ *กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก* ครั้งนี้ ขออนุโมทนา ศิลปิน นฤกุล พุกกลิ่น โดยความอนุเคราะห์ของคุณศศิธรดา พุกกลิ่น ที่ได้เอื้อเฟื้อถวายภาพวาดเสนาสนะและบรรยากาศในวัดญาณเวศกวัน รวม ๖ ภาพ เพื่อพิมพ์รวมไว้ เป็นการร่วมทำบุญในวาระนี้ด้วย

ขออนุโมทนากุศลจริยาของท่าน ที่ได้ร่วมแรงรวมใจในการประกอบบุญกรณีย์ อุทิศแก่ พระครูสังฆรักษ์ (นาย ปญญาปทีโป) ในวาระสำคัญนี้ ขอจงประสบความสำเร็จสุขเกษมศานต์ยิ่งยืนนานตลอดไป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

สารบัญ

อนุโมทนา

ก

กว่าจะพบหลวงลุงฉาย	
แล้วพากันไปวัดญาณเวศก	๑
๑. ปี ๒๕๑๒ มองพบจุดร่วม ที่วัดพระพิเรนทร์	๓
พ.ศ. ๒๕๑๒ ปีหมองเศร้า คราวควรขึ้น	๓
ปี ๒๕๑๒ มองวัดพระพิเรนทร์ เห็นบรรดาศิลปิน	๙
ยังไม่ถึงปี ๑๒ ตัวก็จวนหาย ต้องไปหาใน มจร.	๑๖
๒. จะรู้ชัดเรื่องวัดญาณเวศก ต้องสืบเหตุถึงมหาจุฬาฯ	๒๐
งานพจนานุกรมเดินหน้า	
งานมหาจุฬาฯ มาประดัง	๒๐
มหาจุฬาฯ ที่ทำงาน	
เอาเป็นอาวาสสถานได้อย่างไร	๒๓
อาจารย์สมบุรณ์หนุนงานธรรม	
สามสิบปี ก็ทวงอยู่นั้น	๒๗
ผู้มีน้ำใจพิมพ์ต้นฉบับให้ ๑๗ ปี	
คือ คุณชลธีร์ ก็มากับปี ๑๒	๓๔
หนังสือพุทธธรรมเข้ามา	
หนังสือพจนานุกรมล้มหาย	๓๙

เสร็จงานแล้ว ละคุณชลธีร์ ลี้มหาจุฬาฯ ลาวัดพระพิเรนทร์	๔๓
เกือบลี้ไป เล่าแถมท้าย เรื่องลี้มหาจุฬาฯ	๔๗

๓. ฉายภาพวัดพระพิเรนทร์ ให้เห็นชัดวัดญาณเวศก์ ๕๖

สมภารวัดพระพิเรนทร์ แทบไม่เว้น ต้องเป็นวัณโรค	๕๖
วัดพระพิเรนทร์ย้อนหลัง ครั้งก่อร่างสร้างตัว	๖๒
หลังสมัยโคลนเลน ที่ชุมนุมของหมู	๖๗
สร้างเมรุสงเคราะห์ชาวบ้าน งานศพมี พิธีก็มา	๗๑
สร้างโรงเรียนพัฒนาพระเถร หลังสร้างเมรุให้ประชาชน	๗๖
ร.ร.บาลี วพร. เปิดแล้ว แต่ตัวหลักไม่พ้น มจร.	๘๓
ทำไมไปอยู่แต่ มจร. ไม่เจอหน้าทั้งเถร ทั้งศิลาปินที่ วพร.	๘๘
เรื่องนี้ยาว ถึงมิใช่ชาววัดพระพิเรนทร์ ก็มองเป็นความขี้ใจ	๑๐๐

๔. กว่าจะงานที่มุ่งหมาย จะได้โอกาส ก็แสนนาน	๑๑๑
เป็นเจ้าอาวาส ๒ ปี	
ลาออกใช้เวลา ๔ ปี	๑๑๑
เปาแคนในแดนอเมริกา	
ที่หาไม่ได้หวัร่อ ที่สวอร์ทมอร์ไม่อย่างนั้น	๑๑๖
มีชีวิตมีสังคมต่างกัน	
ก็อยู่ร่วมกันให้ดี ต่างมีหน้าที่ต้องพัฒนาตน	๑๒๖
เวลาไม่ร่อ Swarthmore	
ประเดี๋ยวก็ ๔๐ ปี	๑๓๔
งานที่อเมริกาที่สำคัญ	
แต่ถึงเวลาของงานที่เมืองไทย	๑๔๑
๔ ปีแล้ว ลาออกได้	๑๔๘
เรื่องยาว แต่มองไม่ยาก	๑๕๓
๕. ตัวอยู่วัดพระพิเรนทร์ งานออกไปกวาดหนังสือธรรม	๑๕๙
ตัวคนเดียวทำหนังสือ	
หลายมือมาช่วยไม่ให้ขาดอาหาร	๑๕๙
สิ้นหลวงพี่ใหม่ ได้รู้จักหลวงลุงนาย	๑๖๘
มีน้ำใจ พึ่งให้มากับไฟปัญญา	๑๗๔
งานใหญ่งานย่อย ทอยยแพร่กซ้อน	
ตามไปรอนถึงอเมริกา	๑๗๖
- ที่เมืองไทย งานแบบเรียนวิชาธรรมวินัย ยังรออยู่	๑๗๖
- งานขยาย “พุทธธรรม” เป็นเล่มใหญ่ เข้ามาโดยไม่คาด	๑๗๗
- ปี ๒๒ เกิดพจนานุกรมพุทธศาสน์เล่มย่อย ช้อนเข้ามา	๑๗๘
- ปี ๒๔ งานที่อเมริกา แทรกเข้ามาอีกครั้งปี	๑๘๔

เกือบครึ่งปี ที่ Harvard	
ปิดท้ายที่ Berkeley	๑๘๙
งานพุทธธรรมในเมืองไทย	
ได้อาศัยน้ำใจที่ Harvard	๑๙๕
เสร็จงาน ดูผ่านๆ เลี้ยวแผ่นดินอเมริกา	๒๐๒
- เยี่ยมนิวยอร์ก ย้อนอดีตสักนิด	๒๐๒
- แวะชิคาโก ยกอดีตขึ้นสู่ปัจจุบัน	๒๐๕
- ที่ใหม่เรื่องใหม่ เจอทั้งคนเก่าและคนเพิ่งพบที่นั่น	๒๐๖
- เรื่องเกร็ดๆ ฝอยๆ บางทีไม่ใช่เรื่องย่อย แต่คือปัญหาใหญ่	๒๐๘
- ดูอีกที วัดแรกที่ได้เยือนในปี ๑๕ คราวมาอเมริกาครั้งแรก	๒๑๑
- ผ่านแวบๆ ที่อเมริกา ก่อนมาติดอยู่กับที่ ในเมืองไทย	๒๑๒

๖. กวดหนังสือธรรมใหญ่ ทันถูกโรคขับไล่จากกรุงเทพฯ ๒๑๖

งานบีบเร่ง ชีวิตบีบรัด	๒๑๖
หนังสือพุทธธรรม	
เขียน ๓ ปี พิมพ์ ๑ ปี	๒๒๗
พุทธธรรม เสร็จเป็นเล่มปี ๒๕	
แต่จบเต็มเล่ม ปี ๒๙	๒๓๔
- พุทธธรรม เสร็จเล่มเนื้อความ “ดุษณี” ต้องออกตามมาอีกเล่ม ๒๓๔	
- งานแทรกมาซ้อนมา แน่ว่าต้องทัน คืองานหลวงพ่อบ้านกว้าง ๒๓๘	
- จังหวะดี มีช่องให้ ถึงโรคภัยมา งานก็เดิน โรงพยาบาลก็เข้าได้ ๒๒๓	
- อยู่พื้นฐาน อยู่กับงาน อยู่กับโรค เสร็จงาน ทั้งฐาน ไปหาอโรค ๒๔๘	

พุทธธรรมชักพา ญาติโยมเนื่องมา	
พาสู่วัดญาณเวศก์	๒๕๓
- มาหา มาตามหนังสือพุทธธรรม ยุคเล่มเล็ก ฉบับเดิม	๒๕๔
- หนังสือพุทธธรรมเล่มใหญ่ โยงเหตุการณ์ยาวไกล ตั้งแต่ปี ๒๕	๒๖๔
พลิกผัน หรือหักเหอย่างไร	
จึงได้เกิดได้มีวัดญาณเวศกวัน	๒๗๔
งานมา มีแต่งงานนอกแผน	
แผนมา มีแต่แผนไม่ให้งาน	๒๗๕
แผนให้ละงานไปเที่ยว	
กลายมาทำหนังสือนี้เดียวอยู่ในดงดอย	๒๘๕
อาตมาเป็นแก่นักเรียนตลอดชีวิต	
ไม่มีสิทธิ์มีเลขานุการ	๒๙๖
<i>ภาคผนวก: วัดญาณเวศกวัน - ความเป็นมาเท่าที่ระลึกได้</i>	<i>(๓๐๑)</i>
<i>ลำดับเหตุการณ์ (กาลานุกรม)</i>	<i>(๓๑๑)</i>
<i>ปัจฉิมลิขิต</i>	<i>(๓๒๕)</i>
<i>ตอนต่อไป - พบกันแล้ว ที่ศาลากลางสระ จะพากันไปวัดญาณเวศก์</i>	<i>(๓๓๑)</i>



ภาพวาด : ศิลปิน นกุล พุกกลิ่น



ภาพวาด : ศิลปิน นกุล พุกกลิ่น

กว่าจะพบหลวงลุงชาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก

(ลี้มหาจุฬาฯ ลาวัดพระพิเรนทร์ ไร่วัดญาณเวศกวัน)



ดังที่พอจะทราบกันอยู่ ณ ที่ก่อตั้งสำนักสงฆ์ญาณเวศกวัน
หลังพุทธมณฑล อ.สามพราน จ.นครปฐม มีพระภิกษุ ๓ รูป
เดินทางมาพำนักอาศัยเริ่มแรก เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๒
อันเป็นวันเข้าพรรษา และถือว่าวัดญาณเวศกวันมีกำเนิดแต่นั้นมา

พระภิกษุ ๓ รูปนั้น ตามภาวะและฐานะล่าสุดในบัดนี้ คือ

๑. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)
๒. พระมงคลธีรคุณ (อินศร จินตาปญฺโญ)
๓. พระครูสังฆรักษ์ (ฉาย ปญฺญาปทีโป) - มรณภาพ

แต่ในวาระที่เดินทางมาจำพรรษาแรกเมื่อปี ๒๕๓๒ นั้น
พระ ๓ รูป ยังเป็น พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต) พระมหาอินศร
จินตาปญฺโญ และพระฉาย ปญฺญาปทีโป ตามลำดับ

พระภิกษุทั้ง ๓ รูปที่เดินทางมาครั้งนั้น เป็นพระจาก
กรุงเทพฯ ในสังกัดวัดพระพิเรนทร์ ถนนวรจักร เขตป้อมปราบฯ จึง
มีภูมิลำเนาอยู่ที่นั่น

ถ้าต้องการทราบความเป็นมาของวัดญาณเวศกวัน ก็ต้องรู้
เรื่องราวเก่าๆ ว่า พระ ๓ รูปนั้น มีวัดอยู่ในกรุงเทพฯ แล้ว ไปอย่างไร
มาอย่างไร จึงต้องออกจากวัดพระพิเรนทร์ จนมาอยู่ที่วัดญาณเวศกวัน



พระเทพคุณาธาร (หลวงพ่อดพระพิเรนทร์)

ปี ๒๕๑๒ มองพบจุดร่วม ที่วัดพระพิเรนทร์

พ.ศ. ๒๕๑๒ ปีหมองเศร้า คราวควรขึ้น

ถ้าจะเล่าความหลังทั้งหมด ก็จะยืดยาวเกินไป พอดีว่า ถอย
หลังจาก พ.ศ. ๒๕๓๒ นั้นไป ๒๐ ปี คือใน พ.ศ. ๒๕๑๒ มีเหตุการณ์
ที่เกิดขึ้นแก่พระ ๓ รูปนั้น แม้จะต่างเรื่องต่างราวกันไกล แต่เป็น
เหตุการณ์ร่วมในปีเดียวกัน จึงจับเอาเป็นจุดกำหนดในการเล่าเรื่อง

พ.ศ. ๒๕๑๒ เรียกได้ว่าเป็นปีพิเศษสำหรับวัดพระพิเรนทร์
เนื่องจากมีเหตุการณ์เด่นๆ หรือสำคัญๆ เกิดขึ้นหลายอย่าง
เหมือนมาประดังในปีเดียวกัน

เรื่องแรก คือ หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ ได้แก่ ท่านเจ้าคุณ
พระเทพคุณาธาร (ผล ชินปุตฺโต) ได้มีความมุ่งมั่นเอาจริงเอาจัง
ต่อเนื่องมานานนับสิบๆ ปีแล้ว ที่จะส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติ
ธรรมของสำนักเรียนวัดพระพิเรนทร์ ให้เจริญรุ่งเรืองเฟื่องฟูเท่าที่
จะเป็นไปได้

จนมาถึงครั้งล่าสุด หลวงพ่อได้ให้รื้อกุฏิทั้งหลาย ทั้งกุฏิไม้
กุฏิปูน แยกกำแพงวัดด้านใต้ทั้งหมด ซึ่งล้วนเป็นกุฏิของพระ
ผู้ใหญ่ แล้วสร้างอาคารโรงเรียนพระปริยัติธรรม ๓ ชั้น ยาวตั้งแต่
ชิดกำแพงวัดด้านตะวันตก ไปจนถึง ร.ร.เทศบาลวัดพระพิเรนทร์

การก่อสร้างอาคารโรงเรียนพระปริยัติธรรม ๓ ชั้น ๑๐ x
๒๙ เมตร นั้น สำเร็จเสร็จสิ้นตามแผน คือทันปีการศึกษา ๒๕๑๒

ก่อนอาคารโรงเรียนจะเสร็จ หลวงพ่อก็ได้เตรียมการไว้แล้ว คือ ได้บอกรับสามเณรจากวัดในต่างจังหวัด มาอยู่ประจำเพื่อเรียน พระปริยัติธรรมแผนใหม่ โดยหลวงพ่ोजัดการอุปถัมภ์ดูแลทุกอย่าง

ในรุ่นแรกนี้ มีสามเณรจากจังหวัดต่างๆ โดยมากจาก สุพรรณบุรี รวม ๓๐ รูป แน่แน่นอนว่า หลวงพ่อมุ่งหวังให้การศึกษาของ สามเณรเหล่านี้เป็นจุดเริ่มสำคัญที่จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ของสำนักเรียนวัดพระพิเรนทร์ในกาลเบื้องหน้ายาวนานสืบไป

สามเณร ๓๐ รูป ที่เป็นรุ่นแรก แต่กลายเป็นรุ่นเดียวนั้น เท่าที่ทราบว่ายังอยู่ในเพศบรรพชิต เหลืออยู่ ๒ รูป คือ สามเณร อินศร ดวงคิด จากเชียงราย ซึ่งเป็นหัวหน้าสามเณรรุ่นนั้น ได้มาเป็น พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (อินศร จินฺตาปญฺโญ) รองเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ในบัดนี้ กับ สามเณรแถม โพธิ์ศรี จาก สุพรรณบุรี ซึ่งได้อยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ตลอดมา จนเป็นเจ้าอาวาส ในปัจจุบัน คือ พระครูภัทรกิตติสุนทร (แถม กิตฺติภทฺโท)

เมื่อวาระเริ่มปีการศึกษามาถึง ณ วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ได้นิมนต์เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสามพระยา แม่กองบาลี มาเป็นประธานเปิด และพระมหาประยุทธิ์ ปยุตฺโต ได้ถูกกำหนดตัวให้อยู่ร่วมพิธีด้วย

พอหลวงพ่อดูสามพระยาแล้วเปิดเสร็จแล้ว พระมหาประยุทธิ์ก็ได้รับมอบหมายหรือสั่งให้พูดแก้ที่ประชุม ทำนอง ปฐมนิเทศเรื่องการเรียนบาลีแก่สามเณรที่จะเป็นนักเรียนต่อไป

พระมหาประยุทธิ์พอจะรู้ตัวว่าที่หลวงพ่อกำลังทำงานใหญ่ครั้งนี้ ก็คงมุ่งหวังให้พระมหาประยุทธิ์รับภาระ เพราะอยู่ในสายโดยตรง และที่วัดพระพิเรนทร์ก็มี ป.ธ.๙ อยู่องค์เดียว

ถามชัดด้วยว่า พระผู้ใหญ่ได้จัดเตรียมการไว้แล้ว โดยเจ้าตัวไม่ต้องรู้ด้วย ว่าทำในปี ๒๕๑๒ นั้น ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระมหาประยุทธ์จะได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ เรียกว่า เป็นเจ้าคุณ ในนามว่า พระศรีวิสุทธิโมลี นี่คือนงานจะมาถึงตัวแน่ๆ

แต่สำหรับตัวพระมหาประยุทธ์เอง ยังมองไม่เห็นว่าจะรับภาระนี้ได้อย่างไร เพราะว่า พอจบ ป.ธ.๙ ในปี ๒๕๐๔ บวชพระแล้ว ก็ต่อยจบเป็นพุทธศาสตรบัณฑิต ที่มหาจุฬาราม ตามมาด้วย เป็นอาจารย์สอนที่มหาจุฬาราม นั้น ในปี ๒๕๐๕

แต่นั้นยังไม่เท่าไร เพราะเป็นการไปสอนในวันหนึ่งๆ เสร็จแล้วก็กลับมาวัด

ครั้นถึงปี ๒๕๐๗ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ ที่มหาจุฬาราม นั้น คราวนี้งานเต็มตัวเต็มที่มีชีวิตอยู่ที่มหาจุฬาราม สอนและทำงานแล้วมักจะนอนค้างที่มหาจุฬาราม ถึงวันพระจึงกลับไปวัดที่หนึ่ง แต่วันพระเลิกบางทีก็ไม่ได้กลับ บางทีเกือบครึ่งเดือนจึงได้มาวัดของตัวเอง คือวัดพระพิเรนทร์ที่หนึ่ง

เฉพาะงานที่มหาจุฬาราม อย่างเดียว เวลาก็ไม่พออยู่แล้ว จะทำอย่างไรกับงานที่วัดพระพิเรนทร์

แต่แล้ว เหตุการณ์ที่มากับเวลา ก็ตัดสินใจให้เอง เรื่องมีว่า ต่อมาไม่นาน หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ ซึ่งมีโรคหอบเป็นโรคประจำตัวมานานแล้ว ได้อาพาหนัก

โรคหอบกำเริบรุนแรงมาก และในที่สุด ท่านก็ถึงมรณภาพที่โรงพยาบาลสงฆ์ เมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม ในปี ๒๕๑๒ นั้นเอง

เมื่อหลวงพ่อดพระพิเรนทร์สิ้นแล้ว ที่วัด ทั้งพระทั้งโยมก็ยุ่งกับการจัดงานศพ และก็ใช้อาคารโรงเรียนพระปริยัติธรรมหลังใหญ่ที่ท่านให้สร้างเสร็จใหม่ ซึ่งเป็นที่อยู่ี่เรียนของบรรดาสามเณรที่รับเข้ามาใหม่นั้นเอง เฉพาะชั้นล่างทั้งหมด เป็นที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล

ส่วนในด้านการจัดการเล่าเรียน แผนงานส่วนที่เป็นหลักเพื่อการระยะยาวก็หายไปกับตัวท่าน การจัดการเรียนการสอนจึงดำเนินการพอให้เป็นไปได้ก่อน โดยเป็นภาระของพระครูปลัดสมัย กิตฺติทุโต ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ของสำนักเรียนมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๘ และเป็นพระอาจารย์ที่อุปการะดูแลพระมหาประยุทธิ์มาแต่เดิม ตั้งแต่เป็นสามเณรมาอยู่ที่วัดนี้ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ และพระมหาประยุทธิ์เรียกท่านว่า “หลวงพี่ใหม่”

เมื่อเรื่องเป็นไปอย่างนี้ พระมหาประยุทธิ์ก็ยังไม่ต้องรับภาระอะไรเกี่ยวกับงานใหม่ของท่าน ชีวิตก็ไปอยู่กับมหาจุฬาฯ ซึ่งเป็นทั้งที่ทำงาน และเหมือนเป็นนิवासสถาน อย่างเดิมต่อไป

ปลายปีนั้น ตามที่ผู้ใหญ่จัดวางกันไว้แล้ว ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๒ พระมหาประยุทธิ์ ซึ่งบวชมาได้ ๙ พรรษา ทำงานที่มหาจุฬาฯ นับเฉพาะตั้งแต่เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ เป็นปีที่ ๖ ก็ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ในราชทินนามว่า พระศรีวิสุทธิโมลี

ถึงแม้หลวงพ่อไม่อยู่แล้ว แต่หลวงพี่ใหม่ก็ส่งเสริมเต็มที่ ท่านและพระที่วัดช่วยกันจัดอะไรๆ ให้เป็นอย่างดี เหมือนจะให้ปลอดภัยไปรุ่งโล่งใจที่จะอยู่ให้สบาย ในชั้นบนของกุฏิสร้างใหม่ ๔ ห้อง ที่หลวงพ่อดพระพิเรนทร์ได้จัดให้ย้ายขึ้นไปอยู่องค์เดียว

แม้ว่าจะไม่ต้องรับภาระงานการอะไรที่วัดพระพิเรนทร์ชัดเจน แต่ถึงตอนนี้ โดยฐานะที่ควรมีความรับผิดชอบ ก็ต้องให้ความสำคัญแก่วัดของตนมากขึ้นบ้าง มิใช่เหมือนกับว่ามีชื่ออยู่อาศัยที่นั่น แต่ไม่มีตัวปรากฏให้เห็นเลย

เป็นอันว่า ถึงตอนนี้ พระมหาประยุทธ์ ซึ่งเป็นพระศรีวิสุทธิโมลีแล้ว ปรากฏตัวอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์มากขึ้น ก่อนนั้น ตั้งแต่ปี ๒๕๐๗ เป็นต้นมา สอนหนังสือ ทำหนังสือ ทำงาน ฉ้น แล้วก็นอนค้างอยู่ที่มหาจุฬาฯ เรื่อยๆ ที่นี้ก็เปลี่ยนไป กลายเป็นว่า นอนค้างคืนที่มหาจุฬาฯ น้อยลง พอถึงแค่ประมาณเที่ยงคืน ก็เดินทางกลับมาอนค้างที่วัดพระพิเรนทร์ วันรุ่งขึ้นจึงเดินทางไปยังมหาจุฬาฯ ใหม่ ไม่ใช่อยู่ที่มหาจุฬาฯ อย่างแทบจะเป็นแห่งเดียว มาวัดชัดเจนอยู่แค่วันพระใหญ่

สำหรับสามเณร ๓๐ รูปนั้น อย่างที่ว่าแล้ว ก็เป็นไปตามหลักธรรมาของความรับผิดชอบพื้นฐาน จึงอยู่ในการปกครองดูแลของอาจารย์ใหญ่ คือหลวงพี่ไหม (พระครูปลัดสมัย กิตฺติทฺตฺโต)

ส่วนพระศรีวิสุทธิโมลี ซึ่งต่อไปขอเรียกว่าอาตมา เมื่อยังรับผิดชอบงานที่มหาจุฬาฯ ค่อนข้างเต็มที่ ก็ไม่มีโอกาสได้เกี่ยวข้องกับอะไรกับสามเณร บางทีโดยบังเอิญก็อาจจะได้พบได้ผ่านเห็นกันกับสามเณรอินศร สามเณรแถม หรือสามเณรรูปอื่นๆ บ้าง คงไม่เกินปีละ ๒-๓ ครั้ง

เล่าเพิ่มไว้ให้เต็มความสักระยะ ที่ว่าอาตมาขึ้นไปอยู่บนกุฏิสร้างใหม่ชั้นบนหมดทั้งชั้นนั้น ชั้นล่าง หลวงพี่ไหมก็จัดให้เป็นครัวของสามเณร นี่ก็อาจจะเป็นเหตุหนึ่งให้อาตมาได้พบเห็น ได้พูดคุยทักทายกับสามเณรบ้าง ในบางโอกาสที่ลงจากกุฏิเดินผ่านที่นั่น

ส่วนชั้นบน ที่ท่านมอบให้เป็นที่อยู่ แต่ไม่ค่อยได้อยู่ นั่น โยมบิดาของอาตมาเองก็นำลูกชายของโยมอาท่านหนึ่ง คือคุณสุชัย อารยางกูร มาพักอยู่ เพื่อไปเรียนในชั้นมัธยมศึกษา เท่ากับช่วยดูแลหรือเฝ้ากุฏิให้ เฝ้ากุฏิจริงๆ เพราะคงไม่มีของอะไรให้ต้องเฝ้า

ตรงนี้ ต้องยอมรับความบกพร่องของตนเอง คือ เมื่ออยู่กับงานของมหาจุฬาฯ อย่างที่เรียกได้ว่าเต็มเวลานั้น ในด้านส่วนตัวก็ไม่ได้เอาใจใส่ หรือไม่มีเวลาคิดถึงบุคคลข้างเคียงให้มากเท่าที่ควร ไม่ต้องพูดถึงพระเถระในวัด ที่กุฏิใกล้กุฏิไกล แม้แต่คนที่เรียกกันว่า ลูกศิษย์ซึ่งดูแลกุฏิไว้ ก็ได้พบปะสังสรรค์กันแสนจะน้อย

ตามเหตุการณ์ที่เป็นมาอย่างนี้ จะต้องเห็นว่าเป็นพระคุณอย่างสูงของหลวงพี่พระครูปลัดสุมัย กิตฺติทฺตฺโต ในฐานะอาจารย์ใหญ่ ในการที่ว่าเมื่องานใหญ่ที่เริ่มขึ้นใหม่ๆ ประสบเหตุร้ายสูญเสียผู้นำลงไปอย่างฉับพลัน ท่านก็ยังพาการศึกษาของสำนักเรียนให้ดำรงคงอยู่และดำเนินสืบต่อมาได้

พร้อมกันนั้น ก็น่าอนุโมทนาที่บรรดาสามเณรซึ่งเพิ่งเริ่มตั้งต้นตั้งตัวในการศึกษาสายใหม่ เมื่อต้องประสบอุบัติเหตุขาดศูนย์กลางแหล่งกำลังลงไปโดยฉับพลัน ก็ยังมีกำลังใจและดำรงตนไว้ได้ด้วยดีที่จะศึกษาเล่าเรียนทำหน้าที่ของตน ขวนขวายต่อมา จนพากันสำเร็จการศึกษาก้าวหน้าไปในชีวิตที่ดั่งตามกำลังความสามารถ

รวมความว่า ถึงตอนนี้ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ ซึ่งเป็นพระยุคล์ต้นกำเนิดวัดญาณเวศกวันรูปหนึ่ง ได้ปรากฏตัวขึ้นแล้ว ขณะยังเป็นสามเณรอินศร ดวงคิด ซึ่งบรรพชามาได้ ๒ ปี กำลังจะเริ่มเรียนพระปริยัติธรรมแผนใหม่ มีภาษาบาลีเป็นแกน

ปี ๒๕๑๒ มองวัดพระพิเรนทร์ เห็นบรรดาศิลปิน

วัดพระพิเรนทร์นี้มีชื่อเสียงเลื่องลือเป็นที่รู้จักกันไป ว่าเป็นวัดที่มีเมรุเผาศพ และความเป็นที่เผาศพของวัดพระพิเรนทร์นั้น ก็มีลักษณะพิเศษที่ว่า เป็นวัดแบบชาวบ้าน เผาศพไม่เลือกชั้น ปรากรกว่าทั้งที่เป็นวัดเล็กๆ วัดพระพิเรนทร์ได้เป็นที่นิยมจัดงานศพ กันมากมายล้นเหลือ

เมื่อมีการเผาศพแบบชาวบ้าน ก็มีการจัดงานจัดพิธีตามที่นิยมทำกันมาตามประเพณี และตามวิถีชีวิตของชาวบ้าน ถ้าเป็นงานใหญ่ๆ หรือเจ้าภาพมั่งมี เย็นลง เผาศพเสร็จแล้ว กลางคืนก็อาจจะมียมหรสพ มีหนัง มีลิเก

สำหรับหนัง หรือภาพยนตร์ ก็ฉายกลางแปลง ตั้งจอกลางลานวัด พอหนังจะเริ่มฉาย ก็ได้ยินเสียงเด็กๆ เฮกันดังลั่น ส่วนลิเก หรือนาฏดนตรี (ศัพท์ใหม่สมัยจอมพล ป.) ก็จัดเวทีที่ศาลาอันเป็นที่ตั้งศพ ซึ่งมีเตาเผาศพอยู่ข้างหลังนั้นแหละ ซึ่งจากตั้งขึ้นมา ก็บังเตาเผาศพไปในตัว

นอกจากลิเกแล้ว ที่มีเป็นประจำ ก็คือปี่พาทย์ งานใหญ่ๆ บางงานก็มีปี่พาทย์มอญอีกด้วย ทำให้งานครึ้มดี หรือไม่ก็ครึ้มเครงมาก

ชีวิตคนสมัยครึ่งศตวรรษก่อนนั้น แม้จะถือว่าเข้ามาในยุคของความเจริญแล้ว แต่ก็ยังไม่ร่ำรวยไม่ร่ำรวยอย่างทุกวันนี้ ตลอดสมัยที่อาตมาอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ พิธีศพมีการสวดพระอภิธรรม ๔ จบ แต่ละจบเว้นช่วงห่างกันพอสมควร จะเสร็จพิธีก็ต้องถึง ๔ ทุ่ม คือ ๒๒ น. ไปแล้ว เพราะฉะนั้น งานศพจึงคึกคัก เป็นจริงเป็นจัง มีเสียงดนตรีปี่พาทย์ มีกิจกรรมต่างๆ พรั่งพร้อมไปด้วยการสังสรรค์

หลวงพ่อดิเรกพระพิเรนทร์จะได้รู้จักคุ้นเคยกับทางบ้านของคุณหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ที่บ้านบาตร มาแต่เมื่อไรอย่างไร อาตมาไปอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์เมื่อยังเป็นเณรเล็กๆ ก็ไม่รู้เรื่อง แต่มีพระวัดพระพิเรนทร์ไปรับบิณฑบาตประจำที่บ้านของท่าน เป็นพระภิกษุชรา ชื่อว่าหลวงตาหลี่

เรื่องมาเกี่ยวข้องกับตัวเอง เมื่อหลวงตาหลี่ถึงมรณภาพ ในเดือนกุมภาพันธ์ ปี ๒๕๐๐ ในงานศพของหลวงตานั่นเอง โยมทางบ้านจะปรึกษากับพระผู้ใหญ่อย่างไรก็ไม่ทราบ หลวงพี่ใหม่ได้แนะนำแกลยให้อาตมาไปรับบาตรประจำ แทนหลวงตาที่ได้ถึงมรณภาพไป อาตมาไปรับบิณฑบาตที่นั่นจนกระทั่งต่อมาเมื่ออาพาธเป็นวันโรคอย่างรุนแรง จู่ๆ ใจเป็นเลือดมากมาย สามเณรที่ไปรับบิณฑบาตก็หายไปฉับพลัน โดยไม่มีโอกาสบอกเล่าใครๆ

มีบางท่านเล่าว่า คุณหลวงประดิษฐไพเราะเป็นผู้ที่ได้เอื้อเพื่อช่วยจัดนักดนตรีไปบรรเลงปีพาทย์ประจำที่วัดพระพิเรนทร์

เมื่อมีวงปีพาทย์บรรเลงเป็นประจำ มีนาฏดนตรีบ่อยครั้ง เวลาผ่านไป ศิลปินมากมายก็คุ้นเคยกับวัด ทั้งมาวัด และมาพบปะกันเอง จนวัดนี้เป็นที่รวมหรือเป็นที่ชุมนุมแห่งหนึ่งของศิลปิน บางท่านจะบวชลูกหลานหรือบวชตัวเอง ก็มาบวชที่วัดพระพิเรนทร์

แล้วก็มีศิลปินท่านหนึ่งมาบวชอยู่ที่นั่นจนเป็นพระผู้ใหญ่ในวัด เป็นพระครูฐานานุกรมของหลวงพ่อดิเรก คือพระครูสังฆรักษ์ ประสม กิตติญาณ (ต่อมาได้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ และมีสมณศักดิ์เป็นที่พระครูกิตติญาณประยุต)

อีกท่านหนึ่งที่รู้จักกันดีในวัด เป็นศิลปินชั้นครูผู้ชราแล้ว ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของเหล่าศิลปิน ชื่อว่าครูนิ่ม โพธิ์เยี่ยม ได้มาอยู่กับพระครูสังฆรักษ์ด้วย เมื่ออาตมาเป็นสามเณรไปอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ ก็ได้คุ้นเคยกับโยมนุ่มตั้งแต่ต้นมาจนตลอด

ที่นี้ ในหมู่ศิลปินนั้น ก็ย่อมมีฐานะความเป็นอยู่ต่างๆ กันไป บางท่านเป็นผู้ใหญ่มีชื่อเสียง แต่บางคนก็จนยากอยู่ลำบาก เมื่อวัดเป็นที่รวมของศิลปิน และในเมื่อหลวงพ่ोजิดมีเมตตา หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ก็เลยกลายเป็นพระผู้ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ศิลปิน และศิลปินก็ได้อาศัยพระครูสังฆรักษ์ประสม กิตติภาโณ ซึ่งเป็นอดีตศิลปิน เป็นที่ยึดโยงสื่อสารกัน และสื่อสารกับทางวัด

ด้วยความสนิทสนมและมีใจผูกพันกับวัดพระพิเรนทร์ ครั้งหนึ่ง ศิลปินชาวนาฏดนตรีก็ได้ตั้งคณะนาฏดนตรีขึ้นมา ให้ชื่อว่า ลิเกคณะรวมศิษย์ ว.พ.ร. ซึ่งเท่าที่จำได้ มีอยู่จนกระทั่งเกิดสภาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน ไม่ทราบว่ายี่สิบนี้ยังมีอยู่หรือไม่

ในปี ๒๕๑๒ ที่หลวงพ่อบุญเทพคุณาธาร ถึงมรณภาพนั้น ตอนท้ายปี ได้มีเหตุการณ์สำคัญของวงการศิลปินเกิดขึ้น คือการตั้ง “สภาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน”

การรวมกำลังตั้งสภาคมได้เริ่มขึ้นในงานทำบุญเลี้ยงพระงานศพหลวงพ่อบุญเทพคุณาธารนั่นเอง ในตอนปลายเดือนตุลาคม (หลวงพ่อบุญถึงมรณภาพในวันที่ ๗ ต.ค. ๒๕๑๒)

อย่างที่ได้อ่านแล้วข้างต้น ท้ายปี ๒๕๑๒ นั้น อาตมาจะได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ จึงเป็นธรรมดาว่า กว่าที่จะถึงเดือนตุลาคม ชาววัดก็รู้เรื่องนี้กันทั่วแล้ว

ถึงแม้อาตมาจะอยู่มาทำงานในความเจียม โดยแทบไม่ได้
อยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ แต่ท่านที่เกี่ยวข้องกับวัดก็จะไม่ยอมให้เจียม
แล้วในคณะผู้ริเริ่ม ก็มีท่านที่ได้ขอให้อาตมาคิดชื่อให้แก่สมาคม
เมื่อตกลงชื่อว่า สมาคมสงเคราะห์สหายศิลปินแล้ว ก็ขออักษรย่อ
ซึ่งยุติว่า ส.ส.ศ. ถ้าเขียนให้สะดวกตามนิยมของสมัยนี้ ก็คือ สสศ.

ได้ทราบว่าคุณริเริ่มได้ตกลงวางรูปงานกันจริงจังตอนสิ้น
ปีในวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๑๒ แล้วก็เปิดสมาคมเป็นทางการใน
วันที่ ๓ กันยายน ๒๕๑๓ โดยมีศาสตราจารย์ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์
เป็นนายกสมาคมคนแรก แล้วก็ได้จัดงานไหว้ครูดนตรีไทย
ประจำปี ที่วัดพระพิเรนทร์ เป็นครั้งแรก ในวันพฤหัสบดีที่ ๑๐
กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๓ และได้ทราบว่ก็ยังจัดกันอยู่จนบัดนี้ โดย
กำหนดในสัปดาห์ที่ ๒ แห่งเดือนกันยายน ของแต่ละปี

เมื่อศาสตราจารย์ ดร. อุทิศ นาคสวัสดิ์ ได้เป็นนายก
สมาคมนี้ ก็ย่อมมีเหตุให้อาตมาต้องพบกับท่านที่วัดพระพิเรนทร์
เป็นครั้งคราวมาเรื่อยๆ ตอนแรกจำท่านไม่ได้ จนกระทั่งต่อมาเมื่อ
พบทวนเรื่องเก่า จึงได้ความว่าได้พบกับท่านมาก่อนแล้ว ครั้งแรก
ที่ประเทศมาเลเซีย เมื่อปี ๒๕๑๐

เรื่องมีว่า ใน พ.ศ. ๒๕๑๐ อาตมาอยู่ในคณะผู้แทน
สถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ก็คือ
เป็นผู้แทนของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้นแหละ เดินทางใน
ความอุปถัมภ์ขององค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล./
WFB) ไปเยี่ยมเยียนสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนา
ใน สิงคโปร์ ลังกา มาเลเซีย ไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี และฮ่องกง เป็น
เวลา ๑ เดือน (๙ มิ.ย. – ๘ ก.ค. ๒๕๑๐)

หัวหน้าคณะเดินทางครั้งนั้น ก็คือเจ้าประคุณสมเด็จพระ
พุทธาจารย์ วัดสระเกศ ครั้งยังเป็น พระเทพคุณาภรณ์ เลขาธิการ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เมื่อไปถึงประเทศมาเลเซีย ระหว่างพักอยู่ที่นั่น ในวันที่ ๑๘
มิถุนายน ๒๕๑๐ เวลา ๑๘.๓๐ น. ฯพณฯ เอกอัครราชทูตไทย
ปรารภโอกาสที่จะย้ายไปประจำประเทศออสเตรเลีย ได้อาราธนา
พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต แสดงพระธรรมเทศนาเป็นภาษาอังกฤษ
เรื่องใจความของพระพุทธศาสนา ในพระอุโบสถวัดเซตวัน โดยจัด
พิธีแบบไทยเป็นครั้งแรก และเป็นการเทศน์ปฏิภาณ ๑๕ นาที แต่
เทศน์จริง ๓๕ นาที เจ้าของกัณฑ์เทศน์ คือท่านเอกอัครราชทูต
และ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญขององค์การ
สหประชาชาติ นี่คือทุนเดิมของความรู้จัก ที่อยู่ในความหลัง

ในฐานะที่เป็นนายกสมาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน ศ. ดร.
อุทิศ นาคสวัสดิ์ ก็ได้ไปวัดพระพิเรนทร์ เป็นประจำ อย่างน้อยใน
งานของสมาคม ก็จึงคุ้นเคยกับวัดมากพอสมควร

เมื่อสมาคมสงเคราะห์สหายศิลปินเกิดขึ้นแล้ว และมีงาน
ไหว้ครูประจำปีที่วัดอีกด้วย วัดพระพิเรนทร์ก็ยังเป็นที่ชุมนุมพบปะ
ของศิลปินทั้งหลาย ทั้งในงานและนอกงาน

ในบรรดาศิลปินที่มาวัด และต่อมาได้มาเป็นประจำ คนหนึ่ง
คือ ศิลปินฉาย พงษ์พวง เมื่อมาวัดแล้ว นอกจากสังสรรค์กับศิลปิน
ด้วยกันแล้ว ก็ชวนกันไปเยี่ยมสนทนากับพระสงฆ์ด้วย

ต่อมาไม่นาน ศิลปินฉายก็ชรามากขึ้น แล้วก็หันมาสนใจ
ทางธรรมมากขึ้น แกมเป็นคนมักสงสัยชอบซักถาม และได้ทราบ
ว่า ศิลปินฉายมักไปสนทนาถามปัญหาธรรม ที่หลวงพี่ไหม

หลวงพี่ใหม่ คือ พระครูปลัดสมัย กิตฺติทตฺโต นั้น นอกจากเป็นอาจารย์ใหญ่ของสำนักเรียนแล้ว ก็เป็นนักเทศน์ปฏิภาณชำนาญการเทศน์คู่ ตลอดมายาวนานนักหนา ดังนั้น คงเพราะได้คำตอบคำอธิบายที่ถูกต้องพอใจ จึงได้ยืนยันว่า ศิลปินฉายขอบไปสนทนาที่หลวงพี่ใหม่ และในที่สุด ถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ศิลปินฉายพงษ์พ่วง มีอายุ ๖๐ ปี ก็ได้ขอบรรพชาอุปสมบทที่วัดพระพิเรนทร์

เนื่องด้วยหลังจากหลวงพ่อพระเทพคุณาธารถึงมรณภาพแล้ว วัดพระพิเรนทร์ยังไม่มีพระเถระที่ได้รับแต่งตั้งเป็นอุปัชฌาย์ จึงนิมนต์ท่านเจ้าคุณพระราชวิสุทธิเวที วัดคณิกาผล มาเป็นอุปัชฌาย์ แล้วจากภาวะศิลปิน ก็ได้ภิกษุภาวะ เป็นพระภิกษุฉาย ปรินิพพานที่ไป

เรื่องของศิลปินฉาย ที่ได้พ่วงมากับสมาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน จนมาเป็นพระภิกษุฉาย ปรินิพพานที่ไป ดังเล่ามานี้ อาตมาไม่ได้รู้ในเวลานั้น แต่มาได้ฟังจากท่านเจ้าของประวัติภายหลัง เพราะดังที่กล่าวแล้ว อาตมามีชีวิตอยู่กับมหาจุฬาฯ และอยู่ที่มหาจุฬาฯ แทบทั้งหมด จึงรู้เรื่องราวที่วัดพระพิเรนทร์ได้เพียงน้อยนิด

สำหรับสามเณรอินศร ดวงคิด ยังพอได้พบเห็นผ่านกันไปผ่านกันมาบ้าง แต่ศิลปินฉาย พงษ์พ่วงนี้ นี่ก็ไม่ออกเลยว่าได้เคยพบกันก่อนที่ท่านจะได้บวช

ทางด้านสามเณรอินศร ดวงคิด และสามเณรแถม โพธิ์ศรี นั้น ได้อุปสมบทก่อนศิลปินฉาย พงษ์พ่วงแล้ว คือเมื่ออายุครบอุปสมบท ก็ได้บวชเป็นพระภิกษุ ใน พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็น พระมหาแถม กิตฺติภทฺโท (๙ มิ.ย.) และพระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ (๒๖ มิ.ย.) โดยได้นิมนต์อาตมาเป็นผู้สวดด้วย

หลังจากสองท่านนั้นอุปสมบทแล้ว เป็นพระภิกษุแล้ว อาตมาจึงเริ่มมีโอกาส หรือมีเรื่องราวเกี่ยวข้อง ที่จะได้พบปะกับ พระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ และพระภิกษุฉาย ปญฺญาปทีโป เป็น เรื่องเป็นราวขึ้นบ้าง แต่รวมแล้ว ก็ยังน้อยนัก ห่างไกลกันมาก

เป็นอันว่า พระ ๓ รูปที่ได้ไปเริ่มวัดญาณเวศกวันใน พ.ศ. ๒๕๓๒ มีจุดร่วมที่วัดพระพิเรนทร์ใน พ.ศ. ๒๕๑๒

สำหรับ ๒ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (อินศร จินฺตาปญฺโญ) และพระครูสังฆรักษ์ (ฉาย ปญฺญาปทีโป) พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นทั้งจุดร่วม และเป็นจุดเริ่ม ชัดเจนแล้ว

แต่สำหรับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นเพียงจุดร่วมที่มีเรื่องมาบรรจบกับอีก ๒ รูปนั้น มิใช่เป็นจุดเริ่ม

จุดเริ่มของพระพรหมคุณาภรณ์ที่วัดพระพิเรนทร์นั้น อยู่ใน พ.ศ. ๒๔๙๑ และ พ.ศ. ๒๔๙๖ คือถอยหลังจากปี ๒๕๑๒ ไปอีก ๑๖ - ๒๑ ปี

ถ้าจะเล่าเรื่องของพระพรหมคุณาภรณ์ที่วัดพระพิเรนทร์ ตั้งแต่จุดเริ่ม คือย้อนหลังไป ๖๗ ปี ก็จะยืดยาวมากเกินไป เอาแค่ จุดร่วมของเหตุการณ์ในปี ๒๕๑๒ นี้ก่อน (มีเหตุการณ์ร่วมปี ร่วม สถานที่ แต่ตัวบุคคลยังไม่ได้ร่วม ตัวคนยังห่างไกลกัน)

ส่วนที่เก่ากว่าก่อนปี ๒๕๑๒ นั้น ไว้เมื่อมีอะไรโยงไปจะต้อง เล่าเพื่อให้เข้าใจชัดเจน จึงค่อยว่ากัน

ยังไม่ถึงปี ๑๒ ตัวก็จวนหาย ต้องไปหาใน มจร.

ได้จับเอา พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นจุดเริ่มเรื่อง เพราะเป็นปีที่มีเหตุการณ์ร่วมที่วัดพระพิเรนทร์ สำหรับพระ ๓ รูปแรกที่มาเริ่มต้นวัดญาณเวศกวัน แต่ก็ร่วมเฉพาะเหตุการณ์เท่านั้น ตัวบุคคล คือพระ ๓ รูปนั้น ยังไม่ได้ร่วมอยู่หรือร่วมกิจกรรมการอะไรกัน ยังห่างไกลกันมาก แทบไม่ได้พบเห็นกันเลย ทั้งนี้เพราะว่า ที่วัดพระพิเรนทร์นั้น อาตมาเหมือนมีแต่ชื่อ แต่ตัวจริงอยู่ที่มหาจุฬาฯ

เมื่อบอกอย่างนี้แล้ว ก็ควรให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รู้เรื่องพอมองเห็นภาพความเป็นไป ว่าทำไมตัวจึงอยู่วัดไม่ได้ ต้องไปอยู่ที่มหาจุฬาฯ

อาตมาเป็นสามเณรมาอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ เมื่ออายุเต็ม ๑๔ ปี ๑๕ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ โดยมุ่งมาเรียนบาลี

แต่เวลานั้น วัดพระพิเรนทร์ซึ่งเป็นวัดเล็กๆ อยู่ในระยะก่อร่างสร้างตัว การเล่าเรียนแทบไม่มี พระเณรที่จะศึกษา ต้องไปหาที่เรียนในวัดอื่น หลวงพี่ใหม่ก็ได้ไปติดต่อกับที่วัดสุทัศน์ฯ อาตมาก็ได้ไปเรียนบาลีที่นั่น

เวลานั้น เพิ่งเกิดมีมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นมาใหม่ๆ คือ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเปิดเรียนปีแรกเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๙

อีกแห่งหนึ่ง คือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เปิดการศึกษาครั้งแรกในวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๐

การศึกษาแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์นี้เป็นของใหม่อย่างยิ่งสำหรับประเทศไทย บรรดาพระหนุ่มเณรน้อยค่อนข้างจะตื่นตื่นสนใจมากอยากจะไปเข้าเรียน

แต่สำหรับพระผู้ใหญ่และญาติโยมชาวบ้านสมัยนั้นค่อนข้างจะรู้สึกตรงกันข้าม มีพระผู้ใหญ่จำนวนน้อยที่สนับสนุน แต่จำนวนมากถึงเกือบจะเป็นการเรียนวิชาทางโลก บางวัดถึงกับตั้งกำหนดว่า พระเณรองค์ไหนไปเรียนมหาวิทยาลัยสงฆ์ จะไล่ออกจากวัด

ทางฝ่ายมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็พยายามแสดงออกมาให้ชัดว่าการเรียนแบบสมัยใหม่นี้มิใช่จะมาทำความเสื่อมแก่การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนเดิม โดยเฉพาะการเรียนบาลี

ดังนั้น ที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ นอกจากวางหลักสูตรให้พระภิกษุสามเณรที่เข้าเรียนที่นั่นได้เรียนภาษาบาลีด้วยแล้ว ยังวางกฎกำหนดคุณสมบัติพระเณรที่จะไปสอบเข้าเรียนด้วยว่า รับเข้าเรียนเฉพาะผู้ที่สอบได้เปรียญธรรม ๔ ประโยคแล้วขึ้นไป คือต้องเป็น “มหา” ๔ ประโยคแล้ว

ที่ว่าพระหนุ่มเณรน้อยนั้น เณรที่ว่ำน้อย จึงมิใช่ว่าเป็นเณรองค์เล็กๆ เด็กน้อย แต่คือเณรจำนวนน้อยองค์จะมีโอกาสไปเรียน เพราะกว่าจะสอบบาลีได้ ป.ธ. ๔ ส่วนมากก็บวชเป็นพระกันแล้ว

การกำหนดคุณสมบัติให้พระเณรที่จะเข้าเรียนต้องได้ ป.ธ. ๔ ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้พระเณรหันมาเอาใจใส่เรียนบาลีด้วย เพื่อจะได้มีโอกาสไปสอบเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์

ที่นี่ ถึงปี ๒๔๙๙ เมื่ออาตมาสอบได้เปรียญธรรม ๔ ประโยค ก็เข้าไปอยู่ในกระแสความสนใจอย่างใหม่นี้ด้วย แต่กลายเป็นว่าตัวเองกลับไม่ได้แข็งขันจริงจังอย่างหลงพ้อ เพราะว่ารำพึงตนเองคงไม่ได้ไปสมัครเข้าเรียนที่มหาจุฬาฯ

เรื่องกลายเป็นว่า หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ ด้วยตัวท่านเอง พาสามเณรประยุทธิไปสมัครเข้าเรียนมหาจุฬาฯ ณ ๓๐ เม.ย. ๒๔๙๙

ที่จริง อาตมาไม่ได้ใกล้ชิดกับหลวงพ่อก็ เพราะอาตมาอยู่ที่กุฏิหลวงพี่ใหม่ และตัวเองเป็นผู้ที่เคียดแค้นเกรงผู้ใหญ่ แฝมยุ่งกับการเล่าเรียน จึงชอบอยู่ห่างๆ แทบไม่พบท่านเลย

การที่หลวงพ่อก็มีเมตตาการุณย์มาก ถึงกับพาอาตมาไปสมัครเองนี้ แสดงว่า ท่านเอาใจใส่เรื่องการศึกษามาก ทั้งดูอยู่ว่าพระเถรองค์ไหนเอาใจใส่เล่าเรียนเท่าใด และตั้งใจสนับสนุน แล้วท่านก็อยู่ในบรรดาพระผู้ใหญ่จำนวนไม่มากที่สนับสนุนการศึกษาแบบใหม่ของมหาวิทยาลัยสงฆ์

ที่มหาจุฬาฯ นั้น เมื่อได้บาลี ป.ธ. ๔ เข้าไปเรียนแล้ว ต้องเรียน ๘ ปี จึงจะจบการศึกษาเป็นพุทธศาสตรบัณฑิต โดยเรียนบาลีอบรมศึกษา ๒ ปี บาลีเตรียมอุดมศึกษา ๒ ปี แล้วจึงเรียนชั้นปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิตอีก ๔ ปี

อาตมาเรียนปีละ ๒ ชั้น โดยสอบเลื่อนชั้นกลางปี จึงเรียนบาลีอบรมศึกษา ๑ ปี และบาลีเตรียมอุดมศึกษา ๑ ปี ส่วนชั้นปริญญาตรี ท่านไม่มีการให้เลื่อนชั้นกลางปีได้ ก็เรียนให้ครบ ๔ ปี ก็เป็นอันจบเป็นพุทธศาสตรบัณฑิตในเวลา ๖ ปี

ในปีสุดท้ายที่จะจบนั้น อาตมาขึ้นไปเรียนชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๔ ยังเป็นสามเณร แล้วจึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุในปีนั้น

ที่มหาจุฬาฯ สมัยนั้น มีกำลังพระน้อย พอขึ้นเรียนในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๔ ท่านก็ให้เริ่มทำงาน ให้เป็นพระอาจารย์สอนในร.ร. พุทธศาสนวันอาทิตย์ ท่านจัดให้สอนเริ่มต้นที่ชั้นปลาย

พอสิ้นปีนั้น จบพุทธศาสตร์ ปีที่ ๔ คือจบการศึกษาของที่มหาจุฬาฯ อย่างเข้า พ.ศ. ๒๕๐๕ งานก็เพิ่มเข้ามาทันที

ขณะที่ใน ร.ร. วันอาทิตย์ ก็ทั้งสอน และทำแบบเรียน ท่านก็จัดให้สอนในชั้นบาลีเตรียมอุดมศึกษา และถือที่ใหม่นี้เป็นหลัก โดยได้เริ่มสอนวิชาใหม่ ชื่อว่า วิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษ

ที่นี้ ข้างนอกมหาจุฬาฯ ก็ต้องการกำลังพระอีก ท่านก็ให้ไปเป็นกรรมการของหน่วยวิจัยทางพระพุทธศาสนา ที่กรรมการศาสนารับผิดชอบ มีที่ทำงานอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร

ที่นี้ ต้องไปทำหนังสือ พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ หรือ *Pali-Thai-English Dictionary* เป็นประจำทุกเช้า

แล้วในมหาจุฬาฯ ต่อมาก็ต้องการกำลังพระด้านภาษาบาลีอีก ท่านก็ให้เป็นพระอาจารย์สอนในชั้นบาลีพิเศษด้วย โดยสอนเฉพาะในวันอาทิตย์ สำหรับญาติโยมที่สนใจใฝ่รู้ มุ่งเรียนภาษาบาลีเพื่อความรู้ มิใช่เรียนให้ได้อะไร จึงมีท่านผู้ใหญ่มาเรียนกันหลายท่าน

อย่างในชั้นที่อาตมาเป็นพระอาจารย์ ก็มีโยมผู้สูงอายุมาก เช่น โยมเนียน ฐรมะโรหิต โยมอบ ไชยวสุ (โยมอบเป็นนักเขียนประจำคอลัมน์หนังสือพิมพ์รุ่นเก่า ท่านมีนามปากกาว่า “ฮิวเมอริสต์” บางทีก็ใช้นามว่า “ศรีสุก สุราสิวะดี”)

ก็เป็นอันว่า สอนทั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ที่นักเรียนมีวัยในรุ่นน้อง และในชั้นบาลีพิเศษที่ผู้ศึกษาเป็นผู้ใหญ่มีวัยในรุ่นโยมบิดาโยมมารดา ไม่นับชั้นเรียนของพระอีกต่างหาก

แค่เริ่ม งานก็ยุ่งแล้วอย่างนี้ กว่าถึงปี ๒๕๑๒ ที่ว่าวัดพระพิเรนทร์จะให้สามเณรเริ่มเรียนบาลี มองไปที่มหาจุฬาฯ จะมีช่องมีเวลาที่ไหนให้อาตมาหาทางขยับขยายตัว

จะรู้ชัดเรื่องวัดญาณเวศก์ ต้องสืบเหตุถึงมหาจุฬาฯ

ในชื่อเรื่องบอกว่า “...แล้วพากันไปวัดญาณเวศก์” แต่ถึงตอนนี้ ยังไม่มีวีแววว่าจะมีวัดญาณเวศก์ที่จะไป จึงต้องตามเรื่องเก่าที่จะให้วัดญาณเวศก์ตั้งเค้าที่จะมีขึ้นมาเสียก่อน

วัดญาณเวศก์วันมีขึ้นเพราะอาตมาอยู่วัดพระพิเรนทร์ไม่ได้ ถ้าจะไปวัดญาณเวศก์วัน ก็ต้องพูดให้รู้กันว่าทำไมอาตมาจึงอยู่วัดพระพิเรนทร์ไม่ได้ ก็เลยเล่าเรื่องต้นทางที่จะตั้งเค้าขึ้นมาเสียก่อน

ได้เล่ามาถึงตอนที่ว่า เมื่อบวชพระแล้ว พอสิ้นปีการศึกษานั้น อาตมาจบการเรียนที่มหาจุฬาฯ พอเข้าปีการศึกษาใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ งานสอนและงานหนังสือ ทั้งที่มหาจุฬาฯ และผ่านทางมหาจุฬาฯ ก็ประดังเข้ามาอย่างที่ว่าไปนั้น

งานพจนานุกรมเดินหน้า งานมหาจุฬาฯ มาประดับ

ที่นี่ ในด้านของตัวเอง อาตมาก็มีอะไรที่อยากจะทำ ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของตน ต่างหากจากงานที่มหาจุฬาฯ แล้ว ก็อยากจะทำให้เต็มที่ จึงต้องแบ่งเวลาแข่งกับงานที่มหาจุฬาฯ

งานอะไรที่ตัวเองอยากทำ ตั้งแต่เป็นเณรเล็กๆ มา อาตมาชอบหนังสือประเภทพจนานุกรม และสารานุกรมมาก และชอบค้นหา รวบรวมประมวลสรุปจัดความรู้เป็นระบบไว้ ครั้นมาถึงตอนนั้น จบการเรียนในชั้นเรียนแล้ว ก็จะเริ่มงานส่วนตัวประเภทนี้ที่รักจะทำ

ที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยมองเห็นว่า วิชาความรู้ต่างๆ นั้น จะเรียนรู้ให้ได้ผลดี ควรต้องมีหนังสือจำพวกพจนานุกรม และสารานุกรมด้านนั้นๆ ให้พร้อม และรู้จักใช้รู้จักค้นหนังสือจำพวกนี้อย่างจริงจัง

แต่น่าประหลาดใจว่า ในเมืองไทย ในวงการพระศาสนา ย้อนหลังไปสมัยก่อนข้างโบราณ ได้มีการริเริ่มไว้บ้าง แต่ก็ถูกละเลยทอดทิ้งไป มาถึงยุคที่เราพบ การศึกษาเหมือนว่าเล่าเรียนกันพอให้ได้ชั้นนั้นๆ แล้วก็จบก็เลิกกันไป

เมื่อปี ๒๕๐๔ ในเดือนมิถุนายน สมเด็จพระสังฆราช กิตติโสภณมหาเถระ วัดเบญจมบพิตร ได้เสด็จไปสหรัฐอเมริกาและยุโรป เยี่ยมเยือนสถาบันการศึกษาที่มีการสอนวิชาพระพุทธศาสนา อธิปไตยกรรมศาสนาเวลานั้น คือนายฟุง ศรีวิจารณ์ ได้ติดตามเสด็จด้วย จากการเดินทางครั้งนั้น ได้ทำให้เกิดความคิดหลายอย่างเกี่ยวกับการศึกษาค้นคว้าในด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนา และวิธีดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

จากความคิดนั้น ต่อมาไม่นาน กรมการศาสนา โดยอนุมัติของคณะสังฆมนตรี ก็ได้ตั้ง “หน่วยวิจัยทางพระพุทธศาสนา” ขึ้นในวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๔ โดยมีพระราชาคณะและเปรียญ ๙ รูป (รวมทั้งอาตมาซึ่งพอเรียนจบเป็น พธ.บ. ยังเป็นพระใหม่ ก็ถูกเรียกตัวเข้ามาสมทบ) ในเบื้องต้นแบ่งกันเป็น ๓ คณะ ทำงาน ๓ อย่าง คือ พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ, นามานุกรม บาลี-ไทย และ คู่มือวิชาพระพุทธศาสนา

อาตมาอยู่ในคณะที่ทำ พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ซึ่งเป็นงานของทางการ ที่เป็นการริเริ่มอันสำคัญ งานส่วนรวมชิ้นนี้ถ้าสำเร็จออกมาได้ แน่ใจว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ก็ทำไป

ที่นี้ในส่วนของตัวเองคิดว่า พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ นั้นเป็นเรื่องของการอธิบายศัพท์บาลี โดยแสดงความหมายเชิงภาษา ยังไม่พอ ควรจะมี พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ด้วย

พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ นั้นสำคัญมาก แต่มีประโยชน์จำกัดในวงของผู้ใช้งานภาษาบาลี โดยเฉพาะในเมืองไทยเป็นวงที่แคบมาก ส่วน พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา เป็นการอธิบายถ้อยคำในพระพุทธศาสนา โดยแสดงเนื้อหาสาระหรือเรื่องราว เชิงสารานุกรม ซึ่งพุทธศาสนิกชนไทยและผู้ใฝ่ศึกษาทุกคนใช้ได้ และควรต้องใช้

ครั้นแล้ว ในเดือนตุลาคม ๒๕๐๖ อาตมาก็เริ่มค้นคว้าเขียน พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ หรือเรียกให้สั้นลงว่า พจนานุกรมพุทธศาสน์ บาลี-ไทย-อังกฤษ (คือฉบับเต็มของ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ กับ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม รวมกันนั่นเอง) จัดทำเป็น ๒ คอลัมน์ ข้างซ้าย ตั้งหัวศัพท์ภาษาไทย แล้วก็อธิบายเป็นภาษาไทย ส่วนข้างขวา ตั้งหัวศัพท์ภาษาบาลีอักษรโรมัน แล้วก็อธิบายเป็นภาษาอังกฤษ

กลางวันไปหน่วยวิจัย และมหาจุฬาฯ ก็ทำงานของที่นั่นไป ค่ำกลับมาวัด ก็ทำ พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ที่ว่านี่อย่างเต็มที่ เท่าที่จะทำไหว งานสองด้านก็แบ่งเวลาทำคู่เคียงกันไป

แต่แล้วไม่นานเท่าไร ความเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นอีก เหมือนที่เล่าไว้ในหนังสือ มหาจุฬาฯ งามสง่าสถิต กลางทะเลแห่งคลื่นลม

เรื่องก็เป็นไปว่า พอทำพจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา นี้มาได้เพียงราวครึ่งปี ถึงเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๗ ท่านก็ตั้งให้เป็น ผู้ช่วยเลขาธิการมหาจุฬาฯ

คราวนี้ แม้จะพยายามทำพจนานุกรมต่อ ให้งานเดินหน้า พร้อมกับงานพิมพ์มหาจุฬาฯ คู่กันไปทั้งสองด้าน แต่ไม่อาจเป็นไปได้ ทำต่อมาได้แค่ครึ่งปี ก็ต้องเลิก

ที่ว่านี้คือ พอถึงเดือนพฤศจิกายน ๒๕๐๗ ก็ต้องหยุดงานทำ *พจนานุกรม*๖ เด็ดขาด เพราะงานทางมหาจุฬาฯ มากมาย และต่อจากนั้นต้องไปทำงานโดยนอนค้างที่มหาจุฬาฯ เป็นส่วนใหญ่ หลายๆ วัน จึงจะได้กลับมาวัดพระพิเรนทร์สักครั้งหนึ่งดังที่เล่าแล้ว

เป็นอันว่า อาตมาทำ *พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ* ที่ตั้งใจไว้เต็มทีนั้น รวมแล้วได้เพียง ๑ ปี ๑ เดือน ก็ต้องหยุดและเลิก ทำไปได้เสร็จ ๑๖๑ หน้ากระดาษฟูลสเก็ป เริ่มจากอักษร “ก” ไปจบได้แค่อักษร “บ”

มหาจุฬาฯ ที่ทำงาน เขาเป็นอาวาสสถานได้อย่างไร

มานึกดูว่า เวลานั้น ไปทำงานที่มหาจุฬาฯ แล้วไปๆ มาๆ พองานมากขึ้นๆ ก็นอนค้างที่มหาจุฬาฯ เสียเลย ไม่กลับวัด แล้วก็อยู่ที่มหาจุฬาฯ ติดๆ กัน หลายๆ วัน ทำไมไม่มีเรื่องราวธุระที่วัดของตัวที่จะต้องไปจัดไปทำบ้างหรือ ไม่มีคนไม่มีพระเณรที่จะต้องดูแลห่วงใยบ้างเลยหรือไร

ในเรื่องนี้ เหตุผลสำคัญอย่างหนึ่ง ก็คือความเป็นพระนวกะนั่นเอง เมื่ออาตมาได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการใน พ.ศ. ๒๕๐๗ นั้น เพิ่งบวชพระได้ ๓ พรรษา เมื่อเป็นพระนวกะ ก็เป็นธรรมดาว่าจะไม่มีภาระอะไร นอกจากการศึกษาค้นคว้าของตนเอง ชีวิตความเป็นอยู่ก็ต่อเนื่องมาจากที่เป็นเณรนั่นเอง

พระนวกะนั้นมีความสัมพันธ์กับบุคคลด้านเดียว คือท่านที่อยู่ข้างบน เหนือตัวขึ้นไป

ในกรณีของอาตมานี้ ก็มีเพียงหลวงพ่เจ้าอาวาส กับหลวงพี่ใหม่ ๒ องค์เท่านั้น และผู้ใหญ่ทั้งสองท่านนั้นก็ดูแลเอาใจใส่อยู่ห่างๆ โดยให้โอกาสเต็มที่ และท่านก็รู้เห็นเข้าใจมาโดยตลอด

ส่วนด้านข้างล่าง พระนวกะไม่มีภาระที่จะไปรับผิดชอบดูแลพระเณรที่ไหน เป็นหลักธรรมดาอยู่แล้ว ส่วนคุณุหัตถ์ที่มาอยู่ ก็เป็นศิษย์วัด มาเรียนหนังสือในระบบของรัฐ ถ้าโตแล้ว เขาก็ดูแลตัวเองได้ ก็แค่ช่วยดูแลเฝ้ากุฏิให้ อย่างที่ว่าไปแล้ว

เมื่อไม่มีภาระอะไรที่วัด ตัวโล่งๆ ไปทำงานที่มหาจุฬาฯ งานมาก ก็ทำไปเรื่อย ไม่รู้ตัว งานไม่เสร็จ งานไม่หมด ยังมีเรื่องที่ยากทำต่อ ก็ทำต่อไปๆ ความห่วงใยที่วัดหรือที่ไหนๆ ก็ไม่มี ก็กลายเป็นว่านอนที่มหาจุฬาฯ ไม่ได้กลับไปวัด นี่คือเรื่องง่ายๆ ที่เป็นไปเอง

อีกอย่างหนึ่งก็สำคัญ คือชีวิตสามเณรที่อยู่กับการศึกษาเล่าเรียนตลอดมา นอกจากการศึกษาแล้ว ก็แทบไม่มีเรื่องอะไรอื่นที่จะใช้เวลา อยู่ได้ด้วยตนเองทั้งหมด ไม่ต้องมีใครมารับใช้ หรือมาทำอะไรให้ ไม่ว่าซักผ้า เช็ดถูพื้นทำความสะอาด ล้างบาตรล้างจานที่ฉันอาหาร ทำได้เองอย่างง่ายดายเคยชิน พอบวชมาเป็นพระนวกะ ก็ทำต่อมาอย่างนั้น

พอไปทำงานที่มหาจุฬาฯ เมื่อทำงานไป ก็เป็นอยู่เสร็จไปในตัว เรื่องส่วนตัวไม่มี นอกจากไปเยี่ยมโยมพ่อแม่บ้าง ก็เท่านั้นเอง

นี่คือเรื่องของความเป็นไปเอง และก็เพราะเรื่องเป็นมาอย่างนี้ ตั้งแต่เป็นเณรมาจนชราในเวลานี้ อาตมาจึงชักจูงชักผ้าห่มเอง ล้างชามข้าวเอง กวาดเช็ดถูกุฏิเอง แต่ถ้าเป็นกุฏิหลังใหญ่ ศิษย์วัดอาศัยอยู่ด้วย เขาก็เช็ดถูในส่วนทั่วไป ไม่ต้องมีพระเณรหรือเด็กมารับใช้ จะมีเว้นบ้างก็ในคราวอาพาธรุนแรง จึงปล่อยให้พระชักให้บ้าง

การที่ทำอย่างนี้ เป็นความสะดวกไปเร่งโล่งเบาตัว และ
เหตุผลบางอย่างก็มาช่วยหนุน

อย่างเรื่องกวาดอุกกุฏี ตอนที่อยู่วัด บางทีศิษย์วัดมีน้ำใจ เขา
คงเห็นอาตมากวาดอุกกุฏี อยู่ๆ ก็เห็นเขาหิ้วถังน้ำขึ้นมาขอกวาด
อุกกุฏีให้ เมื่อเขาว่าอย่างนั้น ก็เกรงใจต่อน้ำใจของเขา ยอมให้เขาทำ
ไปหลายๆ วัน แล้วค่อยๆ ขอกลับมาทำเอง

การกวาดเช็ดถูเอง เป็นความสะดวกแก่งานหลักของตัวเอง
ด้วย คนที่ทำงานหนังสือนั้น ไม่อยากให้มีอะไรมาขัดจังหวะ บางที
ความคิดกำลังแล่น กำลังเดินดีอยู่ พอเขามาตามเวลา เกรงใจเขา
ต้องหยุดพักการเขียน ความคิดที่กำลังเดินดี ถูกขัดสะดุดไป แล้วก็
มักจะหายไปเลย นี่ก็ไม่ค่อยออกอีก นี่เป็นข้อเสีย ผู้ทำเองไม่ได้
ทำงานเขียนไป ได้จังหวะเหมาะเมื่อไร ก็หยุด เปลี่ยนไปทำกิจอื่น
จะเช็ดพื้นอุกกุฏี ก็โล่งสบาย แถมได้มีโอกาสบริหารร่างกายไปในตัว

เรื่องชักจัวร์ยังต้องทำเองโดยตรง เพราะอาตมาใช้จัวร์ชุด
เดียว จะชักเวลาไหนๆ ตามพอใจไม่ได้ ให้ใครอื่นชักไม่ได้ ต้องชัก
ก่อนนอนตอนกลางคืน และตากในกุฏิ พอตื่นเช้าก็ห่มต่อไปเลย

อีกอย่างหนึ่งที่ง่ายๆ สบายๆ คือนอนบนพื้นกระดาน เสื่อก็
ไม่ต้องปู แต่ถ้าเป็นที่ทำงานในมหาจุฬาฯ ซึ่งคนเดินเข้าๆ ออกๆ ก็
ปูเสื่อหน้อย หรือบางที่ต่อนอนบนโต๊ะที่มีแผ่นกระຈก ก็ต้องปูเสื่อ
เพื่อไม่ให้เนื้อตัวติดกระຈกเหนอะหนะ

ตอนที่พระครูปลัดฯ และหลวงลุง กับอาตมา เป็น ๓ รูป
ออกจากวัดพระพิเรนทร์ไปอยู่นอกเมือง ก่อนมาถึงวัดญาณเวศกวัน
เป็น พ.ศ. ๒๕๒๙ คือหลังจากปี ๒๕๑๒ ที่เป็นจุดกำหนดนี้ ๑๗ ปี

ถึงเวลานั้น พระมหาอินศร คือพระครูปลัดฯ บวชพระได้ ๑๒ พรรษา เป็นพระเถระแล้ว ส่วนหลวงลุง คือพระครูสังฆรักษ์นาย ก็บวชมาได้ ๘ พรรษา เฉียดจะเป็นพระเถระ

อาตมาชวนทั้งสององค์ไปเป็นเพื่อน คือเพื่อนในความหมาย อย่างเป็นเพื่อนเดินทางไกล เป็นเพื่อนไปในที่เปลี่ยว หรือเหมือนในคำพูดที่ว่าช่วยอยู่เป็นเพื่อนหน่อยนะ อะไรทำนองนี้ วิธีดำเนินชีวิตส่วนตัว ก็ว่าไปตามที่ได้เป็นอยู่กันมา

เพราะมีชีวิตเป็นอยู่มาอย่างนี้ ยิ่งมาถึงปัจจุบันขณะนี้ ออกไปอยู่ดงดอยป่าเขา ก็จึงอยู่องค์เดียวได้อย่างโปร่งโล่งสะดวกสบาย เพราะกิจส่วนตัวประจำวันอะไรๆ ก็ไม่มีที่จะต้องบอกให้ใครทำ

ในบางถิ่น ซึ่งเป็นที่โดดเดี่ยว ค่อนข้างเปลี่ยว มีที่พักของผู้อื่น ทั้งของคฤหัสถ์ และพระที่บางทีมาพัก อยู่ต้นทางห่างออกไป เขาก็เอาระฆังมาแขวนไว้ให้ที่กุฏิ เพื่อเกิดเรื่องฉุกเฉิน เช่น อาพาธ กำเริบรุนแรง หรือมีเหตุร้ายเฉพาะหน้า จะได้เคาะระฆังบอกกัน

มองอีกทีที่มหาจุฬาฯ เมื่อได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ ด้วยยังเป็นพระนวกะ ท่านที่ทำงานด้วย ล้วนมีอายุพรรษามากกว่า โดยเฉพาะท่านที่เป็นหัวหน้าหน่วยงานต่างๆ เป็นพระเถระแล้วแทบทั้งนั้น ในแง่ของเรื่องส่วนตัว ย่อมเป็นธรรมดาที่จะไม่เกิดความคิดที่จะมองท่านเป็นผู้น้อย แม้ว่าในแง่ของการงาน ก็ว่ากันไปตามระบบ ตามสายงาน โดยมีความรู้สึกสบายๆ เป็นกันเอง อย่างพื่ออย่างน้อง เหมือนที่ได้พูดไว้ในหนังสือ มหาจุฬาฯ งามสง่าว่าทำงานกันไปโดยใจนี้ถึงแต่งงานในตำแหน่ง ไม่ได้นึกถึงตำแหน่ง และกลายเป็นว่า ทำงานร่วมกันอย่างสบายใจด้วยความเต็มใจ ยิ่งผ่านไปนานปี ก็ยิ่งสนิทสนมกลมกลืนและกลมเกลียว

หันไปดูผู้เรียน คือพระนิสิต เมื่ออาตมาเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ
นั้น ก็เป็นอาจารย์บรรยายในคณะพุทธศาสตร์ด้วย

เวลานั้น ผู้จะสมัครเข้าเรียนมหาจุฬาฯ ต้องสอบบาลีได้
ป.ธ.๔ แล้ว และปีหนึ่งๆ ก็สอบบาลีกันได้ไม่มาก เมื่อมาสอบเข้า
ได้แล้ว ยังต้องผ่านชั้นบาลีอบรมฯ และบาลีเตรียมฯ อีก ๔ ปี ก่อน
จะได้ขึ้นมาเรียนในชั้นพุทธศาสตร์ ดังนั้นจึงเป็นธรรมดาว่า พระ
นิสิตจำนวนมาก หรือส่วนมาก จะมีอายุพรรษามากกว่าอาตมา

เมื่อภาวะเป็นอย่างนี้ ทั้งผู้สอนและผู้เรียนก็เหมือนให้เกียรติ
แก่กันอยู่ในที่ อาตมาก็มองผู้เรียนว่าเป็นพระนิสิต ไม่นึกที่จะเรียก
แม้แต่ในใจว่าเป็นลูกศิษย์

เวลาผ่านไปนานเข้าก็คงสะสมเป็นภาวะจิต ซึ่งไม่ยอมรับ
ไม่โน้มไป ที่จะเรียก จะมอง หรือจะรู้สึกต่อใครว่า เป็นผู้รับใช้ เป็น
ลูกน้อง เป็นลูกศิษย์ แต่มองว่าเป็นผู้ที่มาเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน มา
ช่วยกันทำงาน

อาจารย์สมบูรณ์ทุนงานธรรม สามสิบปี ก็ทวงอยู่นั่น

เมื่อนี้ได้แล้วว่า ตอนปลายปี ๒๕๐๖ อาตมาเริ่มเขียน
พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ ซึ่งเป็นงาน
ใหญ่ที่ตั้งใจทำเต็มที่ แต่เมื่อได้รับหน้าที่เป็นผู้ช่วยเลขาธิการมหา
จุฬาฯ งานที่จะทำในหน้าที่ใหม่นี้มากมาย จนต้องนอนค้างที่มหา
จุฬาฯ บ่อยมาก

ครั้นถึงปลายปี ๒๕๐๗ ทำ*พจนานุกรมฯ* มาเพียง ๑ ปี ๑
เดือน ได้ ๑๖๑ หน้า จบแค่อักษร “บ” ก็ต้องหยุดงานทำ
พจนานุกรมฯ เลิกกันเด็ดขาด เพราะไม่มีเวลาที่จะทำได้อีก

ถ้าทำ *พจนานุกรม* เล่มที่ว่านั้นสำเร็จ ก็ไม่ต้องทำ *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* และ *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม* ขึ้นมาอีก เพราะสองเล่มนี้ รวมอยู่ใน *พจนานุกรม* เล่มเดียวกันนั้นแล้ว

อย่างไรก็ตาม งานทำพจนานุกรมมิใช่จะเลิกล้มไปเสียทีเดียว ที่จริง ก่อนเริ่มงาน *พจนานุกรม* เล่มใหญ่นั้น อาตมาได้พิมพ์พจนานุกรมเล่มเล็กๆ ออกมาก่อนครั้งหนึ่งแล้ว

เล่าทวนความย้อนหลังอีกทีว่า เมื่อเรียนจบแล้ว ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ มหาจุฬาฯ ได้ให้อาตมาเป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาอังกฤษในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา อาตมาได้ทดลองสอนธรรมภาคภาษาอังกฤษ เมื่อพระนักเรียนสนใจ ก็ตกลงตั้งเป็นวิชา “ธรรมภาคภาษาอังกฤษ” ขึ้นมา

พอจบปีการศึกษานั้น ก็เก็บรวบรวมศัพท์พระพุทธานุศาสน์ที่จะต้องพบเห็นหรือใช้อยู่เสมอๆ ซึ่งนักศึกษาควรทราบ พร้อมทั้งคำแปลภาษาอังกฤษ จัดทำเป็นพจนานุกรมเล็กๆ สำหรับพระนักเรียนจะได้ใช้ประกอบการเรียนวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษนั้น ในปีการศึกษาใหม่ คือ พ.ศ. ๒๕๐๖ ตั้งชื่อว่า *Students' Thai-Pali-English Dictionary of Buddhist Terms* เสร็จในวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๐๖ ทันทีก่อนเปิดเรียนปีการศึกษาใหม่

Students' Thai-Pali-English Dictionary of Buddhist Terms เล่มนี้ได้ตัดชื่อให้สั้นลง และมาเป็นภาคที่ ๒ ของ *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม* ที่พิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๑๕

แต่ที่จริงก็คือเป็นส่วนเริ่มแรก หรือส่วนที่เกิดขึ้นก่อนแรกสุดของ *พจนานุกรมพุทธศาสน์* ที่ไม่ได้นี้กว่าจะเกิดขึ้นมานั้น

Students' Thai-Pali-English Dictionary of Buddhist Terms เล่มที่ว่านี้จัดพิมพ์กันเองด้วยระบบ mimeograph ที่เรียกกันว่าโรเนียว โดยอาศัยอาจารย์สมบุญ อยู่สนิท แห่งแผนกบาลีอบรมศึกษา เป็นผู้พิมพ์กระดาษไข และพระมหาสมบุญ สมบุญโญ แห่งสำนักงานเลขาธิการ ช่วยโรเนียวให้

ถึงตรงนี้ขอให้ตั้งเป็นจุดสังเกตว่ามีนาม พระมหาสมบุญ สมบุญโญ ปรากฏขึ้น เวลานั้น พระมหาสมบุญ สมบุญโญ ซึ่งอาตมาเรียกท่านแบบกันเองว่า “อาจารย์สมบุญ” ทำงานอยู่ที่กองกลาง ในสำนักงานเลขาธิการ มหาจุฬาฯ

อาจารย์สมบุญทำงานด้านธุรการ แต่ในที่นี้จะเห็นว่า ท่านสนใจสนับสนุนด้านวิชาความรู้ทางธรรม จึงได้ช่วยงานทำเล่มหนังสือที่ช่วยโรเนียวให้ และก็เป็นอันว่า เวลานั้น คือต้นปี ๒๕๐๖ อาตมาได้รู้จักกับท่านพอที่จะมาเกื้อกูลในงานการกันแล้ว

อาจารย์สมบุญจบมหาจุฬาฯ รุ่นที่ ๗ ปีการศึกษา ๒๕๐๓ เป็นรุ่นพี่ก่อนอาตมา ๑ รุ่น ท่านมีอายุเท่าพี่ชายคนที่ ๒ ของอาตมา จึงแก่กว่าอาตมา ๘ ปี

อาจารย์สมบุญอยู่ยังยืนมากในมหาจุฬาฯ ได้ทำประโยชน์แก่มหาจุฬาฯ มากมาย

(อาจารย์สมบุญได้เป็นรองเลขาธิการ ในปี ๒๕๒๑ ก่อนไปปฏิบัติศาสนกิจในอเมริกาในปี ๒๕๒๕ โดยได้เป็นเจ้าอาวาสวัดวชิรธรรมปทีป NYC และในปี ๒๕๓๑ เป็นประธานสมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา มีสมณศักดิ์สุดท้ายที่ พระเทพกิตติโสภณ ถึงมรณภาพใน พ.ศ. ๒๕๕๔)

หลังจากพิมพ์ *Students' Thai-Pali-English Dictionary of Buddhist Terms* เล่มเล็กนั้นออกมารับปีการศึกษา ๒๕๐๖ แล้วเวลาผ่านไปอีกหนึ่งปีหนึ่ง ก็ถึงวาระที่ว่า ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ อาตมาได้รับหน้าที่เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ จึงเข้ามาอยู่ที่สำนักงานเลขาธิการ

คราวนี้ อาตมาก็มาอยู่ใกล้ชิดกับอาจารย์สมบุญเต็มที เรียกว่ามาอยู่ด้วยกันเลยทีเดียว เพราะว่าท่านอยู่ในกองกลาง ซึ่งก็เหมือนเป็นแกนกลางของสำนักงานเลขาธิการ

แม้ว่างานเขียน *พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ* ต้องหยุดเลิกเพราะเวลาหมดไปกับงานของมหาจุฬาฯ แต่เมื่อมาอยู่ทำงานที่มหาจุฬาฯ แล้ว ถ้ามีช่องมีโอกาสเปิดให้บ้างเมื่อไร ก็ทำงานหนังสือธรรมแทรกเข้ามา ซึ่งก็เป็นงานที่เกื้อหนุนการศึกษาในมหาจุฬาฯ ด้วยนั่นเอง แม้ว่าจะหาโอกาสได้ยากยิ่ง

อาจารย์สมบุญนั้น อย่างที่ว่าแล้ว ท่านอยู่ในงานธุรการ ไม่เฉพาะคุมการเงิน แต่ดูแลทั่วไปหมด เครื่องสูบน้ำได้ตึกเสีย โคมไฟฟ้าข้างตึกหลุด ห้องทำงานโน้นแดดส่องต้องติดม่าน ท่านจัดการหาช่างมาซ่อมมาแก้ไขทั้งนั้น เป็นอันว่าต้องขยันไม่ได้หยุด

อย่างที่ว่าแล้ว ถึงแม้จะอยู่ในงานธุรการ แต่ท่านสนใจชอบสนับสนุนงานเกี่ยวกับวิชาความรู้ทางธรรมมาก พออาตมาว่าจะเขียนเรื่องนั้นเรื่องนี้ ท่านก็หนุน แล้วไม่หยุด คอยทวงเรื่อย

(บางเรื่อง อาตมาเขียนไปได้สักร้อยหน้าแล้วค้างอยู่ ไม่มีเวลาทำต่อ ท่านก็ทวงเรื่อย จนกระทั่งท่านไปอยู่ประจำในอเมริกาแล้ว ก็ยังทวง รวมแล้วทวงหลายสิบปี คือเรื่อง “ปริญญา” ว่าด้วยปริญญา ๓: ตรี – โท – เอก ของโลกสมัยนี้ ขึ้นไปถึง ปริญญา ๓ ในพระพุทธศาสนา คือ ญาณปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา)

ที่นี่ อาจารย์สมบุญนั้นฝีมือในการพิมพ์ดีด ท่านพิมพ์สัมผัสไม่เป็น แต่คงเพราะความขยัน พิมพ์มาก พิมพ์บ่อย ก็เลยพิมพ์สองนิ้วจิ้มชำนาญมาก ทั้งพิมพ์ได้เร็ว คงไม่แพ้ นักพิมพ์สัมผัสข้อสำคัญท่านพิมพ์ได้แม่นยำ หาที่ผิดได้ยาก

เพราะความสนใจสนับสนุนงานความรู้ธรรม บวกกับความขยันอย่างนี้ ไม่ว่างงานในกิจการของมหาจุฬาฯ หรือว่าข้อเขียนหรืองานหนังสือธรรม อาจารย์สมบุญรับไม่อัน

ควรทราบด้วยว่า อาจารย์สมบุญจำวัดดีมาก ปี ๓ ปี ๔ เป็นปกติ ได้รุ่งก็บ่อย แล้วพักชดเชยตอนเช้า อาตมาต้องนอนค้างที่มหาจุฬาฯ เพราะทำงานจนดึก แต่ก็ได้รุ่งน้อยกว่า อ.จ.สมบุญ

ขอเล่าแถมแทรกไว้ตรงนี้หน่อยว่า เกี่ยวกับประวัติของอาจารย์สมบุญ ตั้งแต่ทำงานที่มหาจุฬาฯ จนกระทั่งท่านไปอเมริกา ได้เป็นประธานสมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา และดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพกิตติโสภณนี้ เมื่ออาตมาเขียนหนังสือ *มหาจุฬารามสงฆ์สดชื่น กลางทะเลแห่งคลื่นลม* ในปี ๒๕๕๖ ได้คิดว่าจะเขียนลำดับสมณศักดิ์ที่ท่านได้รับ ไว้เป็นหลักฐานด้วย

ก่อนนั้น อาตมาเองก็ไม่ทันได้นึก จึงไม่เคยเขียนไว้ พอจะเขียน ก็หาที่ไหนไม่ได้ นึกขึ้นมาว่าน่าจะมีในหนังสืองานพระราชทานเพลิงศพของท่าน ในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๕๔ แต่หนังสือนั้นไม่มีในที่พักขณะนั้น ซึ่งอยู่ในถิ่นห่างไกล

ที่จริง หนังสือนั้นตนเองก็เคยได้รับไว้ แต่เก็บไว้ในที่พักที่ภูเขาอีกจังหวัดหนึ่ง จึงรอโอกาสจนได้เดินทางไปทีนั้น แต่เมื่อเปิดค้นดูหนังสืองานพระราชทานเพลิงศพนั้น ในประวัติก็ไม่มีบอกไว้เลยในเรื่องลำดับการได้รับพระราชทานสมณศักดิ์

แต่ก็ไม่ใช่ไร เพียงหวังว่าคงจะมี แต่เมื่อไม่มี ก็เข้าใจ เป็นเรื่องที่ต้องเห็นใจ ท่านที่จัดทำหนังสือมีเวลาจำกัด และอยู่ในดินแดนแสนไกล เมื่อข้อมูลไม่มีที่วัดวชิรธรรมปทีป ก็ยอมหาไม่ได้ในที่อื่นใดในอเมริกา อย่าว่าแต่ที่อเมริกาเลย ในเมืองไทยก็คงไม่มีใครบันทึกไว้ คราวนั้นไม่มีเวลาที่จะค้นหาอีกกว่านั้น ก็ผ่านมาก่อน

คราวนี้ เป็นโอกาสเก็บหลักฐานอีก จึงคิดว่าต้องพยายามสืบค้นต่อ เมื่อไม่พบที่อื่น ก็ค้นจากเอกสารเท่าที่ตัวเองมี แล้วก็พบ

จำได้ว่า เมื่ออาจารย์สมบุญได้รับสมณศักดิ์ครั้งแรก อาตมาได้ไปแสดงมุทิตาจิตที่พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร จึงเอาบันทึกเก่ามาค้น ก็พบเขียนไว้ว่า วันศุกร์ที่ ๕ ธ.ค. ๒๕๑๘ เวลา ๑๘ น. ไปแสดงมุทิตาจิต อจ.สมบุญ สมบูรณ์ เป็นพระวิสุทธิสมโพธิ เป็นอันชัดแล้วในลำดับที่ ๑

ที่นี้ก็ค้นต่อไป พบบันทึกเหตุการณ์ว่า วันที่ ๒๑ ธ.ค. ๒๕๓๓ ท่านเจ้าคุณวิสุทธิสมโพธิไปเยี่ยมอาตมาที่สถานพำนักสงฆ์สายใจธรรม บนเขาแดงยาง และพักค้างแรมที่นั่น นี่แสดงว่า เวลานั้นยังไม่ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นชั้นราช

ต่อไป ในคำปรารภของหนังสือ *การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย* เล่ากำเนิดของหนังสือนั้นว่า อาตมาได้รับนิมนต์จากท่านเจ้าคุณพระราชกิตติเวที เจ้าอาวาสวัดวชิรธรรมปทีป และประธานสมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา ให้เดินทางไปเมืองนิวยอร์ก พำนัก ณ วัดวชิรธรรมปทีป และที่นั่น ในวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๓๕ ก็ได้รับอาราธนาให้แสดงธรรมกถา ในพิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศแก่ผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์เรียกร้องประชาธิปไตย ในประเทศไทย ในเดือน พ.ค. ๒๕๓๕ และธรรมกถาดังกล่าวก็ได้เป็นที่มาของหนังสือเล่มนั้น

เมื่อจับ ๒ เหตุการณ์ข้างบนมาเทียบกัน ๒๑ ธ.ค. ๒๕๓๓
ยังเป็นพระวิสุทธิสมโพธิ แล้วต่อมา ๖ มิ.ย. ๒๕๓๕ เป็นพระราช
กิตติเวทีแล้ว ก็ชัดว่า ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่ พระราชกิตติ
เวที ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๔

ต่อมาอีก ในปี ๒๕๔๖ สมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา
และประดาพุทธบริษัทแห่งวัดวชิรธรรมปทีป จัดงานสมโภชอายุ ๖
รอบ ๗๒ ปี ถวายแก่ท่านเจ้าคุณพระเทพกิตติโสภณ และขอมุทิตา
พจน์จากอาตมาด้วย อาตมาได้เขียนมุทิตาพจน์ตอนหนึ่งว่า

“ณ มหามงคลสมัยแห่งวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๕
ธันวาคม ๒๕๔๖ ที่ท่านเจ้าคุณพระราชกิตติเวที ในฐานะ
ประธานสมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา และเจ้าอาวาสวัด
วชิรธรรมปทีป นครนิวยอร์ก ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณ
ศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพกิตติโสภณ”

นี่คือชัดว่า พระราชกิตติเวที ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณ
ศักดิ์ ที่ พระเทพกิตติโสภณ ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๖

เป็นอันลงข้อสรุป เรียงลำดับการได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ของ
พระมหาสมบุรณ์ สมบุณฺโณ ป.ธ. ๘ ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระวิสุทธิสมโพธิ
พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชกิตติเวที
พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพกิตติโสภณ

มีลำดับตำแหน่งศาสนกิจที่สำคัญ ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นรองเลขาธิการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๒๕ ไปปฏิบัติศาสนกิจในสหรัฐอเมริกา
เป็นเจ้าอาวาสวัดวชิรธรรมปทีป เมืองนิวยอร์ก
พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นประธานสมัชชาสงฆ์ไทย ในสหรัฐอเมริกา

ขอแทรกเล็กน้อยว่า ที่มหาจุฬารูป นั้น จำได้รางๆ ว่า อาจารย์สมบุญ ก่อนเป็นรองเลขาธิการใน พ.ศ. ๒๕๒๑ ท่านได้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการมาตั้งแต่ปี ๒๕๑๗ แต่ยังค้นไม่ได้ว่าได้รับการแต่งตั้งในวันเดือนใด เพราะหลังจากลาออกจากตำแหน่งรองเลขาธิการในวันที่ ๖ มี.ค. ๒๕๑๗ แล้ว แม้จะไม่ได้รับอนุมัติให้ออก แต่อาตมาไม่ได้ไปที่มหาจุฬารูป เติมเวลาอีก จึงบันทึกเรื่องที่มหาจุฬารูป ไว้ไม่ต่อเนื่อง แต่แน่ว่า ณ ๑๓ ก.พ. ๒๕๑๗ อาจารย์สมบุญยังเป็น หน.กองกลาง ถ้าท่านได้เป็น ผช.ลธ. ก็คือหลัง ๖ มี.ค. ๒๕๑๗ ไปแล้ว

ที่นี่ ที่มีในบันทึกของอาตมาก่อนวันที่ ๖ มี.ค. ๒๕๑๗ ก็คือในวันที่ ๑๑ ม.ค. ๒๕๑๗ อาตมาทำร่างประกาศแต่งตั้งพระมหาบุญมา มหาวิโร (อดีตหัวหน้าแผนกจัดหา) เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ แต่แปลกกว่ามีความในบันทึกเพียงเท่านี้ ก็เลยไม่ทราบแน่ว่า หลังจากร่างแล้ว มีประกาศตั้งจริงตามมาหรือไม่ ยังต้องค้นหลักฐานต่อไป

ต่อไปคือตำแหน่งรองเลขาธิการ มีลำดับเรื่องราว ระหว่างที่อาตมาเป็นรองเลขาธิการอยู่ พระทักษิณคณาธิกร (สิงห์หน นราสโร) ได้รับการแต่งตั้งเป็นรองเลขาธิการ รูปที่ ๒ ในวันที่ ๒๗ ก.พ. ๒๕๑๕ แล้วลาสิกขาไปเมื่อ ๒๔ ก.พ. ๒๕๑๘ หลังจากนั้นก็มีบันทึกว่า ในวันเปิดปีการศึกษา ๒๕๑๘ ณ ๔ มิ.ย. ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ [พระพรหมคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ)] อ่านประกาศตั้งพระมหาบุญมา มหาวิโร เป็นรองเลขาธิการ (ทำงานมา ๖ ปี ก็ถึงมรณภาพในวันที่ ๒๘ มิ.ย. ๒๕๒๔)

ส่วนที่ว่าอาจารย์สมบุญเป็นรองเลขาธิการในปี ๒๕๒๑ นั้น เป็นเวลาที่อาตมาลาออกไปอยู่ห่างๆ นานแล้ว ได้ทราบแต่ปี ส่วนเดือน-วัน ต้องรอค้น และเมื่อขึ้น พ.ศ. ๒๕๒๑ แล้ว ก็เปลี่ยนเข้าสู่ยุคของเลขาธิการองค์ใหม่ คือพระราชรัตนโมลี (นคร เขมปาโล) จึงเป็นอันจบตอน

ผู้มีน้ำใจพิมพ์ต้นฉบับให้ ๑๗ ปี คือ คุณชลธีร์ ก็มากับปี ๑๒

ถึงแม้อาจารย์สมบุญจะขยันและมีขันที งานก็เหลือกำลัง ล้นมือ กับทั้งมีงานธุรการมากมายอยู่แล้ว และถึงจะมีพนักงานพิมพ์ดีดอยู่คนหนึ่ง ก็มีใช้เป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาทางธรรม จึงเหมาะกับงานพิมพ์อื่นๆ ทั่วไป และถึงกาลหนึ่ง ก็ได้ลาออกไป

อยู่กับงานกันมา ๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๕๑๒ ซึ่งเป็นปีที่มีเหตุการณ์ร่วมในวัดพระพิเรนทร์ ดังได้กล่าวแล้วนั้น ที่มหาจุฬายกมีเหตุการณ์ที่ข้ามไปร่วมปีกับที่วัดพระพิเรนทร์ด้วย คือ อาจารย์สมบุญ ได้คุณชลธีร์ ธรรมวรานุรักษ์ เข้ามาทำงานเป็นพนักงานพิมพ์ดีด หรือเจ้าหน้าที่พิมพ์ดีด ณ วันที่ ๑๖ มีนาคม

คุณชลธีร์ พิมพ์ดีดคล่องแคล่วแม่นยำมาก ยากจะหาที่ผิด และมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลมาก แล้วก็เสียสละ อยู่ถึงค่าคืน ไม่ว่างานสายหลักของสำนักงานเลขาธิการ หรืองานพิมพ์ต้นฉบับ หนังสือ เต็มใจสู้ทั้งนั้น กับทั้งมีฐานความรู้ธรรมวินัยอยู่กับตัวด้วย

แถมอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญคือ สามารถอ่านตัวหนังสือที่อาตมาเขียน ซึ่งตัวเล็ก ลายมืออ่านยาก ได้ถูกต้องชำนาญ ก็เลยช่วยในงานทั้งสองด้าน (งานบริหารและธุรการ กับงานหนังสือหรือวิชาการ) เรียบร้อยราบรื่นพร้อมไปด้วยกัน

จะต้องเข้าใจว่าการพิมพ์ดีดสำคัญมากสำหรับงานเวลานั้น จะมองด้วยสายตาของคนทำงานในยุคคอมพิวเตอร์เวลานี้ไม่ได้

คนสมัยนี้ ตัวคนเดียว มีคอมพิวเตอร์อยู่กับตัว ถึงจะพิมพ์ดีดไม่เป็น ก็ขยิกขยับให้งานหนังสือเดินไปได้ แต่ในสมัยก่อนไม่มีคอมพิวเตอร์ ต้องใช้เครื่องพิมพ์ดีด ซึ่งอาศัยฝีมือที่ชำนาญทีเดียว

โดยเฉพาะในงานหนังสือ ต้องหานักพิมพ์ที่ดีที่ชำนาญจริง ทั้งพิมพ์คล่องและพิมพ์ถูกต้อง พิมพ์ได้หน้าหนึ่งแล้ว ตรวจดู ถ้ามีคำผิดตกหล่น ก็แก้ยาก ถ้าผิดตกหลายแห่ง ต้องพิมพ์ใหม่ทั้งหน้า แล้วก็ต้องอ่านตรวจใหม่ทั้งหน้า บางทีกว่าจะได้ ๑ หน้า พิมพ์และตรวจกัน ๓ - ๔ รอบ แต่ถ้าชำนาญอย่างคุณชลธีร์ ก็หมายความว่า พิมพ์ดีดหน้าเดียวครั้งเดียวเสร็จไปเลย

เมื่อจะพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ก็ต้องผ่านหลายขั้นตอน อาตมาเขียนลายมือตัวดินสอ ส่งให้อาจารย์สมบุญ หรือคุณชลธีร์ พิมพ์ดีดออกมา ตรวจกันเรียบร้อย จนได้ต้นฉบับพิมพ์ดีดครบทั้งเล่มแล้ว ๑๐๐, ๒๐๐, ๓๐๐ หรือก็ร้อยหน้าก็แล้วแต่ เป็นอันผ่านขั้นตอนต้นฉบับลายมือมาเป็นต้นฉบับพิมพ์ดีดแล้ว ก็ส่งต้นฉบับพิมพ์ดีดนั้นไปให้โรงพิมพ์ (ถ้าเขียนลายมือตัวบรรจงได้งามชัด ก็ใช้ฉบับลายมือส่งให้โรงพิมพ์ได้เลย แต่บรรจงไม่ไหว จะยิ่งช้า)

ถ้าเป็นสมัยก่อนนานหน่อย ยุคเรียงตัวตะกั่ว พิมพ์แบบฉบับเกาะ (คงเรียกตามเสียงเครื่องพิมพ์) ส่งต้นฉบับให้โรงพิมพ์แล้ว เขาเรียงพิมพ์เสร็จ ส่งปฏิรูปมาให้ เมื่อตรวจแล้ว ก็ส่งไปแก้ บางทีส่งปฏิรูปมา ส่งแก้ไป ส่งมา-ส่งไป ๓-๔ รอบ จึงส่งพิมพ์แต่ละยกๆ ได้

ที่นี่ ถ้าเป็นหนังสือใหญ่ โรงพิมพ์เล็กหน่อย หรือมีงานพิมพ์มาก เรียงพิมพ์ทีละหลายยก ตัวเรียงตะกั่วหมด เรียงไม่ได้ ต้องรอส่งพิมพ์ยกก่อนๆ ให้เสร็จแล้ว จึงรื้อเอาตัวเรียงตะกั่วจากยกที่พิมพ์เสร็จแล้ว มาใช้เรียงพิมพ์ยกต่อไป กว่าพิมพ์หนังสือเสร็จเล่มหนึ่งๆ ทั้งเหนื่อยและนาน

ที่นี่ หลังจากพิมพ์ครั้งนี้เสร็จแล้ว ต่อมาอยากจะพิมพ์ใหม่ ก็ต้องเรียงตัวตะกั่ว และตรวจปฏิรูปกันใหม่ทั้งเล่ม ต้องเหนื่อยซ้ำอีก นี่คือยุคแรกที่อาตมาได้พบการพิมพ์หนังสือ

ต่อมา การพิมพ์เจริญขึ้นๆ จนมี Monotype ที่เรียงตัวสำเร็จจากเครื่อง จนถึงตัว Compugraphic ที่ปรับแก้บนอาร์ตเวิร์ค ส่วนการพิมพ์ก็พัฒนามา ได้ใช้ทั้งแบบ letterpress และแบบ offset

ขอออกตัวว่า เรื่องระบบการพิมพ์นี้ เป็นการพูดถึงคร่าวๆ ไม่ค่อยชัด เพราะเวลาพิมพ์หนังสือ ก็เอาใจใส่แต่ในขั้นตอนงานของเรา พอส่งให้โรงพิมพ์แล้ว ก็ปล่อยให้เป็นเรื่องของเขา ที่จริงควรเข้าไปดูในโรงพิมพ์ให้เห็นรูปลักษณะและขั้นตอนการพิมพ์ให้ตลอด จะได้รู้เรื่องราวชัดตลอดกระบวนการทั้งหมด

งานทำต้นฉบับหนังสือสำคัญ ที่คุณชลธีร์พิมพ์ดีดเล่มแรก คงจะได้แก่ **พุทธธรรม** ที่จัดรวมในหนังสือชุด “วรรณไวทยากร” ซึ่งโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จัดพิมพ์ถวาย ในโอกาสที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ พระชนม์ครบ ๘๐ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ (แรกเริ่มมี ๒๐๖ หน้า ต่อมาเรียกว่า **พุทธธรรม ฉบับเต็ม**) งานนี้ก็เสร็จไปด้วยดี

ในปี ๒๕๑๔ นั้นเอง พอเสร็จงาน **พุทธธรรม (ฉบับเต็ม) ๒๐๖ หน้า** แล้ว ถึงปลายปี ก็คิดจะรื้อฟื้นงานหนังสือ **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ** ขึ้นมาทำสักส่วนหนึ่ง คือรู้อยู่ว่าจะฟื้นงานเดิมแท้ๆ นั้น เป็นไปไม่ได้ ก็คิดว่าทำในส่วนที่พอใช้ในระดับพื้นฐาน เป็นเล่มย่อมๆ ย่อยๆ ง่ายๆ ให้มีใช้ไปพลางก่อน

แต่ขึ้นปีใหม่ ๒๕๑๕ ไปได้ไม่เท่าไร งานก็ชะงัก พอถึงวันที่ ๒๔ มี.ค. ต้องไปอเมริกาเพื่องานบรรยายที่ University Museum ของ U. of Penn. เป็นต้น งานพจนานุกรมที่เริ่มขึ้นใหม่นั้น ทำไปได้แค่จบ “ต” รวม ๗๕ หน้า ก็ต้องล้มไป เป็นงานเสียแรงเปล่าอีก

ในปี ๒๕๑๕ นั้นแหละ หลังจากกลับมาจากอเมริกาแล้ว ตอนปลายปี อาจารย์สมบุญก็ทวงก็ทอนขอให้พจนานุกรมออกมาสักหน่อย เอาแค่เล็กๆ ง่ายๆ ก็ยังดี

คิดไปคิดมาว่าจะทำอย่างไรดี จึงจะเล็กๆ ง่ายๆ ก็เลยตกลงว่าทำเป็นพจนานุกรมหมวดธรรม โดยรวมหมวดธรรม (Numerical Dhammas) ที่ใช้กันบ่อยๆ มีภาษาอังกฤษประกอบด้วย งานจะได้อยู่ในวงจำกัด มีทางเสร็จได้ง่ายหน่อย ก็ลงมือทำ

เมื่อเขียนต้นฉบับลายมือเสร็จ ก็ส่งให้คุณชลธีรพิมพ์ดีดเป็นต้นฉบับที่จะส่งโรงพิมพ์เรียงเป็นตัว Monotype ก็สำเร็จ ลองคิดว่า ถ้าไม่ได้ฝีมือคุณชลธีร งานจะยุ่งและยืดไปอีกเท่าไร

ที่นี้ก็นึกขึ้นได้ว่า พจนานุกรมเล่มแรกที่พิมพ์ให้นักเรียนใช้เมื่อปี ๒๕๐๖ นั้น น่าจะเอามาพิมพ์รวมเล่มกับพจนานุกรมหมวดธรรม ที่เขียนขึ้นใหม่นี้ ก็ตกลงเอาพจนานุกรมหมวดธรรมใหม่นี้ (Dictionary of Numerical Dhammas) เป็น ภาค ๑ เอาของเก่า ศัพท์ธรรม ไทย-อังกฤษ (Thai-English Buddhist Dictionary) เป็นภาค ๒

แล้วก็นึกขึ้นมาอีกว่า เมื่อมีพจนานุกรมศัพท์ธรรม ไทย-อังกฤษ ก็ควรมีพจนานุกรมศัพท์ธรรม อังกฤษ-ไทย เป็นคู่กันด้วย ก็เลยใช้เวลา ๒ วัน รีบทำพจนานุกรมศัพท์ธรรม อังกฤษ-ไทย (English-Thai Buddhist Dictionary) ขึ้นมาเป็น ภาค ๓

เมื่อต้นฉบับพิมพ์ดีดจากคุณชลธีรเสร็จ ก็ส่งโรงพิมพ์เรียงพิมพ์ในระบบ Monotype ปรากฏว่าเรียงพิมพ์ยาก เพราะเป็นงานละเอียดกว่าหนังสือทั่วไป เช่น มีคำบาลีอักษรโรมัน ที่ทำให้การเรียงพิมพ์ซับซ้อน กว่าพิมพ์เสร็จ ใช้เวลาพิมพ์ ๓ ปี ส่งเข้าโรงพิมพ์ปี ๒๕๑๕ พิมพ์เสร็จ ๒๕๑๘ ยากไม่น้อย

เป็นอันว่า พจนานุกรมเล่มนี้มี ๓ ภาค แล้วตั้งชื่อรวมเล่มว่า *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* (*A Dictionary of Buddhism*) [ครั้งนั้น ยังไม่มีคำต่อท้ายว่า “ฉบับประมวลธรรม”]

นี่คืองานพื้นหนังสือ *พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา* บาลี-ไทย-อังกฤษ ที่ก้าวมาได้ขั้นหนึ่ง ซึ่งยังไม่น่าพอใจ เพราะมีเพียงธรรมที่เป็นหมวดๆ แต่คำศัพท์ธรรมศัพท์วินัยและคำพระคำพุทธอื่นๆ ยังไม่มี จึงหาโอกาสที่จะทำให้ครอบคลุมมากขึ้น จนเป็นเหตุให้คุณชลธีร์เสียแรงเปล่าไปเป็นอันมาก (ตัวเองก็เสียเวลาไปมากมาย)

ที่ว่าทำให้เสียแรงเปล่า คือ ต่อมาได้พยายามทำให้ครบหน้าแต่ล้มค้างกลางคันถึง ๒ ครั้ง เสียน้อยครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งเสียมาก

หนังสือพุทธธรรมเข้ามา หนังสือพจนานุกรมล้มหาย

ควรเล่าไว้พอให้ทราบมาก่อนมาถึงวัดญาณเวศกวันน์ มีงานใหญ่ที่ยังทำไม่เสร็จ เพื่อก่อนมรณะ ถ้ามีโอกาส จะได้ทำให้จบ

ในความหลังครั้งนั้น ได้หาโอกาสอยู่เรื่อยๆ จะต่องานพจนานุกรม ก็มาคิดว่าเมื่อพื้นงานเดิมเต็มๆ ไม่ได้ ก็ทำใหม่ให้ย่อมลงมา โดยลดคำศัพท์ให้น้อยลง และจำกัดเนื้อหา ให้มีคำอธิบายพากย์ไทยอย่างเดียว เพียงสั้นๆ ส่วนพากย์อังกฤษ ไม่มีคำอธิบาย มีเพียงคำแปลศัพท์ไสวณฺเฑาะว์ต่อท้ายพากย์ไทย แล้วก็หาเวลาทำไป แต่ไม่ทันได้เท่าไร ก็ต้องให้เวลาแก่งานอื่นที่สำคัญ

ครั้งที่ทำจาก “ก” ไปได้ถึงจบ “ด” ที่เล่าไปแล้วนั้น ยังนับว่าเสียเปล่าน้อย แต่อีกครั้งหนึ่งหลังจากนั้น เสียมากกว่าเยอะ

เมื่องานติดค้างในปี ๒๕๑๕ ไม่สำเร็จ ก็หาโอกาสต่อมาอีกจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๒๑ เห็นว่าถึงโอกาสแล้ว จะต้องทำให้เสร็จ

คราวนั้น กลับจากงานเป็นวิทยากรที่ Swarthmore College และกลับจากวัดวชิรธรรมปทีป เมืองนิวยอร์ก กับทั้งลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ได้แล้ว งานมหาจุฬาฯ ก็หยุดแทบหมดสิ้น อยู่ที่วัดพระพิเรนทร์อย่างเดียว ตั้งกำหนดว่าคราวนี้จะไม่ไปไหนทั้งนั้น และจะไม่พบใครเลยถ้าไม่จำเป็น จนกว่าจะทำงานนี้เสร็จ

งานคราวนี้ ก็คล้ายคราวเสียหน่อย คือมีคำอธิบายเฉพาะพากย์ไทย ส่วนพากย์อังกฤษมีเพียงคำแปลศัพท์ในวงเล็บต่อท้ายพากย์ไทย แต่คำอธิบายในพากย์ไทย ขยายเป็นเชิงสารานุกรม

แต่แล้วก็ต้องชะงัก เป็นการหยุดชะงักอย่างมีเหตุผลสมควร คือ พอตั้งตัวได้ จะเริ่มงานนี้ แต่ยังไม่ทันเริ่ม ก็ได้รับจดหมายจากโครงการตำราฯ ลงวันที่ ๒๔ ส.ค. ๒๕๒๑ แจ้งขอความเห็นชอบในการที่ ดร.ระวี ภาวิไล ขอพิมพ์ *พุทธธรรม* เผยแพร่

อาตมาบอกแก่ท่าน อ.ระวี ว่า มีอะไรบางอย่างที่อยากเขียนเพิ่มเติมในหนังสือ *พุทธธรรม* เล็กน้อย ขอเวลาท่านสัก ๓ เดือน

ที่นี้ ไหนๆ ก็ตั้งใจเต็มที่แล้วว่าจะทำพจนานุกรมพุทธศาสนาที่เป็นเชิงสารานุกรม ให้เสร็จ ก็จึงพยายามทำงานที่ตั้งใจนี้ก่อน

แล้วก็ได้เริ่มเขียน “กฤตภัณฑ์” เป็นคำแรก เมื่อวันที่ ๑๑ ก.ย. ๒๕๒๑ ทำพจนานุกรมพุทธศาสนา เชิงสารานุกรมนี้ไปได้ไม่น้อยเหมือนกัน จบอักษร “ก” ขึ้น “ข” ไปได้หน่อยหนึ่ง และประวัติพุทธศาสนาในบางประเทศ ส่งฉบับเขียนลายมือด้วยดินสอให้คุณชลธีรพิมพ์ดีดได้ประมาณ ๑๙๐ หน้า เฉพาะอักษร “ก” ก็ ๑๐๕ หน้า

ถึงตอนนี้ จะสิ้นเดือนตุลาคมแล้ว เห็นว่าไม่ได้การละ ต้องหันไปเขียนเพิ่มเติมหนังสือ **พุทธธรรม** ให้เสร็จเสียก่อน อย่างที่ว่าสัก ๓ เดือน แล้วค่อยกลับมาเขียนสารานุกรมต่อ

ก็เลยหันไปเร่งงานเพิ่มเติม **พุทธธรรม** แต่พอเริ่มแล้ว งานก็ยืดออกไป ขยายออกไป **พุทธธรรม** กลายเป็นงานหลัก และในที่สุด ที่ว่าขอเวลา ๓ เดือน ก็กลายเป็น ๓ ปี **พุทธธรรม** ๒๐๖ หน้า ขยายเป็น **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ** เกิน ๑,๐๐๐ หน้า

นี่ก็อีกแล้ว โดยเป็นไปเอง งานฟื้นฟูงานนุกรมก็ชะงักแล้วก็หยุด-ค้าง-ล้มไป ต้นฉบับพิมพ์ดีด ๑๙๐ หน้า ก็เข้ากรุหายไปเลย ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ทำให้คุณชลธีร์เสียแรงเปล่าอย่างที่ว่าแล้ว

เมื่อยืดขยายหนังสือ **พุทธธรรม** ก็อีกนั่นแหละ เขียนต้นฉบับลายมือด้วยดินสอแล้ว ก็ส่งคุณชลธีร์ช่วยพิมพ์ดีดออกมา แต่เป็นงานที่ใหญ่ ใช้เวลายืดยาว ยุ่งกับงานนี้ข้ามเวลาหลายปี

งานข้ามเวลาหลายปีนี้ รวมทั้งช่วงไปบรรยายที่ Harvard และไปประชุมที่ Berkeley เกือบครึ่งปี (๓๐ ม.ค. – ๓๐ มิ.ย. ๒๕๒๔) ซึ่งต้องไปเบียดแย่งเวลาของที่นั่น เพื่อเขียนบทโยนิโสมนสิการขึ้นใหม่ แทนต้นฉบับที่สูญหายไปที่เมืองไทย

ที่จริง ก่อนจะไปอเมริกา ได้เขียนต้นฉบับลายมือจบเล่มแล้ว กำลังทำงานขึ้นโรงพิมพ์ค้างอยู่ จึงได้ฝากภาระงานเข้าโรงพิมพ์ไว้กับอาจารย์สมบุญ (เวลานั้นเป็น พระวิสุทธิสมโพธิ และต่อมาก็คือ พระเทพกิตติโสภณ) ให้ท่านช่วยดำเนินการต่อทางเมืองไทย

ที่นี้ พอรู้ว่าต้นฉบับบางส่วนหายไป จะเขียนที่เมืองไทยก็ไม่มี เมื่อใช้เวลาที่เมืองโน้นเขียนต้นฉบับส่วนทดแทนต้นฉบับที่สูญหายเสร็จแล้ว ก็ต้องส่ง ป.ณ. จากอเมริกามาให้อาจารย์สมบุญ

แล้วที่เมืองไทย ก็คุณชลธีรียกนั้นแหละที่พิมพ์ดีดต้นฉบับ รวบรวมไว้ให้กลับมาตรวจ ก่อนที่จะส่งทำ Compugraphic เพื่อ ทำอาร์ตเวิร์ค แล้วจะได้ส่งโรงพิมพ์เป็นขั้นตอนสุดท้ายต่อไป

เป็นอันว่า ตลอดเวลา ๕ เดือน ที่อาตมาไม่อยู่ในประเทศ อาจารย์สมบุญ ได้ช่วยรับภาระตรวจปฏิพจน์หนังสือ *พุทธธรรม* และ คุณชลธีรียกก็ช่วยพิมพ์ดีดต้นฉบับให้ เหมือนอย่างที่ได้ช่วยกันมา ตลอดเวลาราว ๑๘ ปี

สิ้นเดือนพอดี ๓๐ มิถุนายน ๒๕๒๔ เป็นวันเดินทางกลับถึง เมืองไทย พอกระทบอากาศที่วัดพระพิเรนทร์ ปอดสบายมานาน ปรับตัวไม่ทัน โรคเก่าของปอดก็แสดงอาการออกมาอย่างรุนแรง ทำให้ไม่สบายมาก แล้วต่อจากนี้ อาการของโรคปอด กับงาน หนังสือ ก็ก้าวแข่งเคียงคู่กันมา

จนในที่สุด พอปอดทนอีกไม่ไหว งานใหญ่ก็เสร็จ แล้วก็ต้อง ออกจากวัดพระพิเรนทร์ ให้พ้นไปจากอากาศเสียกลางกรุง จนมา ยุติที่วัดญาณเวศกวัน

เมื่อกลับมาถึงเมืองไทยนั้น งานพิมพ์ *พุทธธรรม* ยังไม่เสร็จ สิ้น ยังอยู่ในขั้นของงานโรงพิมพ์ ซึ่งใช้เวลาอีกเกือบ ๑ ปี *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* พิมพ์ครั้งที่ ๑ จึงเสร็จ ดังที่บันทึกไว้ว่า ท่านอาจารย์ระวี ภาวิไล นำหนังสือที่พิมพ์เสร็จแล้วจำนวนหนึ่งไป ถวายในวันที่ ๖ พ.ค. ๒๕๒๕ ท้าววันวิสาขบูชา (๗ พ.ค. ๒๕๒๕)

เรื่องนี้เล่าไว้ พอให้เห็นรูปเค้าความยุ่งยากยืดเยื้อของงาน พิมพ์หนังสือ ในช่วงเวลาที่คนครั้งนั้นถือว่าเจริญก้าวหน้าอย่างมากแล้ว พร้อมทั้งจารึกคุณของท่านที่มีน้ำใจได้ช่วยงานตลอดมา

เสร็จงานแล้ว ละคุณชลธีร์ ลืมหาจุฬาฯ ลาวัดพระพิเรนทร์

ที่ว่างงานกับโรคแข่งกันมาจนเลิกราจากกันนั้น ก็ต้องเล่าต่ออีกหน่อย คือ ในปีต่อมา ๒๕๒๖ อาจารย์ระวีพิมพ์ พุทธธรรม ใหม่ นี่อีกเป็นครั้งที่ ๒ แล้วพอถึงปี ๒๕๒๘ อาจารย์ระวีบอกว่า ธรรมสถาน จุฬาฯ จะพิมพ์ครั้งที่ ๓ พอดีว่า ทางมหาจุฬาฯ ขอพิมพ์บ้าง อาจารย์ระวีก็เลยให้ครั้งที่ ๓ เป็นของมหาจุฬาฯ

ทีนี้ ตัวผู้เขียนคืออาตมาเองเห็นอยู่ว่า พุทธธรรม นี้ เพิ่มตรงโน้น ขยายตรงนี้ ทำไปทำไม ไม่ได้สัดส่วน ไม่สมดุลกัน

ที่ขัดมากคือ บทอื่นๆ ขยายออกไปมาก แต่บทที่ ๓ ไตรลักษณ์สั้นเกือบเท่าเดิม ทั้งที่เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่ง เมื่อมีโอกาสก็ควรขยายให้มาก

เมื่อจะมีการพิมพ์ครั้งที่ ๓ จึงขอขยายบทไตรลักษณ์นี้ก่อน และขอให้ร่อนหน่อย แต่ถึงเวลานั้น โยมผู้ปรารถนาดีมองดูสภาพชีวิตของอาตมาเห็นว่าไม่ไหวแล้ว จะต้องออกไปให้พ้นจากถิ่นฝุ่นควันพิษแถบวัดพระพิเรนทร์ ก็ช่วยกันหาที่พักนอกเมือง แต่จนเจียนพรรษาไม่ทัน ก็เลยใช้วิธีพาออกไปพักและทำหนังสือที่อื่น ตั้งแต่เช้าจนค่ำทุกวัน ส่งกลับมาอยู่วัดเฉพาะตอนกลางคืน

คุณโยมชม และโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เป็นผู้ดำเนินการเรื่องนี้ พร้อมด้วยคณะของท่าน มีโยมหมอจรรยา ผลนิवास เป็นต้น เข้าก็ส่งรถมารับไปนั่งเขียนเพิ่มขยายบทไตรลักษณ์นั้น ที่ศาลากระจกของคุณเล็ก นันทาภิวัฒน์ ก่อนค่ำรถก็มาส่งกลับที่วัดพระพิเรนทร์

ปฏิบัติอย่างที่ว่านี้ ทุกวัน ตลอดพรรษา เลยต่อไปจนงานขยายบทไตรลักษณ์เสร็จเมื่อขึ้นเดือนที่ ๒ ของปีใหม่ ๒๕๒๙

เสร็จแล้วก็เช่นเคย ส่งต้นฉบับลายมือตัวดินสอไปให้คุณชลธีร์เพื่อทำต้นฉบับพิมพ์ดีดออกมา แล้วส่งไปร้านพิมพ์ตัวคอมพิวกราฟิก (Compugraphic) ซึ่งยังไม่ได้พัฒนาตัวบาลี รับกลับมาทำอาร์ตเวิร์ค ชำที่ตัดติดปะแปะตัวบาลี แล้วจบลงด้วยส่งเข้าโรงพิมพ์

ลงท้าย *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* ซึ่งมหาจุฬาฯ เป็นเจ้าภาพพิมพ์ครั้งที่ ๓ ก็เสร็จออกมาใน พ.ศ. ๒๕๒๙ ถือว่าเป็นจุดกำหนดเวลาที่อาตมา พร้อมด้วยพระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ และพระฉาย ปญฺญาปทีโป ออกจากวัดพระพิเรนทร์ ไปอยู่นอกเมืองที่ศาลากลางสระ อ.ลำลูกกา ก่อนเดินทางต่อมาสู่วัดญาณเวศก์วัน

นี่เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ เหมือนปิดฉากเก่า แล้วเปิดฉากใหม่

ฉากเก่า คือสภาพที่หมกตัวอยู่กับงานทำหนังสือ มีเรื่องที่ยุ่งตรงชัดเจนอยู่ต่อหน้าและต่อไปว่าจะทำฯ ตลอดเวลา แล้วก็อย่างที่ว่าแล้ว คือชนาบด้วยโรคร้ายที่บีบคั้นให้ทำงานอย่างลำบาก

ส่วนฉากใหม่เป็นการออกไปสู่ความแว้งว่าง พ้นไปจากงานทั้งหมดที่เคยสุมรุมตัว หวังว่าจะห่างหายจากโรคร้ายที่รังควาน จืดว่าง แต่ไม่รู้ไม่ชัดว่าจะไปอย่างไรแน่ ในที่ใหม่จะเป็นจะอยู่อย่างไร จะอยู่นานแค่ไหน และจะไปไหนๆ ต่อๆ ไป แต่มีบุคคลและเครื่องแวดล้อมให้มั่นใจว่าจะไปสู่สภาพที่ดีกว่า

แต่ก็ชัดในด้านดีที่ว่า มีความพร้อมในขั้นเต็มที่ เพราะในความว่างแว้งว่างนั้น ภายในมีความโล่ง ด้วยว่างงานหนังสือที่สำคัญทั้งหลายทำได้เสร็จทั้งหมด ไปได้โดยไม่ต้องมีห่วงกังวล

ไม่ต้องพูดถึงงานเล็กงานน้อย แม้แต่บรรดางานหลัก ทั้ง *พุทธธรรม* และพจนานุกรมทั้งหลาย พิมพ์ออกมาลงตัวแล้ว จะเพิ่มจะเติมจะขยายอย่างไร ก็เป็นงานกำไร จะไปไหนก็ไป

(ที่ว่านี้ รวมทั้ง *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* ที่ไม่ได้พูดถึง เพราะทำขึ้นแบบรีบเร่งรวบรัดในปี ๒๕๒๒ ตอนแรกมี ๓๗๓ หน้า แล้วพัฒนามาในเวลายาวนานในยุคที่ใช้นิ้วเดียวจิ้มเอาๆ จนเดี๋ยวนี้นี้มีเนื้อหามากขึ้นเกินกว่าอีกเท่าตัว)

แล้วก็ขัดด้วยว่า งานช่วยเหลือของคุณชลธีร์ที่พิมพ์ต้นฉบับก็ทำอย่างเต็มที่มาจนถึงจุดสุดท้ายของการเพิ่มเติมใน *พุทธธรรม* จบลงพร้อมกับการปิดฉากเก่าในปี ๒๕๒๙ ด้วยเช่นกัน

รวมความตามที่เราเล่ามา ก็เป็นอันว่า “อาจารย์สมบุญ” (ท่านเจ้าคุณพระเทพกิตติโสภณ) และคุณชลธีร์ ธรรมวรารังกูร เป็นผู้มียุทธการอย่างสำคัญแก่งานหนังสือ บนเส้นทางสู่วัดญาณเวศกวัน

คุณชลธีร์ ธรรมวรารังกูร มีน้ำใจช่วยพิมพ์ต้นฉบับของหนังสือทั้งหลาย ตั้งแต่ *พุทธธรรม* และ บรรดาพจนานุกรม เป็นต้นไป ตลอดเวลายาวนาน ๑๗ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๒ จนถึงปี ๒๕๒๙ อันเป็นจุดปิดท้ายที่ชีวิตของอาตมาอยู่กับการหนังสือหนาไปด้วยโรคภัยที่วัดพระพิเรนทร์ ออกมาบนเส้นทางสู่วัดญาณเวศกวัน

คุณชลธีร์จึงเป็นเจ้าของฝีมืองานพิมพ์ต้นฉบับแทบทั้งหมด ในยุคที่ยาวนานของงานพิมพ์ดีดที่ยากลำบาก จนมาจบเมื่อจอเข้ายุคมีคอมพิวเตอร์ ที่ทำให้ พ.ศ. ๒๕๒๙ – ๒๕๓๐ เป็นช่วงเวลาที่การพิมพ์เข้าสู่ยุค desktop publishing ที่แม้แต่คนพิมพ์ดีดไม่เป็นใช้นิ้วเดียว ก็ทำหนังสือเล่มใหญ่โตได้ อย่างไม่ยากจนเกินไป

เล่าแถมท้ายไว้หน่อยว่า ต้นฉบับหนังสือหลัก ทั้งต้นฉบับลายมือตัวดินสอ และต้นฉบับพิมพ์ดีด อาตมานับเข้าในจำพวกเอกสารสำคัญที่ควรเก็บรักษาไว้ให้เรียบร้อยยืนยาว ดังนั้น เมื่อหนังสือเสร็จเป็นเล่มแล้ว ก็รวบรวมจัดเรียงเก็บเป็นแฟ้มๆ

โดยเฉพาะต้นฉบับหนังสือ *พุทธธรรม* นี้ จำได้แม่น ต้นฉบับลายมือตัวดินสอ ก็พวกหนึ่ง ต้นฉบับพิมพ์ดีดฝีมือคุณชลธีร์ ก็พวกหนึ่ง ทำเป็นแฟ้มเย็บเล่มอย่างดี สูงต่ำเสมอกัน

ที่นี่ เพื่อให้มั่นใจว่าแฟ้มเอกสารสำคัญเหล่านั้นจะอยู่ดี ก็คิดว่า เอาไว้ในที่โยมบิดามารดาอยู่ จะดีที่สุด และตัวเองก็จะไปเยี่ยมท่านเป็นประจำด้วย ก็จึงรวมเอาไปใส่ในตู้ใส่ของของโยม และโยมก็พอใจเต็มใจ เอกสารก็อยู่มาด้วยดี เป็นที่สบายใจ

แต่แล้ว ต่อมา เมื่อโยมทั้งสองท่านถึงแก่กรรมจากไปตามกาลเวลา เอกสารเหล่านั้น จะก็แฟ้ม ก็จำไม่ได้ เรียงกันไว้ อาจจะไม่เต็มหรือค่อนข้างหนึ่งของตู้ นั้น ก็ประสบชะตากรรมที่คาดไม่ถึง

ที่ว่าคาดไม่ถึง คือ เมื่อโยมสิ้นแล้ว เอกสารทั้งหมดก็สูญสิ้นไป โดยที่ว่าท่านผู้ดูแลที่นั่น จะได้ชั่งกิโลขาย หรือเผาไฟ หรือทิ้งเป็นขยะไป ก็ไม่ทราบ แต่ก็คือสูญสลายมลายสิ้น ที่จำแม่นก็คือ ต้นฉบับหนังสือ *พุทธธรรม* ที่มากมาย เป็นแฟ้มใหญ่ๆ หนาๆ ส่วนเอกสารอื่นมีอะไรอีกบ้าง ระลึกไม่ได้

ด้วยเหตุนี้ พระรุ่นใหม่ภายหลัง ตั้งแต่พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (อินฺสว จินฺตาปญฺโญ) และหลวงลุงพระครูสังฆรักษ์ (นาย ปญญาปทีโป) เป็นต้นมา จึงไม่ทันได้เห็นงานเก่ายุคหนังสือหลักเหล่านั้น (อาจเห็นต้นฉบับบางตอนฝากส่งต่อ) โดยที่ว่า หลังจากนั้น ก็ขึ้นยุคใหม่ของงานอีกลักษณะหนึ่ง ที่สะดวกเบา ดังจะเห็นต่อไป

เกือบล้มไป เล่าแถมท้าย เรื่องที่มหาจุฬาฯ

ที่พูดว่า ปิดงานแล้วก็ย้ายถิ่นฐานออกไป จากวัดพระพิเรนทร์ และจากกรุงเทพฯ นั้น เกือบล้มพูดถึงการปิดงานที่มหาจุฬาฯ

เป็นความบังเอิญที่น่าแปลกใจว่า ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ ที่มหาจุฬาฯ ก็มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น ร่วมปีกับที่วัดพระพิเรนทร์

เรื่องนั้นก็คือ เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้มี “คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” ซึ่งมีสาระสำคัญที่กำหนดให้การศึกษาของมหามกุฏฯ และของมหาจุฬาฯ “ซึ่งดำเนินการอยู่แล้ว เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์”

จากนั้น ในวันจันทร์ที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๒ อธิบดีกรมการศาสนา (พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์) ในฐานะเป็นเลขาธิการมหาเถรสมาคม ก็เดินทางมาทำพิธีมอบ “คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” นั้น แก่มหาจุฬาฯ

ต่อมา ในวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ก็มี “คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง สถาปนาของคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” ซึ่งก็คือเป็นการตั้งสภาศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นมา

สองเรื่องนั้นมีความมุ่งหมายสำคัญเพื่อเป็นการสร้างฐานที่มั่นในการที่จะก้าวต่อไปในขั้นให้รัฐออก พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยสงฆ์

แค่ถึงปี ๑๒ เรื่องให้อยู่ มจร. มากอย่างนี้ เรื่องให้อยู่ วพร. ยังไม่มี

ได้เล่าไปแล้วในหนังสือ มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่นว่า ความพยายามให้รัฐตรา พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งนั้น ได้ดำเนินการกันมานานนักหนา ผ่านรัฐบาลหลายยุคสมัย แต่ไม่สำเร็จ เนื่องจากมักจะถกเถียงหรือดำเนินเรื่องกันนาน จนไม่ทันที่รัฐบาลจะล้มหรือหมดอายุไปเสียก่อน

ถึงคราวหนึ่ง เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเป็นประธานฯ ของ สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่นั่น มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองมาทำงานร่วมกัน และส่งพระบัณฑิตมาเรียนด้วยกัน เปิดอบรมรุ่นแรกเมื่อ ๑ ต.ค. ๒๕๐๙

ในปี ๒๕๐๙ นั้นเอง สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตฯ ก็จะต้องสถาบันบัณฑิตวิทยาลัยพุทธศาสนาขึ้น ให้เป็นที่เรียนต่อปริญญาโทและสูงขึ้นไป ของพระบัณฑิตของสองมหาวิทยาลัยสงฆ์

พวกเราจากสองมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งเป็นอนุกรรมการ ได้ให้ความเห็นว่า การที่จะมีปริญญาโทได้ ปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองนั้น จะต้องได้รับการรับรองก่อน มิฉะนั้นชั้นปริญญาโท ก็จะเหมือนเรียนกันไปเปล่าๆ ไม่มีความหมาย

ตอนนี้ เรื่องการรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ ก็เด่นขึ้นมา กลายเป็นเรื่องที่ต้องเอาจริงเอาจังมากขึ้น แล้วก็ได้พิจารณาถึงการแก้ไขจุดอ่อนที่ค้างอยู่ คือเมื่อใดทางฝ่ายราชการอ้างขึ้นมาว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์นี้ คณะสงฆ์เองก็ยังไม่รับรอง แล้วรัฐบาลจะไปรับรองได้อย่างไร เรื่องก็จะหมุนวนต้องเริ่มต้นกันใหม่ๆ และทางฝ่ายราชการก็จะอ้างอย่างนี้ได้เรื่อยไปไม่จบสิ้น จึงต้องให้คณะสงฆ์รับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ก่อน

ในฐานะที่องค์ประธานฯ ของสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตฯ ทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม ก็ทรงเป็นผู้นำในการโยงประสานให้เรื่องดำเนินมาจนสำเร็จ ดังได้มี “คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” และ “คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง ศึกษาศึกษาของคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” ที่ว่าแล้ว

เป็นอันว่ามีฐานที่มั่นให้มั่นคงมากขึ้น ส่วนร่าง พ.ร.บ. ม.สงฆ์ ก็ผ่านเข้าสภา ในสมัยของรัฐบาลต่อมาๆ

อย่างไรก็ตาม เรื่องกฎหมายมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่จัดเตรียม กันมานาน แยกเป็น พ.ร.บ. มหามกุฏฯ และ พ.ร.บ. มหาจุฬาฯ นั้น แม้เมื่อทางบ้านเมืองมีท่าทียอมรับดีแล้ว แต่บ่อยครั้งปัญหาก็มา จากฝ่ายพระสงฆ์ที่ไม่มีเอกภาพ แล้วกลายเป็นอุปสรรคในตัวเอง

ขอเล่าเป็นตัวอย่างว่า ในปี ๒๕๑๘ รัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช รับเรื่องต่อ และในช่วงต้น พระสงฆ์ ม.สงฆ์ ต้องคอยไป ชี้แจงแก่คณะกรรมการกฤษฎีกา จนลุล่วง ร่าง พ.ร.บ. จะเข้าสภา

คราวนี้ พรรคประชาธิปัตย์ทำท่าจะจริงจังมาก นิมนต์ทาง ม.สงฆ์ ไปที่ทำการพรรค ทางมหามกุฏฯ ท่านเจ้าคุณพระธรรมวัชร มุณี (ต่อมาคือ เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม) ไปเล่าแจ้ง คุณประโยชน์ ๑๑ ประการของการออก กม. รับรอง ม.สงฆ์

ส่วนทาง มหาจุฬาฯ อาตมาไปพูดอธิบายชี้แจงและตอบ คำถาม แก่บรรดา ส.ส. ของพรรคนั้น โดยมี ม.ร.ว. เสनीย์ ปราโมช อยู่เป็นประธาน (วันนั้น ๒๐ สิงหาคม ๒๕๑๘ อาตมามีพระมหา ณรงค์ จิตฺตโสภโณ คือ ท่านเจ้าคุณพระสุธีวรญาณ รองอธิการบดี มหาจุฬาฯ วิทยาเขตนครราชสีมา ในปัจจุบัน เดินทางไปด้วย)

เป็นอันว่า รัฐบาลเป็นเจ้าของร่าง นำเสนอสภา แล้วในวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๑๘ สภาพิจารณาร่าง พ.ร.บ. ๒ ฉบับนี้แล้ว ก็ลง มติรับหลักการเป็นเอกฉันท์ เป็นอันผ่านวาระที่ ๑

ที่นี้ก็ถึงตอนของกรรมาธิการ เขาก็พิจารณากันไป แต่ต่อ มา มีข้ามนาน ก็เกิดปัญหาจากด้านของพระองค์ ที่เลยเขตความดูแล ของเรา

มีพระสงฆ์ขอเสนออย่างนั้นอย่างนี้เข้าไป รวมทั้งพระผู้ใหญ่ที่เสนอ เช่นว่าให้เอาเจ้าคณะจังหวัดเป็นกรรมการสภามหาจุฬาฯ

ณ วันที่ ๓ ต.ค. ๒๕๑๘ เจ้าหน้าที่ทำงานที่สภา ผู้มีความปรารถนาดี ได้ไปหาอาตมา ขอปรึกษาว่า เรื่องมาเป็นอย่างนี้ กรรมการจะมองว่าพระเองก็แตกแยกกัน (ส.ส. ที่ไม่เอาด้วย ก็มีเรื่องมาอยู่แล้ว) จะทำอย่างไรดี จะให้อาตมาช่วยชี้แจง อาตมาเห็นว่า พระเป็นกันอย่างนี้ ไม่ร้อนไม่รอด จึงบอกว่าอาตมาขอหยุดต่อนั้น อาตมามีเหตุผลที่สามารถบอกได้ว่า อาตมาได้ขอลาออกจากตำแหน่งรองเลขาธิการแล้ว ถ้าเป็นเรื่องจำพวกหลักการเหตุผล ประโยชน์ และความเป็นมา อาตมาพูดได้เต็มที่ แต่เรื่องที่เข้ามาใหม่ว่าจะเอาอย่างนั้นอย่างนี้ อาตมาไม่เกี่ยวแล้ว

ระหว่างที่เรื่องค้างอยู่ในสภานั้นเอง ณ ๑๒ ม.ค. ๒๕๑๙ ก็ได้มีประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร

จนถึงปี ๒๕๑๙ ในสมัยรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เรื่องเริ่มต้นอีก แต่คราวนี้ มหาเถรสมาคมเสนอร่างกฎหมายใหม่ขึ้นมา ให้แทน พ.ร.บ. ม.สงฆ์ เรียกว่า “พ.ร.บ. การศึกษาแห่งสงฆ์” ซึ่งให้ครอบคลุมการรับรองเปรียญธรรมเป็นต้นด้วย ทำให้รัฐบาลยุ่งอยู่กับร่างกฎหมายฉบับใหม่จนหมดสมัยไปอีก ๒ รัฐบาล คือจนจบยุครัฐบาลของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร

กาลผ่านมาถึง ๓ มี.ค. ๒๕๒๓ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คนที่ ๑๖ ของประเทศไทย เรื่องก็ดำเนินไป จนวันหนึ่ง อาตมาก็ได้รับหนังสือด่วนมากจากกรมการศาสนา ลว. ๒๑ ต.ค. ๒๕๒๓ แจ้งเรื่อง และส่งสำเนาคำสั่งตั้งที่ปรึกษาและคณะทำงาน...ตามความตอนหนึ่งว่า

“เนื่องด้วยกระทรวงศึกษาธิการมีความดำริที่จะส่งเสริมการศึกษาของสงฆ์ให้เจริญก้าวหน้ารวมทั้งการดำเนินการให้มี พ.ร.บ.มหาวิทยาลัยสงฆ์ เพื่อรับรองฐานะสถาบันการศึกษาชั้นสูงของสงฆ์ให้สมบูรณ์ ในการนี้กระทรวงศึกษาธิการได้สั่งการให้กรมการศาสนาศึกษารายละเอียด แล้วนำเสนอกระทรวงศึกษาธิการพิจารณาถึงการ...กรมการศาสนาได้ตั้งที่ปรึกษาและคณะทำงานในเรื่องนี้ขึ้น”

นี่คือเรื่องวนมาอีกแล้ว แต่ก็เจียบอยู่นาน จนในที่สุดรัฐบาลนั่นเอง พรรคกิจสังคม ที่อยู่ด้านสำนักนายกรัฐมนตรี และพรรคประชาธิปไตย ที่อยู่ด้านกระทรวงศึกษาธิการ ก็ได้ร่าง พ.ร.บ. ก้นใหม่ โดยถวายโอกาสให้มหาวิทยาลัยสงฆ์เข้าไปร่วมพิจารณา

ในเรื่องนี้ ฟังเข้าใจว่า เวลานั้น ทางด้านคณะสงฆ์ก็ยังไม่เข้าใจ กระบวนการมหาเถรสมาคมก็ยังมีท่านที่ขัดข้องอยู่

ขอยกตัวอย่างให้ฟัง เมื่อวันที่ ๒๑ ก.ย. ๒๕๒๕ มีการประชุมนัดพิเศษมหาเถรสมาคม เรื่องเกี่ยวกับปัญหาจากศาสนาอื่น อาตมาได้รับนิมนต์ไปร่วมประชุม (อาตมาไม่ได้เป็นกรรมการมส. แต่เวลานั้นยังอยู่ในวงงานของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทางทางจะนิมนต์ไปร่วมประชุมเป็นครั้งคราวเมื่อมีเรื่องซึ่งเห็นสมควร)

ทั้งที่เรื่องชัดเจนว่าไม่เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยสงฆ์ ระหว่างรอก่อนประชุม กรรมการ มส. ท่านหนึ่งพูดว่า *ประชุมวันนี้ไม่มีอะไร เป็นเรื่องหาทางจะให้รับรอง ม.สงฆ์ เท่านั้นเอง* (ไม่ใช่ “-” เพราะอาจจะจำคำพูดของท่านได้ตรงไม่ทุกคำ) นี่ก็แสดงถึงความไม่พึงใจที่ออกมาคล้ายเป็นความระแวง

เรื่องไปมาในกรรมวิธีการอย่างไร นี่ก็ไม่ออกแล้ว คงไม่ได้ติดตาม ในที่สุด ๒ ร่าง พ.ร.บ. ม.สงฆ์ นั้นหายไป แล้วก็มี “พ.ร.บ. กำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๗” ออกมา โดยมีสาระสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. กำหนดวิทยฐานะ โดยให้ผู้สำเร็จ ป.ธ.๙ ศน.บ. และ พธ.บ. มีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรี

๒. ให้มีคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์

มองในแง่ดี ก็เป็นความสำเร็จที่ได้มีกฎหมายบ้านเมืองยอมรับเป็นทางการเสียที

แต่เป็นการรับรองเพียงวิทยฐานะ โดยให้เอื้อแก่ทางคณะสงฆ์ รับรอง ป.ธ.๙ รวมไปถึงด้วย ซึ่งไม่ถึงจุดหมายที่จะให้รับรองสถานะ คือรับรองตัวสถาบัน เรียกอย่างชาวบ้านว่าแค่จบยก ๑ เอาพอเป็นขั้นตอนให้ก้าวไกลจุดหมายเข้าไป

เท่าที่รวมความและเดาตามเหตุผล ทางฝ่ายรัฐก็ปรารถนาดี อยากสนับสนุน แต่มองกันว่า การที่จะให้ได้ พ.ร.บ. ๒ ม.สงฆ์ ได้มีรูปนั้น ตามเรื่องที่เป็นมา มีอุปสรรคมาก ยากจะสำเร็จ ในคณะสงฆ์เอง ก็มีเรื่องค้ำคาง่วงกังวล ไม่ลงตัว ไม่เป็นเอกภาพ อย่างที่มส. ได้ทำร่าง พ.ร.บ. การศึกษาแห่งสงฆ์ ขึ้นมาแข่งหรือแย้ง จึงน่าจะเอาแค่ให้เสร็จไปทีหนึ่งก่อน แล้วค่อยคิดเดินหน้ากันใหม่

(หลังจากนี้ ก็มีความพยายามเดินเรื่องกันต่อมา จนในที่สุด จบใน พ.ศ. ๒๕๔๐ ผ่านรัฐสภา ออกมาเป็น “พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐” กับ “พระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐”)

ขอแทรกนิดหนึ่ง เรื่องที่ว่า การศึกษาของพระ ของคณะสงฆ์ ไม่ลงตัว ไม่เป็นเอกภาพนี้ ผู้ใหญ่ ผู้ใกล้เรื่อง ก็ค้ำนึ่งห่วงใยกันอยู่ บางทีก็หาทางแก้ไข

ดังจะเห็นว่า เมื่อครั้งมี “คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง สถาปนาการศึกษาของคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” ที่ตั้งสภาศึกษาของคณะสงฆ์ ขึ้นมานั้น ใน “หมายเหตุ” ต่อท้าย พ.ร.บ. บอกว่า

“เหตุผลในการประกาศใช้คำสั่งมหาเถรสมาคมฉบับนี้ คือบัดนี้การศึกษาของคณะสงฆ์มีหลายสาขา...จึงเป็นการสมควรที่จะจัดตั้งสภาศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อเป็น ศูนย์กลางสำหรับส่งเสริมควบคุมนโยบายการศึกษาทั้งปวงใน ฝ่ายสังฆมณฑล และสำหรับประสานงานระบบการศึกษาทุก สาขาของคณะสงฆ์”

แล้วที่ชัดมากก็คือ “ข้อ ๗” ซึ่งว่าด้วยหน้าที่ของสภาศึกษา ของคณะสงฆ์นี้ เริ่มด้วยข้อแรกว่า

“(๑) พิจารณาและวางโครงการหรือแผนงานการศึกษาของ คณะสงฆ์ทุกระดับ และทุกสาขาวิชา ตามนโยบายของคณะสงฆ์”

เมื่อตั้งสภาศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นมาแล้ว ก็ต้องมี คณะกรรมการ และอาตมาก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการรูป หนึ่ง แล้วคณะกรรมการก็ประชุมกัน ว่าไปตามระเบียบ

คราวหนึ่ง คณะกรรมการมีมติให้ทำแผนการศึกษาของคณะ สงฆ์ขึ้น และตกลงมอบให้อาตมาเป็นผู้ร่าง ทั้งที่งานหนังสือของตัว ก็เต็มเวลาอยู่แล้ว ก็ร่างให้จนเสร็จ เมื่อได้ที่ ยุติแล้ว ที่ประชุมก็รับ แล้วมีมติให้ประกาศออกมา สมเด็จพระสังฆราชได้ลงพระนาม แล้วกรรมการศาสนาก็พิมพ์เป็นเล่มหนังสือเผยแพร่

ถ้าว่าตาม *แผนการศึกษาของคณะสงฆ์* นั้น การศึกษาของคณะสงฆ์ทุกระบบ ไม่ว่า นักรธรรม เปรียญ มหาวิทยาลัยสงฆ์ จะมีการจัดปรับให้เชื่อมโยงประสานต่อเข้ากันได้หมด (ขณะเขียนเรื่องนี้ อาตมาอยู่ในที่ห่างไกล ไม่มีเล่มหนังสือ บอกวันเดือนปี และรายละเอียดต่างๆ ไม่ได้ ไว้ไปที่แหล่งจะตรวจสอบอีกที)

ที่นี้ หลังจากสมเด็จพระสังฆราชลงพระนาม ประกาศออกไปแล้ว เวลาผ่านไป ก็เงียบ แล้วก็หายไปเลย ถ้าไม่เขียนเล่าไว้ ผู้อ่านอาจจะหรือคงจะไม่รู้ว่า เรื่องนี้ได้เคยมีมาแล้ว

มองในแง่หนึ่ง ก็คงต้องเข้าใจ และเห็นใจ ในการที่จะให้เป็นไปตามแผน ใครจะดำเนินการ ใครจะเป็นผู้ประสานเรื่อง ในเมื่อพื้นเดิมเป็นเรื่องที่ต่างท่านต่างทำ กรมการศาสนานั้นขัดอยู่แล้วว่า ดำเนินการไม่ได้ ประสานเรื่องไม่ได้ ใครอื่นก็ไม่มี จึงจบไป

ที่นี้ก็ถึงตอนจบเรื่องของตัวอาตมาเอง อาตมาทำงานเต็มตัวเต็มที่ที่มหาจุฬาร ๑๐ ปี คือ พ.ศ. ๒๕๐๗ - ๒๕๑๗ แล้วก็หยุดเอาตัวออกมาอยู่ข้างนอก (ยังติดค้างเขียนเรื่องตอนหยุดงานปี ๒๕๑๗ นี้ ในหนังสือ *มหาจุฬาฯ งามสง่าฯ* รอหาเวลาเขียนให้จบ)

แต่หลังปี ๒๕๑๗ ถึงแม้จะออกมาอยู่ข้างนอก ก็ยังทำงานภายนอกของมหาจุฬาร โดยเฉพาะก็เรื่องการที่จะให้มีกฎหมายรับรองความมีตัวตนของมหาจุฬาร และสถานะของสถาบัน เพราะยังเป็นกรรมการสภาการศึกษาของคณะสงฆ์

จนกระทั่งมี พ.ร.บ. กำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๗ ออกมาแล้ว งานนี้ก็จบยก ๑ อย่างที่ว่า

อย่างไรก็ดี เมื่อ พ.ร.บ. ที่ว่านี้ออกมาแล้ว ก็มี “คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์” ขึ้นมาแทน “คณะกรรมการสภาการศึกษาของคณะสงฆ์” แล้วอาตมาก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ในคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ตาม พ.ร.บ. นี้ ก็ได้รับนิมนต์ไปประชุมต่อมามาก ยังไม่จบ

ในที่สุด เมื่ออาตมาออกจากวัดพระพิเรนทร์ไปอยู่นอกเมือง ในปี ๒๕๒๙ ที่ว่านั้นแล้ว ก็เป็นผู้ห่างไกล หันไปอยู่กับภาระและสภาพแวดล้อมใหม่ ไปๆ มาๆ ก็เร็ดร้างห่างหายไป จากฐานะของกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ และจากความเป็นกรรมการสภามหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ไม่เคยไปประชุม เหมือนจบไปเอง อย่างจำไม่ได้ว่าเมื่อไร

จึงเป็นอันว่า ที่ย้ายจากถิ่นฐาน ก็ปิดงานกับมหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วย เช่นเดียวกับที่ได้ลาจากวัดพระพิเรนทร์ เป็นต้น ดังเล่าไปแล้ว

ฉายาภาพวัดพระพิเรนทร์ ให้เห็นชัดวัดญาณเวศก์

สมภารวัดพระพิเรนทร์ แทบไม่เว้น ต้องเป็นวัณโรค

เล่าอะไรๆ มามากมาย จะให้รู้ว่าทำไมอาตมาจึงต้องหนีไปจากวัดพระพิเรนทร์ รวมแล้ว เหตุก็อันเดียว คือโรคปอดเท่านั้นเอง เริ่มจากเป็นวัณโรค ต่อมาหาย แต่ปอดชำรุดแล้ว หลอดลมพิการ หายใจยาก พูดลำบาก ตามมาด้วยเจ็บหน้าอก เสมหะติดคอ เหนื่อย อึดอัด ฯลฯ สารพัด

บางท่านอาจถามว่า แล้วทำไมพระเถรและคนอื่นๆ อยู่ได้ไม่เห็นจะต้องหนีออกมา ก็เลยจะเล่าให้ฟังนิดหน่อย

ยุคสมัยของหลวงพ่อดาววัดพระพิเรนทร์นั้น ตั้งต้นแต่ท่านได้เป็นเจ้าอาวาสใน พ.ศ. ๒๔๗๖ แต่เท่าที่อาตมาทันทู้นั้นเห็น ต้องเริ่มที่ พ.ศ. ๒๔๙๑ นับแต่นั้นจนถึงปี ๒๕๒๖ มีข่าวเรื่อยๆ ว่า เจ้าอาวาส และรองเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ถึงแก่กรรมภาพด้วยโรคปอด มีวัณโรคเป็นอันดับแรก ต่อด้วยโรคหอบเป็นอันดับรอง

พระมหาถาวร จันทโร ป.ธ.๕ เป็นรองเจ้าอาวาส ของหลวงพ่อดาวเทพคุณาธาร ที่พูดถึงแล้วบ่อยครั้ง เป็นองค์แรกที่อาตมาทันทู้นตอนเป็นเด็กอายุย่าง ๑๐ ขวบ ท่านเป็นพระผู้ใหญ่ใจดี แต่เห็นท่านได้ไม่นานเท่าไร พออาตมาเป็นสามเณร มาอยู่วัดพระพิเรนทร์อีกที ไม่ทันท่านเป็นวัณโรค และได้ถึงมรณภาพไปแล้ว

หลังจากพระมหาเถรเถรถึงมรณภาพแล้ว พระมหาชิน โสตุถิโย ก็เป็นรองเจ้าอาวาส เมื่ออาตมามาอยู่วัดพระพิเรนทร์ในปี ๒๔๙๖ จึงมาในเวลาที่พระมหาชินเป็นรองเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์

ท่านมหาชิน โสตุถิโย เป็นเปรียญ ๖ ประโยค และเห็นชัดแน่นอนว่า ท่านมีร่างกายล่ำสันแข็งแรงมาก และท่านมหาชินนี้แหละเป็นบุคคลแรกที่มองเห็นเลือดบนพื้นดินข้างหน้าต่างห้องพักของอาตมา ทำให้ความแตกออกมาว่าอาตมาไอเป็นโลหิต เนื่องจากเป็นวัณโรค นั่นคือในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๐๒

ตอนนั้น อาตมายังเป็นสามเณร แต่เป็นวัณโรคแล้ว ส่วนท่านมหาชินนั้นตรงข้ามกับอาตมา แม้จะเป็นผู้ใหญ่มากแล้ว แต่ก็ มีร่างกายดี แข็งแรงมาก

เวลานั้น ได้มีกรณีพิพาทปราสาทพระวิหาร ระหว่างประเทศไทย กับกัมพูชา และรัฐบาลกัมพูชาได้ตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับไทย ตั้งแต่วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑ แล้วก็กลายเป็นคดีที่ฟ้องร้องต่อศาลโลก (ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ ได้ตัดสินเมื่อ ๑๕ มิ.ย. ๒๕๐๕ ให้ปราสาทเขาพระวิหารเป็นของกัมพูชา)

ที่นี่ ท่านมหาชินนั้นพื้นเดิมท่านเกิดในประเทศกัมพูชา และระหว่างเวลาหลายปีที่สองประเทศไม่มีสัมพันธไมตรีกันนั้น โยมของท่านป่วย ท่านจึงต้องเดินทางไปเยี่ยมโยม แต่ครั้งไปแล้ว ก็กลับเข้าประเทศไทยไม่ได้ จึงจำยอมต้องอยู่ในกัมพูชา

ท่านมหาชินคงจะมีวัณโรคอยู่ในตัวแล้ว และท่านก็พาวัณโรคนั้นไปจากวัดพระพิเรนทร์ ต่อมาก็มีข่าวมาว่า ท่านมหาชินถึงแก่มรณภาพแล้วที่กัมพูชานั้น ด้วยวัณโรค ใครจะนึกว่า ท่านมหาชิน ซึ่งแข็งแรง มีร่างกายกำยำล่ำสัน จะมลายชันธวัชด้วยวัณโรค

เป็นอันว่า รองเจ้าอาวาสของหลวงพ่อพระเทพคุณาธาร (เวลานั้นยังไม่ได้เป็นชั้นเทพ แต่ขอพูดให้สะดวกที่จะจำได้ง่าย) ได้ ลับล่องไปทั้ง ๒ รูป ตามลำดับ ด้วยวิธโรค อย่างเดียวกัน

หลังจากท่านมหาชินจากไปแล้ว หลวงพ่อก็ไม่ได้ตั้งพระ เถระท่านใดเป็นรองเจ้าอาวาสอีก มีแต่ผู้ช่วยเจ้าอาวาสเท่านั้น

แล้วคราวนี้ มรณกาลก็จะมาเป็นวาระของหลวงพ่อเอง ด้วย โรคของปอดเช่นเดียวกัน

ขอแทรกว่า แต่เดิมนั้น อาตมามีได้เรียกพระเดชพระคุณเจ้า อาวาสวัดพระพิเรนทร์ว่าเป็นหลวงพ่อ แต่เรียกท่านตามคำของ โยมพ่อว่า “หลวงอา” ส่วนจะลำดับญาติกันอย่างไร เวลานั้น อาตมายังเด็กมาก ก็จำไม่ได้ ต่อมาตนเรียกหลวงอา ขณะที่ในวัด พระเณรเด็ก และนอกวัด บรรดาญาติโยม เรียกท่านว่าหลวงพ่อ ไปๆ มาๆ ก็พลอยเรียกตามเขาไปว่าหลวงพ่อด้วย จนแทบลืมไปว่า ได้เคยเรียกว่าหลวงอา

ที่จริง หลวงพ่อพระเทพคุณาธารมีโรคปอดมานานมากแล้ว แต่อาการโรคของท่านออกไปทางหอบ และท่านก็หอบมาเรื่อยโดย มีความทุกข์ทรมานไม่น้อยเลย แต่ก็อยู่มาได้นาน

จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๕๑๒ โรคหอบกำเริบรุนแรง ในที่สุด หลวงพ่อต้องนอนอยู่กับท่อออกซิเจนช่วยหายใจ จนถึงมรณภาพ ไปในวันที่ ๗ ตุลาคม ๒๕๑๒ ดังได้กล่าวแล้วแต่ต้น

ลำดับต่อไป เป็นพระเถระรุ่นเก่าเช่นกัน และเป็นหลานของ หลวงพ่อพระเทพคุณาธารเอง กับทั้งเป็นเลขานุการเจ้าคณะ อำเภอกอ ตั้งแต่หลวงพ่อเป็นเจ้าคณะอำเภอกอเมื่อปี ๒๔๙๕ เราเรียก ท่านในยุคแรกๆ ว่า “หลวงพี่คั้ง”

อาตมาเป็นเด็กค่อนข้างเล็ก อายุเกือบ ๑๐ ขวบ มาอยู่ที่กุฏิที่ท่านอยู่ ใน พ.ศ. ๒๔๙๑ ก็ได้เห็นท่านมีอาการทั้งหอบและทั้งใจต่างจากหลวงพ่อบุญพระเทพคุณาธารที่ได้แต่หอบ มานึกดูว่าท่านต้องลำบากทุกข์ทรมานมากเป็นแน่ แต่เห็นท่านใจเย็นและใจดีตลอดมา นับว่าน่าชื่นชม

หลวงพี่คั่งอยู่เป็นกำลังสำคัญที่วัดพระพิเรนทร์ยาวนานจนกระทั่งต่อมา วัดพลับพลาชัยที่อยู่ฝั่งถนนตรงข้ามกับวัดเทพศิรินทร์ ว่างเจ้าอาวาส หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ ซึ่งเป็นเจ้าคณะอำเภอป้อมปราบฯ – ปทุมวัน (เวลานั้นยังไม่ได้เปลี่ยนเรียกเป็นเจ้าคณะเขต) จึงส่งหลวงพี่คั่งไปเป็นเจ้าอาวาส เพื่อฟื้นฟูวัดนั้น

ในเวลาที่ย้ายจากวัดไปนั้น โรคของท่านก็รุนแรงขึ้นเรื่อยๆ จนในระยะท้ายๆ เมื่ออาตมาไปที่วัดพลับพลาชัย เห็นท่านทั้งหอบทั้งใจ แทบไม่มีเวลาว่างเว้นเลย การไอนั้นคงคล้ายกับอาตมาเมื่ออยู่ที่วัดญาณเวศกวันราว ๑๒ ปีก่อนโน้น แต่อาตมาไออย่างเดียวของท่านหอบด้วย

แล้วในที่สุด หลวงพี่คั่ง ในขณะที่เป็นพระศีลขันธโสภิต (วิรัชต์ สิริทตฺโต) ก็ได้ถึงแก่มรณภาพด้วยโรคเก่าที่รุนแรงขึ้นตามกาลนี้ แล้วมีพิธีพระราชทานเพลิงศพ ในวันเสาร์ที่ ๓ เมษายน ๒๕๑๙

นี่ยังไม่จบ หันกลับมาที่วัดพระพิเรนทร์ ต่อไปก็เจ้าอาวาสอีกเช่นกัน คือ พระครูวรกกิจวิจารณ์ เดิมท่านชื่อว่า ใช้เลี้ยง

เมื่อหลวงพ่อบุญพระเทพคุณาธารถึงมรณภาพในปี ๒๕๑๒ แล้ว พระครูวินัยธรใช้เลี้ยงได้เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ชั่วระยะหนึ่ง จนกระทั่งอาตมาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสในปี ๒๕๑๕ แล้วอาตมาขอลาออกในปี ๒๕๑๗

เมื่ออาตมาขอลาออกในปี ๒๕๑๗ นั้น ท่านเจ้าคุณพระศีลขันธโสภิตไม่ยอมให้ออก เรื่องก็เรื้อรังมาจนหลวงพี่คั้งถึงมรณภาพในปี ๒๕๑๙ ดังที่เล่าข้างต้นแล้ว เวลาผ่านไปจนถึงวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑ (หลังจากขอลาออก ๔ ปี) จึงได้รับอนุมัติให้ออกได้ และอาตมาก็เดินทางกลับจากเมืองนิวยอร์ก มาถึงเมืองไทยในวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๒๑ โดยวัดพระพิเรนทร์มีหลวงพี่ใหม่ (พระครูปลัดสมัย กิตฺติหตุโต) เป็นเจ้าอาวาสองค์ใหม่

ต่อมา หลังจากหลวงพี่ใหม่ คืออาจารย์พระครูปลัดสมัย กิตฺติหตุโต ถึงมรณภาพในวันที่ ๓ ก.พ. ๒๕๒๒ และมีงานพระราชทานเพลิงศพในวันที่ ๑๙ พ.ค. ๒๕๒๒ แล้ว พระครูวินัยธรใช้เลี้ยง ซึ่งได้มีสมณศักดิ์ที่ พระครูวรกกิจวิจารณ์ ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ในวันที่ ๒๔ มิ.ย. ๒๕๒๒

แต่แล้วไม่นานเลย พระครูวรกกิจวิจารณ์ เจ้าอาวาสองค์ใหม่นั้น ทั้งที่ตัวท่านเป็นพระหมอ คนมาขอยากัน เป็นที่รู้จักดี ก็อาพาธด้วยวัณโรค ไปรักษาตัวอยู่นานในโรงพยาบาลสงฆ์ จนในที่สุดก็ถึงแก่มรณภาพด้วยวัณโรคร้ายแรง ในวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๒๖

เรื่องมรณภาพของเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ขอจบที่ท่านพระครูวรกกิจวิจารณ์ เพราะเจ้าอาวาสหลังจากนั้น ถึงแก่มรณภาพในเมื่ออาตมาออกจากวัดพระพิเรนทร์ไปแล้ว จึงถือว่าไม่เกี่ยว

ที่พูดมาตั้งแต่พระมหาถาวรใน พ.ศ. ๒๔๙๑ มาถึงพระครูวรกกิจวิจารณ์ใน พ.ศ. ๒๕๒๖ รวมหมดทั้งอาตมาด้วย ๗ องค์

ใน ๗ องค์นั้น เป็นวัณโรคหรือไม่ก็หอบ ๖ องค์ ถึงมรณภาพไปแล้วด้วยวัณโรคหรือหอบนั้น ๕ องค์ ยังอยู่องค์เดียว คืออาตมา

อาจจะสงสัยกันว่า อีกองค์หนึ่งคือหลวงพี่ใหม่ เป็นองค์เดียวที่ไม่บอกว่าถึงมรณภาพด้วยวัณโรค แล้วท่านมรณะด้วยโรคอะไร ขอบอกว่าท่านเป็นองค์เดียวที่พ้นจากมรณะด้วยวัณโรค เพราะท่านถึงมรณภาพด้วยโรคมะเร็งลำไส้ จึงเป็นอันพ้นวัณโรคไปได้

ที่นี้ ใน ๖ องค์ที่เป็นโรคปอดนั้น ๕ องค์ที่มรณะไปแล้ว เป็นโรคเมื่อเป็นผู้ใหญ่ เป็นแล้วไม่หาย ก็ต่อท้ายด้วยมรณะไปเลย ส่วนองค์เดียวที่ยังอยู่ คืออาตมา เป็นวัณโรคเมื่อยังเด็กน้อย เป็นแล้วหายได้ แต่มีสภาพร่างกายที่ชำรุดเสื่อมสภาพยืดเยื้อเรื่อยมา

ถึงตรงนี้ก็พอจะตอบข้อสงสัยที่พูดไว้ในตอนแรกได้ว่า เหตุที่คนอื่นมากหลายมาอยู่วัดพระพิเรนทร์ไม่เป็นวัณโรค คือ คนส่วนมากมาอยู่ไม่นานนัก ๓ ปี ๕ ปี ๑๐ ปี ก็ออกไป ร่างกายยังพอมีกำลังต้านทานสู้ได้ ยังไม่ทันแพ้แก่วัณโรค ก็ออกไปเสียก่อน ยิ่งกว่านั้น ก็มาอยู่กันตั้งแต่เด็กแต่หนุ่ม อายุยังน้อย ร่างกายกำลังเติบโตเป็นฝ่ายรุก ก็รอดไป

ส่วนคนที่อายุมากแล้วมาอยู่ หรืออยู่มานานจนมีอายุมาก จนเป็นรองเจ้าอาวาส เป็นเจ้าอาวาส มักจะอยู่มาหลายสิบปี ร่างกายเสื่อมโทรมถอยกำลังลงไป ในที่สุดก็พ่ายแพ้แก่วัณโรคนั้น

ทั้งนี้ อาตมาเป็นข้อยกเว้นในแง่ที่ว่า ทั้งที่มาอยู่เมื่อยังเด็ก ก็เป็นวัณโรค อันนี้เป็นเพราะอาตมาเป็นคนไข้โรค ร่างกายอ่อนแออยู่แล้ว เสื่อมอยู่แล้ว ก็ต้านทานโรคไม่ไหวตั้งแต่ต้น แต่ก็เพราะอายุยังไม่มาก ร่างกายยังมีการแก้ไขปรับตัวยืดหยุ่นดีหน่อย ก็จึงพอจะรักษาให้หายฟื้นตัวได้ง่ายกว่าคนที่แก่เฒ่าแล้ว ส่วนที่ชำรุดเสียไปแล้ว ก็ยอมรับปรับสภาพกันไป

วัดพระพิเรนทร์ย้อนหลัง ครึ่งก่อร่างสร้างตัว

เคยพูดไว้ข้างต้นถึงความเก่าครั้งอดีตว่า วัดพระพิเรนทร์เป็นวัดเล็กๆ แต่เป็นวัดมีเมรุเผาศพ ที่ประชาชนนิยมมาจัดงานศพกันมากล้น จนมีชื่อเสียงเลื่องลือเป็นที่รู้จักกันไปทั่ว และได้เล่าว่า เวลานั้น วัดพระพิเรนทร์อยู่ในระยะก่อร่างสร้างตัว การเล่าเรียนแทบไม่มี พระเณรที่จะศึกษา ต้องไปหาที่เรียนในวัดอื่น อย่างอาตมานี้ เมื่อเริ่มเรียนบาลีในปี ๒๔๙๖ ก็เดินไปเรียนที่วัดสุทัศน์ฯ

แต่เดิมนั้น วัดพระพิเรนทร์เป็นวัดของชาวบ้านหรือวัดในถิ่นชาวบ้าน คล้ายอย่างวัดในชนบท ความเปลี่ยนแปลงที่ก้าวมาสู่สภาพในปัจจุบันนี้ ผ่านกาลเวลายาวนาน

ความเป็นมาที่อาตมาเล่า ณ ที่นี้ เป็นเรื่องที่ตนเองทันเห็นบ้าง ไม่ทันเห็น แต่ได้ทราบตามที่สืบกันมาในบรรยากาศอันเป็นที่อยู่บ้าง ก็ต้องเล่าอย่างระมัดระวัง เดียวจะกลายเป็นการเล่านิทานหรือแต่งนิยายไปเสีย และเมื่อเล่าออกมาแล้ว ก็เป็นโอกาสให้ได้ช่วยกันตรวจสอบ ท่านผู้ใดรู้เรื่องที่จุดไหนชัดตรง ก็ช่วยบอกแจ้ง จะได้ทำให้เป็นเรื่องที่ถูกต้องแม่นยำ

ที่ว่าวัดพระพิเรนทร์อยู่ในระยะก่อร่างสร้างตัวนั้น ผู้ที่ก่อร่างสร้างวัดพระพิเรนทร์อย่างสำคัญ ก็คือหลวงพ่อบุญเทพคุณาธารนี่เอง เมรุเผาศพก็เกิดจากท่านเป็นผู้สร้างขึ้น การเรียนที่ไม่มีในวัด ต่อมาท่านก็จัดดำเนินการตั้งขึ้นจนเป็นสำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้งนักธรรม และบาลี ที่มีผลการศึกษาดีเด่นได้

เมื่อก็บอกว่า วัดพระพิเรนทร์เป็นวัดชาวบ้านอย่างในชนบท จำได้เลาๆ ว่า ในคราวเป็นเด็กราวสิบขวบ คือประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๑ ในแถบเหนือของวัด มีกุฏิแถวใต้ถนนสูงอย่างวัดบ้านนอก

ขอให้นึกถึงภาพวัดในชนบท ภูมิพระทั้งวัดมีไต้ถุนสูงเหนือ ศิระষพอสสมควร รวมอยู่ในบริเวณเดียวกัน เป็นหมู่หรือเป็นชุด ตั้ง เรียงกันเป็น ๒ แถว ขนาบสองข้าง

ระหว่างภูมิ ๒ แถวนั้น มีหอสวดมนต์เป็นอาคารหลักอยู่ตรง กลาง โดยมีนอกชานใหญ่ในระดับต่ำลงมาวนรอบ เชื่อมหอสวด มนต์และภูมิทุกหลังถึงกันหมด และที่เหนือสุดของภูมิสองแถวนั้น ตรงกลางเข้าแถวกับหอสวดมนต์ ก็มีภูมิเจ้าอาวาสเป็นดั่งหัวขบวน

ส่วนท้ายขบวนไต้ถุน ยื่นต่อนอกชานออกไปตรงกลางเข้า แถวกับหอสวดมนต์และภูมิเจ้าอาวาส ก็เป็นซุ้มประตู มีบันได สำหรับเดินขึ้นมาที่นอกชาน เพื่อไปยังหอสวดมนต์หรือภูมิ ทั้งหลาย ส่วนบริเวณไต้ถุนอันเป็นที่ร่มกว้างใหญ่ ก็เป็นที่สัญจรหา กินของพวกไก่ โดยเฉพาะไก่แจ้มากมาย ตลอดจนบรรดาสุนัข

ในแถบเหนือของวัดพระพิเรนทร์เวลานั้น ก็มีภูมิหมู่ไต้ถุนสูง มีนอกชานเชื่อมอย่างที่ว่านี้ แต่ภูมิยังเหลือครบหรือไม่แคไหน จำ ไม่ได้ เข้าใจว่ากำลังลดน้อยลง เพราะทางแถบใต้ลงไป มีภูมิเป็น หลังๆ ขึ้นมาแล้ว สภาพวัดกำลังจะเปลี่ยนมาเป็นอย่างวัดในกรุง

ที่นี้ บริเวณร่มไต้ถุนภูมิหมู่ยกพื้นสูงเวลานั้นเป็นอย่างไร จะมีไก่หรือมีสัตว์อะไรหรือไม่ ก็จำไม่ได้ แต่จำได้ว่ามีคนเก่าบอกว่า ในสมัยก่อนโน้น บริเวณที่ร่มไต้ถุนหมู่ภูมินั้นเป็นดินโคลนเลน เป็น ที่ชุมนุมของหมู่อู้งันมากมาย (ย่านวรจักรคงเป็นที่ต่ำ น้ำคงจะ ขึ้นถึงและท่วมบ่อย?)

หลังจากนั้นไม่นาน กลุ่มภูมิไม้เก่าๆ ที่เชื่อมกันด้วยนอก ชาน ก็หมดไป มีภูมิขึ้นมาต่างหากกันเป็นหลังๆ และพื้นบริเวณวัด ก็เทคอนกรีต เป็นปูนซีเมนต์

ในเวลาเดียวกันนั้น บ้านเมืองก็เจริญทางวัตถุมากขึ้น มีถนนคอนกรีต และมีรถยนต์มากขึ้นๆ ริมถนนก็มีห้างร้านผุดขึ้นๆ พ่อค้าวาณิชเจ้าของกิจการเหล่านี้มีฐานะการเงินสูงกว่าชาวบ้านชัดเจน ตึกแถวขยายยาวออกไปๆ จากสี่แยกถึงสี่แยก

ตอนนี้ต้องขอเล่าเรื่องอย่างคาดคะเนหรือผสมเดาประกอบไปบ้าง เพราะเรื่องนานนักหนา และตนเองก็ไม่ได้เห็นทั่วตลอด ทั้งเวลานั้นก็ไม่ได้คิดเจาะจงตั้งใจดู แต่ถ้าไม่พูดไว้ก็น่าเสียดายว่าสภาพเก่าๆ จะลบไปหายสูญ

ขณะที่ตึกแถวขึ้นมาเรียงไปตามขอบถนนนั้น ชาวบ้านที่อยู่กันมาแต่เดิมในบริเวณนั้น ถ้าไม่ขายที่ย้ายออกไป ก็ต้องถูกบีบรัดถอยร่น

ที่นี่ ชาวบ้านพื้นถิ่นก็อยู่รอบๆ วัดนั่นแหละ เมื่อเขาถูกบีบรัดคับแคบนัก วัดชาวบ้านสมัยก่อนมักไม่มีกำแพง บางที่รั้วก็ไม่มี ก็ผ่อนให้ชาวบ้านได้อาศัยพอมือที่อยู่บรรเทาความเดือดร้อนกันไปก่อน

บางที บางบ้านบางครอบครัวอยู่มาๆ คนก็มากขึ้นๆ แล้วก็ขยายที่อยู่ กินที่วัดมากขึ้น สมภารองค์เก่าสิ้นไป สมภารองค์ใหม่ๆ บางทีก็ไม่ค่อยรู้เรื่องเก่าๆ บางทีก็เกรงใจคนเก่าๆ ก็ปล่อยๆ กันไป เวลาผ่านไป ชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตวัด มีประชากรเพิ่มมากขึ้น ขยายตัวจนบางที่เหมือนเป็นชุมชนหนึ่งขึ้นมา

ที่วัดพระพิเรนทร์ก็มีพัฒนาการทำนองนี้ ดังที่ตั้งแต่ก่อนปี ๒๕๐๐ ได้มีชุมชนชาวบ้านในที่วัด หลังตึกแถว ๒ แถบ คือ ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ และด้านตะวันออก

ในแถบตะวันออก สภาพความเป็นอยู่ มีเรือนหรือที่อยู่ค่อนข้างเป็นสัดส่วน และมีจำนวนบุคคลไม่มาก จึงรู้สึกไม่เด่นชัด

แต่หลังตึกแถวด้านตะวันตกเฉียงเหนือของวัด มีคนจำนวนมาก เเท่าที่นึกได้ ดูเหมือนจะไม่มีเป็นบ้านเป็นเรือนเลย อยู่ค่อนข้างปะปนกัน เพียงแต่หาอะไรมาปิดๆ กันๆ บางทีก็ทำเป็นเพิง คนภายนอกย่อมเห็นว่า ไม่สะอาด ไม่เรียบร้อย เป็นสลัม แต่จะอย่างไรได้ ถ้าจะอยู่ให้เรียบร้อยดี ก็ต้องใช้เงินทอง

ถ้าเขามีเงินทอง มีที่ไปที่อยู่ได้สบายกว่า เขาก็คงย้ายไป แต่ที่ไม่ไป ก็เพราะไปไม่ได้ จำใจต้องอยู่ การที่อยู่ที่ไม่ใช่จะสบายดี เพราะในที่อยู่กันอัดแอ มีคนจำนวนมาก ก็ย่อมมีทั้งคนดี และคนไม่ดี คนถูกกัน และคนไม่ถูกกัน คนดินนอกจากอัดอัดกับที่อยู่แล้ว ยังไม่สบายใจกับคนอื่นอีกด้วย แถมจะต้องเกรงใจวัดอีกชั้นหนึ่ง

เรื่องนี้ ขณะที่เห็นใจคนในหมู่นั้น ก็เห็นใจผู้ใหญ่ฝ่ายวัดด้วย ทางฝ่ายวัด เจ้าอาวาสก็มีหน้าที่บริหารจัดการวัดให้สะอาดเรียบร้อย เมื่อชาวบ้านยังอยู่ในวัดและอยู่กันอย่างนี้ วัดก็ไม่อาจมีชื่อว่าเรียบร้อยจริง

อย่างไรก็ตาม อาตมาแม้จะไม่ได้รู้เรื่องราวใกล้ชิด แต่เท่าที่มองเห็น ก็ไม่ปรากฏว่าหลวงพ่อกำลังทำอะไรที่เป็นการบีบคั้นกดดันเขาคงเป็นเรื่องของความเข้าใจและเห็นใจ และคนหมู่นั้นก็อยู่กันมาเป็นสิบๆ ปี จนในที่สุดก็คงค่อยๆ ขยับขยายย้ายออกจนหมดไป

คนหมู่นั้นอยู่อิงกับสระน้ำที่นับว่าใหญ่มาก หลังจากชุมชนสลายไปแล้ว ทางวัดก็ได้ถมสระน้ำนั้น ได้เนื้อที่ทั้งของสระและของบริเวณที่คนเคยอาศัยอยู่ เพิ่มพื้นที่ใช้สอยขึ้นอีกมากทีเดียว

มีเรื่องเล่าแถมสืบเนื่องจากชุมชนนี้หน่อยหนึ่ง เป็นเรื่องที่เหมือนไปซ้ำเติมทุกข์ของเขาบางคนโดยไม่ได้ตั้งใจ

ชุมชนที่ว่านั้นสลายไปเมื่อไรแน่ อาตมาไม่รู้ แต่รู้เมื่อสลายไปแล้ว คงเป็นเพราะมัวยุ่งอยู่กับงานที่มหาจุฬาฯ แทบไม่ได้มองเรื่องราวที่วัดพระพิเรนทร์ แล้วเวลาก็ผ่านไป

วันหนึ่ง หลังจากชุมชนนั้นสลายไปคงเกินสิบปีแล้ว ขณะที่นั่งอยู่หน้ากุฏิ มองเห็นคนหนึ่งขึ้นบันไดมาแล้วก็นั่งลงที่พื้นระเบียงกุฏิตรงหัวบันไดนั้นเลย อาตมาจำได้ว่าเป็นคนหนึ่งที่เคยอยู่ในชุมชนนั้น ตอนนั้นเธอยังค่อนข้างเด็ก เคยเห็นห่างๆ เข้าใจว่าไม่เคยได้พบได้พูดกับเธอ แต่เธอมีลักษณะอาการสงบเรียบร้อย มาคราวนี้เติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่แล้ว

พอเธอนั่งลง ก็พูดออกมาได้ความว่าเป็นการมาขอความช่วยเหลือ นี่แสดงว่าแม้จะย้ายออกไปจากสถานที่แห่งความยากลำบากแล้ว จนบัดนี้ก็ยังอยู่ในภาวะของความทุกข์ยาก ยังไม่พ้นไปได้

ตามที่ได้เห็นลักษณะอาการ เมื่อได้ฟังคำบอกขอความช่วยเหลือ ก็รู้สึกในทางที่คิดว่าจะต้องช่วย

แต่ขณะนั้น อาตมาอยู่ที่กุฏิองค์เดียว และเธอเป็นผู้หญิงก็มาคนเดียว แม้ว่าตรงนั้นเป็นระเบียงกุฏิที่โล่งเปิดเผย ไม่ลับตา แต่ถ้าไม่พูดจริงๆ ก็จะไม่รู้

เพราะความที่จะให้เรื่องโปร่งโล่ง ไม่มีกำแพงทางพระวินัย จึงพูดทวนคำแสดงความประสงค์ของเธอด้วยเสียงดังๆ ให้กุฏิข้างหน้าสามารถได้ยิน ซึ่งคงจะดังมากทีเดียว แล้วก็ขอเข้าไปข้างในกุฏิเดี่ยวหนึ่ง แต่เดี่ยวเดียวเท่านั้น พอออกมา เธอหายไปแล้วลงบันไดไปอย่างเงียบเชียบ

เข้าใจว่า โดยที่ไม่รู้ไม่เข้าใจว่าอาตมาพูดเสียงดังตามเหตุผลของพระ เขาคงเข้าใจผิดว่าเราไม่พอใจ รังเกียจ ดูถูก หรือจะพูดเชิงประจานให้ได้ாய ก็เลยเสียใจและหลบหนีไป

เมื่อเจ้าตัวหายไปแล้ว ก็ไม่รู้จะตามตัวหรือติดต่อได้อย่างไร เพราะไม่รู้จะไปอยู่ที่ไหน และไปอย่างไรมาอย่างไร ที่จริงนั้น มองเห็นปัญหา และคิดจะช่วย แต่กลายเป็นว่า โดยไม่ตั้งใจ ทำให้เขาเข้าใจผิด เลยกลายเป็นการซ้ำเติม เพราะเขามีทุกข์อยู่แล้ว อุตส่าห์บากหน้ามาขอความช่วยเหลือ กลับเหมือนถูกตีซ้ำเข้าไปอีก

เมื่อเรื่องกลายเป็นอย่างนี้ไปเสีย จะตามหาตัวก็ไม่ได้ จึงได้แต่ขออภัยเขาในใจ และหวังให้เขาแก้ปัญหาพ้นทุกข์พ้นภัยไปได้

นี่ก็เล่าเรื่องไปเรื่อย ๆ พอเป็นข้อน่ารู้ เพราะไม่ใช่เขียนเรื่องวิชาการอะไร แต่ก็มีใช่เป็นเรื่องไม่สำคัญ เพราะนี่คือวิชาชีวิต ที่บ่อยครั้งเหนือกว่าวิชาการ

วัดพระพิเรนทร์ หลังสมัยโคตุนาถ ที่ชุมชนของหนู

เพื่อไม่ให้งง ขอเล่าเรื่องรวบรัดพอเชื่อมความว่า ที่พูดข้างต้นว่าอาตมามาวัดพระพิเรนทร์ใน พ.ศ. ๒๔๙๑ นั้น คือ เมื่อจบประถมศึกษาแล้ว ได้ทุนเรียนดีของกระทรวงศึกษาธิการ มาอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ ไปเข้าเรียนใน ร.ร. มัชฌิมวัดปทุมคงคา ซึ่งเวลานั้นยังอยู่ในวัดปทุมคงคา ยังไม่ได้ย้ายออกมาอยู่ข้างนอก

เนื่องจากเป็นเด็กซี้โรค ป่วยอยู่เรื่อย ขณะเรียนอยู่ ม. ๓ ก็ป่วย ต้องกลับจากโรงเรียนในเวลาเรียน ผู้ใหญ่ชวนให้บวชเณร ก็เห็นด้วย ก็เลยเลิกเรียนมัธยม แล้วในปี ๒๔๙๔ ก็บวชเณรที่วัดบ้านกว้าง อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี

พ.ศ. ๒๔๙๕ มาอยู่วัดปรางสาททอง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี เรียนบาลีเล็กน้อย ทางวัดมหาธาตุไปจัดอบรมวิปัสสนาที่นั่น ได้เข้าปฏิบัติ เสร็จแล้ว พระอาจารย์พอใจชวนให้ไปอยู่ในสำนักวิปัสสนา ตอนนั้นอายุ ๑๔ ขวบ หลวงพ่อวัดนั้น ซึ่งเป็นเจ้าคณะจังหวัด บอกว่าพระอาจารย์ดีทางวิปัสสนาหายาก จึงต้องการให้ไปเรียนวิปัสสนาต่อ แต่แล้วปัญหาโรคภัยเข้ามาขัด ก็เลยล้มเลิก

ในที่สุด พ.ศ. ๒๔๙๖ ตกลงว่าเรียนบาลี แต่เริ่มช้าหน่อย หลังวิชาขบูกา และหลังจากเปิดปีการศึกษาไปแล้ว มาอยู่วัดพระพิเรนทร์ และไปเรียนบาลีที่วัดสุทัศนฯ อย่างที่บอกข้างต้น

ที่นี่ก็เล่าเรื่องวัด โยงกับสภาพชีวิตและสภาพบ้านเมืองสมัยนั้นต่ออีกหน่อย ตอนที่มาอยู่วัดพระพิเรนทร์นั้น หลวงพ่อให้เลือกเอาว่าจะอยู่ที่ไหนกับใคร ก็ได้เลือกอยู่ที่กุฏิหลวงพี่ไหม (พระครูปลัดสุมัย กิตฺติทตฺโต) เพราะมีสามเณรที่รู้จักองค์หนึ่งอยู่ที่นั่น

เวลานั้น น้ำประปายังไม่บริบูรณ์ การประปานครหลวง อยู่ไม่ไกล ที่แม่น้ำศรี สะพานดำ แต่เรายังต้องใช้น้ำบ่อ กุฏิหลวงพี่ไหม อยู่ติดกำแพงวัดด้านใต้ บ่อน้ำอยู่ระหว่างกุฏิกับกำแพงวัด น้ำบ่อนั้นเป็นน้ำกระด้างอย่างมาก ฟอกสบู่เป็นฟองยาก ถ้ามีฝนตกหนักๆ ก็จะลดความกระด้างได้มาก ช่วยให้ใช้น้ำสะดวกขึ้น

ถานคือส้วม ก็เป็นส้วมแถวแบบสาธารณะ ไม่สะดวกเพราะขาดแคลนน้ำ มีบ่อที่ขังน้ำตื้นๆ อยู่ข้างหน้าแถวส้วมนั้น น้ำเต็มบ้าง พร่องบ้าง เกือบแห้งบ้าง มักจะค่อนข้างสกปรก

ต่อมา ข้างหลังกุฏิหลวงพ่อเจ้าอาวาส เยื้องไปทางเหนือ มีห้องอาบน้ำสาธารณะของวัด ๒ ห้อง และมีถังเก็บน้ำประปาอยู่ข้างๆ พระ เณร เด็กในวัด ก็มาสรงน้ำ อาบน้ำ มาซักผ้ากันที่นั่น

ไฟฟ้า เวลานั้น ผลิตในกรุงเทพฯ นี้เอง โดยการไฟฟ้า
กรุงเทพฯ (กิจการรับต่อๆ กันมาตั้งแต่ บริษัท ไฟฟ้าสยาม จำกัด -
The Siam Electricity Co., Ltd. ที่ตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๑) มีที่ทำ
การและโรงไฟฟ้า ตั้งอยู่ในที่ดินของวัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) เป็น
โรงไฟฟ้าพลังไอน้ำ (พลังความร้อน) ใช้ฟืน ถ่านหิน น้ำมัน และ
กลบเป็นเชื้อเพลิง ชาวบ้านเรียกว่า “โรงไฟฟ้าวัดเลียบ”

โรงไฟฟ้าวัดเลียบมีปล่องใหญ่สูงมาก พันควันทำพลุ่งโขมง
ที่วัดพระพิเรนทร์มองเห็นชัด ถ้ามมมาผ่านทางนั้น เขม่าก็มาตกถึง
ที่วัดได้ด้วย เวลานั้น แรงดันไฟฟ้า (แรงเคลื่อนไฟฟ้า ก็เรียก) ยังใช้
110 V (๑๑๐ โวลต์) จนกระทั่งอีกหลายปีต่อมา ใน พ.ศ. ๒๕๐๘
ทางการเปลี่ยนมาให้ใช้ไฟฟ้า 220 V ซึ่งต้องใช้เวลาค่อยๆ
ปรับเปลี่ยนนาน สำหรับวัดพระพิเรนทร์ ได้เริ่มจ่ายไฟ 220 V ใน
วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๐๘ ถึงบัดนี้ ๕๐ ปี ครึ่งศตวรรษพอดี

เมื่ออาตมามาอยู่วัดพระพิเรนทร์นั้น ที่วัดมีเมรุเผาศพอย่าง
ปัจจุบันนี้แล้ว เวลานั้น น้อยวัดจะมีเมรุเผาศพอย่างสมัยใหม่ แต่ที่
เผาศพกันทั่วๆ ไป เป็นอย่างไร อาตมาก็ชักจะไม่ชัด จำได้เลือนราง
นี่ก็อย่างง่าย ๆ ก็เป็นแผ่นหรือแท่งปูนซีเมนต์ตั้งขึ้นมาบนพื้นดิน ๓
ด้าน คือ ๒ ข้าง กับข้างหลัง เอาโลงหรือหีบศพวางพาดบนสันแผ่น
ปูนซีเมนต์สองข้างนั้น ใส่ฟืนเข้าไปได้นั้นจากช่องด้านหน้า แล้วจุด
ไฟ ก็เป็นอันเสร็จสิ้น

หลวงพ่อดาวพระพิเรนทร์เป็นพระที่เชี่ยวชาญในงานนวกกรรม
ชำนาญทั้งในการออกแบบ และก่อสร้าง อาตมาดูไม่เป็น เรื่องการ
ช่าง จึงไม่พูดถึง แต่เอาง่ายๆ ดึก ๒ ชั้นหลังใหม่ ที่โยมแฉล้ม ตั้งทิว
สร้างถวาย ที่ให้อาตมาไปอยู่ หลังคารั่ว เสียงบอกคงไปถึงท่าน

แล้ววันหนึ่ง โดยอาตมาไม่ทันรู้ตัว มองเห็นท่านขึ้นมาด้านนอกถึงกลางดึก ไม่มีบันไดหรือเครื่องมืออะไรเลย แล้วบุบปั๊บ ท่านขึ้นไปอยู่บนหลังคาแล้ว ไม่รู้ว่าก้าวขึ้นไปได้อย่างไร

ที่นี้ก็เป็นที่รู้จักในวงการก่อสร้างว่า หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ ออกแบบและสร้างเมรุเผาศพได้ยอดเยี่ยม ในจังหวัดต่างๆ เขามาขอแบบไปสร้างบ้าง นิมนต์ท่านไปควบคุมการสร้างบ้าง บางแห่งต้องไปลงมือก่อเตาให้ เท่าที่รู้ ๑๐๕ วัด เฉพาะในพระนคร-ธนบุรี ๔๒ วัด รวมทั้งวัดสระเกศ วัดประยูรวงศาวาส วัดเครือวัลย์ฯ และไม่แค่เมืองไทย ในราชอาณาจักรลาว (เวียงจันทน์) และในกัมพูชา (วัดอุนาโลม) ท่านต้องไปลงมือก่อตั้งเตาให้ด้วยตัวท่านเอง

เท่าที่ทราบ จุดที่ประสงค์ในความชำนาญเรื่องนี้ ไม่ใช่อยู่ที่ จะเอาสวยงาม ซึ่งทำกันได้ค่อนข้างทั่วไป แต่อยู่ที่การดูควันทันไฟ ไปออกปล่องได้ดี และไม่แตกร้าว คือถ้าสร้างถูกวิธี รู้จริง ชำนาญจริง ได้สัดส่วน พอจุดไฟ ลมก็ดูดควันขึ้นไปออกปล่องเต็มที่ ไฟก็ลุกไหม้อย่างดี และข้อสำคัญคือ ไม่มีควันกลุ่มอยู่ ควันไม่ออกมา หน้าเตา อากาศที่หน้าเตาเผาศพ และในศาลา ก็โปร่งโล่งสะอาด

ที่วัดพระพิเรนทร์เอง เมรุสร้างมานานมาก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ ล่วงกาลผ่านมานาน ก็ชำรุดทรุดโทรม

หลังจากหลวงพ่อกำลังมรณภาพไปแล้วระยะหนึ่ง ก็ปีจำไม่ได้ มีการซ่อมใหญ่ พอเปิดใช้อีก ในช่วงต้นๆ อาตมายังได้ไปในงานที่นั่นบ้าง พอจุดไฟแล้ว ก็คิดว่า มีควันออกจากหน้าเตา มากกลุ่มอยู่ในบริเวณศาลา ไม่สบายแก่การหายใจเป็นอย่างมาก ลำบากแก่คนมีโรคปอด เท่าที่จำได้ ในสมัยของหลวงพ่อก็ไม่ใช่ออย่างนั้น บางทีถึงเดี๋ยวนี้ อาจจะได้แก้ไขให้เรียบร้อยกลับดีไปแล้วละกระมัง

สร้างเมรุสงเคราะห์ชาวบ้าน งานศพมี พิธีกรรม

ได้บอกแต่ต้นๆ แล้วว่า วัดพระพิเรนทร์นี้ชื่อเสียงเลื่องลือ เป็นที่รู้จักกันไป ว่าเป็นวัดที่มีเมรุเผาศพ และทั้งที่เป็นวัดเล็กๆ คนก็นิยมมาจัดงานศพกันมากล้น โดยมีลักษณะพิเศษที่ว่า เป็นวัดแบบชาวบ้าน เผาศพไม่เลือกชั้น

มาถึงตอนนี้ พอจะเล่าอะไรให้ละเอียดหรือลึกลงไป ชักจะพูดได้ยาก เพราะไปเกี่ยวกับเรื่องที่ตัวเองโตไม่ทันบ้าง ไม่ได้อยู่ใกล้ชิดเรื่องเพียงพอบ้าง และมีเรื่องที่เป็นด้านความคิดจิตใจซึ่งเป็นนามธรรมอันรู้ถึงยากด้วย แล้วเราก็ไม่ใช่ต้องการคำตอบแค่ว่า คืออะไร? เป็นอย่างไร? แต่เราต้องการความรู้ให้ชัดว่า คืออะไรแน่? เป็นอย่างไรแน่? ซึ่งต้องหาความรู้กันให้ถึงที่สุด

ทีนี้ ถ้าไม่ได้พบได้เห็นเรื่องเองโดยตรง ก็ต้องไปซักถามเจ้าของเรื่อง หรือคนที่รู้ชัด แต่เวลานี้คนรุ่นนั้นก็ไม่มีเหลือ อีกทางหนึ่ง ก็ค้นจากหนังสือและเอกสาร แต่ก็ไม่มีและไม่มีเหลืออีก แล้วจะทำอย่างไร

ในเมื่อเป็นเรื่องที่มีเค้าอยู่แล้ว จะทิ้งไปเปล่า ก็น่าเสียดาย ก็เลยต้องบอกให้ผู้อ่านรู้ตัวไว้ก่อนว่า ที่จะพูดนี้ ต้องมีเดา มีคาดคะเนปนอยู่ด้วย แต่ก็ไม่ใช่เดาเรื่อยเปื่อย ต้องอาศัยเค้าความและรูปการณ์ที่ตนได้ประสบพบเห็นในบรรยากาศที่ช่วยบ่งบอก

แล้วเมื่อที่จะซักถามก็ไม่เหลือ ที่สืบค้นก็ไม่มี ก็ยังอาจจะได้อีกอย่างหนึ่ง ดังที่เคยว่า คือ เมื่อได้พูดได้เล่าออกไป เผื่อยังมีคนที่รู้แน่ตรงจุดไหน เขาอ่านแล้ว จะได้ช่วยบอกให้แก้หรือให้เติมตรงนั้น เรื่องก็มีโอกาสที่จะแน่และจะเต็มได้ จึงบอกกันไว้ก่อนอย่างนี้

ตามที่พอจำคนพูดกันเวลานั้น ก็เห็นว่า ที่วัดพระพิเรนทร์นี้ ใครจะนำศพไปเผา ก็ไปได้ทั้งนั้น มีทุนเท่าไร ก็เท่านั้น ไม่มีกะเกณฑ์ ถ้าไม่มีเงินเลย ก็บอกไป วัดก็จะจัดเผาให้ฟรี

เพื่อการนี้ ท่านก็ตั้งทุนมูลนิธิเผาศพอนาถาไว้ โดยเฉพาะที่จัดให้ชัดเป็นประจำก็คือ ที่โรงพยาบาลสงฆ์ ย่อมมีพระภิกษุถึงมรณภาพโดยไม่มีญาติมิตรอยู่เรื่อยๆ ก็กำหนดแนลงไปเลยว่า เมื่อมีพระภิกษุมรณะที่นั่น ไม่มีผู้รับเอาศพ ก็ส่งให้วัดพระพิเรนทร์เก็บไว้ พอถึงวันสงกรานต์ ทางวัดก็มีพิธีเผาศพพระไม่มีญาติ หรือจะว่าพระอนาถาก็แล้วแต่ โดยจัดเป็นส่วนหนึ่งของงานประจำปี

เรื่องก็เลยเป็นไปในทำนองว่า ใครจะเผาศพญาติพี่น้องหรือผู้ไหนๆ ถ้าติดขัดอะไร ก็ไปได้เลยที่วัดพระพิเรนทร์

ก็เป็นอันว่า การที่หลวงพ่อสรางเมรุเผาศพขึ้นนี้ มีความมุ่งหมายสำคัญอย่างน้อยอย่างหนึ่งว่าเป็นเรื่องของการสงเคราะห์ประชาชน เฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านทั่วไป ในเรื่องที่น่าจะจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับครอบครัวและวงศ์ตระกูล จะว่าเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในเรื่องนี้ ก็น่าจะว่าได้

แต่ที่นี้ พอมีเมรุเผาศพ มีงานศพเป็นประจำ ก็มีเรื่องที่พ่วงมาด้วยทันที คือเป็นธรรมดาอยู่ในตัว แน่อยู่แล้วว่า เมื่อจะเผาศพ ก็มีพิธีเกี่ยวกับการศพ มีการทำบุญ มีการอุทิศกุศล ที่พูดกันง่ายๆ ก็บอกว่า เทศน์ – สวด – บังสุกุล ซึ่งก็ต้องนิมนต์พระมาทั้งนั้น

ขอแทรกตรงนี้หน่อยหนึ่งว่า คงเพราะเราเห็นพระมาในงานในพิธีอย่างนี้อยู่เป็นปกติเรื่อยมา จึงทำให้นักสังคมวิทยาบางท่านมองความหมายของพระว่า เป็นเจ้าพิธี หรือผู้ทำพิธี ผู้ประกอบพิธี เหมือนกันกับนักบวชในศาสนาอื่นๆ ทั้งหลาย แต่ที่จริงไม่ใช่

ทำไมจึงว่าไม่ใช่ ฟังแยกให้ชัด นักบวชที่ว่าเป็นเจ้าพิธีนั้น เขาถือหรือกำหนดลงไปเลยว่าการทำพิธีนั้นเป็นหน้าที่ของเขา เขาบอกแก่ผู้คนหรือถึงกับประกาศออกไปว่าเขารับทำพิธี รับประกอบพิธีอย่างนั้นๆ อาจจะกำหนดราคาหรือค่าประกอบพิธีกำกับไปด้วย

แต่พระภิกษุในพระพุทธศาสนานี้ ไม่มีหน้าที่ประกอบพิธี ท่านจะไปอยู่วิเวกในดงดอยที่ไหนก็ได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับการทำพิธีอะไรเลย ก็ทำแต่สังฆกรรมที่เป็นกิจของสงฆ์ ซึ่งไม่ใช่เป็นพิธีในความหมายอย่างนั้น

ที่นี่ เมื่อพระไม่มีหน้าที่ทำพิธี และอยู่ทำกิจศึกษาในสิกขาของท่านไปนั้น ชาวบ้านปรารถนาเรื่องราวของตัวเอง อยากจะทำอะไรที่ดีๆ เป็นความดีงามเพื่อชีวิตเพื่อครอบครัวเพื่อชุมชนของตน ในโอกาสนั้นๆ เรียกว่าทำบุญทำกุศล ก็ทำด้วยการไปทำทานถวาย กำลังแก่ท่าน ไปฟังธรรมจากท่าน เป็นต้น อันจะเพิ่มพูนคุณความดี สร้างเสริมความเจริญงอกงามให้แก่ชีวิตของตนเองนั้นแหละ

ถ้าทำถูกต้อง คนก็ได้ความเจริญงอกงามในการดำเนินชีวิต ในคุณภาพและสุขภาพของจิตใจ และในควมมีปัญญาที่งอกงามยิ่งขึ้นไป คือมีชีวิตที่ดีขึ้นนั้นแหละ

พิธีนั้น เป็นกิจกรรมที่จะสื่อความต้องการของเราไปให้อำนาจเร้นลับรับรู้แล้วใช้อำนาจดลบันดาลสิ่งที่ปรารถนาให้แก่เรา แต่การไปทำบุญที่พระนั้น เราไปทำสิ่งดีงามเพื่อความดี เพื่อการพัฒนาคุณค่าที่เป็นความเจริญงอกงามจริงแท้ให้แก่ชีวิตของเราเอง

ตรงนี้ก็จริงของพระองค์ด้วย ที่จะต้องเข้าใจหลักของตนเองให้ชัด มิฉะนั้นตัวท่านนั้นแหละก็จะทำตัวเป็นเจ้าพิธีสมตามความเข้าใจผิดของเขา

ขอยกตัวอย่างในเรื่องนี้ด้วยเรื่องข้างนอก อาจจะช่วยให้ชัดยิ่งขึ้น ในเมืองฝรั่ง เขาอเมริกาเป็นตัวอย่าง เขามีศาสนาคริสต์เป็นพื้น เวลาใครแต่งงาน ก็ต้องให้นักบวช จะเป็น priest หรือ minister คือ บาทหลวง หรือศาสนาจารย์ ทำพิธีให้

เสร็จแล้ว ไม่เท่านั้น เขามีแบบฟอร์มของทางการให้กรอกว่าใครเป็นผู้แต่งงานให้ หรือประกอบพิธีให้ ซึ่งต้องให้ priest หรือ minister ที่ทำพิธีนั้น เซ็นชื่อรับรอง แล้วเอาไปยื่นให้แก่ทางการ แล้วการแต่งงานนั้นจึงจะมีผลสมบูรณ์

ที่นี่ ญาติโยมคนไทยแต่งงาน มาทำบุญที่วัดไทยในเมืองนั้น หรือนิมนต์พระไปในงานทำบุญที่บ้าน เสร็จแล้วก็เอาแบบฟอร์มมาให้พระเซ็นชื่อรับรองว่าเป็นผู้แต่งงานให้เขา

ตอนนั้น ในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๙ – ๒๕๒๑ อาตมาไปพักอยู่ที่วัดไทยในนิวยอร์ก ท่านให้เป็นที่ปรึกษา ก็ปรึกษาจริงๆ อาตมาบอกว่าไม่ใช่ พระไม่ได้แต่งงานให้ พระไม่ใช่ทำพิธีอย่างนี้นักบวชของเขาทำ ของเราไม่ใช่คู่บ่าวสาวมาให้พระแต่งงานให้ แต่คู่บ่าวสาวมาทำบุญในโอกาสที่เขาแต่งงาน แล้วเราก็อ้างไป เรามีหลักที่ชัด ก็ต้องยืนยันในหลักที่ชัดของเรา

แต่คู่สมรสจะต้องเอาใบไปยื่น มิฉะนั้น การสมรสของตนจะไม่มีผลตามกฎหมาย เราก็เขียนข้อความในแบบฟอร์มนั้น เปลี่ยนใหม่ให้ถูกต้องตามหลักของเรา ในที่สุด ฝรั่งก็ต้องยอมรับตามเราก็ตีเสร็จไป ถ้าเรายังใช้วิธีปฏิบัตินี้อยู่ ฝรั่งก็จะได้เรียนรู้ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น

“พิธี” นี้ ที่จริงก็มาจากต้นศัพท์ว่า “วิธี” นั่นเอง คือหมายถึงกระบวนการปฏิบัติจัดทำสำเร็จผลที่มุ่งหมาย แต่ใช้กันไปใช้กันมา ความหมายก็งอกออกไปบ้าง พรวัว เลื่อนๆ เพี้ยนๆ ออกไปบ้าง

ไปๆ มาๆ พิธีก็กลายเป็นอีกคำหนึ่งต่างหากจากวิธี แล้วราชบัณฑิตก็ต้องพยายามแสดงความหมายให้เป็นไปตามที่คนใช้และเข้าใจกัน แต่ก็ยังมีเค้าความหมายเดิมแฝงอยู่

ถ้าเราพูดถึง “พิธี” แบบพุทธ โดยไม่มองอย่างศาสนาทั่วไป ที่เอาพิธีเป็นวิธีสื่อกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เร้นลับที่บันดาลโน่นนี่ เราก็มองง่ายๆ และเห็นความหมายไปอีกทางหนึ่ง

อย่างพิธีเผาศพ เอาชนิดง่ายๆ มีคนหนึ่งตาย เราหาคนพอมีกำลังหน่อย ๒ คนมาช่วยกัน คนหนึ่งจับศีรษะ คนหนึ่งจับเท้า ยกขึ้นใส่เตา แล้วจุดไฟเผา ก็จบ ผู้ทำพิธี ก็คือ ๒ คนนั้นแหละ แล้วจะทำให้ซับซ้อนเพิ่มความสำคัญแค่ไหน ก็เพิ่มขยายขั้นตอนออกไป

ที่นี่ เราจะทำอะไรอย่างหนึ่ง เราอยากให้เรื่องที่ทำนั้นมี ความสำคัญ ให้หลายคนที่ร่วมกันทำมีจุดนัดหมายที่เริ่มต้น แล้วก็ ทำจริงจังพร้อมเพรียงกัน เราก็จัดวิธีปฏิบัติขึ้นมา เช่น แคว้นว่า นักเรียนห้องหนึ่งจะเรียนหนังสือ พอคุณครูเข้ามา ก็ลุกขึ้นยืน แสดงความเคารพพร้อมกัน นี่ก็คือพิธี ซึ่งทำให้ต้องตั้งใจเริ่มต้น และจะทำการอันหนึ่งพร้อมกัน แล้วยังตามมาด้วยความ เป็นระเบียบเรียบร้อยงดงามด้วย

มองอย่างเป็นเหตุเป็นผล พิธีก็มีความหมายอย่างนี้ อย่าง การเข้าคิวก็เป็นวิธีที่เป็นพิธีหนึ่ง แล้วพิธีก็กลายเป็นวิธีฝึกวินัย ทำให้คนต้องควบคุมตัวเอง ต้องจัดระเบียบตัวเอง จัดระเบียบกันเอง มีความเป็นอยู่ มีการดำเนินชีวิต มีความสัมพันธ์ติดต่อสื่อสารกันที่ ประณีตขึ้น วัฒนธรรมมาจากความเป็นไปอย่างนี้มากที่สุดทีเดียว

เมื่อพิธีทำให้เกิดความเรียบร้อย งดงาม พระหรือคนเป็นร้อย นั่งสงบ สวดมนต์เปล่งเสียงพร้อมกัน เป็นทำนองไพเราะรื่นหู คน เห็นคนฟัง ซาบซ่าน ซึ่งใจ เลื่อมใส มีปิติ เกิดศรัทธา นี่ก็ถึงธรรม

อย่างนี้ก็คือ พิธีช่วยนำให้เกิดกุศลขึ้นในใจของคน ถึงตรงนี้ก็กลายเป็นว่า พิธีนั้นสื่อธรรม พอถึงขั้นนี้ก็คือเป็นโอกาสอันเหมาะที่จะใช้พิธีนั้นเป็นที่แสดงธรรม

ถ้าทำได้อย่างนี้ นี่แหละจึงจะถึงขั้นเป็นพิธีแบบพุทธ คือปฏิบัติจัดให้เป็นพิธีที่สื่อธรรม และใช้พิธีนั้นเป็นโอกาสแสดงธรรม

สร้างโรงเรียนพัฒนาพระเถร หลังสร้างเมรุให้ประชาชน

หันกลับมาเข้าเรื่อง เมื่อถึงบอกว่า เมื่อมีเมรุเผาศพ มีงานศพเป็นประจำ ก็ต้องนิมนต์พระมาสวดพระอภิธรรม มาบังสุกุล มาสวดมนต์ฉลองอัฐิ มาเทศน์ มีพิธีเกี่ยวกับการศพมากมาย ซึ่งต้องการพระทั้งนั้น อย่างวัดพระพิเรนทร์นี่ก็เป็นวัดเล็กๆ มีพระไม่มาก ก็ต้องรับนิมนต์ไม่ค่อยได้หยุด ไปๆ มาๆ ก็ชักจะยุ่งอยู่กับงานศพ ไม่ค่อยมีเวลาทำกิจอื่น เฉพาะอย่างยิ่งก็การศึกษาเล่าเรียน

เวลาผ่านนานมา ก็มีบรรยากาศที่คนมองหรือรู้สึกกันว่า ในวัดที่มีงานเผาศพมากนั้น พระคงจะไม่ได้สนใจศึกษาเล่าเรียน เห็นห่างปริยัติธรรม บางทีก็ถึงกับพูดออกมาในเชิงล้อหรือค่อนว่า

ที่นี่ ที่วัดพระพิเรนทร์เวลานั้น เป็นยุคก่อร่างสร้างตัว หลวงพ่อสร้างเมรุสงเคราะห์ชาวบ้าน ก็เป็นการสงเคราะห์พระไปด้วย

ขอแทรกนิดหนึ่งว่า เมืองไทย โดยเฉพาะเมืองกรุง คือจังหวัดพระนคร ในสมัยนั้น อยู่ในยุคนิยมวิทยาศาสตร์ (scientism) ที่คนตื่นตามสมัยกันไปตามเมืองฝรั่งอย่างหนัก เทียบกันไม่ได้กับสมัยนี้ ที่วิทยาศาสตร์เสื่อมเสียความนิยมเชื่อถือลงไปมาก (เสื่อมความนิยม ก็แทบจะว่าเป็นไปตามฝรั่งอีกนั่นแหละ)

คำพระที่สำคัญ เช่นว่า “สมาธิ” “วิปัสสนา” เวลานั้นไม่ค่อยมีใครกล้าพูด เพราะคนอื่นจะมองว่าเป็นคนคร่ำครึ เหลวไหล งามาย คนมองการปฏิบัติเหล่านี้เป็นพวกไสยศาสตร์ไปด้วยหมด จนกระทั่งหลังปี ๒๕๐๐ ในยุคเกิดวัฒนธรรมสวนกระแส (counterculture) ขึ้นแล้ว ฝรั่งหันมาสนใจเรื่องสมาธิกันจนพู่ฟ่า “สมาธิ” จึงค่อยขึ้นมากลายเป็นคำดีคำเด่นในประเทศไทย

ตอนนั้น พระเถรปิณฑบาทได้ยาก บางทีออกไปปิณฑบาทกลับมา ไม่ได้ข้าวแม้แต่ทัพพีเดียว บ้านที่ดักบาตรประจำทุกวัน อย่างบ้านโยมหมอมณโถม บุญยะกมล ทางหลานหลวงนั้น จึงเป็นที่รู้กันดีในหมู่พระเถร มีคำที่คนสมัยใหม่พูดกันว่าพระเป็นกาฝากสังคม อะไรอย่างนี้ พระเถรจำนวนมากอยู่ได้ด้วยพิธีกรรมที่คนสมัยนั้นจำเป็นต้องทำไปตามประเพณี เช่นอย่างงานศพนี้แหละ (คำว่าทำพ้อเป็นพิธี ก็น่าจะเด่นขึ้นมาในสมัยนั้น)

เรื่องของยุคสมัยอย่างนี้ ถ้าโอกาสเหมาะ ค่อยเล่าไว้ต่างหากให้ยาวอีกสักหน่อย

ก็เป็นอันว่า ที่วัดพระพิเรนทร์มีงานเผาศพมากล้น พระก็มีกิจนิมนต์มาก ทั้งในวัด และสืบเนื่องออกไปนอกวัด ในระยะแรกภาระในการบริหารจัดการทั้งการก่อสร้างและฌาปนสถาน เป็นต้น ก็คงหนักและกินเวลาแทบหมดสิ้น เท่าที่อาตมาได้เห็น เมื่อแรกไปอยู่ที่นั่น ไม่ต้องพูดถึงบาลี (อย่างที่ว่าแล้ว อาตมาเดินไปเรียนบาลีที่วัดสุทัศน์ฯ) แม้แต่ที่เรียนนักธรรม ก็ไม่มี

ขอเดาว่า หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์คงคิดคำนึงเรื่องนี้มาก และท่านก็ได้นั่งนอนใจ จึงปรากฏว่า แม้ว่าในเขตกุฏิพระ ไม่มีที่เรียนปริยัติ แต่พระได้ไปอาศัยเรียนนักธรรมที่โรงเรียนเทศบาล

วัดพระพิเรนทร์ในปัจจุบันมีสภาพที่เปลี่ยนไปจากในครั้งนั้น แทบหมดสิ้นแล้ว เมื่อพูดถึงหรืออ้างอิงอะไรในกาลก่อน คนเดี๋ยวนี้อาจไม่มีอะไรจะเทียบเคียงให้นึกเห็นภาพได้ จึงขอเล่าย้อนให้เห็นภาพสถานที่เล็กน้อย

ขอให้มองเลียบตามกำแพงวัดด้านใต้ ตั้งแต่สุดมุมทิศตะวันตก มาทางตะวันออก จนถึงประตูวัดด้านทิศใต้ (ประตูที่ตรงเข้าซอยวัดพระพิเรนทร์ไปตลอด จนออกถนนเจริญกรุง ที่ปากซอยตรงข้ามกับประตูเวียงนครเกษม)

ตามแนวกำแพงวัดด้านใต้นั้น เริ่มจากมุมทิศตะวันตก มีกุฏิท่านมหาชิน (รองเจ้าอาวาสที่ว่าไปถึงมรณภาพในกัมพูชา) ข้างหลังกุฏิมหาชิน ชิดกำแพงด้านใต้ มีบ้านโยมวัดหลังหนึ่ง

แล้วถัดมาทางตะวันออก ต่อจากกุฏิมหาชิน คือกุฏิพระมหาถาวร (รองเจ้าอาวาสก่อนท่านมหาชิน) และข้างหลังกุฏิพระมหาถาวร ชิดกำแพงด้านใต้ (ต่อบ้านโยมวัด) คือกุฏิหลวงพี่ใหม่ ที่ว่ามีบ่อน้ำ ที่น้ำกระด้างมาก

ถัดต่อมาทางตะวันออก เป็นกุฏิติก ๒ ชั้น ที่หลวงพี่คั้ง (ต่อมาเป็นพระครูสิริทัตสุนทร แล้วเป็นพระศีลขันธโสภิต ถึงมรณภาพที่วัดพลับพลาชัย) อยู่ชั้นบน ส่วนชั้นล่างเป็นเหมือนหอฉัน ที่หลวงพ่อเดินจากกุฏิของท่านมาฉันร่วมกับพระอื่นๆ

ที่มุมตะวันออกเฉียงใต้ของกุฏิติกหลังนี้ มีต้นไทรใหญ่มาก อยู่ตรงบริเวณที่ตั้งกำแพง ทำให้ต้องเว้นที่ว่างตรงนั้นไม่สร้างกำแพง และเขตกุฏิที่สุดที่นี่

ต่อไปทางตะวันออก เป็นอาคารไม้ ๓ ชั้นหลังใหญ่ ของ ร.ร. เทศบาลวัดพระพิเรนทร์ ยาวไปเกือบจดประตูวัดด้านใต้ ดังว่าแล้ว

ได้บอกแล้วว่าอาตมาเป็นสามเณรมาอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้เห็นพระเณรขึ้นไปเรียนบนชั้น ๒ (น่าจะไม่ใช่ชั้น ๓?) ของโรงเรียนเทศบาลนั้น ในห้องริมสุดด้านตะวันตก คือด้านในวัด ที่ถัดจากกุฏิหลวงพี่คั้ง ตามที่ทราบว่าเป็น น.ธ.โท และเอก ส่วน น.ธ.ตรี ใช้กุฏิเจ้าอาวาสเป็นที่เรียนมาตั้งแต่ราวปี ๒๔๘๙

นี่แสดงว่าหลวงพ่อกคงได้ไปตกลงกับทางการเทศบาลว่า เมื่อวัดยังไม่มีที่ให้พระเรียน ก็ขอใช้ที่ของโรงเรียนเทศบาล หลังโรงเรียนเลิกแล้ว เป็นที่เรียนนักเรียนนักรวมไปก่อน

ในปี ๒๔๙๖ นั้นแหละ ปรากฏว่า หลวงพี่คั้ง (พระครูสิทธิทัตสุนทร) ย้ายออกจากกุฏิที่นั่นไปแล้ว และหลวงพ่อกก็ไม่ได้มาฉันที่นั่น แต่ท่านเปลี่ยนกุฏิที่หลังนั้นเป็นโรงเรียนนักรวม นี่คือเมื่อวัดยังไม่มีอาคารโรงเรียน ก็เปลี่ยนเอากุฏิเป็นโรงเรียนไปก่อน

ขอเดาอีกว่า หลวงพ่อกคงเห็นว่า งานทั่วไปของวัด ทั้งการก่อสร้างซ่อมแซม และงานด้านฌาปนสถาน พ่อกจะอยู่ตัวแล้ว ท่านก็หันมาจัดการเอาจริงเอาจังกับการศึกษา ซึ่งเป็นเนื้อตัวที่แท้ของงานพระศาสนาต่อไป

หลวงพ่อกไม่หยุดแค่นักรวม พอถึงปี ๒๔๙๙ ท่านก็ตั้งเป็นสำนักเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีขึ้นมา นี่คือก้าวใหญ่

เวลานั้น อาตมายังเรียนบาลีที่วัดสุทัศนฯ ถึงประโยค ๔ ก่อนสอบของทางการที่เรียกว่าสอบสนามหลวง ก็มีการสอบสนามวัด อาตมาสอบได้คะแนนเยี่ยม ทางวัดสุทัศนฯ ก็จะให้สอบในนามสำนักเรียนวัดสุทัศนฯ แต่ที่วัดพระพิเรนทร์เพิ่งตั้งสำนักเรียนใหม่ และจะส่งนักเรียนเข้าสอบสนามหลวงปีแรก ก็ต้องการให้อาตมาสอบในนามสำนักเรียนวัดพระพิเรนทร์ ในที่สุดก็ยุติในประการหลัง

ปรากฏผลออกมาว่า ปีนั้น สำนักเรียนวัดพระพิเรนทร์ที่เพิ่งตั้งใหม่ และส่งนักเรียนเข้าสอบครั้งแรก เป็นนักเรียนบาลีที่สอบได้เป็นเยี่ยมในภาค ๑

แต่ปีต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๐ สำนักเรียนวัดพระพิเรนทร์แม้จะยังเยี่ยม แต่ลดอันดับลงมาเป็นเยี่ยมในจังหวัดพระนคร

หลวงพ่อดูและพิจารณาว่า พระเณรที่อยู่กับการศึกษาเล่าเรียน อย่างพระนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น ไม่ค่อยมีโอกาสไปกิจนิมนต์ ขาดลาภ อาจจะเป็นอยู่ยากลำบาก และอีกกลุ่มหนึ่งคือสามเณรก็อยู่ในวัยเรียน และคนเขาก็ไม่นิยมเข้าไปในงานพิธีอะไร แทบไม่มีลาภอะไรเลย

ปรากฏว่า ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ ท่านได้จัดสรรเงินมูลนิธิมาอุดหนุน อาตมาก็ไม่รู้ว่ามูลนิธิชื่ออะไร ท่านตั้งขึ้นแต่เมื่อใด ท่านให้จัดมอบให้เป็นนิตยภัตรรายปี สำหรับพระเณรที่เรียนในมหาจุฬาฯ หรือมหามกุฏฯ รูปละ ๕๐๐ บาทต่อปี (เดือนละ ๔๑.๕๐ บาท) และสำหรับสามเณรรูปละ ๓๖๐ บาทต่อปี ได้บันทึกไว้ว่า เริ่มได้รับในวันที่ ๖ ก.ค. ๒๕๐๑ (คือนิตยภัตของเดือน มิ.ย. เป็นเริ่มต้น)

ต่อมาครบ ๑ ปีพอดี ตั้งแต่เดือน มิ.ย. ๒๕๐๒ ท่านก็ให้เพิ่มนิตยภัตสำหรับพระนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ จากเดือนละ ๔๑.๕๐ บาท ขึ้นเป็นเดือนละ ๗๐ บาท (จำได้ว่า ต่อมาได้รับถึงเดือนละ ๙๐ บาท แต่จะเพิ่มเมื่อใด ยังไม่พบบันทึก)

นี่แสดงว่าท่านเอาใจใส่ส่งเสริมการศึกษาอย่างจริงจัง ไม่ดูเฉพาะแต่กิจการเท่านั้น แต่เหลียวแลพระเณรที่เล่าเรียนด้วย ว่าจะอยู่กันดี มีกำลังที่จะตั้งใจเล่าเรียนศึกษาค้นคว้าได้เต็มที่หรือไม่

อีกด้านหนึ่งก็ต้องไม่มองข้ามไป คือ คฤหัสถ์ญาติโยม ซึ่งก็เป็นกำลังใหญ่อย่างสำคัญของพระศาสนา ที่เป็นฐานขั้นต้นก็ได้แก่การอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัยสี่ ที่วัดพระพิเรนทร์สมัยนั้น ก็มีกำลังด้านนี้ด้วยเป็นธรรมดา จึงอยู่มาได้

แต่ในที่นี้ ต้องการพูดถึงจุดที่เพิ่งสังเกตได้เท่านั้น คือตามพัฒนาการของบ้านเมือง หลังตึกแถวริมถนนแถบที่ผ่านวัดนั้นมีใช้มีแต่ที่วัดและชาวบ้านที่อาศัยในเขตวัดเท่านั้น ที่ขอบวัดหลังตึกแถวนั้น ก็มีบ้านเรือนและที่ดินของญาติโยมที่อยู่ต่อกันมาด้วย เมื่อมีถนนและตึกแถวขึ้นมาแล้ว บางทีวัดก็อยากให้ที่ดินหลังตึกเป็นที่วัดผืนเดียวไปเลย และโยมเจ้าของที่เอง บางทีก็อยากให้เรื่องลงตัวเรียบร้อยไปเหมือนกัน

ที่วัดพระพิเรนทร์ อาตมามาไม่ทัน โตไม่ทันที่จะชัดในเรื่องนี้เพียงพอ แต่พอจะรู้ว่า บ้านและที่ดินของญาติโยมแบบนี้ มีอาจจะหลายจุด อย่างน้อยก็ทั้งข้างตะวันออก และข้างตะวันตก ดูคล้ายๆ ว่าเจ้าของบ้านจะยกให้วัด หรือตกลงกันด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ตอนนี้ญาติโยมก็แก่แล้ว ก็ขออยู่ไปก่อนจนกระทั่งสิ้นชีวิตแล้ว ลูกหลานก็โยกย้ายออก ให้ที่ดินนั้นเป็นของวัดสืบไป

ที่จำได้นับว่าชัด ทางกำแพงวัดด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ก็คือโยมพร้อม และด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่โยมช่อม

โดยเฉพาะคุณนายช่อม เทพวิทย์เสถียร เป็นคนปตานี ร่ำรวยมาก บ้านโยมอยู่ในที่ดินซึ่งกว้างใหญ่ทีเดียว นับจากประตูวัดด้านตะวันออกข้างถนนวรจักรเข้ามา บริเวณแถบขวามือหลังตึกแถวข้างทางเข้าวัดนั้น ไปจนถึงช่องคั่นตึกแถวที่เป็นทางเดินออกถนนหลวง บริเวณนั้นคือบ้านคุณนายช่อม

คุณนายช่อม่ออุปถัมภ์วัดพระพิเรนทร์คงจะมากที่เดียว แต่เมื่อไม่รู้ชัด อาตมาก็ไม่รู้จะเล่าอย่างไร แต่ที่แน่ คือ แม่จะชรามากแล้ว แต่โดยที่มีกำลังคน ท่านจัดส่งข้าวต้มถวายพระประจำวัน คงจะหลายรูป อาตมาก็ได้กำลังจากท่านด้วย ในที่สุด เมื่อท่านสิ้นชีพแล้ว ที่ดินตรงนั้นก็ได้เป็นของวัดพระพิเรนทร์ดังที่เป็นอยู่บัดนี้

เมื่อมาเป็นที่ของวัดแล้ว ได้เคยทำเป็นลานจอดรถ ไม่ทราบว่าเป็นเวลานี้ยังเป็นอย่างนั้นอยู่หรือไม่ และที่ดินที่เข้ามาจากประตูวัดนั้น ตรงข้ามกำแพงโบสถ์ เคยมีหลุมหลบภัยทางอากาศตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ และก็ได้รับรื้อกลับมานานแล้ว

ดูเหมือนจะได้เล่าแล้วว่า พอขึ้นปี ๒๕๐๒ ในเดือนแรกคือ มกราคม พอถึงวันอาทิตย์ที่ ๑๘ อาตมาก็ไอบ่เป็นเลือด จึงรู้ว่าเป็นวัณโรคไม่เบาแล้ว คุณหมอคุณภาพเอกซเรย์ บอกว่า “เต็มไปหมด”

ต่อมาอีก ๓ วัน ท่านก็จัดให้ย้ายขึ้นไปพักรักษาตัวในชั้นบนของกุฏิที่ที่แปลงเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม คือตรงที่หลวงพี่ตั้งเคยอยู่ในอดีต โยมทั้งสองทราบข่าว ก็เดินทางมารักษาพยาบาล อาตมาอยู่ที่นั่น ๔ เดือน ๑๐ วัน อาการทุเลาลงแล้ว จึงกลับลงมา และท่านจัดหากุฏิที่อากาศดีลมดี ให้ย้ายไปอยู่ที่ใหม่

ด้านการศึกษา หลวงพ่อก็ยังเอาจริงเอาจัง ดูเหมือนจะยิ่งขึ้น โดยดูจากสิ่งที่ท่านทำ ซึ่งก็คงจะมาจากการได้เห็นผลการเล่าเรียนของพระเณรเป็นสำคัญ เมื่อพระเณรมีผลการเล่าเรียนดีก้าวหน้าไป ท่านก็พยายามส่งเสริม ขยายทุนขยายที่ขยายโอกาส

สำหรับตัวอาตมา เวลาช่วงนี้ค่อนข้างเลือนราง นึกไม่ค่อยออก มีทั้งโรค มีทั้งเรียน มีทั้งสอน ถ้าไม่พบบันทึกประวัติ ก็คงจับต้นชนปลายไม่ติด ถึงจะพบ ก็ลำดับได้ไม่ต่อเนื่องตลอด

s.s.บาลี จพร. เปิดแล้ว แต่ตัวหลักไม่พ้น มจร.

ด้านหนึ่ง จำเรื่องได้ว่า หลังไอบีเป็นเลือดหยุดแล้ว วัณโรคก็ยังไม่หาย ไปอยู่ในโรงพยาบาลที่ละคงจะนานๆ แต่จำเวลาแน่นอน ไม่ได้ว่าเดือนไหนปีไหนบ้าง ส่วนด้านเอกสารก็บอกว่า เมื่อยังเป็นสามเณร เรียนปีสุดท้ายก่อนจบมหาจุฬาฯ นั้น ก็ทั้งสองบาลีที่วัดพระพิเรนทร์ และสอน ร.ร.พุทธศาสนาวินิจฉัยที่มหาจุฬาฯ

เรื่องตอนนี้ก็ผ่านมาถึงปี ๒๕๐๔ ที่สอบ ป.ธ.๙ ได้ขณะยังเป็นสามเณร ก็ถึงเวลาบวชพระ อย่างที่เคยพูดแล้ว อาตมานี้ห่างไกลผู้ใหญ่ ยุ่งอยู่กับการเล่าเรียน เวลาไม่พออยู่แล้ว แคมตอนนี้มีงาน เช่นสอนเพิ่มอีก ก็ไม่เป็นอันจะพบใครถ้าไม่จำเป็น ผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะที่วัดหรือที่มหาจุฬาฯ ถ้าท่านไม่เรียกหาในงานการ ก็ไม่ได้พบกัน

แต่ทางด้านผู้ใหญ่ นอกจากด้วยเมตตาแล้ว ท่านคงมองในแง่ของงานการและในเรื่องของส่วนรวม เมื่อจะบวชเป็นนาคหลวง ท่านก็คงหวังว่าจะต้องให้เรื่องลุล่วงไปด้วยดี

ในวันที่ ๒๑ ก.ค. ๒๕๐๔ คือก่อนบวช ๓ วัน สมเด็จพระสังฆราชรับสั่งให้หลวงพ่อกาไปเฝ้า เสร็จแล้วที่วัดเบญจมบพิตร มีการซ้อมนิตนอย แล้วก็มาซักซ้อมกับหลวงพ่อกาในโบสถ์วัดพระพิเรนทร์

ส่วนทางมหาจุฬาฯ ก็เป็นห่วง ในวันที่ ๒๐ ก.ค. (ก่อนไปวัดเบญจมบพิตร) หลวงพ่ออาสภะ (ต่อมา: สมเด็จพระพุทธปาพจนฺโท, อาจ อาสโ) สั่งการมาทางท่านเจ้าคุณพระเมธีสุตฺตสิริ (ต่อมา: สมเด็จพระพุทธปาพจนฺโท, เกี้ยว อุปลฺ) ให้นัดอาตมาไปซ้อมที่กุฏิของท่าน มี อ.เกษม บุญศรี เป็นต้น ช่วย ซ้อมตั้งแต่ ๕ โมงเย็นจนเกือบ ๔ ทุ่มครึ่ง (ปีต่อมา ๒๕๐๕ อดีตพระพิมลธรรม อาสภเถระ ไปอยู่ที่สันติบาล)

เรื่องตอนนี้เล่าทำไม ที่จริง ตัวเองก็ลืมไปแล้ว แต่เมื่อพบในบันทึกเก่าๆ ก็ทำให้มองเรื่องราวได้กว้างขึ้น อย่างที่ว่าแล้ว อาตมานี้ห่างไกลผู้ใหญ่ ยิ่งที่มหาจุฬาฯ ตอนนั้นก็คือเป็นที่เรียน ตัวเองก็ตั้งใจเล่าเรียนไป ท่านให้เริ่มทำงานบางอย่าง เป็นกิจการของส่วนรวม ก็ทำไป ไม่ค่อยรู้เรื่องราวอะไร เมื่อท่านเรียกตัว ก็ไป แต่ผู้ใหญ่ก็คงมองเหตุการณ์ในแง่ของงานส่วนรวมไปอีกแบบหนึ่ง

แล้วเหตุการณ์ก็ผ่านไป พอพ้นปีนั้น อาตมาจบมหาจุฬาฯ จากนั้น งานก็พรุ่งพุ่มาตั้งที่เล่าข้างต้น โดยเฉพาะจุดสำคัญคือปี ๒๕๐๗ ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการมहाจุฬาฯ ตอนนั้นก็คือเข้าไปอยู่ที่ใจกลางของงาน แล้วแทบทั้งชีวิตก็ไปอยู่ที่มหาจุฬาฯ จนตื่น ฉัน กระทั่งนอนที่นั่น ไม่ค่อยได้กลับมาวัดพระพิเรนทร์

เรื่องนี้เป็นไปเองตามกระแสของงาน ตนเองอยู่ข้างในงาน ไม่รู้ตัว แต่คนอื่นคงสังเกตได้ว่าเปลี่ยนแปลงแปลกไป โดยเฉพาะท่านผู้ใหญ่ ซึ่งมองในด้านงานส่วนรวมที่ท่านต้องดูแล และคำนึงถึงความมุ่งหมายของกิจการงาน

หลังจากอยู่ในสภาพอย่างนี้มาไม่ถึงครึ่งปี ในวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ นั้นเอง ตอนค่ำ หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ได้พูดเตือนว่า *อย่าให้เขาใช้มากนัก คนจะไม่รู้ว่า มหาประยูรอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์แล้ว งานวัดให้มาช่วยกันนั่งบ้าง* (ไม่ใช่ “-” เพราะแม้จะระวัง ก็อาจจะบันทึกคำพูดของท่านได้ตรงไม่ทุกคำ)

หลวงพ่อกงดูมาเรื่อยๆ ท่านเห็นเป็นอย่างนั้นมานาน เมื่อมองในแง่งานการของวัด ซึ่งก็เป็นเรื่องส่วนรวม ท่านก็เห็นว่าจะต้องเตือนบ้าง อันนี้ก็ต้องเข้าใจท่าน ก็คือถูกต้องอย่างที่ท่านว่าในแง่ นั้น

ที่ท่านว่า *อย่าให้เขาใช้มากนัก* นั่นก็เป็นเรื่องของถ้อยคำ
สำนวน ไม่เห็นว่าท่านจะรังเกียจหรือไม่พอใจมหาจุฬาฯ เพราะ
เห็นได้ชัดว่าท่านได้สนับสนุนมหาวิทยาลัยสงฆ์ตลอดมา ที่อาตมา
ไปสอบเข้ามหาจุฬาฯ ก็ท่านนั่นแหละพาไป และพระเถระที่ไปเรียน
มหาจุฬาฯ หรือมหามกุฏฯ วัดก็จัดนิยัตินำให้ เป็นอันไม่ใช่ปัญหา
แต่ท่านปรารถนาในการมีส่วนร่วมของวัดนั่นเอง

ที่นี้ อีกด้านหนึ่ง คืองานที่มหาจุฬาฯ เวลานั้นอยู่ในสภาพที่
ต้องมีความเข้าใจจำเพาะ จะไปเรียกร้องให้หลวงพ่อกับใครๆ ช่าง
นอกเข้าใจ ก็ไม่ได้ อย่างที่เล่าไว้แล้วในหนังสือ *มหาจุฬาฯ งามสง่า
สดชื่น* มหาจุฬาฯ พ่วงอยู่กับวัดมหาธาตุ เวลานั้นเพิ่งผ่านมรสุม
ใหญ่ พระพิมลธรรม เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นสภานายกมหาจุฬาฯ กับ
ทั้งพระเถระผู้บริหารในมหาจุฬาฯ ๒ รูป ต้องคดีคอมมิวนิสต์ ถูก
นิมนต์ไปอยู่ในที่ควบคุมของสันติบาล

พร้อมกับสถานการณ์ที่ไม่มั่นคง มหาจุฬาฯ ก็ขาดกำลัง
ทรัพย์ แต่นั่นยังถือว่าเบา เพราะงานใช้แรงพระ อาศัยรูปีย์ทรัพย์
ไม่มาก แต่ตอนนั้นขาดกำลังคนอย่างยิ่ง กำลังพระที่น้อยอยู่แล้ว
ถูกพรากจับเอาไปเสียบ้าง อีกด้านหนึ่ง จะเสริมคุณภาพบุคลากร
ในระยะยาว ก็ส่งพระที่เป็นกำลังหลักไปเรียนต่อเมืองนอก งาน
ไหนขาดคนทำ ก็ฝากไว้ที่สำนักงานเลขาธิการก่อน เช่นนิยตสาร
พุทธจักร ปุบปัปผู้ทำไปเรียนต่อ (อาจารย์อดิศักดิ์) งานพุทธจักร
ทั้งที่ไม่ควรจะเป็นงานของผู้ช่วยเลขาธิการ ก็ต้องรับเอาไว้ โดย
ต้องทำองค์เดียวรอคนกลับมา ขณะทำงานหลักเองก็กำลังขยาย ทั้ง
ข้างใน และออกไปข้างนอก ไม่มีใครใช้ ก็ทำงานกันไป รวมความ
ว่า มหาจุฬาฯ กำลังพยายามลุกขึ้นมาตั้งหลัก ตั้งตัว จะก้าวต่อไป

หลังจากหลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ได้ออกมาอย่างที่ว่านั้น แล้ว อาตมาก็ต้องพยายามเอาใจใส่เรื่องราวทางวัดมากขึ้น แต่ก็ไปไม่ถึงไหน ไม่ช้าก็ต้องอยู่กับงานของมหาจุฬาฯ แทบเต็มตัวต่อไป ได้แค่ว่าปรากฏตัวให้เห็นที่วัดพระพิเรนทร์มากขึ้นบ้าง

ทางด้านหลวงพ่อพระเทพคุณาธาร ดูจากความเป็นไปของเหตุการณ์ ก็น่าจะคิดว่าท่านพยายามขยายงานการศึกษาต่อมาเฉพาะอย่างยิ่งพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ในระยะแรก แม้แต่ที่เรียนก็ไม่มี ต้องดัดแปลงกุฏิหลวงพี่คั้งเป็นโรงเรียนอย่างที่ว่าแล้ว

ที่นี่ เมื่อจะขยายการศึกษา ก็ต้องคิดถึงที่ที่จะเรียนให้เหมาะสม คือควรมีอาคารโรงเรียนให้ชัด หลวงพ่อก็เลยทำทั้งสองอย่าง คือ สร้างอาคารโรงเรียน และจัดให้มีการเรียนการสอนจริงจัง

ดังนั้น ต่อมางานสร้างอาคารโรงเรียนพระปริยัติธรรม ก็เริ่มขึ้น อย่างที่ว่าแล้ว ต้องรื้อกุฏิตามแนวกำแพงวัดด้านใต้ลงทั้งหมด ตั้งแต่มุมกำแพงทิศตะวันตก มาทางตะวันออก จนจดโรงเรียนเทศบาลวัดพระพิเรนทร์ คือ รื้อกุฏิท่านมหาชิน รื้อบ้านโยมเพิ่ม หลังกุฏิมหาชิน รื้อกุฏิท่านมหาถาวร รื้อกุฏิหลวงพี่ไหม แล้วก็รื้อกุฏิตึกโรงเรียนชั่วคราวที่หลวงพี่คั้งเคยอยู่

ถึงปี ๒๕๑๒ อาคารโรงเรียนพระปริยัติธรรมหลังใหญ่ ๓ ชั้น ก็สำเร็จ ด้านหลังชิดกำแพงวัดด้านใต้ ยาวจากมุมกำแพงวัดทิศตะวันตก มาจนจดโรงเรียนเทศบาลวัดพระพิเรนทร์ ดังว่าแล้ว

(อาคาร ร.ร.พระปริยัติธรรมหลังนี้ ต่อมา ในสมัยที่พระเทพ-วิสุทธิโมลี, อุทัย อุทัย, เป็นเจ้าอาวาส ได้รื้อสร้างใหม่ใหญ่ขึ้นเป็น ๔ ชั้น และ ร.ร.เทศบาล ซึ่งเปลี่ยนเป็น ร.ร. ของ กทม. แล้ว ได้ย้ายไปอยู่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือของวัด คือแถบเคยมีสลัม ที่ได้เล่าแล้ว)

ใกล้จะขึ้นปีการศึกษา ๒๕๑๒ สามเณรที่หลวงพ่อดำเนินการรับเข้ามาจากจังหวัดต่างๆ ๓๐ รูป ที่จะเป็นนักเรียนบาลีรุ่นแรกของยุคนายการศึกษาครั้งใหญ่ มีสามเณรอินศร ดวงคิด และสามเณรแถม โพธิ์ศรี เป็นต้น ก็มาพร้อมเหมือนเป็นนักเรียนประจำอยู่ที่โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดพระพิเรนทร์

แล้วหลวงพ่อก็นิมนต์เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสามพระยา มาเป็นประธานเปิดการเล่าเรียน โดยให้อาตมาพูดบรรยายคล้ายเป็นการปฐมนิเทศ

แต่ในปี ๒๕๑๒ นั้นเอง หลังจากโรงเรียนเปิด เริ่มการศึกษามากันแล้ว หลวงพ่อก็อพาหนัก แล้วก็ถึงมรณภาพ

อาตมายังไม่ทันตั้งตัว ก็อยู่กับงานที่มหาจุฬาฯ ต่อไป โดยแทบไม่ได้รู้เรื่องราวอะไรกับโรงเรียนที่เปิดใหม่นี้อีก โดยที่หลวงพี่ใหม่ ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ ก็รับภาระบริหารจัดการต่อไป

เหตุการณ์ก็มาบรรจบกับเรื่องราวอื่นๆ ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ ที่ได้เล่าแล้วแต่ต้น

เล่ามาถึงนี้ พูดคร่าวๆ เหมือนว่าจบยุคของหลวงพ่อพระเทพคุณาธาร เห็นว่าควรลำดับสมณศักดิ์ของท่านไว้ อันจะช่วยให้มองเห็นเรื่องราวของวัดที่โยงกับประวัติของท่าน ได้ชัดเจน ไม่สับสน สมณศักดิ์ของท่านมีดังนี้

พ.ศ. ๒๔๘๒ เป็นพระครูสัญญาบัตร ที่ พระครูศีลขันธโสภิต

พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระศีลขันธโสภิต

พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชศีลโสภิต

พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพคุณาธาร

ทำไมไปอยู่แต่ มจร. ไม่เจอหน้าทั้งเนร ทั้งศิลาปูนที่ จพร.

เมื่อหลวงพ่อบุญพระเทพคุณาธารถึงมรณภาพในวันที่ ๗ ต.ค. ๒๕๑๒ นั้น หลวงพี่คั้ง คือพระครูสิทธิทัตสุนทร ได้ย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดพลับพลาชัยแล้ว และท่านก็ได้เป็นเจ้าคณะตำบลป้อมปราบฯ เขต ๒ ด้วย (เวลานั้นยังไม่เรียกเป็นเจ้าคณะแขวง)

หลังจากหลวงพ่อบุญถึงมรณภาพแล้ว ท่านก็ตั้งพระครูวินัยธร ใช้เลี้ยง จารุณโณ เป็นรักษาการเจ้าอาวาสไว้ก่อน

ทางด้านวัดพลับพลาชัย เวลานั้นก็กำลังพัฒนาวัดเป็นการใหญ่ ก่อนหลวงพ่อบุญวัดพระพิเรนทร์สิ้น ๓ เดือนครึ่ง ที่วัดพลับพลาชัยก็มีงานใหญ่ คืองานผูกสีมาอุโบสถ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดทองลูกนิมิต ในวันที่ ๒๐ มิ.ย. ๒๕๑๒ แล้วมีสังฆกรรมผูกสีมาในวันนั้น เวลา ๑๘ น.

เวลาผ่านไปๆ ก็ไม่ได้ตั้งเจ้าอาวาสองค์ใหม่ คือท่านจะให้อาตมารับตำแหน่ง แต่จะติดขัดกันอย่างไร ก็จำไม่ได้

กาลผ่านมา ไม่มีเจ้าอาวาส ๓ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ หลวงพี่คั้งก็ดำเนินการจนในที่สุด ณ วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ก็ตั้งอาตมาเป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ โดยไปรับตราตั้งจากเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ (ทางการไม่มี “ะ” แต่ที่นี้ขอใส่ “ะ” ให้ชาวบ้านอ่านได้) ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ ในวันที่ ๓๐ พ.ย. ๒๕๑๕

หลังจากหลวงพ่อบุญพระเทพคุณาธารถึงมรณภาพในปี ๒๕๑๒ ถึงแม้อาตมาจะยุ่งกับงานที่มหาจุฬาฯ ก็ต้องรับภาระทำหนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ ที่จะมีในวันที่ ๒๑ มี.ค. ๒๕๑๔

ได้ตกลงพิมพ์หนังสือ **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา** ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สำหรับพระนิพนธ์ซึ่งเป็นเนื้อหนังสือ มีระเบียบว่าหอสมุดแห่งชาติต้องตรวจรู้ฟเอง ก็แล้วไป แต่เราถือเป็นโอกาสที่จะค้นคว้ารวบรวมประวัติวัดมาเก็บเป็นหลักฐานไว้ อาตมาจึงต้องใช้เวลากับงานนี้มาก

เรื่องประวัติของวัดนี้ พอจะสืบได้ว่า วัดพระพิเรนทร์เป็นวัดเก่าแต่ครั้งอยุธยา พระพิเรนทรเทพ (ขำ ณ ราชสีมา) เจ้ากรมพระตำรวจ ปฏิสังขรณ์ในปี ๒๓๙๑ หรือ ๒๓๙๙ แล้วได้ชื่อว่า “วัดชำเขมการาม”

หลังจากนั้น มาเปลี่ยนเรียกเป็น “วัดชำโคราช” ในปี ๒๔๑๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ จึงมีชื่อเป็น “วัดพระพิเรนทร์”

ในส่วนของประวัติวัดนี้ ได้รวบรวมบรรดาข้อมูลสถิติ เขียนไว้มากทีเดียว

เป็นธรรมดาว่า หนังสือที่ระลึกลงานสำคัญอย่างนี้ ก็ได้เก็บเป็นหลักฐานไว้บ้าง แต่บางท่านไม่ได้หนังสือ รู้ทีหลัง ก็มาขอไปๆ ในที่สุด แม้แต่จะหมดแล้ว ให้ไม่ได้ ก็ขอยืม แล้วก็สำคัญตรงนี้ คือตรงที่ยืมไปแล้วไม่คืน ครั้นถึงเวลาจะใช้ นึกถึงหนังสือ ก็หาไม่ได้ หนังสือเล่มนี้ก็ทำนองนั้น

เมื่อหลายปีแล้ว เคยค้นหานักหนาที่วัดญาณเวศกวัน ในบรรดาหนังสือที่ขนย้ายตามมาจากวัดพระพิเรนทร์ แต่ไม่พบเลย

ขณะเขียนหนังสือนี้ ได้ออกจากวัดที่สังกัด ไปอยู่ในดงคอย
ยิ่งยาก ต้องรอให้พระที่ไปวัดช่วยหยิบต้นฉบับลายมือและพิมพ์ดีด
ที่ทำไว้ก่อนส่งเข้าโรงพิมพ์ ในช่วงจะขึ้นปี ๒๕๑๔ ดีว่าต้นฉบับที่
เก็บไว้นั้นยังอยู่ จึงให้ท่านช่วยเอามาให้หน่อย

เป็นอันว่า ก็แบ่งเวลามาทำงานหนังสือให้วัดได้บ้าง เสร็จ
แล้วก็ยังต้องเร่งงานที่มหาวิทยาลัย ต่อไป ที่นี้ เมื่อท่านตั้งเป็นเจ้า
อาวาสให้มีภาระขึ้นมาแล้ว ก็ต้องทำให้เหมาะให้ควร

ตอนนี้มีเรื่องงานวัดพระพิเรนทร์ เบียดกับงานมหาวิทยาลัย ซึ่ง
อาจจะยาวหน่อย ผู้ไม่สนใจ ก็ข้ามไป แต่เห็นว่าควรบันทึกไว้
เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับ วพร. – มจร. อย่างน้อยได้รู้เรื่องเก่าๆ

ในปี ๒๕๑๒ ที่ว่าสามเณร ๓๐ รูปมาอยู่วัดพระพิเรนทร์ แล้ว
ศิลปินฉายก็เข้ามากับสมาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน และมีเค้าว่า
อาตมาจะต้องหันมาเอาใจใส่งานทางวัดและอยู่วัดมากขึ้นนั้น

พอเอาเข้าจริง เรื่องแทบตรงข้าม เพราะงานทางมหาวิทยาลัย
ยิ่งมากขึ้น อาตมาต้องไปอยู่กับการงานของมหาวิทยาลัย แทบเต็มเวลา
หมดทั้งตัว

ฝ่ายสามเณร ๓๐ รูป ก็อยู่ในความดูแลของหลวงพี่ใหม่ ใน
ฐานะอาจารย์ใหญ่ ดังว่าแล้ว

ส่วนศิลปินฉายก็ไปทางพระครูสังฆรักษ์ประสม หรือถ้า
สนใจจะคุยธรรมะ ก็ไปหาหลวงพี่ใหม่ ในฐานะพระธรรมกถึก
สำคัญเป็นที่รู้จัก

เป็นอันว่า สามเณรและศิลปิน กับอาตมา แทบไม่เห็นกัน

ยกตัวอย่างพอให้เห็นงานที่มหาจุฬาฯ หลังปี ๒๕๑๒ ก็มาดูตอนท้ายปี ๒๕๑๔ ถึงต้นปี ๒๕๑๕ ไม่ต้องพูดถึงงานเชิงธุรการและงานในสายงานตามหน้าที่ ว่าเฉพาะงานทำหนังสือหรือตำราใหม่ๆ ที่ล้วนแต่ใช้เวลามาก ต้องทำพร้อมไปด้วยกันในช่วงนี้ เช่น

งานตรวจแบบเรียน ร.ร. พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา: เวลานั้น ตกอยู่กับกระทรวงศึกษาธิการได้ ในสมัยที่อาจารย์สุกิจ นิมมานเหมินท์ เป็น รมว. ศธ. ให้ทางราชการยอมให้มหาจุฬาฯ จัดสอบชั้นมัธยมศึกษาได้เอง ไม่ต้องส่งสามเณรไปสมทบสอบกับ ร.ร. มัธยมอื่นข้างนอก โดยตั้งหลักสูตร ร.ร. พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาขึ้นมา ครั้งนั้น มหาจุฬาฯ ต้องไปร่วมกับทางราชการจัดทำหลักสูตร ร.ร. พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาขึ้น เสร็จแล้วก็ต้องรีบทำแบบเรียนตามหลักสูตรนี้ ทั้งวิชาธรรมวินัย และภาษาบาลี ก็เลยต้องเขียนและต้องตรวจแบบเรียน ร.ร. พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา กำลังคนของเราก็น้อยนิดอยู่แล้ว ต้องทันทให้สามเณรได้เรียน อาตมาเองก็ต้องทำงานเขียนบ้าง ตรวจแบบเรียนบ้าง ให้เณรตั้งแต่ชั้นประถมปลาย ถึง มศ.๓ ได้ทันใช้

(รมว.ศธ. ลงนามประกาศใช้ ระเบียบวัดผลและหลักสูตร ร.ร. พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ชั้นประถมศึกษาตอนปลาย ๒๐ ก.ค. ๒๕๑๔ ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ๒๙ ก.ค. ๒๕๑๔ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา ดำเนินการพิมพ์หลักสูตร ทั้ง ๒ ระดับนั้นเสร็จ ๒ ต.ค. ๒๕๑๔ ต่อจากนั้น ก็ทำแบบเรียน)

การทำหลักสูตร ร.ร. พุทธศาสนวันอาทิตย์: ร.ร. พุทธศาสนวันอาทิตย์ มจร. นี้ตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกในประเทศไทย ก็มาจัดทำหลักสูตร ตลอดจนประมวลการสอนกันไว้ให้เป็นระบบเป็นมาตรฐาน โดยร่วมกันทำด้วยการประชุมหลังเวลาเรียน

ก็ตั้งที่ไว้แล้ว กำลังคนแทบไม่มี ผู้ร่วมงานกับอาตมา ก็หนีไม่พ้น อาจารย์สมบุญ (ต่อมา คือ พระเทพกิตติโสภณ N.Y.) อาจารย์อารีย์ (ปัจจุบัน พระเทพคุณาธาร จ.สตูล) อาจารย์สุพจน์ (ปัจจุบัน พระศรีสุทัศน์ธรรมารักษ์ วัดสุทัศน์ฯ) และเริ่มมีพระรุ่นใหม่สักหน่อยเข้ามาช่วยบ้าง มักทำกันจนดึก ถึงเที่ยงคืน บางทีจนถึง ๒

งานเขียนแบบเรียนภาษาอังกฤษ ร.ร. พุทธศาสนวันอาทิตย์: สำหรับ ร.ร. พุทธศาสนวันอาทิตย์ วิชาภาษาอังกฤษก็ถือว่าสำคัญที่จะเกื้อกูลแก่การเล่าเรียนในการเรียนประจำวันของเด็กด้วย แต่เมื่อเป็น ร.ร. ในพระพุทธศาสนา ก็ควรให้เนื้อหาเป็นเรื่องทางพระทางธรรม ก็จึงพยายามทำหนังสือของเราเอง

เมื่อกำลังคนก็ขาดไร้ กำลังเงินก็ไม่มี ก็ไม่ต้องมัวรอ ก็ทำเองเลย เป็นเรื่องชาดก/Jataka บ้าง บทนำเข้าสู่พระพุทธศาสนาบ้าง เรื่องราวทั่วไป และหลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์บ้าง แต่มีหลายชั้นหลายระดับ ทั้ง กลาง – ปลาย – สูง ราว ๘ ชั้น มีเวลาระหว่างทำงานบ้าง ก็เอามาใช้เขียนบทเรียนนี้ เป็นเรื่องยาวนาน ไม่รู้ว่ากี่ปี

หนังสือแสดงสถานภาพ หลักสูตร และกิจการ ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือ Catalog หรือ Bulletin นี่อะไรก็ได้ มีช่องมีโอกาส ก็ทำไปเมื่อกำลังคนไม่มี ก็ทำอย่างเป็นงานส่วนตัว คิดไป คั่นไป เขียนไป ทำ *Catalogue B.E. 2510-11/1967-68 A.D.* เสร็จแล้ว ก็ทำ *General Information, B.E. 2510* ต่อด้วย *หลักสูตรและกิจการสังเขป พ.ศ. ๒๕๑๑* เสร็จไปแล้ว มาเฉพาะหน้าในช่วงเดียวกับงานข้างบน ก็กำลังเร่ง *General Information, Mahachula, B.E. 2515/1972 A.D.*

ด้านงานคู่เคียงเสริมกัน ไม่ใช่งานข้างในมหาจุฬาฯ เอง ก็อีกหลายเรื่อง ที่สำคัญในช่วงนี้ คือ ในปี ๒๕๑๔ นั้น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ มีพระชนม์ครบ ๘๐ พรรษา ในวันที่ ๒๕ สิงหาคม โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ได้นิมนต์ให้เขียนเรื่องที่จะรวมพิมพ์ในหนังสือชุด “วรรณไวทยาการ” ก็ได้ใช้เวลาเขียนและตรวจรู้ฟในช่วงเวลานี้หลายเดือน นี่คือการกำเนิดของหนังสือ **พุทธธรรม** (ต่อมาเรียกว่า **พุทธธรรม ฉบับเติม**) ซึ่งกลายเป็นงานใหญ่ที่ขยายยืดยาวต่อมาอีกสายหนึ่ง

งานนี้ถือว่าเร่งรัดมาก เพราะว่านอกจากทำแข่งเคียงไปกับงานอื่นแล้ว ก็เป็นงานที่มีกำหนดเวลาแน่นอน อาจารย์สุลักษณ์ศิริวัชร เวลานั้นเป็นเลขานุการโครงการตำราฯ นี้ คงทวงหนักทีเดียว กว่าส่งรูปสุดท้ายได้ก็จะสิ้นเดือนกรกฎาคม แล้ววันที่ ๒๐ ส.ค. ๒๕๑๔ ซึ่งเป็นงานมงคลวารที่โครงการตำราฯ จัดถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ อาตมาก็ต้องไปแสดงปาฐกถาเรื่อง “พุทธธรรม” ที่หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นอันจบงานนี้ไปในขั้นที่สำคัญ

แทรกประกอบว่า เวลานั้น อาจารย์สุลักษณ์กำลังทำงานทางพระศาสนาและทางสังคมเป็นการใหญ่ ก็ขอให้เขียนบทความไปลงในสังคมศาสตร์ปริทัศน์บ้าง นิมนต์ไปเทศน์ภาษาอังกฤษที่วัดบวรนิเวศบ้าง เป็นต้น อาจารย์หมอประเวศ วะสี ก็เป็นผู้นำอยู่ที่ชุมนุมพุทธธรรมศิริราช ก็นิมนต์ไปพูดที่นั่น แล้วก็งานบรรยายประจำที่สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ และที่มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นงานข้างนอกบ้าง กึ่งในกึ่งนอกบ้าง งานอย่างนี้ก็เบียดกันกับงานมหาจุฬาฯ ไม่น้อย

ที่นี้ งานหลักดั้งเดิมตัวแท้ตัวจริงของตนเองก็ยังคงอยู่ในใจ ตลอดเวลา คือ *พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ* ที่เริ่มทำเมื่อปี ๒๕๐๖ แล้วพอเจองานมหาจุฬาฯ ในปี ๐๗ งาน *พจนานุกรม* ทำต่อมาได้จบตัว “บ” แค่ “ใบฎีกา” ก็ต้องหยุดพักกัน เสียไปในปี ๐๘ ที่นี้ก็หาช่องทางโอกาสทำเรื่อยมา

ขณะที่งาน “พุทธธรรม” ยังไม่ทันผ่าน ก็เริ่มงาน *พจนานุกรม* ใหม่ ของเดิมนั้นรู้อยู่แล้วว่าไม่มีเวลาทำได้ จึงวางแผนใหม่ โดยลด ขนาดลงเหลือชนิดเดียว เอาแค่ระดับที่ใช้เรียนนักธรรมให้มีคำครบ และตรวจสอบศัพท์ให้ครบตามหลักสูตรปริยัติธรรมสามัญศึกษา หมดทุกชั้นด้วย แล้วก็ทำรายการหัวศัพท์ไว้ เป็นอันว่าเอาแค่นี้

พอได้รายการหัวศัพท์แล้ว ก็เริ่มเขียน เบียดเวลากับงานอื่น ทำไปได้แค่ “ต” ถึง ตัตรมฺชณฺตตตา เสร็จไป ๗๕ หน้ากระดาษพับ ๔

แล้วก็เกิดนึกขึ้นว่า ควรมีศัพท์ชื่อประเทศต่างๆ ด้วย โดยเขียน ประวัติพุทธศาสนาในประเทศนั้นๆ ใส่ไว้ แล้วคำอย่าง ที่เบต ไทย เนปาล พม่า ลังกา ก็เข้ามา งานก็บานปลาย แต่ก็เขียนจนจบ “อินเดียว”

ที่นี้ ขณะที่กำลังเร่งงานพิมพ์พจนานุกรมที่มีประวัติ พระพุทธศาสนาต่างๆ อยู่ด้วยนี้ โดยไม่คาดหมาย เข้าวันที่ ๒ ก.พ. ๒๕๑๕ ได้รับนัดไปที่กุฏิท่านเจ้าคุณเลขาธิการ (เวลานั้น พระธรรมคุณาภรณ์, สุตท่าย สมเด็จพระพุฒาจารย์) วัดสระเกศ พบ กับอาจารย์คลอสเนอร์ (Mr. William J. Klausner ที่ปรึกษาฝ่าย โครงการ ของมูลนิธิอาเซีย/Asia Foundation ซึ่งก็คืออาจารย์เก่า ท่านหนึ่งของ มจร.) และผู้แทนมูลนิธิฟอร์ด/Ford Foundation

สองท่านที่มาเยือน แจ้งเรื่องว่า University Museum แห่ง University of Pennsylvania ที่เมือง Philadelphia ขอนิมนต์ให้ไป บรรยายเรื่องพระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย ๖ – ๘ สัปดาห์

แล้วก็มีรายการของกระทรวงการต่างประเทศอเมริกา ให้ไปเยี่ยมเยียนมหาวิทยาลัยที่มีการสอนพระพุทธศาสนา หรือสอนอาเซียอาคเนย์ศึกษา และอาจารย์คลอสเนอร์ก็ประสานเรื่องจนในที่สุดก็เดินทางไปอเมริกา กับเจ้าประคุณสมเด็จพระ วัดสระเกศ และเจ้าประคุณสมเด็จพระ วัดปากน้ำ ในวันที่ ๒๔ มี.ค. ปฏิบัติศาสนกิจนอกประเทศกัน ๘๐ วัน จนกลับมาในวันที่ ๑๒ มิ.ย. ๒๕๑๕

[เรื่องไปศาสนกิจทางการศึกษาในอเมริกา ๘๐ วัน ในปี ๒๕๑๕ นี้ เล่าสรุปความไว้แล้วในหนังสือ มหาจุฬาฯ งามสง่าสถิตขึ้นกลางทะเลแห่งคลื่นลม (๒๕๕๖) ในที่นี้ ขอผ่านเลยไปก่อน]

เมื่อมีเรื่องไปบรรยายและสำรวจการศึกษาที่อเมริกานี้เข้ามา คั้น งานทำพจนานุกรมที่คิดว่าคราวนี้แค่ขนาดเล็กๆ จะทำให้เสร็จแน่นอน ก็เป็นอันสะดุดล้มเลิกไปเลย

แต่ประจวบเหตุการณ์ว่าจะมีงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระสังฆราช อัญญาธิบดีมหาเถระ วัดมกุฏกษัตริยาราม ในวันที่ ๑๗ มิ.ย. ๒๕๑๕ เวลากระชั้นเข้ามา มหาจุฬาฯ ก็จึงตกลงว่าแยกเอาเฉพาะคำที่ว่าด้วยพระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ในพจนานุกรมนั้นแหละออกมาพิมพ์ ตอนนั้นได้เขียนเสร็จเฉพาะเรื่องของประเทศในอาเซีย จึงตั้งชื่อหนังสือว่า *พุทธศาสนาในอาเซีย*

นี่คือกลายเป็นว่าตัวงานจริงไม่เสร็จ แต่งานแทรกที่เป็นส่วนย่อยกลายเป็นหนังสือเล่มใหม่ออกมา งานหลักก็ค้างต่อไป

อย่างไรก็ดี ถึงแม้งานพจนานุกรมเล่มสั้นๆ นั้นจะล้มไป แต่ในไม่ช้า ต่อมาอีก ๔ เดือน เมื่อใกล้จะสิ้นปี ๒๕๑๕ ความพยายามในงานนี้ก็ฟื้นขึ้นอีก แต่คราวนี้ คิดใหม่ว่าจะทำในรูปลักษณะที่สำเร็จได้ง่ายที่สุด

เรื่องก็เริ่มมาจากอาจารย์สมบุญธรรม ซึ่งเวลานั้นยังเป็นหัวหน้ากองกลาง บอกว่า ขอให้แผนกจัดหา พิมพ์พจนานุกรมศัพท์ธรรมไทย – อังกฤษ เล่มจั่วตั้งเดิมที่ทำไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ ที่เรียกว่า *Students' Thai-Pali-English Dictionary of Buddhist Terms* ซึ่งได้ปรับปรุงเพิ่มเติมในปี ๒๕๑๒ เอาแค่นั้นพอก่อน ก็ตกลง แล้วก็ได้เพิ่มศัพท์ขึ้นมาอีกบ้าง

แต่แล้วมาคิดว่า น่าจะให้มีประโยชน์เพิ่มอีกหน่อยหนึ่ง เอาง่าย ๆ ไม่ต้องเป็นพจนานุกรมเรียงลำดับอักษร เอาแค่มีหมวดธรรมที่ได้ยินกันบ่อยๆ เช่น พุทธคุณ ๓ อริยสัจ ๔ ชันธ ๕ โพชฌงค์ ๗ ลงไป ก็เลยยอมใช้เวลาเพิ่มงานอีกหน่อย แล้วก็แถมอีกนิดว่า เมื่อมี ไทย – อังกฤษ แล้ว ก็มี อังกฤษ – ไทย ด้วยสักหน่อย

คราวนี้พอสิ้นปี ๒๕๑๕ ก็ทำเสร็จในวันขึ้นปีใหม่ ๑ ม.ค. ๑๖ ทำ ๒ เดือน ใช้เวลาพิมพ์ ๓ ปี เสร็จออกมาเป็น **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** ดังที่เล่าข้างต้น ซึ่งยังอยู่ยั่งยืนมาจนบัดนี้

นี่ก็เล่าให้เห็นตัวอย่างงานเฉพาะด้านหนังสือในช่วงราว ๑ ปี มีเศษนิดหน่อย ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๔ – ๒๕๑๕

ต้องบอกว่างานเร่งรัดเต็มเวลาจริงๆ ที่เคยบอกว่าได้อยู่วัดในวันอุโบสถ ที่เรียกกันว่าวันพระใหญ่ หรือวันพระกลางเดือนและวันพระสิ้นเดือนนั้น ก็อาจจะไม่ได้อยู่เต็มวัน ไม่ได้หยุดงาน ถ้าลงในรายละเอียดก็กลายเป็นว่า ในวันพระอุโบสถนั้น บางทีในคืนวันโกน นอนค้างที่มหาจุฬาฯ แล้วตื่นมาทำหนังสือที่นั่นจนบ่าย จึงมาลงอุโบสถที่วัดพระพิเรนทร์ในตอนเย็น (๑๘ ต.ค. ๒๕๑๔) หรือตรงข้าม ในวันอุโบสถนั้น อยู่วัดจนลงอุโบสถตอนเย็นเสร็จแล้ว ก็ไปมหาจุฬาฯ ทำงานอยู่จนดึกที่นั่น (เช่น ๑๔ มี.ค. ๒๕๑๕)

แม้แต่เมื่อต้องพักงานที่มหาจุฬาฯ ไว้ก่อน เพราะไปอเมริกา ก็ยังต้องเร่งงานที่มหาจุฬาฯ เร่งแล้วเวลาก็ไม่พอ คืบก่อนออกเดินทาง แทนที่จะไปนอนพักที่วัดพระพิเรนทร์ ก็กลายเป็นว่าอยู่ทำงานที่มหาจุฬาฯ แล้วปลีกเวลาไปเอากะเป๋ใส่ของที่ควรใช้จากวัด เสร็จแล้วกลับมาเร่งงานต่อที่มหาจุฬาฯ ไม่ใช่มาเตรียมงานที่จะไปทำที่อเมริกา แต่มาประมวลจัดเรียงงานสำหรับผู้อยู่ที่มหาจุฬาฯ จะได้ทำงานได้สะดวกชัดเจน ไม่ต้องยากลำบากเพราะติดขัดหรือต้องรอถามที่ตัวผู้ไม่อยู่ ส่วนงานของตัวที่จะไปทำเมืองโน้น ก็ดูพอเห็นแนว แล้วก็เอาไว้ดาบหน้าไปว่ากันที่โน่น งานเสร็จพอวางมือได้แล้ว แทบไม่ได้นอน ก็ออกเดินทางจากมหาจุฬาฯ ตรงไปสนามบินเลย

กลับจากอเมริกามาในเดือน มิ.ย. พอถึงเดือน พ.ย. ๒๕๑๕ ท่านให้ไปรับตราตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ จากสมเด็จพระสังฆราช ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพน ในวันที่ ๓๐ ก็ไปรับตามที่ท่านนัด รับแล้วก็ต้องนำตราตั้งไปวัดก่อน หลวงพี่จึงให้พระรชยันโตอยู่ที่โบสถ์แล้ว แต่พอเสร็จพิธีออกจากโบสถ์ ๑๗ น. ก็ไปทำงานซึ่งติดพันอยู่ที่มหาจุฬาฯ เสร็จงานที่นั่นแล้ว จึงกลับมาประชุมกับท่านที่ปรึกษาตามนัดไว้ที่วัดต่ออีก

แม้แต่งานที่ทำให้แก่วัดพระพิเรนทร์เอง เมื่อชีวิตมาอยู่กับมหาจุฬาฯ ไม่มีเวลาจะทำที่วัด ก็ต้องเอาติดมาหาเวลาทำที่มหาจุฬาฯ ที่สำคัญในช่วงนี้ก็คือหนังสือ *ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา* ที่จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงพ่อบุญเทพคุณาธาร ในวันที่ ๒๑ มี.ค. ๒๕๑๔ ตัวเองทำหนังสือนั้นเสร็จแล้ว งานทำเนื้อเรื่องทำเล่มผ่านไปแล้ว งานจัดส่งที่ยังค้าง ก็ต้องมาหาช่องว่างทำที่มหาจุฬาฯ

งานที่มหาจุฬาฯ เป็นดังว่านี้ การที่จะเห็น ส.ณ.อินศร หรือ ศิลปินฉาย ผ่านหน้าผ่านตา ปีหนึ่งมากกว่า ๒-๓ ครั้ง จึงยากที่จะเป็นไปได้ นอกจากอาจจะเจอที่โบสถ์ในวันพระอุโบสถ

นอกจากงานทำหนังสือหรือตำรับตำราที่ว่ามานั้น งานที่ว่าเป็นเชิงธุรการ มากทีเดียวก็ไม่ใช่เรื่องธุรการแท้ เพียงแต่ว่าเมื่อมองในแง่พบปะต้อนรับ ก็ดูเป็นเชิงธุรการ แต่โดยสาระเป็นเรื่องที่มีวิชาการเป็นแกน หรือมีประโยชน์ในทางวิชาการอย่างมาก

ดังเช่นการต้อนรับองค์ทะไลลามะ ที่ทรงมาเยี่ยมเยือนมหาจุฬาฯ พร้อมคณะ เมื่อวันที่ ๓๑ ม.ค. ๒๕๑๕ ก็เป็นการได้เรียนรู้จากของจริง ไม่ต้องพูดถึงการสนทนาสื่อข้อมูลข้อคิดต่างๆ

อีกตัวอย่างหนึ่ง เวลานั้นยังอยู่ในยุคสงครามเวียดนาม ที่อเมริกาทุ่มเข้ามาเต็มตัวเต็มที่ รวมทั้งด้านวิชาการ สถาบันการศึกษา พวกมหาวิทยาลัยมากแห่งถึงกับตั้งหรือเปิดหน่วยงานวิชาการที่เกี่ยวกับเอเชียอาคเนย์ จำพวก Center for Southeast Asian Studies หรือ Southeast Asia Program

ในระยะนั้นก็มีนักวิชาการผู้ใหญ่น้อย มาทำงานวิจัยกัน在地แดนแถบนี้มาก รวมทั้งประเทศไทย ที่เขามองว่าอาจจะเข้าข่ายตามทฤษฎีโดมิโน/domino theory ด้วย จุดเพ่งสำคัญก็มีเรื่องศาสนากับวัฒนธรรมอยู่มาก เพราะเป็นที่สำแดงแห่งภูมิธรรมภูมิปัญญา รวมทั้งสภาพจิตของประชาชน

ที่สำนักงานเลขาธิการ ก็มีอาจารย์ผู้ใหญ่จากอเมริกามาซักถาม ในช่วงนี้ที่เวียนมาบ่อย ดูจะเอาจริงเอาจัง ก็คือ Prof. S.J. Tambiah (เคยสอนอยู่ที่ Cambridge Univ. ในอังกฤษ แล้วต่อมาไปอยู่ที่ Harvard Univ. ในสหรัฐ)

อาจารย์ Tambiah มาสนทนา ชักถาม สัมภาษณ์ เก็บสถิติเกี่ยวกับบทบาทของฝ่ายศาสนาในทางสังคม รวมทั้งจำเพาะมหาจุฬายฯ ตลอดจนขอให้พระนิสิต น.ศ. น.ร. เกือบ ๔๐๐ รูป ตอบแบบสอบถามเพื่อศึกษาทั้งพื้นฐาน ภูมิหลัง และบทบาททางสังคมของพระ นี่เป็นตัวอย่างที่น่าพูดถึง

ที่มหาจุฬายฯ ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ - ๒๕๑๕ นี้ นับจากปี ๒๕๐๗ ก็ได้ ๗ - ๘ ปีแล้ว มีผู้จบการศึกษารุ่นใหม่ๆ เพิ่มจำนวนขึ้น จึงเริ่มได้กำลังมาช่วยงาน ในรุ่นต้นๆ รูปที่พบในงานบ่อย ก็เริ่มแต่พระมหาจินดา อาจารย์กุสโล และพระมหาอรรณพ วชิรภาณ เมื่อมาถึงปี ๑๔ - ๑๕ ก็มีกำลังเพิ่มอีก ที่ออกงานบ่อยก็เช่น พระมหาชาย อากาศโร พระมหาเสถียร ธิรภาณ พระมหาอรุณ ธมฺปาโล

บางทีมีงานเกี่ยวข้องกับภายนอกที่เป็นการใหญ่หน่อย ก็ได้เห็นชัดถึงกำลังที่เพิ่มขึ้นนั้น เช่นในปี ๒๕๑๔ นั้น มหาจุฬายฯ ได้รับนิมนต์ให้ไปร่วมจัดนิทรรศการงานมหาสมณานุสรณ์ ในช่วงต้นเดือนราว ๑ - ๔ สิงหาคม ก็ได้เห็นพระรุ่นใหม่ในช่วงนี้ที่ได้ไปช่วยงานอย่างสำคัญ ซึ่งหมายถึงว่าได้แสดงให้เห็นความรู้ความสามารถที่นำมาใช้งานให้ปรากฏผลดี ที่บันทึกไว้ได้ ก็เช่น พระมหาสมภพ พระมหาณรงค์ พระมหาสนิท พระมหาทองขาว พระสุวรรณ พระมหาเสถียร พระมหาหนูเจน พระมหาระวัง พระมหาสวอง และพระณรวัดสระเกศ รวมทั้งคุณบุญเลิศ โพธิ์

เมื่อเขียนหนังสือ *มหาจุฬายฯ งามสง่าสถิต* กลางทะเลแห่งคลื่น นั้น เพิ่งเล่าเรื่องราวในมหาจุฬายฯ มาถึง พ.ศ. ๒๕๑๒ ส่วนที่เลยปีนั้นมา เพียงพูดเมื่อมีเรื่องเกี่ยวโยง แต่ที่นี่ เรื่องราวยืดต่อออกมาบ้าง ถึงปี ๒๕๑๔ - ๒๕๑๕ ด้วย

เรื่องนี้ยาว ถึงมิใช่ชาววัดพระพิเรนทร์ ก็มองเป็นความรู้ไว้

เมื่ออาตมาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสนั้นจนสิ้นปี ๒๕๑๕ แล้ว กว่าจะเริ่มงานเป็นรูปร่างชัด ก็เข้ามาในปี ๒๕๑๖ เรื่องแรกคือให้พระที่สมควรเข้ารับตำแหน่งหน้าที่ และให้ปวงพระมาช่วยกันทำงาน ยิ่งตัวเองเป็นสมภารแต่แทบไม่อยู่วัด ก็ต้องมีท่านที่เป็นหลักได้ แล้วก็เป็นผู้เป็นตาให้มั่นใจ เวลานั้น ก็ได้ ๒ องค์เป็นหลัก เริ่มด้วยพระมหาอุทัย อุทโย ตามด้วยพระมหาสักรินทร์ สัมโว

พระมหาอุทัย อุทโย ก็คือ ท่านเจ้าคุณพระเทพวิสุทธิโมลี อดีตเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์องค์ล่าสุด ที่เพิ่งถึงมรณภาพไปเมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๕

ย้อนหลังไปใน พ.ศ. ๒๕๑๖ นั้น พระมหาอุทัย อุทโย เป็นเปรียญธรรม ๗ หรือ ๘ ประโยคแล้ว และสำเร็จการศึกษาที่สภากาชาดมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นศาสนศาสตร์บัณฑิต (ศน.บ.) มาตั้งแต่ปี ๒๕๑๔ กับทั้งจวนจะเป็นพระเถระ ด้วยว่าอีกสักปีหนึ่งก็จะครบ ๑๐ พรรษา นับว่าเป็นผู้ใหญ่แล้ว

แม้จะมีพระเถระรุ่นเก่าที่มีพรรษาสูงกว่าหลายรูป แต่พระมหาอุทัยมีวุฒิการศึกษาสูงสุด ก็ให้เป็นตัวเอกของงาน นอกจากเป็นครูปริยัติธรรมแล้ว ก็เป็นผู้ปกครองศิษย์วัด แล้วก็เป็นที่ ๑ ในคณะ ๓ รูปที่ช่วยงานคุมการเงินของวัด ตั้งแต่ ๒๕ มิ.ย. ๒๕๑๖

ส่วนพระมหาสักรินทร์ (เดิมชื่อสำรวย) ก็เป็นเปรียญ มีวุฒิการศึกษา และมีอายุพรรษารุ่นน้อง ได้ร่วมเป็นผู้ปกครองศิษย์วัด และร่วมเป็นผู้รักษาบัญชีเงินทั่วไป ในคณะที่คุมการเงินของวัด ๓ รูปนั้น

คณะพระผู้คุมบัญชีเงินวัดที่มี ๓ รูปนั้น คือเมื่อท่านพระครูวินัยธรให้เลี้ยง ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ส่งมอบบัญชีเงินวัดทั้ง ๕ บัญชี จำนวนเงิน ๕๔๙,๘๒๗.๑๔ บาท มาให้แล้ว ก็ให้พระมานพ สิทธิโก ซึ่งเป็นผู้ดูแลการเงินในระยะของท่านผู้รักษาการเข้ามาร่วมคณะด้วย แล้วให้ประชุมตรวจสอบบัญชีกันทุก ๒ เดือน และเอาผลการประชุมการเงินของวัดทุกครั้งมาติดประกาศที่โบสถ์

ที่จริง กิจการของวัดที่ดำเนินไปได้ มิใช่พระสงฆ์เท่านั้นจัดการให้เป็นไป แต่ต้องอาศัยพุทธบริษัทร่วมกัน คือมีญาติโยมศฤงคารมาอุปถัมภ์บ้าง เป็นกำลังสนับสนุนบ้าง ช่วยรับช่วยแบ่งงานบางอย่างไปดำเนินการบ้าง

เฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการเงิน ส่วนที่พระทำได้ดังที่เล่ามานั้น เป็นเพียงด้านการควบคุมดูแล เช่นกำกับการใช้จ่าย และตรวจสอบบัญชี ให้มีความถูกต้อง ไม่เกิดความผิดพลาดเสียหาย รักษาประโยชน์และสถานะของวัดให้อยู่ดีมีความมั่นคง แต่ในการจัดจ่ายใช้เก็บรักษาเงิน หรือดำเนินการเกี่ยวกับตัวเงิน ก็ต้องอาศัยญาติโยมศฤงคารจัดดำเนินการ โดยทำหน้าที่ไวยาวัจกร เป็นต้น

ในสมัยที่หลวงพ่พระเทพคุณาธารเป็นเจ้าอาวาส ซึ่งยาวนานถึง ๓๖ ปี (พ.ศ. ๒๔๗๖ – ๒๕๑๒) มีโยมหลายท่านเป็นกำลังใหญ่หรือยืนเป็นหลักต่อกันมา แต่ส่วนมากล่วงลับไปก่อนหลวงพ่

ท่านที่เป็นผู้ใหญ่มีชื่ออยู่กับวัดยาวนาน ก็มักเป็นผู้ชรา และอยู่ในฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ บางท่านอาตมาพอทันได้พบชั่วระยะสั้นๆ เช่น คุณหญิงอุไรลักษณ์ ชาญกุล นายวรล รุ่งเรืองธรรม ซึ่งล่วงลับไปก่อนหลวงพ่ทั้งนั้น นอกนั้นก็ทันได้เห็นหรือได้ยินแต่เพียงชื่อ หรือไม่รู้จักบ้างในรุ่นลูกหลาน ที่ยังมาช่วยกิจการของวัดสืบต่อจากบิดามารดา

ขอยกตัวอย่างชื่อโยมอุปถัมภ์วัดที่อาตมาพอจะคุ้นหู หรือทันได้ยินตน์ดสักหน่อย เริ่มด้วย พระยาสุพรรณราชเรืองยศ แล้วก็พระยาธนาการพิศิษฐ์ พระนราธิราชภักดี คุณหม่ออำ ขำคมนิกร พ.ต.จุล ถินคำ นายวรล รุ่งเรืองธรรม นายวีเหลียม แซ่ห้วง นายจำนงค์ เวียงเกตุ นายใหญ่ จิ้งแย้มปิ่น นายวิจิตร โพธิ์สว่าง นายพูน เรืองนนท์ นายสมชาย ธีรธรรมไพโรจน์ นายสกล มังคละวิรัช นาย จอน ชลาณุเคราะห์ นายสอน นางยุพิน บุตรดี คุณหญิงอุไรลักษณ์ ชาญกุล คุณนายแจ่ม ตั้งทวี นางโกศลสุพรรณ (เฉลิมศรี สุทัศน์ ณ อยุธยา) คุณนายบัว เวียงเกตุ นางฟุ้ง บุรุษหงษ์

ขอยกมาให้อ่านให้ฟังแค่นี้ บางทีบุตรหลานเหลนได้อ่านที่นี่ ก็จะได้รู้ว่าปู่ย่าตายายเคยเป็นผู้อุปถัมภ์วัดนี้ ส่วนภายในวัด พระที่ทำงานก็จะได้รู้ถึงความสัมพันธ์ของวัด

โยมบางท่านเมื่อชรามากขึ้นๆ เห็นชัดว่ามีบุตรมาทำงาน ช่วยวัดต่อ เช่น คุณหม่ออำ ขำคมนิกร ก็มี พ.อ.มณี ขำคมนิกร (ต่อมา เท่าที่ระลึกได้ เป็นพลตรี) มาเป็นผู้อุปถัมภ์วัดตั้งแต่ท่าน บิดายังอยู่ และโยมวรล รุ่งเรืองธรรม ก็มีคุณมณี รุ่งเรืองธรรม มาช่วยคุณพ่อในการช่วยงานวัดอย่างจริงจังเรื่อยมา

โยมที่ทำงานด้านการเงินให้แก่วัดพระพิเรนทร์ ซึ่งอยู่มา ยาวนานตั้งแต่สมัยหลวงพ่พระเทพคุณาธาร จนถึงวาระที่อาตมา เป็นเจ้าอาวาส เลยต่อไปถึงเจ้าอาวาสสมัยหลังจากนั้นด้วย ได้แก่ ร.ต.ท.พุฒ เทยประทุม และ จ.ส.ต.ผล มณีศรีวัชร

พระประชุมกันเองในเรื่องการเงินนั้น ก็เพื่อจะได้ทราบความ เคลื่อนไหวของการเงิน และควบคุมดูแลตรวจสอบให้มีความ ถูกต้องไม่ผิดพลาดเสียหายดังที่กล่าวแล้ว ตลอดจนอาจจะพิจารณา นโยบายในการใช้เงินให้เป็นประโยชน์

แต่ถ้าจะมีการเคลื่อนไหวของตัวเงิน ก็ต้องให้โยมที่ทำงานด้านการเงินเข้าร่วมประชุมด้วย

เป็นอันว่าไม่เพียงมองข้ามความสำคัญของโยมคฤหัสถ์ในกิจการของวัด และคุณประโยชน์ที่ท่านได้ทำได้

หันกลับมาพูดถึงการจัดแบ่งหน้าที่ของพระ นอกจากเรื่องการเงินแล้ว ก็จัดให้พระทุกรูป หรือแทบทุกรูปในวัดมีหน้าที่ช่วยกิจการงานของวัดอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยถวายเป็นสถานะพิเศษแก่พระเถระผู้ใหญ่ในสมัยของหลวงพ่อก ตามเอกสารปี ๒๕๑๘ คือ

๑. พระครูวรกกิจวิจารณ์ (เดิมคือ พระครูวินัยธรใช้เลี้ยงจากรัฐบาล ศึกษารักษาการเจ้าอาวาสมาก่อน) เป็นประธานงานสาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์
๒. พระครูปลัดสมัย กิตติพิโต (หลวงพี่ไหม) เป็นอาจารย์ใหญ่สำนักเรียนวัดพระพิเรนทร์ ประธานการรับพระภิกษุสามเณร และศิษย์ เข้าสู่สำนัก และปกครองดูแลทั่วไป
๓. พระครูสังฆรักษ์ประสม กิตติธนาโณ เป็นผู้อำนวยการฌาปนสถาน

พระเถระผู้ใหญ่ในสมัยหลวงพ่อกพระเทพคุณาธาร ทั้ง ๓ ท่านนี้ ต่อมาก็ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ทุกท่าน

ทั้งนี้มีลำดับ คือ เมื่อเจ้าคณะนครหลวงอนุมัติการลาออกของอาตมา ณ ๔ ก.พ. ๒๕๒๑ แล้ว พระครูปลัดสมัย กิตติพิโต ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส จนถึงมรณภาพในวันที่ ๓ ก.พ. ๒๕๒๒ และมีงานพระราชทานเพลิงศพ ในวันที่ ๑๙ พ.ค. ๒๕๒๒

จากนั้น พระครูวรกกิจวิจารณ์ได้เป็นเจ้าอาวาส ณ ๒๔ มิ.ย. ๒๕๒๒ เมื่อท่านเป็นวัดโรคร้ายแรง ได้ตั้งพระครูสมุห์อำพล เป็นรก.เจ้าอาวาส ณ ๗ ธ.ค. ๒๕๒๕ จนถึงมรณภาพในวันที่ ๑๘ มิ.ย. ๒๕๒๖ แล้วมีงานพระราชทานเพลิงศพในวันที่ ๑๖ ธ.ค. ๒๕๒๗

จากนั้น พระครูสังฆรักษ์ประสม ได้รับตำแหน่งเจ้าอาวาส ก่อนได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระครูกิตติญาณประยุต ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๒๙ และอยู่ต่อมาจนถึงมรณภาพ โดยมีงานพระราชทานเพลิงศพ ในวันที่ ๒๕ มี.ค. ๒๕๓๒

ถึงตรงนี้ ก็มาบรรจบกับเรื่องที่เล่าเมื่อกี้ คือ ต่อจาก พระครูกิตติญาณประยุต ในปี ๒๕๓๒ นั้น พระมหาอุทัย อุทโย ป.ธ.๙ ก็ได้เป็นเจ้าอาวาสในวันที่ ๒๘ ก.ค. ๒๕๓๒ แล้วได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ที่ พระปิฎกโกศล ใน พ.ศ. ๒๕๔๑ เลื่อนเป็นชั้นราช ที่ พระราชปริยัติเวที ในปี ๒๕๔๗ และเลื่อนเป็นชั้นเทพ ที่ พระเทพวิสุทธิโมลี ในปี ๒๕๕๓ แล้วถึงมรณภาพในปี ๒๕๕๕ ดังว่าข้างต้น

ตรงนี้ อยากจะพูดถึงเรื่องของท่านเจ้าคุณพระเทพวิสุทธิโมลี ที่เรียกอย่างกันเองว่าเจ้าคุณอุทัย แถมเข้ามาอีกหน่อยหนึ่ง

ย้อนหลังไปนานพอสมควร ในการที่วัดพระพิเรนทร์มีฌาปนสถานที่คนมาจัดงานศพกันมากมายนั้น วัดเองเป็นวัดเล็กๆ มีเนื้อที่น้อย เมื่อคนมางานศพมาก ก็ต้องการที่จอดรถมาก แต่บริเวณที่จอดรถคับแคบ ยิ่งกว่านั้น แถบวรจักร-เจริญกรุงนั้นเป็นย่านการค้า คนขับรถไปมามาก แต่หาที่จอดรถแสนจะยาก คนมาธุระซื้อขายของข้างนอก หาที่จอดรถไม่ได้ เข้ามาอาศัยจอดรถในวัด ก็เหมือนกับแย่งที่กับช่างงานศพ ว่ากันแล้วเนี่ยแน่นขนัดกันไปหมด

เรื่องนี้ก็เลยเป็นช่องทางทำมาหากินของคนบางกลุ่ม ดังที่รู้กันดีว่า ถิ่นสามยอดมีนักเลงขึ้นชื่อ แต่นักเลงกลับใจก็มี นั่นก็ดีไป

แต่จะอย่างไรก็ตาม พระก็ไม่ค่อยรู้ดีในลึกลงไปอะไรนัก เอาแค่สภาพที่ปรากฏก็คือ มีนักเลงเจ้าถิ่นเข้ามาเรียกเก็บเงินจากคนที่เอารถเข้ามาจอด ใครไม่ให้เงินตามเรียก รถก็ถูกทำร้าย รถเข้าจอดออกมากมาย ไม่รู้ว่าใครเป็นใคร และกลุ่มที่มีผลประโยชน์ด้านอื่น ก็มี

เรื่องนี้ทำให้วัดลำบากหนักใจมาก ยากที่จะจัดการ แต่ก็ต้องพยายาม เมื่อจัดการลงไป เช่น จัดระเบียบ ก็ดูแลไม่ไหว และนักเลงก็แก่งัดวัดบ้าง

ในคราวที่อาตมาเป็นเจ้าอาวาส ก็ตั้งพระบางรูปให้มีหน้าที่ดูแล พระก็ลำบาก เขาทำอะไรโดยตรงแก่พระไม่ได้ ก็ใช้วิธีแก่งัด ช่มเหล่งคนให้อยู่ในถิ่นไม่ได้ ทำร้ายเด็ก แม้จะขออารักขาจากเจ้าหน้าที่ เขาเห็นพระหาทางแก้ปัญหา เขาก็ยิ่งคุกคาม วันหนึ่งน้องชาย (ลูกของโยมอา) ที่มาเรียนมัธยม กลับจากโรงเรียน ก็ถูกนักเลงพวกนี้ดักรอต่อรถทำร้ายร่างกาย มีเสียงมาว่าเขาคิดกันถึงขั้นหาทางเอาชีวิตเจ้าอาวาส

ที่จริง กองปราบสามยอดก็อยู่ฝั่งถนนตรงข้ามวัด ทางวัดและญาติโยมปรึกษานายตำรวจผู้ใหญ่ รวมทั้งท้องที่ ทางเจ้าหน้าที่ว่า ในสถานการณ์เวลานั้น เป็นเรื่องที่ปฏิบัติการยากลำบาก ก็พยายามช่วยตามที่ได้บ้าง พระไม่ได้รู้อะไรในทางนี้ลึกซึ้ง

ปัญหาเรื่องนักเลงจัดการหาผลประโยชน์บ้าง คุณผลประโยชน์บ้างนี้ เรื้อรังมานาน และนักเลงก็ไม่ใช่มีกลุ่มเดียว และก็เป็นที่ธรรมดาว่าจะมีลักษณะเป็นอำนาจมืด หรืออำนาจในเงาสลัว

ขอเล่าเหตุการณ์เฉพาะครั้งหนึ่งแถมไว้เป็นตัวอย่าง เป็นเรื่องต่างหากจากกรณีเจ้าถิ่นคุมที่จอดรถข้างต้น

ในกลุ่มหนึ่งที่คุมผลประโยชน์ที่นั่น มีคนหนึ่งเป็นนักมวย นักเลงร่างใหญ่ วันหนึ่ง เขาเดินมาหยุดยืนที่หน้าบันไดกุฏิพระระดับทำงานของเจ้าอาวาส เขามือกวักเรียกท่าน พูดว่า ลงมาๆ หรืออะไรท่านองนี่ คือให้ท่านลงไป เขาจะได้ซ้อมมือ บังเอิญอาตมาไปแถวนั้นพอดี จึงได้เห็น ที่จริง พระรูปนั้น มีอายุราว ๖๐ แล้ว จะทำอะไรได้ ก็แค่นั่งนิ่งไป

เรื่องนี้เกิดขึ้น ไม่ทราบว่าเป็นเพราะพระได้พูดหรือทำอะไรที่ผิดใจเกี่ยวกับผลประโยชน์อะไรของพวกเขาที่นั่น เขาจึงแสดงอำนาจอย่างนั้น คงจะข่มขู่ หรือจะใช้อำนาจครอบงำกดไว้ นี่ขนาดกลางกรุงยังอย่างนี้ แล้วในถิ่นห่างไกล ชาวบ้านจะอยู่กันอย่างไรร

ถิ่นฐานมากมาย โดยเฉพาะในบ้านเมืองที่ถือกันว่าเจริญนั้น เป็นแหล่งผลประโยชน์ โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง บางทีหรือบังเอิญก็กลายเป็นช่องทางหาผลประโยชน์ของคนบางพวกไปได้ อย่างนี้ก็ไม่ถึง แล้วเมื่อนิติธรรมมีไม่จริง นิติรัฐเป็นไม่จริง ระบบอิทธิพล เจ้าพ่อเจ้าแม่ก็ใหญ่ขึ้นมา ประเทศที่ว่าจะพัฒนา ก็ไปได้ไม่ถึงไหน

นิติธรรม นิติรัฐ จะมีจริงเป็นจริงไม่ได้ ถ้าไม่มีการศึกษาที่ทำให้คนมีวินัย ที่จะปกครองตัวเองให้อยู่ในธรรมได้ เมื่อคนไม่รู้จักปกครองตน ปกครองตัวไม่เป็น ถึงจะเลือกตั้งมากมายกี่ครั้ง ก็ไม่ได้ประชาธิปไตย เพราะการเลือกตั้งที่จัดกันขึ้นมา ไม่ใช่เป็นของจริง

เมื่อคนเจริญมีความเสื่อมมากขึ้น เรื่องผลประโยชน์ที่ควรจะได้ ก็กลับกลายเป็นปัญหาที่ยิ่งร้ายแรง

ในช่วงที่เจ้าคุณอุทัยจะเข้ามาเป็นเจ้าอาวาสนั้น สถานการณ์ที่วัดพระพิเรนทร์อยู่ในขั้นเสี่ยงภัยน่าประหวั่นพรั่นใจทีเดียว แต่ในที่นี้จะข้ามไป ไม่เล่า

เอาแค่ตอนที่เข้ารับหน้าที่แล้ว ปัญหาที่จอตลอด มีนักเลงเจ้าถิ่นคุม ก็คล้ายอย่างเดิม ก็น่าลำบากใจว่าจะไปกันอย่างไร

เรื่องก็เป็นไปว่า เจ้าคุณอุทัยมีคนใกล้ชิด จะเป็นญาติหรืออย่างไร อาตมาก็ไม่แม่น คนใกล้ชิดนั้นเป็นทหาร เขามีกำลัง แล้วต่อกำกำลังทหารก็เข้ามา ทหารก็จัดระเบียบที่จอตลอดให้เป็นที่พักอาศัย และมีการทำงานที่เป็นระบบ ทำให้นักเลงเจ้าถิ่นเงียบไป ทหารที่ว่าป็นรั้วของชาติ ก็เลยมาเป็นรั้วของวัด รั้วของบ้าน

อันนี้เล่าบอกปมไว้ ให้ฟังคิดว่า นิติธรรมจะมีจริง นิติรัฐจะเป็นจริง ได้อย่างไร โดยมีใช่เป็นเพียงแค่พูดแค่บ่นไว้

นี่คืองานอย่างหนึ่งที่มองได้ว่าเจ้าคุณอุทัยมีความเข้มแข็งจริงจังที่ช่วยให้วัดสร้างปัญหาสำคัญและเรื่องนั้นไปได้

เจ้าคุณอุทัยได้ทำคุณประโยชน์ไว้แก่วัดพระพิเรนทร์ที่ท่านอยู่มาเป็นอันมาก ในช่วงสุดท้าย ได้สร้างอาคารโรงเรียนพระปริยัติธรรมใหญ่โตหลังใหม่ ท่านคงมีโครงการด้านการศึกษาที่สำคัญอยู่ในใจ แต่เรื่องเหล่านี้เป็นอดีตไกล ที่บุคคลภายในคงจะรู้กันดีมาถึงตรงนี้ อาตมาเป็นผู้ห่างไกล ทำได้แค่พูดถึงไว้

นั่นเป็นด้านของวัดที่ได้เข้ามา ส่วนทางด้านสถาบันอันเป็นที่เล่าเรียนศึกษา คือ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งในปัจจุบันคือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เจ้าคุณอุทัยก็ได้ทำงานทำประโยชน์ไว้ ในงานสำคัญๆ

ที่นั่น เจ้าคุณอุทัยได้เป็นเลขานุการโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มจร. ในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๘ และเป็นคนบดีประจำคณะมนุษยศาสตร์ มจร. ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๓ ถึง ๒๕๔๐

กลับไปเรื่องเดิม ในช่วงปี ๒๕๑๖ – ๒๕๑๗ ก็เป็นอันว่าได้ จัดตั้งมอบหมายกันให้พระช่วยกันทำงาน แบ่งหน้าที่ไปพร้อมทั่ว

นอกจากการเงินที่ต้องให้เรียบร้อยเป็นพื้นไว้แล้ว ด้านงาน เรื่องหนึ่งที่เห็นว่าควรถือเป็นสำคัญ คือศิษย์วัด

เวลานั้น คมนาคมไม่สะดวก การศึกษาก็ยังไม่ค่อยถนัดถึง ภูมิภาค เด็กต่างจังหวัดจึงมาเรียนโดยอยู่วัดมากมาย ตั้งแต่ระดับ มัธยม ถึงมหาวิทยาลัย

เมื่อเด็กมาเรียนในโรงเรียน และในสถาบันการศึกษาข้าง นอกวัด ในระบบของรัฐ พระก็มักมองข้ามเรื่องการศึกษาและ พัฒนาการของศิษย์วัดไปหมด โดยมองเหมือนเป็นคนข้างนอก แม้ จะอยู่ในวัด ความสัมพันธ์กับวัดและพระก็น้อยยิ่งนัก ตอนนั้นคิดว่า ควรจัดทำให้เกิดคุณประโยชน์ด้านนี้ด้วย

ตัวเองเวลานั้น งานที่มหาจุฬาฯ ก็หนักหนา และที่วัดอย่าง น้อยก็มีการประชุมพระทำงาน เมื่อที่มหาจุฬาฯ มีงาน เช่น ประชุม ทำประมวลการสอนตอนค่ำหลังเวลาเรียน กว่าจะมาประชุมที่วัด ได้ บางทีต้องนัดเลย ๒๒ น. บางทีเอาวันที่ว่างทางมหาจุฬาฯ ประชุมวันเดียว ๒ วาระ ๑๖ – ๑๙.๓๐ น. และ ๒๑ - ๒๔ น. พระก็เฝ้า โดยเฉพาะพระมหาอุทัยมีหน้าที่จดบันทึกการประชุม ก็เหนื่อยแน่

เขาเป็นว่า ทางด้านศิษย์วัด ในวันหยุด คือวันอาทิตย์ ผู้ที่ เป็นนักเรียนนักศึกษา ก็หยุดในฝ่ายของเขา ตัวเราเมื่อสอนที่ ร.ร. วันอาทิตย์ และชั้นบาลีพิเศษ เสร็จในเช้าและบ่ายแล้ว ตอนเย็น ไกลค่ำ ก็มาพบกับศิษย์วัดเหล่านี้ โดยมี ๒ รายการที่สำคัญ

รายการแรกคือ เข้าโบสถ์ประชุมสวดมนต์ในแบบของ นักเรียน

สำหรับศิษย์โตในระดับวิทยาลัยและมหาวิทยาลัย ก็มีรายการที่ ๒ ด้วย คือเข้าชั้นเรียนพุทธศาสนาภาคภาษาอังกฤษ ให้รู้เรื่องพระพุทธศาสนา โดยจะได้ภาษาอังกฤษที่เป็นประโยชน์แก่การเรียนที่เป็นหลักประจำของตนด้วย

นี่คือมุ่งประโยชน์แก่ตัวเด็ก แต่มองอีกแง่หนึ่งก็น่าเห็นใจเด็กที่เรียนหนักมาตลอดสัปดาห์ ถึงวันที่จัดไว้ให้พัก ก็ต้องเจอหนักเพิ่มอีก และในแง่วิชาเรียน บางรายเรียนวิชาที่ไม่ค่อยใช้ภาษาอังกฤษ ก็ทำให้เขาทั้งหนักทั้งไม่เข้าใจไม่ทันกับเพื่อน นับว่าเป็นปัญหาความแปลกแยกในระบบของรัฐกับวิถีของวัดตามวัฒนธรรมไทย

อันนั้นก็เป็นการได้เรียนรู้เพิ่มขึ้น ขอข้ามไป บอกตัวเลขให้เป็นที่สังเกตไว้ ศิษย์วัดเวลานั้นมี ๒๖ คน ซึ่งจำนวนมากเรียนในสถาบันอุดมศึกษา แล้วอีกด้านหนึ่งก็ดูพระเณรด้วย พอจะนับได้ว่าพรรษานั้น พระเก่าราว ๒๐ พระใหม่ ๑๔ รวม ๓๔ รูป ไม่น้อยเลย

ที่สำคัญตามแนวทางของวัด ที่หลวงพ่อมุ่งจัดการศึกษา ก็คือเพื่อสามเณร บอกแล้วว่าเมื่อเปิดเรียนครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ นั้น สามเณรมายอยู่เรียน ๓๐ รูป แต่เวลาผ่านมา ๕ ปี ถึง ๒๕๑๗ สามเณรเหลืออยู่ ๘ รูป จะถือว่าเป็นผู้เข้มแข็งก็คงพอได้ คือ

๑. ส.ณ. อินศร ดวงคิด
๒. ส.ณ. แกรม โพธิ์ศรี
๓. ส.ณ. สำราญ อ่ำประชา
๔. ส.ณ. เฉลิม ยิมสมบุญ
๕. ส.ณ. นริศร์ ศรีรุ่งเรือง
๖. ส.ณ. อัมพร เพ็งสวย
๗. ส.ณ. ณรงค์ วงษ์เพ็ง
๘. ส.ณ. ประหมวด เกิดอินทร์

นี่เป็นรายชื่อเมื่อ ๒๓ พ.ค. ๒๕๑๗ คือเริ่มปีการศึกษา

แต่เมื่อถึงกาลเข้าพรรษาในเดือนกรกฎาคม สองรูปแรก คือ ส.ณ. อินศร ดวงคิด และ ส.ณ. แถม โพธิ์ศรี ได้อุปสมบท (๒๖ มิ.ย. และ ๙ มิ.ย.) เป็นพระมาแล้ว ไปรวมอยู่ในจำนวนพระใหม่ ๑๔ รูปข้างต้น สามเณรจึงเหลือ ๖ รูป

เมื่อเจ้าอาวาสใหม่เข้ามา ก็มีหน้าที่ต่อสามเณรเหล่านี้ด้วย แต่ในกรณีนี้ เป็นอันพ้นไป เพราะเหล่าสามเณรอยู่ในความดูแลของท่านอาจารย์ใหญ่ คือ หลวงพี่พระครูปลัดสมัย กิตติพิทุโต ต่อเนื่องมาโดยตลอด แต่กระนั้น เมื่ออยู่ในเขตความรับผิดชอบ แม้สามเณรจะห่างไกลแทบไม่ได้เกี่ยวข้อง ก็ต้องรู้ไว้ ตามธรรมดาของงานที่ผูกพันโยงกัน แม้ว่าเจ้าตัวเจ้าของชื่อจะไม่ได้เกี่ยวข้อง

หนึ่งใน พ.ศ. ๒๕๑๗ ที่ ส.ณ. อินศร ดวงคิด และ ส.ณ. แถม โพธิ์ศรี อุปสมบท เป็นพระมหา และพระมหาอินศรเริ่มเข้าเรียนมหาจุฬาราม นั้น ก็เป็นปีที่อาตมาลาเลิกงาน ทั้งเริ่มเลิกไปทำงานที่มหาจุฬาราม และออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์

ได้พูดเรื่องของวัดพระพิเรนทร์เสียยืดยาว ทั้งที่ไม่เกี่ยวข้องอะไรกับผู้อ่าน อาจจะบอกว่าไม่น่าสนใจ ก็ข้ามไปเสีย

แต่ในที่นี้ ถือเป็นโอกาสที่จะมอบหลักฐานบางอย่างไว้ เพราะคิดว่า คงแทบไม่มีเหลืออยู่ในที่อื่นที่ไหน เมื่อเห็นเรื่องเก่าๆ อย่างนี้ บางทีจะมีแง่คิดอะไรที่เป็นประโยชน์ก็ได้

กว้างงานที่มุ่งหมาย จะได้โอกาส ก็แสนนาน

เป็นเจ้าอาวาส ๒ ปี ลาออกใช้เวลา ๔ ปี

ที่เล่าเรื่องมาถึงปี ๒๕๑๗ นี้ ที่จริงได้ยื่นหนังสือขอลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ และยื่นบันทึกขอลาออกจากตำแหน่งรองเลขาธิการทีมหาจุฬาร ไปแล้ว แต่ท่านไม่ให้ออก เรื่องยังค้างคา ก็ทำงานไปก่อน ค่อยหาทางหลุดโล่งต่อไป

เริ่มต้น ได้ยื่นหนังสือขอลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ก่อน (เคยลาแล้วเมื่อ ๒๙ มิ.ย. ๑๖) ลงวันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๗ (เดินทางไปยื่น ๑๒ มี.ค. ๑๗) แจ้งเหตุผลดังนี้

"ตามที่กระผมได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ตั้งแต่วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ แล้วนับบัดนี้ กระผมได้ปฏิบัติงานมาเป็นระยะเวลาพอสมควร เห็นว่าถึงกาลอันสมควรที่จะลาออกได้ ตามที่ได้ตั้งใจไว้ โดยเหตุผลเพื่อปฏิบัติกิจพระศาสนาด้านอื่น โดยเฉพาะส่วนที่มีฉันท์อยู่แต่เดิม จึงขอลาออกตามถ้อยคำหนังสือกราบเรียนเจ้าคณะนครหลวง ซึ่งได้ส่งมาพร้อมนี้"

กิจพระศาสนาอื่นอะไร ที่มีฉันท์อยู่แต่เดิม ที่จริงก็พูดถึงมาเรื่อยๆ และเดี๋ยวก็จะยิ่งพูดมากขึ้น

ส่วนทีมหาจุฬาร ได้ถวายบันทึกขอลาออกในวันที่ ๖ มีนาคม ๒๕๑๗

เรื่องราวและเหตุผลในการลาออกที่มหาจุฬาฯ บอกค้างไว้ในหนังสือ มหาจุฬาฯ งามสง่าฯ ก็เอาไว้ไปเขียนต่อในหนังสือนั้น จะได้เอาเอกสารต่างๆ ลงไปใส่ประกอบไว้ให้เห็นสถานการณ์ด้วย

ทั้งสองแห่งตัดทางลาออก โดยไม่นำเสนอขึ้นไปตามลำดับด้านวัดพระพิเรนทร์ จ.ต. คือพระครูสิทธิวิธาน (หลวงพี่คั้ง) ส่งหนังสือ “ยับยั้งการลาออกจากเจ้าอาวาส” (ลว. ๓ เม.ย. ๒๕๑๗)

หนังสือยับยั้งมีเนื้อความยาวเต็มหน้ากระดาษพับสี่ ว่า “...ยังไม่สมควรที่ท่านเจ้าคุณจะลาออก และเหตุผลที่อ้างมาก็ยังไม่เพียงพอ”

ตอนท้ายท่านพูดอย่างน่าซึ่งใจว่า

“ผมยินดีจะช่วยเหลืออยู่ทุกขณะ เพราะตั้งใจไว้ว่า แม้มีชีวิตอยู่สามารถที่จะช่วยให้วัดพระพิเรนทร์เจริญรุ่งเรืองแล้ว จะพยายามจนสุดความสามารถ”

นี่นำมาลงไว้ให้ได้อ่านกัน ให้เห็นน้ำใจของท่านผู้ใหญ่ของวัดในกาลก่อน พุทธบริษัทชาววัดพระพิเรนทร์จะได้มีกำลังใจเข้มแข็ง และมองทิศทางที่วัดควรมุ่งไปให้ชัดเจน

ส่วนทางด้านมหาจุฬาฯ ก็มีใบบันทึกมาจากท่านเจ้าคุณเลขาธิการ (ต่อมาคือ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ อุปเสณมหาเถร วัดสระเกศ) ลงวันที่ ๑๔ มี.ค. ๒๕๑๗ บอกความตอนหนึ่งว่า

“จึงนำเรื่องนี้เข้าหารือร่วมกันกับเจ้าหน้าที่ชั้นบริหาร มีมติเป็นเอกฉันท์ว่า ‘ไม่ให้เลขาธิการนำการลาออกเสนอไปตามลำดับ’... ‘และให้ถือว่าท่านเจ้าคุณ ยังคงเป็นรองเลขาธิการอยู่’...”

ถึงแม้ท่านจะไม่ยอมให้ออก แต่ก็ยังเป็นจุดหักเหเปลี่ยนแปลงแนวทางการทำงาน โดยไปมหาจุฬาฯ น้อยลงๆ จนแทบไม่ไปเลย

แต่ก็ยังต้องไปในงานที่ผูกพันภายนอก เช่น ประชุมสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ แล้วต่อมาประชุมคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ รวมทั้งเรื่องการจะให้มิกภุหมายมหาวิทยาลัยสงฆ์ดังเคยเล่า โดยขอไม่รับนิยัตติ ซึ่งก็คงทำให้เดินทางลำบากบ้าง

ด้านวัดพระพิเรนทร์ ถึงอย่างไร หลวงพี่คงก็ไม่ยอมให้ออกแน่นอน แต่เมื่อมีพระช่วยกันทำงานตามที่ได้ตั้งตำแหน่งหน้าที่และมอบหมายงานกันแล้ว ก็ชะลอและผ่อนเบางาน ปล่อยๆ เรื่อยๆ กันไปได้ ส่วนท่านผู้ใหญ่รุ่นเก่าที่เคยกับงานของท่านอยู่แล้ว

ตอนนี้ก็เริ่มจะย้ายที่ทำงานจากมหาจุฬาฯ มาอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ ที่จริงไม่ใช่ย้ายมาที่วัด นั่นกว้างไป ต้องบอกว่าย้ายมาไว้ที่กุฏิของตนเองในวัดพระพิเรนทร์ เพราะจะเป็นงานที่ทำเฉพาะตัวองค์เดียว คืองานหนังสือธรรม

เมื่อทำงานส่วนรวมของวัด ของสถาบัน ขององค์กร เราต้องทำงานกับคน พอจะทำอะไร ก็มุ่งให้ได้ความพรั่งพร้อมเป็นอันหนึ่งอันเดียว ก็ต้องพยายามพบปะพูดคุยกับผู้มีส่วนร่วมให้ครบทุกคน ให้รู้เข้าใจชัดเจนเห็นชอบลงตัวเป็นหนึ่งเดียวเท่าที่จะเป็นไปได้ ว่าเอาอะไรแน่ เอาอย่างไรแน่ ไม่ว่าด้วยการประชุม หรือด้วยการสังสรรค์สื่อสาร ต้องยอมเหนื่อยยอมทน เพื่อให้งานไปได้โดยสามัคคี ให้แน่ชัดลงตัวจริง จึงบอกว่า *เอาอย่างนี้*

ในงานหนังสือธรรม ก็มุ่งให้ได้ความพรั่งพร้อมเป็นอันหนึ่งอันเดียว แต่ไม่เกี่ยวกับบุคคล กลายเป็นว่าต้องแสวงหาสืบค้นตรวจสอบข้อมูลความรู้ในแหล่งข้อมูลทั้งหลาย เช่น คัมภีร์ หรือตำรับตำราพร้อมทั่วเท่าที่มี ให้ชัดเจนลงตัวแน่นอนเป็นหนึ่งเดียวว่าคืออะไรแน่ เป็นอย่างไรแน่ ถ้าสุดทางแล้วยังไม่เด็ดขาด ก็ไม่เลิกไม่ทิ้ง แต่ฝากไว้ก่อน ให้แน่ชัดลงตัวจริง จึงบอกว่า *คืออย่างนี้*

เป็นอันว่า คราวนี้ ไม่ต้องยุ่งกับคน ไม่ต้องเจอกับใคร องค์เดียวเดียวโดดอยู่กับงานค้นคว้าเขียนหนังสือ แต่ที่วัดพระพิเรนทร์ ตอนนั้น ถึงจะอยู่ที่กุฏิองค์เดียว ก็ไม่พ้นความผูกพันเรื่องงานกับคน

เมื่อท่านไม่ยอมให้ลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาส ก็ได้วิธีใหม่ คือไปปฏิบัติศาสนกิจต่างถิ่นยาวนาน และตั้งผู้รักษาการแทน

พอดี ตอนนั้น เพิ่งได้ที่ มีอาศรมมหาจุฬาฯ ใหม่ๆ และก็มีอาจารย์สมบุญนี้แหละ ได้เป็นเจ้าของเรื่องดูแลอาศรมมหาจุฬาฯ

พอถึง ๙ พฤษภาคม ๒๕๑๘ ก็ออกประกาศวัดพระพิเรนทร์ บอกว่า เจ้าอาวาสไปปฏิบัติศาสนกิจต่างจังหวัด ไม่อยู่ประจำในสำนักเป็นเวลาติดต่อกันยาวนาน จึงอาราธนาแต่งตั้งพระครูปลัดสมัย กิตฺติทตฺโต เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส

แล้วรุ่งขึ้น ๑๐ พ.ค. ก็ทำรายงานถวายสมเด็จพระสังฆราชว่า ไปพำนักปฏิบัติศาสนกิจในด้านการรณาสานปรกณในต่างจังหวัด จึงได้ตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ดังที่ว่า

อย่างที่ว่าแล้ว เป็นความประจวบพอดีอย่างหนึ่ง เวลานั้น อาจารย์สมบุญ (จะเป็นพระวิสุทธิสมโพธิ ๕ ธ.ค. ๑๘) ได้ตกลงให้คุณลาม ถาวรบรรจบ ไปอยู่ดูแลอาศรมมหาจุฬาฯ ในเขต อ.มวกเหล็ก จ.สระบุรี (ต่อกับ ต.กลางดง อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา) คุณลามได้ไปประจำอยู่ที่นั่นในยุคบุกเบิก อาตมาไปพักที่อาศรมมหาจุฬาฯ นั้น แล้วคุณลามกับน้องและลูกหลานก็ช่วยดูแลโดยตลอด

ถ้านึกภาพสมัยนั้น ก็คงไม่ควรมองตามภาพสมัยนี้ เวลานั้นการเดินทางยังไม่สะดวก ที่นั่นจึงเหมือนอยู่ห่างไกล เปลี่ยวหน่อย

อาตมาอยู่ในกระท่อมเล็กๆ ทำยโรงเก็บไม้กระดานเป็นต้น
 โรงนั้นไม่มีฝา โลงๆ อยู่เชิงเขาเล็กๆ สองลูกคู่กัน ห่างจากบ้านคุณ
 ลาก แม้จะคงไม่กี่ยี่สิบเมตร ก็เงียบสงัดมาก อยู่องค์เดียวแท้ๆ จึง
 เป็นโอกาสให้ทำงานหนังสือได้เต็มที่ แล้วก็เขียนหนังสือ ซึ่งต่อมา
 เมื่อจะพิมพ์ ได้ตั้งชื่อว่า *Thai Buddhism in the Buddhist World*

คุณลากนั้นเป็นช่างอยู่แล้ว ดังที่ได้ช่วยงานด้านนี้ที่มหาจุฬาย
 มานานและมากมาย ที่อาศรมจึงไม่ติดขัดเรื่องไฟฟ้า เป็นต้น

แม้จะมีแสงไฟฟ้าพอมองเห็นทั่วโรงเก็บของนั้น บางที ตอน
 กลางคืนออกจากกระท่อมเดินไปห้องน้ำซึ่งอยู่ในโรงศาลาอีกด้าน
 หนึ่ง เห็นงูตัวโตนอนขดอยู่บนกองไม้ ก็เดินหลีกไปโดยระวังๆ
 อย่างเงียบๆ เมื่อสงบเงียบอย่างนั้น ก็เขียนหนังสือได้ทั้งคืนทั้งวัน
 มีวิทยุทรานซิสเตอร์เล็กๆ เครื่องหนึ่งไว้ฟังข่าว ปรากฏว่า เสียง
 วิทยุที่ดังชัดดีมาจากเมืองลาว ฟังวิทยุเมืองลาวทักทายว่าสบายดี

ตอนนั้น รัฐบาลลาวกำลังสู้รบเต็มที่กับคอมมิวนิสต์ประเทศ
 ลาว ชาววิทยุรัฐบาลออกมาเรียกว่ากองทัพหรือทหารออกไปรบ
 วันนี้ฯ ชาวคอมมิวนิสต์ได้เท่านั้นร้อย จับได้เท่านั้นร้อย ฟังแล้วก็
 ประหลาดใจว่าอะไรกันถึงขนาดนั้น ถ้าได้อย่างนั้น ก็น่าจะชนะแน่

ปรากฏว่า ถึงปลายปีนั้นเอง ขบวนการประเทศลาวก็ชนะ
 แล้วก็เข้าปกครองประเทศ ประกาศเปลี่ยนราชอาณาจักรลาว เป็น
 สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมื่อวันที่ ๒ ธ.ค. ๒๕๑๔

นี่ก็เล่าแทรกประกอบบรรยายภาคไว้เท่านั้นเอง งานแท้จริงก็
 คือเขียนหนังสือที่มีชื่อว่า *Thai Buddhism in the Buddhist World*

ตอนนั้น อยู่ที่อาศรมมหาจุฬายฯ รวมทั้งหมดก็เดือนก็จำไม่ได้
 แต่อยู่ประจำยาวนานไม่ได้ดังหวัง เพราะยังมีภาระติดพันในกรุง

หนังสือที่เขียนนั้น อีกนานจึงได้พิมพ์ คือ ในช่วงเดือน เม.ย. – มิ.ย. ๒๕๒๗ มุลินิธิ ทุนพระพุทธรูปอดฟ้า ในพระบรมราชูปถัมภ์ ณ วัดพระเชตุพน ได้พิมพ์ *Thai Buddhism in the Buddhist World* นี้ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจเอก ประเสริฐ รุจิรวงศ์

นี่ก็คือ หลังจากเขียน ๙ ปี จึงได้พิมพ์เป็นเล่มหนังสือในยุคที่การพิมพ์มีระบบ Compugraphic ที่ถือว่าทันสมัยที่สุด ก่อนจะเข้าสู่ยุคคอมพิวเตอร์ ช่วงเริ่มมี desktop publishing ในปี ๒๕๒๙ ที่ช่วยให้งานพิมพ์แสนสะดวก แสนสบาย แสนง่ายดาย มาจนบัดนี้

เป้านแคนในแคนอเมริกา ที่ฮาไวด์หัวรอ ที่สวอร์มอร์ไม่อย่างนั้น

เรื่องไปพักที่อาศรมมหาจุฬาฯ นั้น เป็นการเล่าอย่างรวบรัด ประมวลความ ที่จริง ไม่ใช่จะสะดวกราบรื่นอะไรนัก เพราะงานที่ติดพันและผูกพันทั้งที่วัดพระพิเรนทร์และที่มหาจุฬาฯ ยังมากมาย กลายเป็นว่าต้องเดินทางกลับมาแล้วไปใหม่ๆ ทั้งที่เดินทางก็ยาก ต้องไปรถประจำทาง บขส. หรือรถไฟ แล้วก็เดินเท้าต่ออีกมิใช่ใกล้ อาจารย์สมบุญก็ใจดีตามเคย พาพระพาลูกศิษย์ร่วมเดินทางไปส่ง และระหว่างนั้นก็เดินทางไปเยี่ยมไม่ขาด

ลองนับรวมเวลาอยู่ที่อาศรมมหาจุฬาฯ จริงจังทั้งหมด ได้แค่ ๓๓ วันเท่านั้นเอง แต่ก็ใช่ว่าจะได้หนังสือเล่มหนึ่ง คือ *Thai Buddhism in the Buddhist World* ที่ว่านั้น

ระหว่างนั้นเอง ด้านส่วนตัว ทาง Swarthmore College ที่นิมนต์ไปเป็นวิทยากร พอถึงเดือนมีนาคม ปี ๒๕๑๘ นั้น ก็เร่งรัดมาเรื่อย ในที่สุด อาตมาก็บอกท่านเองเป็นเงื่อนไขไปว่า พระต้องมีไวยาวัจกรหรือผู้ติดตามด้วย และคฤหัสถ์ที่ติดตามไป ก็ควรได้ประโยชน์ทางการศึกษา ทางนั้นก็เข้าใจ ให้เราจัดเอา

ตกลงว่า ผู้ติดตามได้แก่คุณบุญเลิศ โพรนิ ซึ่งก็เป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัย นั้นแหละ ดูเหมือนจะสอนอยู่ใน ร.ร.บาลีอบรมศึกษา

ในที่สุดก็กำหนดเดินทางไปสหรัฐอเมริกาในวันที่ ๒๓ ม.ค. ๒๕๑๙

ก่อนจะไป ก็ตั้งพระครูปลัดสมัย กิตฺติทตฺโต (หลวงพี่ใหม่) เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส และประชุมตรวจสอบบัญชีวัดทุก ๒ เดือนครั้งสุดท้าย เพื่อส่งถวายท่านผู้รักษาการฯ ให้เป็นที่โล่งเบาสบายใจ (มีจำนวนเงิน ๑,๒๗๕.๕๗๘.๙๙ บาท นับจากยอดที่รับมา ๕๔๙,๘๒๗.๑๔ บาท ๒ ปี ๑๐ เดือน เพิ่มขึ้น ๗๒๕,๗๕๑.๘๕ บาท)

พอดีทีเดียว พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมที่พิมพ์ครั้งแรก ในระบบ Monotype ซึ่งเข้าโรงพิมพ์ตั้งแต่ปี ๒๕๑๕ ทำตัวบาลีอักษรโรมัน เป็นต้น อย่างยากเย็น พิมพ์กัน ๓ ปี ก็เสร็จในวันที่ ๘ ม.ค. ทันได้แจกก่อนไป และนำไปแจกที่อเมริกาด้วย

แต่ไม่ทันจะได้เดินทาง หลวงพี่คิง ซึ่งเวลานั้นได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ที่ พระศีลขันธ์โสภิตแล้ว (ราชทินนามเดียวกับที่หลวงพ่อพระเทพคุณาธารเคยเป็น แต่ของหลวงพ่อเขียนว่า “พระศีลขันธ์โสภิต”) ได้ถึงมรณภาพในวันที่ ๑๙ ธ.ค. ๒๕๑๘ แต่อาตมาก็ใกล้ถึงเวลาเดินทางแล้ว ได้รับนิมนต์ไปร่วมประชุมปรึกษาการจัดงานพระราชทานเพลิงศพครั้งเดียวในวันที่ ๑๑ ม.ค. ๑๙ แล้วไม่ช้าตัวก็ไปวิเทศ แต่ก็ปรากฏว่าคณะสงฆ์วัดพลับพลาชัยได้พิมพ์หนังสือ พุทธธรรม (ฉบับเดิม) เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ในวันเสาร์ที่ ๓ เมษายน ๒๕๑๙

ปรากฏว่า ไปอเมริกาเที่ยวนี้ ซึ่งเป็นงานส่วนตัว มีท่านที่เคารพรักไปส่งไม่น้อย ทั้งที่ขึ้นเครื่องบินก่อน ๖ โมงเช้า

นอกจากโยมทั้งสองและพี่น้องวงศ์ญาติ ซึ่งแน่นนอนย่อมเอาใจใส่มาก กับพระวัดพระพิเรนทร์และญาติโยมวรจักรบ้างแล้ว คณะที่เรียกภาษาชาวบ้านว่ารักจริงจัง คือชาวมหาจุฬาย ถึงกับว่าไปนอนค้างรอที่ตึกมหาจุฬาย กว่า ๓๐ รูป/คน นำโดยอาจารย์สมบุรณ์ (เจ้าคุณวิสุทธิสมโพธิ ที่มาเป็นพระเทพกิตติโสภณ)

ทั้งนี้ ยังรวมทั้งรองเลขาธิการ รูปที่ ๒ ใหม่ล่าสุด ต่อจากท่านเจ้าคุณพระทักษิณคณาธิกร (สิงห์ทน นราสโร) ที่ลาสิกขาไปเมื่อ ๒๔ ก.พ. ๒๕๑๘ กล่าวคือพระมหาบุญมา มหาวิโร ที่ท่านเจ้าคุณเลขาธิการอ่านประกาศแต่งตั้งในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ในวันเปิดปีการศึกษา ณ ๔ มิ.ย. ๒๕๑๘ ก็ร่วมคณะไปส่งด้วย

ส่วนท่านเจ้าคุณเลขาธิการ (เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์) ก็มาของท่านอีกทางหนึ่ง และเดินไปส่งจนเข้าคอกที่ตรวจคนออกจากเมือง

วันนั้น เข้าอเมริกา เครื่องบินลงที่ฮาไว/Hawaii ก็ตรวจ Passport กันที่นั่น คงเพราะสถาบันการศึกษานิมนต์ เขาจึงแทบไม่ดูอะไร ให้ผ่านได้เลย

แต่เจ้าหน้าที่มองเห็นคุณบุญเลิศถือแคน เขาคงไม่เคยเห็น ก็ยอมสงสัยว่าคืออะไร เวลานั้น ฝรั่งกำลังกวาดขันระวังเรื่องสารเสพติด ก็ต้องถามว่า นั่นอะไร

คุณบุญเลิศ โพนีนี้ เป็นชาวอำเภอคำชะอี เวลานั้นอยู่ในจังหวัดนครพนม แต่ต่อมาเขาแยกออกมาอยู่ในจังหวัดใหม่ ชื่อว่ามุกดาหาร เมื่อจะไปอเมริกา ก็ถือแคนไป จะได้เป่าให้หนุ่มสาว นักศึกษาฝรั่งฟังว่าดนตรีไทยไพเราะอย่างไร

เมื่อเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองถามว่านั่นอะไร เราก็อธิบายว่าเป็นเครื่องดนตรีเป่า เขาก็เลยบอกให้คุณบุญเลิศพิสูจน์ด้วยการเป่าให้ฟัง คุณบุญเลิศก็เลยได้เป่าแคน ตั้งแต่เริ่มเข้าแดนอเมริกา

ฝรั่งฟังแล้วก็ดูเหมือนจะหัวเราะ ก็คงชอบใจ แต่ที่แน่ๆ สำหรับงานในหน้าที่ของเขา ก็คือได้พิสูจน์ว่าไม่มีสิ่งของหรือสารเสพติดอะไรอัดยัดอยู่ข้างใน เป็นอันว่า เข้าเมืองอเมริกาได้

วันเสาร์ที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๑๙ เวลา ๑๐ น. เครื่องบินกีฬาเราลงที่สนามบินของเมือง Philadelphia พบอาจารย์ Swearer มารออยู่

ตอนนั้นอยู่ในช่วงกลาง winter กำลังหนาวจัด ขณะไปถึงอุณหภูมิที่เมือง Phila. 23° F หรือราว -5° C คาดไม่ถูกว่าจะหนาวขนาดไหน ลองออกไปยืนทดสอบแล้วคิดว่า ถ้าอยู่สัก ๑๐ นาที ยังพอไหว แต่หิมะกองหนาอยู่บนพื้นขาวไปหมด จะเดินไปได้อย่างไร อ. Swearer จะไม่ให้กระทบหนาว ก็เอารถมารับตรงออกไปจากอาคารสนามบิน

ก็เล่ารวบรัดว่า ที่ Swarthmore College นั้น มีการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ขณะนั้น Professor Swearer ซึ่งเป็นประธานโครงการศึกษาเอเชียคดี เป็นผู้บรรยายวิชาพระพุทธศาสนาและศาสนาต่างๆ เป็นเจ้าของวิชา ซึ่งมีมาตั้งแต่เมื่อไรก็ได้จำอาตมาได้รับนิมนต์ไปเป็นวิทยากรในวิชา The Formation of the Buddhist Tradition

ในสถาบันการศึกษาชั้นน่านนั้น เขามีนักศึกษา class ละมักจะแค่ ๑๒ คน เพื่อให้เป็นการศึกษาที่จริงจัง นักศึกษาทุกคนได้มีส่วนร่วมเต็มที่ และผู้สอนก็เอาใจใส่เข้าถึงผู้เล่าเรียนได้ทั่วถึงกัน

อาจารย์สแวนเนอร์นั้นแสนจะมีน้ำใจ เอาใจใส่ดูแลทุกอย่าง ทั้งความเป็นอยู่ ที่พักที่อาศัย และการแนะนำให้เข้าไปหัดกับถิ่น ตัวท่านเองก็มีภาระมากมายเหลือเกินอยู่แล้ว ยังสละเวลามาเอาใจใส่ช่วยเหลือเต็มที่

คุณบุญเลิศก็ได้กรอกบัตรเป็นนักศึกษาพิเศษ นอกจากได้เข้าร่วมใน 2 classes เรียนวิชาพุทธศาสนา ๒ วิชาแล้ว ก็ได้เรียนภาษาอังกฤษเฉพาะตัวกับอาจารย์ที่จัดให้ด้วย

บ้านพักที่จัดให้พระ กับผู้ติดตาม หรือเรียกอย่างกันเองว่า ลูกศิษย์อยู่นั้น ก็หลังใหญ่เกินอยู่ นอกจาก bedrooms แยกแต่ละห้องเกินใช้ มีห้องอาหาร มีที่คุณบุญเลิศทำครัวตามสะดวกใจ แล้วก็มี living room หรือ front room ที่กว้าง รับแขกสบาย บางทีให้นักศึกษามาเรียนพิเศษได้

ก่อนเดินทาง ได้ขออนุญาตกรมศิลปากร นำพระพุทธรูปบูชาองค์เล็กติดไปด้วย ก็จึงจัดตั้งโต๊ะบูชาไว้ใน living room และจัดที่นั่งพระให้เป็นแบบอาสน์สงฆ์ (มีตาลปัตรตราธรรมจักร ตั้งไว้ด้านหนึ่งด้วย จำไม่ได้ว่าญาติโยมคนไหนนำไปไว้) ยิ่งกว่านั้นต่อมา คุณสมยศ สุนทรวิภาต นายกสมาคมไทย Phila. นำโต๊ะหมู่บูชาแบบเต็มชุดของสมาคม พร้อมพระพุทธรูป มาจัดตั้งให้อีก

บ้านนี้มีบริเวณกว้างพอควรทีเดียว พร้อมด้วยไม้พุ่มไม้ต้นร่มรื่น อยู่ในย่านที่รู้จักกันดีว่าเป็นถิ่นผู้ดีมีเงิน มีบรรยากาศสงบเงียบโปร่งโล่ง โดยเฉพาะบ้านพักที่จัดให้อยู่ นั้น เป็นหลังสุดถนน อยู่ขอบเนินเขา มองลงไปเห็นถนนนอกเมืองอยู่เบื้องล่างห่างออกไป ผ่านย่านถิ่นที่มีแต่หมู่ไม้เรียงรายร่มรื่น

เมื่อนึกย้อนหลัง ทำให้คิดว่า ถ้าไม่ห้วงงานหนังสือที่ตั้งใจทำมากมายที่เมืองไทย รับนิมนต์เขาไปอยู่ทีอย่างนั้นเรื่อยๆ ย่อมได้วิเวกอย่างดีแน่

ตัว College ของเขา ก็เป็นบริเวณที่ลาดที่เนิน เต็มไปด้วยสนามหญ้าและต้นไม้ ทั้งร่มรื่น และโปร่งโล่ง นอกออกไปก็ยังมีป่าของเขาเอง ที่เต็มไปด้วยต้นไม้สูงๆ ค่อนข้างหนาที่บ ที่อาจารย์ Swearer เคยพาไปเดิน

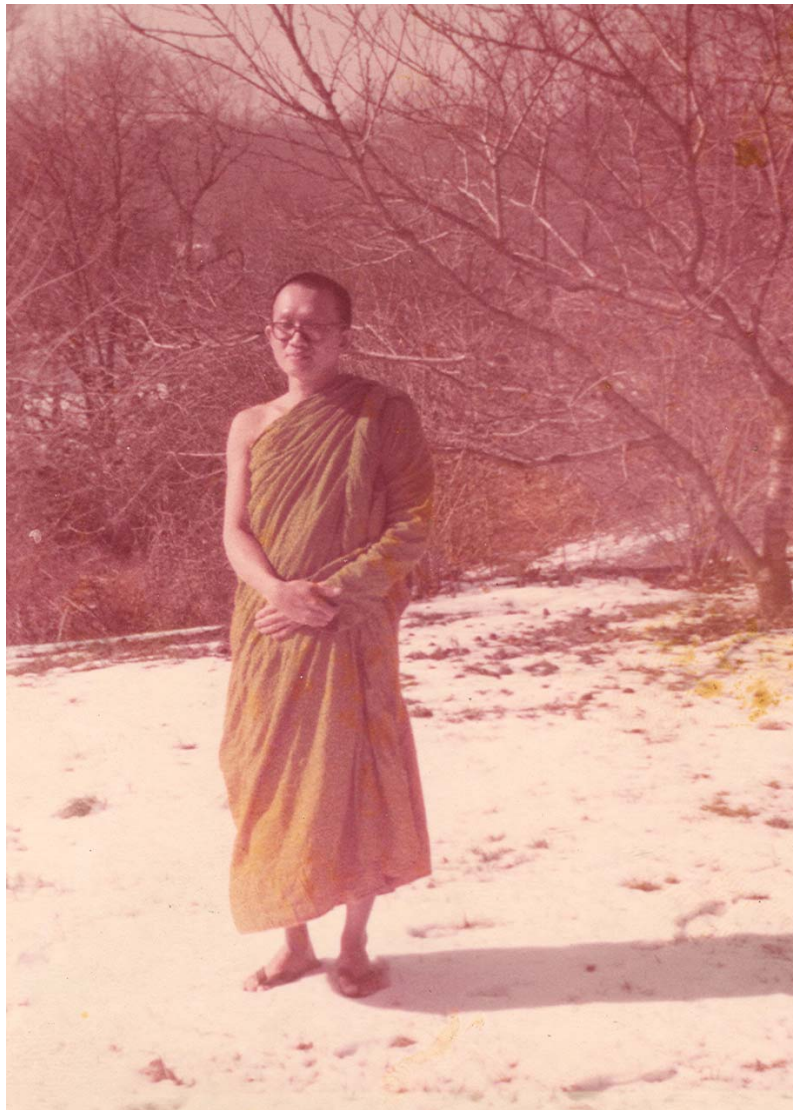
แต่ดังที่ว่า เราไปถึงนั่นกลางฤดูหนาว อุณหภูมิต่ำกว่า 0° C บ่อยๆ ที่นั่นเขานิยมบอกเป็น degrees Fahrenheit ซึ่งเราไม่คุ้น

เราชินแต่ Celsius หรือ Centigrade เช่น วันที่ ๒ ก.พ. ๑๙ เขาบอกว่า 12° F ก็คือต่ำกว่า 0° C และวิทยุบอกว่าวันรุ่งขึ้นจะลงถึง -5° F อ. Swearer บอกว่า ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง ก็จะมีหนาวที่สุดในรอบ ๑๐๐-๒๐๐ ปี พอๆ กับปีประกาศอิสรภาพของอเมริกา

ถิ่นนั้นมีบรรยากาศอย่างป่า ตอนนั้นมีแต่หิมะขาวโพลน เราอยู่กันแต่ในบ้านพัก อ. Swearer หมั่นมาเยี่ยม บางทีก็เอากล่องถ่ายรูปมา ผลิตกับคุณบุญเลิศถ่ายรูปยืนกลางหิมะไว้เป็นที่ระลึก

ใกล้เวลามีขึ้นเรียน อ. Swearer ก็ขับรถมารับไป หรือไม่ก็ภรรยาของคุณ Nancy มา บางทีก็เป็นนักศึกษาคนนั้นคนนี้ ขับรถมารับมาส่ง จนสิ้นฤดูหนาว

อาจารย์ Swearer กับคุณ Nancy ห่วงใยมากในเรื่องอากาศที่หนาวจัดนี้ มองดูว่าจิ๋วพระไม่พอแน่ ก็พยายามจัดหาเครื่องกันหนาวที่นึกว่าพระคงจะพอใช้ได้ หาเสื้อสีเหลืองบ้าง เสื้อคลุมที่ดูว่าพอจะไปกันได้ เอามาถวาย อาตมาก็ว่าใช้ไม่ได้ทั้งนั้น



บนลานหิมะ ซ้างกู๊ ที่ Swarthmore กลางฤดูหนาว ช่วงต่ำได้ 0°C

ต้นเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๑๙/1976

คราวหนึ่ง สองท่านนั้นคงจะตั้งใจกันมาก คุณ Nancy เอาผ้าหนาๆ อย่างดี คงจะเป็นสักหลาด เล็กสี่สัน และออกแบบตัดอย่างประณีต เป็นเสื้อคลุมที่คิดว่าเหมาะกับพระแน่แล้ว เอามาถวาย อาตมาเอาคลุมซ้อนนอกจีวรไปไม่กี่ครั้ง ก็เลิก เปลี่ยนเอาไปใช้เป็นผ้าห่มนอนกันหนาว ตัวเองมัวแต่นึกว่าใช้กับพระได้เหมาะสมหรือยัง โดยคิดอย่างอยู่ในเมืองไทย มานึกทีหลังว่า นี่เรากำลังน้อยใจถึงน้ำใจของท่านที่ตั้งใจทำถวาย อาจจะทำให้ท่านเสียกำลังใจ แต่เหตุการณ์ก็ผ่านไปแสนนานแล้ว

ต่อมาไม่ช้า winter ก็สิ้น ถึงวันที่ ๒๑ มีนาคม spring คือฤดูใบไม้ผลิ ก็เริ่มต้น

อากาศอุ่นขึ้นมาก แต่บางวันก็กลับหนาวไม่น้อย มีฝนตกหนักลมแรงก็บ่อยครั้ง โดยทั่วไป อากาศสบายขึ้น ต้นไม้เริ่มแตกใบเขียว ดอกไม้บานหลากสี ที่ประตูเรือนพัก มีไม้พุ่มต้นใหญ่ ถึงตอนนี้มีดอกสะพรั่ง มีกลิ่นซึ่งบางคนว่าหอม แต่เรารู้สึกว่ากลิ่นไม่ค่อยดี ก็ไม่เป็นไร เพราะบรรยากาศทั่วไปดีทีเดียว

เป็นอันว่า ถึงเวลาที่จะเดินข้างนอกได้แล้ว ต่อไปนี้ไม่ต้องมีใครขับรถมารับมาส่ง แต่ละวัน ก่อนจะมีชั้นเรียน มักเป็นเวลาเช้าก็พร้อมด้วยคุณบุญเลิศ เดินกันไปสบายๆ เลิกชั้นแล้ว ก็เดินกลับ

ที่นี่จะไม่พูดถึงการเล่าเรียนวิชาความรู้ ซึ่งจะหนักไปและใช้ที่ จะเล่าแต่เรื่องประกอบและเกร็ดข้อมูลให้เป็นเรื่องเบาๆ

อาจารย์ Swearer นั้นชอบเมืองไทย ในเวลาที่ว่างการสอนก็มาอยู่พักในเมืองไทยเป็นประจำ แล้วก็สนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องพระพุทธศาสนา จึงรู้วัฒนธรรมประเพณีไทยเป็นอย่างดี



"The Formation of the Buddhist Tradition" Class of 1976, Swarthmore College
กับ Prof. Swearer และนักศึกษาในชั้น (๑๒ คน - ขาด ๒) พ.ศ. ๒๕๑๙

เป่าแคนแทนตีกลองยาว คราวมาถวายภัตวันสงกรานต์



เรียนกันมาได้ ๓ เดือน ก็ถึงคราวเทศกาลสงกรานต์ของเมืองไทย ซึ่งอยู่ในคิมหันต์ คงจะร้อนมาก แต่ที่ Swarthmore เวลานั้น อยู่ในฤดูใบไม้ผลิ อากาศสดชื่นเย็นฉ่ำ กำลังสบาย

แล้วในวันศุกร์ที่ ๒๓ เม.ย. ๒๕๑๙ ซึ่งไม่ตรงกับวันสงกรานต์ คงรอวันที่อุ่นๆ ให้เดินได้สะดวกหน่อย ตั้งแต่ ๘ โมงเช้า ก็เห็นอาจารย์ Swearer ตีจิ้ง เดินนำหน้า มีคุณบุญเลิศใส่เสื้อหม้อห้อม เอาผ้าขาวม้าเคียนพุง มือถือแคนเป่าเดินคู่เคียงมา คุณ Gary ตีกระป๋อง นักศึกษาหญิงชายคนอื่นถือจานชามอาหาร เดินกันมาตามทาง ผ่านบ้านที่ตั้งเรียงรายอยู่ข้างทางเล็กในซอยนั้น

นี่คืออาจารย์ Swearer พา นักศึกษามาทำบุญวันสงกรานต์ ถวายภัตตาหาร ได้สนุกรสนาน พร้อมทั้งเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณีไทย ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา แต่เป็นกิจกรรมนอกชั้น และก่อนเวลา วันนั้นมากันได้สักครั้งเดียว

ฉันก็เสร็จแล้ว อาตมาก็กล่าวธรรมกถา อนุโมทนาแก่หมู่ นักศึกษา เป็นอันจบงานจบเรื่องไป

ทางเดินไป College นั้น ตามปกติ เจียบสงบแทบไม่พบใคร เหมือนเดินอยู่ในถิ่นชนบทบ้านนอก ที่สะอาดสงบเรียบร้อยร่มรื่น และโล่งใจ ไร้ภัยที่จะต้องระวัง

แต่ในระยะนั้น ปรากฏว่า พอเดินถึงหน้าบ้านหนึ่ง ก็เจอสุนัขตัวเบ้อเริ่มเห่ากรรโชกเราด้วยเสียงดังน่ากลัว

สุนัขเฝ้าบ้านฝรั่งนั้นตัวโตแค่นั้น ก็อย่างที่รู้กันดี สุนัขตัวที่ว๊านี้ เขาเอาโซ่ผูกติดกับเสาข้างทางไว้ พอเราเดินมาใกล้ สุนัขก็ทำท่ากระโจนเข้าใส่ พร้อมกับเห่า หัวสุนัขในทำยืนสองขาจะกระโจนขึ้นมา แต่ติดโซ่นั้น คงพอเท่าๆ หรือตรงกับศีรษะของเรา

เราเห็น ก็รู้ว่าเขาชู้เท่านั้น เขาก็ยอมกลั้วกฎหมาย ได้แค่ทำให้เราตกใจ จะให้เราหวาดกลัว สุนัขเห่าและกระโดดอย่างไร ก็ทำร้ายเราไม่ได้ เราก็เดินให้ห่างหน่อย แล้วก็หัวเราะกันเบาๆ

เข้าใจว่า สุนัขนี้เขาคงเอามาผูกไว้ตรงนั้นตอนเช้า spring นีเอง เพราะตอนนี้คนเริ่มเดินผ่าน และที่พักของเรามีคนมามากมายไม่ขาด ทั้งญาติโยมคนไทย และนักศึกษา ยังมีเสียงแคนแทนกลองยาวครวสกรานต์ครั้งนี้อีก คนบ้านนั้นก็คงจะบอกให้รู้ว่าเขาไม่พอใจหรือโกรธแล้ว นี่เดาเอา

เป็นอันว่า บ้านนั้นก็ผูกสุนัขตัวนั้นล่ามโซ่ไว้เป็นประจำ เราเดินผ่านครั้งไร ก็ถูกสุนัขเห่าทุกทีไป ส่วนเราก็รู้ทันว่าสุนัขใหญ่โตดุร้ายแค่ไหน ก็ทำอะไรเราไม่ได้ ก็เดินหลีกให้ห่างหน่อย

เรื่องอย่างนี้ เราก็ต้องมองฝรั่งเจ้านั้นอย่างรู้เข้าใจ อาจจะเห็นใจด้วย ไม่ใช่เรื่องที่จะไปโกรธเคืองอะไรเขา แต่เป็นเรื่องที่น่าศึกษา

มีชีวิตมีสังคมต่างกัน ก็อยู่ร่วมกันให้ได้ ต่างมีหน้าที่ต้องพัฒนาตน

เมื่อครั้งนี้ใช้คำว่าฝรั่งเจ้านั้น ขอเปลี่ยนเป็นฝรั่งชาตินั้น จะเหมาะสมและถูกต้องกว่า และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ก็ไม่ใช่เรื่องที่จะไปโกรธเคืองอะไร แต่ควรรู้เข้าใจ ควรศึกษา ให้เป็นทางของการแก้ปัญหา และการที่จะพัฒนาคน ถ้ามีทางหรือมีโอกาสที่จะทำได้

ในข้อแรก จะต้องเข้าใจว่า ฝรั่งมีวิถีชีวิตที่ยึดติดถือนักใน privacy คือความเป็นส่วนตัว ไม่ชอบให้ใครไปยุ่งย่ามในชีวิตของเขา เขาจะอยู่กับบ้านกับครอบครัวของเขา ใครอย่ามายุ่ง และเขายึดถือนักในเรื่องสิทธิส่วนบุคคล

นี่เราเดินผ่านบ้านเรือนที่เป็นส่วนตัวของเขา ไปกันเป็นหมู่ แล้วทำเสียงเอ็ดอึง เขาไม่รู้เรื่องรู้ราวอะไรด้วย ก็คงอึดอัดขัดเคือง หรืออาจจะถึงกับงุนงง

ข้อแรกนั้นยังเป็นเรื่องพื้นๆ ที่นี้ มีข้อที่ซับซ้อนลงไปอีก บอกแล้วว่าที่นั่นเป็นย่านคนมั่งมี ส่วนมากมักเป็นคนรุ่นเก่า คือคนหัวเก่า ที่สืบมาจากสมัยเดิม สังคมฝรั่งมีปัญหาสืบเนื่องมายาวนานในเรื่องการถือผิว เรื่องรังเกียจเหยียดผิวดำนั้นชัดเจนรู้กันดีอยู่แล้ว แต่ผิวสีอื่น จะแดง จะเหลือง จะคล้ำ เขาก็มองในทางไม่ดีทั้งนั้น

เวลานั้น ปี 1976/๒๕๑๙ คนอเมริกันยังรู้จักประเทศทางเอเชียนี้น้อยนัก เมื่ออาตมาไปครั้งแรกก่อนนั้น ๔ ปี คือในปี 1972/๒๕๑๕ บรรยายเรื่องพระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย ที่ University of Pennsylvania เราพูดถึงประเทศไทย เด็กฝรั่งไม่รู้จัก พอให้ดูแผนที่ เขาถามว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศจีนใช่ไหม

คนอเมริกัน ครั้งนั้น รู้จักแต่เวียดนาม และรู้จักในทางที่ไม่สบายใจ เคียดแค้นเจ็บช้ำน้ำใจ แล้วก็โกรธรัฐบาลของตัวเองมาก

รัฐบาลของเขาส่งคนหนุ่มเป็นทหารมารบตายไปเกือบ ๕ หมื่นคน (คนเวียดนามทั้งเหนือและใต้ ทั้งทหารและพลเรือน ตายกว่า ๒ ล้านคน) เงินทองหมดไปกับสงครามราว ๒ แสนล้านดอลลาร์ แถมไม่ชนะ แต่เวียดนามเหนือกลับรวมเอาเวียดนามใต้เข้าไปได้ ช้าทำให้ในอเมริกาเองเกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง และคนเวียดนามฝ่ายที่หนี ก็ลี้ภัยเข้าไปอยู่ในอเมริกามาก

มีเรื่องเกร็ดๆ ฝอยๆ ที่แสดงถึงความรู้สึกฝังใจร้ายแรง เช่นว่า สตรีสูงอายุกคนหนึ่ง เจอคนเวียดนามลี้ภัย ก็ถ่มน้ำลายถูกใส่ ด้วยโกรธว่ามาจากประเทศที่ทำให้ลูกหลานของเขาไปตาย

ปี 1976/๒๕๑๙ ที่ไปอเมริกาปลาย ม.ค. นั้น สงครามเวียดนามเพิ่งจบไปยังไม่ถึง ๑ ปี (เวียดนามเหนือยึดไซ่ง่อนได้ ๓๐ เม.ย. 1975/๒๕๑๘, เขมรแดงยึดอำนาจได้ เปลี่ยนชื่อประเทศเป็น กัมพูชาประชาธิปไตย ๑๗ เม.ย. ๑๘, ราชอาณาจักรลาว เปลี่ยนเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ๒ ธ.ค. ๑๘)

ฝรั่งเวลานั้น มองคนผิวเหลือง ชาวเอเชีย ว่าเป็นพวกประเทศด้อยพัฒนา ก็คือมองเหยียดมองหยามมองไม่ดี แล้วอาตมากับคุณบุญเลิศไปจากเมืองไทย เขาก็คงไม่รู้ว่ามีมาจากเมืองไหน ก็มองแค่ว่าเป็นคนผิวเหลือง พวกชาวเอเชีย

เราเดินบนทางนั้น ผ่านไปผ่านมาข้างบ้านหน้าบ้านเขาแทบทุกวัน น่าแปลกมาก privacy ไม่น่าจะถึงขนาดนี้ นี่ไม่เจอไม่เห็นใครเลย ถ้าเจอ ถึงเขาไม่พูดด้วย เราก็อาจได้ทักทายให้มีโอกาสพูดจาทำความรู้จักกัน แต่เหมือนกับปิดทางสื่อสารเสียเลย

นี่คือ ทั้งความประสงค์ privacy ของเขาเอง และความรังเกียจหรือไม่พอใจต่อคนนอกพวกผิวสี รวมกันออกผลเป็นอาการแสดงออก ด้วยการไม่ปรากฏตัวให้ได้พบปะกัน

แล้วอีกอย่างหนึ่ง อาตมาเป็นพระห่มจีวรนุ่งผ้าเหลือง เขายังไม่รู้จัก เขารู้แต่ว่าผิวเหลือง แต่ไม่รู้จักผ้าเหลือง เวลานั้น คนอเมริกันทั้งประเทศ น้อยนักจะรู้จักพระสงฆ์เถรวาทอย่างพระไทย

ย้อนหลังไปในปี 1972/๒๕๑๕ ที่ว่าแล้ว ในอเมริกาเพิ่งกำลังเกิดมีวัดไทยแห่งแรกใน Los Angeles ที่เดียว ที่อื่น เมืองอื่น รัฐอื่น ยังไม่มี เราไปที่วอชิงตัน ดี.ซี. มีวัดลังกาแห่งหนึ่ง (เวลานั้น ยังเป็นซีลอน ไม่เรียกว่าศรีลังกา) พบพระลังกาซึ่งมีบาตรแบบพระไทย เพราะคนไทยไปถวายอุปถัมภ์บำรุง

แต่ไปคราวนี้ ในปี 1976/๒๕๑๙ วัดไทยเกิดเพิ่มขึ้นแล้ว แต่รวมก็เพิ่งได้ ๕ วัด ใน ๕ รัฐ คือ วัดไทยลอสแอนเจลิส (California) วัดไทยวอชิงตัน ดี.ซี. (District of Columbia) วัดวชิรธรรมปทีป (New York) วัดพุทธวราราม (Colorado) และวัดธรรมาราม (Illinois) ต่างกับบัดนี้ ปี 2015/๒๕๕๘ ที่อเมริกามีวัดไทยนับร้อย

เมื่อพูดถึงพระไทย हमเหลืองที่คนอเมริกันเวลานั้นยังไม่รู้จัก ก็โยงไปหาปมอีกอย่างหนึ่งในสังคมและในจิตใจของพวกเขาเอง ที่ได้เกิดมี counterculture คือวัฒนธรรมสวนกระแสขึ้นมา

ขอย้อนกลับไป ๔ ปีก่อน ที่ไปอเมริกาครั้งแรกอีกที คือในปี 1972/๒๕๑๕ นั้น วันหนึ่ง ขณะที่พระ ๓ รูป (พระธรรมคุณาภรณ์ – ต่อมาคือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสระเกศ, พระเทพวรเวที – ต่อมาคือ สมเด็จพระมหาธีรราชสังฆคณาจารย์ วัดปากน้ำ, และ พระศรีวิสุทธิโมลี คืออาตมา) เดินอยู่บนทางเท้าในกรุงวอชิงตัน ดี.ซี. รถยนต์คันหนึ่งวิ่งผ่านไป มีเด็กโผล่หน้าออกมาทางหน้าต่างรถ ตะโกนว่า “หริกฤษณะ”

“หริกฤษณะ” นี่เป็นขบวนการใหญ่ของคนหนุ่มสาวพวกหนึ่ง ซึ่งนับถือลัทธิของโยคีใหญ่คนหนึ่งจากอินเดีย ออกจากบ้านเรือน ละทิ้งพ่อแม่ สลัดเลิกลัทธิชีวิตความคิดความเชื่อระบบสังคมแบบฝรั่ง ออกไปอยู่รวมกันเป็นชุมชน นุ่งห่มเสื้อผ้าอย่างนักบวชฮินดู จากอินเดีย เทียวไปชุมนุมกันเดินร่ำว่าสวดร้องสรรเสริญเทพเจ้ากฤษณะ ไม่ร่ำเรียน ไม่ทำงานทำการ ทำให้พ่อแม่ทุกชีร้อน รันทดใจอย่างมาก ฝรั่งรุ่นพ่อแม่ คนเก่าๆ ที่สืบมาในสังคมอเมริกัน ก็จึงไม่ชอบใจ

ผ่านงุ่มง่ามชุดหริกฤษณะอย่างนักบวชอินเดีย ที่จริงก็ไม่เหมือนพระไทย สีไม่เหมือน แต่ดูคล้าย ฝรั่งแยกไม่ออก พอเห็นพระไทยซึ่งเขาไม่เคยรู้เรื่องมาก่อน ก็นึกว่าเป็นพวกหริกฤษณะ ก็เลยจะชิงชิงไปด้วย และเมื่อเห็นเราเข้ามาพักอยู่ในถิ่นในชุมชนของเขา ก็อาจจะหวาดระแวงว่า นี่จะมาทำอะไรกัน

ยังได้เห็นได้ยินขบวนนักศึกษามีคุณบุญเลิศเป่าแคนนำหน้ามาหาอาตมาที่เป็นพระงุ่มง่ามเหลืองที่เขาเห็นคล้ายหริกฤษณะ ก็อาจจะคิดปรุงแต่งไปไกล

เรื่อง counterculture คือวัฒนธรรมสวนกระแสนี้ เป็นปรากฏการณ์ใหญ่ในสังคมอเมริกัน (ขบวนการหริกฤษณะเป็นเพียงส่วนย่อยหนึ่งที่รวมอยู่ในนี้) ยึดเยื้อคู่เคียงกับสงครามเวียดนาม ซึ่งเป็นสงครามที่ยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ของอเมริกา (1954/๒๔๙๗-1975/๒๕๑๘ = ๒๒ ปี) ถ้ามีที่เหมาะสม น่าเขียนไว้ เพราะควรรู้ เพื่อจะได้ความเข้าใจในเรื่องของอารยธรรม

เมื่อประมวลดู อาตมากับคุณบุญเลิศไปเจอปมความรู้หลายอย่าง ทั้งวิถีชีวิตที่ถือ privacy ปมเชื้อชาติสีผิว ปมขุนชันกับปัญหาสงครามเวียดนาม ปมความขัดแย้งเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมในสังคมของเขาเอง รวมทั้งปัญหาคนต่างรุ่น

เล่าเพิ่มอีกหน่อย อย่างที่ว่าข้างต้น บ้านที่จัดให้เราพัก มีบริเวณกว้างร่มรื่น มีทั้งไม้ต้นไม้พุ่ม อาตมาเห็นว่าอากาศก็ดี ที่ก็โล่งสะดวก บางทีจึงไปนั่งบนสนามหญ้า เอาหนังสือไปอ่านข้างพุ่มไม้ บางทีเอาม้านั่งไปตั้งบนลานสนามตากลมชมวิว ปรากฏว่าต่อมอดอนเข้า ม้านั่งหายไปแล้ว

อันนี้ขอเดาว่า ตอนกลางคืน มีคนมาลากเอาไปเก็บ เอาไป
ซ่อน (บริเวณบ้านไม่มีรั้ว) เขาต้องตั้งใจเพียรพยายามมาก (อาจ
ต้อง ๒ คนยก) ที่จริง เราก็นั่งเงียบสงบ แต่เขาคงทนดูทนเห็นคน
แปลกแตกต่างไม่ได้ เป็นเรื่องที่น่าศึกษา และเราก็จะต้องเข้าใจ

ที่ว่าถีนั่นคงไม่มีคนที่รุนแรงถึงขนาดเป็น Ku Klux Klan
มิฉะนั้น เราอาจจะนอนแล้วไม่ได้ตื่นออกมาอีกเลย ก็เป็นไปได้ และนี่
ก็น่าจะถือได้ว่าเป็นตัวอย่างหนึ่งของปัญหา intolerance ที่ได้มีมา
ในศาสนา ในสังคมตะวันตก ตลอดอดีตอันยาวนาน สำหรับ
ปัจจุบัน ก็ต้องยืนยันต้องข่มกันไว้ด้วยกฎหมาย

น่าแปลกอีกเช่นกันว่า มองไปดูบริเวณบ้านใหญ่โตที่
ใกล้เคียง ทั้งที่บริเวณก็สงบร่มรื่น ไม่ได้เห็นคนออกมานั่งข้างเลย

ส่วนทางด้านนักศึกษา ปราศจากปัญหาแบบนี้ เพราะรู้กันดี
แล้วว่าใครเป็นใคร ไปมาอย่างไร มาทำอะไร แล้วก็เป็นคนรุ่นใหม่
ที่มีโลกทัศน์และชีวิตทัศน์เปลี่ยนต่างออกไปจากคนรุ่นเก่า จึงมี
ความเป็นกันเอง และมีส่วนร่วมเป็นอย่างดี แถมมักมีน้ำใจงดงาม

เมื่อก็เพิ่มอีกหน่อย ตรงนี้ก็เพิ่มอีกนิด เมื่อได้เดินทางไป
โน่นที่นี้ต่างถิ่นต่างที่ ความแตกต่างที่เด่นชัดก็กลายเป็นข้อสังเกต
ขึ้นมาเอง เรื่องหนึ่งคือสภาพความเป็นอยู่ และวิถีชีวิตที่ต่างกัน
มาก ในชุมชนของคนขาว กับคนดำ

ด้านที่อยู่อาศัยปัจจัยสี่มีสิ่งขาดสนอะไร จะไม่พูดถึง มีภาพ
ที่ชัดในความจำอย่างหนึ่งคือ เมื่อผ่านไปย่านคนขาว คล้าย
อย่างหมู่บ้านจัดสรรใหญ่ๆ ทั้งที่มีบ้านเรือนเรียงรายอยู่มากมาย
แต่ยากที่จะได้เห็นคนสักคนหนึ่งบนถนนและแม้แต่ในบริเวณบ้าน
เงียบ โลง เหมือนไม่มีคนอยู่

คนที่นั่น พอออกจากบ้าน ก็คงขึ้นรถขับออกไป พอกลับเข้ามา จอดรถเสร็จ ออกจากรถ ก็เข้าไปอยู่ในบ้านของตนๆ ต่างคนต่างอยู่ เป็นลักษณะชีวิตแบบ privacy ดังที่ว่า

ส่วนในย่านคนดำจะตรงข้าม แต่แถบสวอร์ทมอร์ไม่มีถิ่นคนดำ ต้องไปดูในเมืองใหญ่ๆ อย่างนิวยอร์ก ชิคาโก

ในหมู่บ้านคนดำ เราผ่านเข้าไปก็เห็น ที่มุนนอกซานหรือระเบียงหน้าบ้าน มีคนรวมอยู่เป็นกลุ่ม นั่งคุยกัน บางคน อาจจะ เป็นหนุ่มหน้อยหรือวัยรุ่น ยืนเกาะเสา ขาขยับไปขยับมาเป็นเชิงเต็น ปากก็ร้องเพลงไป อาจจะมียูทิวว้างอยู่ข้างๆ เป็นวิถีชีวิตแบบสังสรรค์สนุกสนาน เมื่อไรๆ ก็เห็นแบบนี้ เห็นอย่างนั้นแล้วบางทีก็ทำให้นึกถึงเมืองไทย เหมือนว่ามีอะไรบางอย่างคล้ายๆ กัน

ในเมืองนิวยอร์ก ที่ Bronx เวลานั้น เป็นย่านคนดำแท้ๆ (ในอดีตเคยเป็นถิ่นผู้ดีมีเงิน) บนทางเท้า ถ้าเด็กดำวัยรุ่นเดินมา ก็มักมีลักษณะที่ว่า เดินไป เต็มไป มือหนึ่งหิ้ววิทยุ อีกมือถือไม้ขนาดไม้เรียวหรือไม้รวก ฟาดไปข้างโน้นที่ข้างนี้ที่ เหวี่ยงซ้ายป่ายขวา หรือหวดไปหวดมา ปากก็ร้องเพลงเซ็ดหน้าเซ็ดตา

อาตมาเคยเจอเอง บางทีเขามากันสองสามคน เข้าห้องน้ำสาธารณะใหญ่ๆ จะมีใครอยู่ในนั้นด้วยหรือไม่ก็แล้วแต่ เขาถือไม้คนละอัน เดินไปก็แกว่งหรือเคาะไปข้างโน้นข้างนี้ พุดส่งเสียงเอ็ดกันไป คนอื่นก็ระวังตัวเอาเอง นี่เรื่องตัวอย่าง มีอะไรแปลกตาสำหรับเรา ซึ่งน่าเล่าอีกมาก เอามาพิจารณาเท่านี้ก่อน

วิถีชีวิต ๒ แบบ ของคนขาว-คนดำ ที่เล่ามานั้น แค่มองเห็นก็รู้สึกว่าจะเข้ากันได้ยาก หรือไปกันไม่ได้

ที่จริงก็น่าศึกษาลึกลงไปในวิถีชีวิตของคน ๒ พวกนี้ ซึ่งจะ ทำให้มองเห็นอะไรๆ ที่น่าสนใจหลายอย่าง

คนขวที่มีชีวิตแบบเป็นส่วนตัว ไม่ยุ่งกับใคร กลับจากงานก็เข้าอยู่ในบ้านกับครอบครัว อาจจะทำวิทยุฟังสบายๆ บางคนก็ทำกิจเฉพาะตัว อาจจะทำหนังสือ อาจจะทำศึกษาค้นคว้าเขียนเรื่องราวหรือวิชาการ หรือทำงานซ่อมแซมประดิษฐ์คิดค้นอะไรใหม่ๆ นี่ก็เป็นทางให้เกิดการค้นพบและการสร้างสรรค์พัฒนาต่างๆ แต่ก็มีเครื่องเคียด และชวนให้ลืมนึกถึงคนอื่น เอาแต่ตัว ไม่เอาใจใส่ใครๆ

ส่วนคนดำที่ชอบสังสรรค์รวมกลุ่มรวมหมู่สนุกสนาน ก็จะไม่ค่อยเครื่องเคียด มองเห็นกัน นึกถึงกัน แต่มักปล่อยเวลาผ่านไป ได้แต่สังสรรค์ แต่ไม่สร้างสรรค์ ถ้าหนักนัก ก็ละเลย ปล่อยปัญหาตกอยู่ในความประมาท ในระยะยาว ชีวิตและชุมชนก็จะย่ำอยู่กับที่ พอเทียบกับคนอื่นเขา ก็กลายเป็นยิ่งด้าหลัง ยิ่งเลื่อมถอย

การเหยียดผิว การแบ่งแยกผิวกีดกันคนดำ และการที่คนดำด้นรนเรียกร้องสิทธิของพลเมือง (civil rights) เป็นปัญหาใหญ่ที่ยืดเยื้อเรื้อรังและรุนแรง ใครเกิดมาเป็นคนดำก็เหมือนจะอ้าปากโอกาส ยากจะเห็นอนาคตที่สดใส ทำให้อเมริกาอ้างได้ไม่เต็มปากว่าเป็นแผ่นดินแห่งโอกาส (land of opportunity)

ชีวิตและชุมชนทั้งสองพวก ต่างก็มีข้อด้อยและข้อดี จะดีน้อยด้อยมาก หรือดีมากกว่าด้อยไม่ค่อยมี ก็แล้วแต่ แต่ละฝ่ายมีภูมิหลัง มีสภาพแวดล้อม และมีภาวะบีบรัด ที่เป็นเหตุปัจจัย อันควรได้รับความเข้าใจและเห็นใจ แต่ไม่มีฝ่ายไหนที่ควรปล่อยไปตามใจ

ปัญหานั้นปล่อยไว้ไม่ได้ ต้องใช้ปัญญาแก้ไข โดยตั้งเจตนาให้ดีมีเมตตา และทุกฝ่ายควรสำรวจตรวจสอบตนเองและพวกตัวแล้วแก้ไขพัฒนา ให้ส่วนรวมใหญ่อยู่ดีได้ โดยไม่เบียดเบียนกัน ทอนกัน ในขณะที่แต่ละคนไม่ลืมที่จะพัฒนาตัวเอง ให้พร้อมให้ดีขึ้นไป ตั้งแต่ในวินัย ให้มีศีล ให้งอกงามในจิตใจ และในปัญญา

เวลาไม่รอ Swarthmore ประเดี๋ยวก็ ๔๐ ปี

นึกถึงเรื่องเก่าคราวไป Swarthmore เหมือนว่าเวลาเพิ่งผ่านไป มาชั่วประเดี๋ยว แต่พอนับวันเวลาจริง กลายเป็นว่าจะเต็ม ๔๐ ปี ในอีกไม่กี่เดือนข้างหน้า ท่านผู้ใหญ่อายุ ๕๐ ปีซึ่งพบกันที่นั่น ถึงวันนี้ก็มีอายุ ๙๐ ปี ยากจะมีโอกาสได้พบกันอีก

แม้แต่เด็กเกิดวันนั้น ถึงวันนี้อายุ ๔๐ ปี ก็เป็นผู้ใหญ่เต็ม ตัวเต็ม ที่หนุ่มสาวคราวนั้นอายุ ๒๐ มาเป็น ๖๐ ปี กลายเป็นผู้ สูงวัยมีฐานะเป็นคนชราในบัดนี้

ตามเหตุการณ์ กลายเป็นว่า ท่านที่พบปะเยี่ยมเยียน อุปถัมภ์บำรุงที่นั่นครั้งนั้น หลายท่านนับเข้าในหมู่ของผู้ที่ใกล้ชิด ค้นเคยที่สุดในชีวิต เพราะว่าที่เมืองไทยในระยะนั้น อาตมาอยู่อยู่กับงานที่มหาจุฬาย และงานหนังสือ ไม่ค่อยได้พบใคร จึงรู้จักคน น้อย พอไปที่โน่น ชีวิตเปลี่ยนแนว เลยมีหลายท่านที่รู้จักมากกว่า

เมื่อมาเมืองไทยแล้ว บางท่านมาจากเมืองโน้น ก็ไปเยี่ยมที่ วัด แต่บัดนี้ อาตมาออกจากวัดญาณเวศกวัน ไปอยู่ที่ไกลๆ และไม่ แน่วที่ไหน ญาติโยมไปหา พระที่วัดก็ไม่มีรูปใดทัน มีแต่พระรุ่น ห่างไกลภายหลัง จะสื่อสารอะไรก็ไม่สะดวกที่จะให้เกิดความ เข้าใจอันดี แต่อาตมาเคยบอกว่า โยมเก่าแก่ถึงอย่างนี้ ถึงอย่างไร ก็ควรต้องให้ได้พบกัน แต่การสื่อสาร บางทีก็กลายเป็นการสับสน

ที่ Swarthmore ครั้งนั้น นอกจากอาจารย์สแวนเนอร์เจ้าของ เรื่อง ที่เอาใจใส่มีน้ำใจช่วยเหลือดูแลเต็มที่โดยตลอดแล้ว มีญาติ โยมไทยที่ควรอนุโมทนาไว้เป็นพิเศษอย่างน้อย ๒ ท่าน คือ คุณ หมออุดม สุวรรณศรี และคุณมนัส โอวาทสาร ซึ่งนอกจากเป็นหลัก ในตัวเองแล้ว ยังเป็นแกนที่โยงไปยังญาติโยมอื่นมากมายท่าน

คุณหมออุดม สุวรรณศรี และคุณมนัส โอวาทสาร ได้พบกันมาอย่างดีแล้ว ตั้งแต่ไปอเมริกาครั้งแรก คือ เมื่อไปบรรยายเรื่องพระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย ที่ University Museum แห่ง University of Pennsylvania และไปเยี่ยมเยียนมหาวิทยาลัยที่มีการสอนพระพุทธศาสนา หรือสอนเอเชียอาคเนย์ศึกษา ตามนิมนต์ของกระทรวงการต่างประเทศอเมริกา โดยไปกับเจ้าประคุณสมเด็จพระ วัดสระเกศ และเจ้าประคุณสมเด็จพระ วัดปากน้ำ ครั้งยังเป็น พระธรรมคุณาภรณ์ และพระเทพวรเวที เมื่อปี 1972/๒๕๑๕

เมื่อปี ๒๕๑๕ นั้น คุณหมออุดม สุวรรณศรี เป็นนายกสมาคมไทยในฟิลาเดลเฟีย และคุณมนัส โอวาทสาร เป็นเลขานุการสมาคมไทยในฟิลาเดลเฟีย นั้น เมื่อพระ ๓ รูปไปถึงที่นั่น ทั้งสองท่านนี้ได้อุปถัมภ์ดูแลทุกอย่าง ตั้งแต่ว่าแทนที่จะต้องไปพักในที่ที่ทางการฝรั่งจัดให้ ก็พักที่บ้านของเลขานุการสมาคม

นอกจากอำนวยความสะดวกแล้ว ก็ได้จัดมีงานทำบุญตามวัฒนธรรมประเพณีไทย รวมทั้งให้สมาชิกสมาคมไทยมาทำบุญสงกรานต์ ปี ๒๕๑๕ กันโดย University Museum อุปถัมภ์สถานที่

นั่นเป็นเรื่องเก่าเมื่อ ๔ ปีก่อน แล้วกาลก็ผ่านไป คราวนี้อาตมากับคุณบุญเลิศไปที่ Swarthmore College ในสวอร์ทมอร์บุรี (borough) เป็นถิ่นฐานเมืองของฟิลาเดลเฟียนั่นเอง ห่างจากตัวเมือง Philadelphia ไปทางตะวันตกเฉียงใต้ ๑๗ กม.

เราไปถึงนั้นกลางฤดูหนาว พอรู้ข่าว ทั้งด้าน New Jersey ครอบครัวยุคุณหมออุดม-คุณจวนจันทร์ โยงไปคุณหมอสุนทร-โยมบุญประจวบ ศรีหงส์ และทาง Phila. ครอบครัวยุคุณมนัส-คุณบุญเจียม ก็มาเยี่ยมเยียนดูแล มาถวายภัต ตลอดจนขับรถพาไปชมรมยสถาน เช่น botanical garden และ safari park

จากคุณมนัส ชาวก็ไปถึงญาติโยมชาว Phila. แม้ว่าที่นี่จะห่างเมืองตั้ง ๑๗ กม. ดังที่ว่า หลายท่านก็มาถวายภัตตาบิณฑบาต ไปงานทำบุญบ้าง ทางด้านครูอาจารย์ ดร.สุรางค์ โค้วตระกูล ซึ่งสอนอยู่ที่ Temple University กับครอบครัวญาติมิตรของท่าน ก็มาพบปะบ้าง นิมนต์ไปบ้าง ดร.นิมิตชัย สนิทพันธุ์ เป็นอาจารย์สอนทางวิศวกรรมศาสตร์ ก็มักพาไปหาหนังสือที่ Book Barn กิจกรรมงานบุญกุศลด้านญาติโยมคนไทย ก็ขยายกว้างออกไป

วันหนึ่ง คุณมนัสบอกว่ามีวัดไทยเกิดขึ้นที่เมืองนิวยอร์ก ใน Bronx แล้วก็ขับรถพาเดินทาง ๑๗๐ กม. ไปเยี่ยมดู และทางฝ่ายวัดคือวัดวชิรธรรมปทีป พอรู้ว่าเรามาพักที่ Swarthmore ก็เริ่มสื่อสาร

พอถึงวันมาฆบูชา ๑๕ ก.พ. ๒๕๑๙ มาถึงอเมริกาไม่ทันครบ ๑ เดือน พระมหาครูท จิรสุสุโต เจ้าอาวาสองค์แรกที่นี่ ซึ่งเรียนจบจากมหาจุฬาฯ ก็นิมนต์อาตมาไปเทศน์ แล้วจากนั้นในวันสำคัญต่างๆ ก็นิมนต์ไปเรื่อย กลายเป็นศาสนกิจที่ขยายเพิ่มขึ้นมา โดยไม่ได้ตั้งใจ และไม่อาจคาดหมาย

เรื่องนี้ก็ทำให้ภาระของคุณมนัสเพิ่มขึ้นด้วย โดยช่วยขับรถไปปฏิบัติศาสนกิจที่วัดไทยในนิวยอร์กนั้นเรื่อยมาอีกนาน และคุณหมออุดมก็ไปในงานที่วัดนั้นสม่ำเสมอด้วยเช่นกัน

วันเวลาผ่านไป ครั้นใกล้จะสิ้นภาคเรียนและจะเสร็จงานวิทยากรที่ Swarthmore College ก็มาระลึกถึงน้ำใจศรัทธาของญาติโยมชาว Phila. และ New Jersey ที่ได้อุปถัมภ์บำรุงอำนวยความสะดวกต่างๆ มากมาย จึงคิดตั้งใจว่าจะส่งผลงานสิ่งแก่ญาติโยม ให้เกิดดอกออกผลเพิ่มพูนบุญกุศลคุณความดียิ่งขึ้นไป ด้วยการทำหนังสือธรรมมอบให้

ความตั้งใจนี้มาประสานกับความคิดพื้นเดิมที่มีอยู่แล้วว่า น่าจะมีหนังสือแสดงหลักธรรมสั้นๆ ง่ายๆ ที่เหมาะแก่คฤหัสถ์ทั่วไปสักเล่มหนึ่ง สำหรับมอบให้แก่ผู้ศรัทธาซึ่งอยู่ห่างไกล และเผยแพร่ธรรมให้เป็นประโยชน์กว้างขวางออกไป

ตกลงก็เลยใช้เวลาช่วงท้ายของการพำนักที่สวอร์ทมอร์ เรียบเรียงหนังสือหลักธรรมสำคัญของชาวพุทธ ที่เป็นพื้นฐานสำหรับการดำเนินชีวิตของประชาชนขึ้นมา โดยใช้หนังสือ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** ที่เฟิงพิมพ์เสร็จทันพอดีก่อนออกเดินทางจากเมืองไทยนั่นเอง เป็นฐาน

เสร็จแล้วตอนนั้นตั้งชื่อหนังสือเล่มใหม่นี้ง่ายๆ ว่า **คู่มือชีวิต** หรือ **คู่มือดำเนินชีวิต** ซึ่งต่อมาได้ตั้งชื่อใหม่อีก ก็คือหนังสือ **ธรรมานุญชีวิต** ในปัจจุบันนี้นั่นเอง

ตอนนั้น ๕ วัดแรกในอเมริกาตกลงว่าจะประชุมกัน ก็ขอให้อาตมาร่วมประชุมด้วย และทางวัดวชิรธรรมปทีปก็นิมนต์ไปพักรองงานข้างหน้านั้น พอออกจากสวอร์ทมอร์ จึงไปพักที่วัดนั้น และค้นฉบับหนังสือนี้เขียนลายมือตัวดินสอเสร็จแล้ว แต่ยังไม่พิมพ์ ก็จึงมาอาศัยที่วัดวชิรธรรมปทีป ได้อาศัยผู้มีฝีมือพิมพ์ดีด และโรเนียวออกมา เย็บเล่มแล้ว ก็ได้เผยแพร่สมความประสงค์

เป็นอันว่า หนังสือ **ธรรมานุญชีวิต** เขียนที่ Swarthmore ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ โดยปรารภศรัทธาและการอุปถัมภ์บำรุงของญาติโยมคนไทยในถิ่นเมือง Philadelphia และรัฐ New Jersey มีคุณหมอดุจดม สุวรรณศรี และคุณมนัส โอวาทสาร เป็นแกน ก็ได้พิมพ์ครั้งแรก ที่วัดวชิรธรรมปทีป เมืองนิวยอร์ก สมัยยังอยู่ที่บรองซ์ (Vajiradhammapadip Temple, Inc., 141 West 179th St., Bronx, N.Y. 10453)

พิมพ์หนังสือ *คู่มือชีวิต (ธรรมบุญชีวิต)* เสร็จ ๑๘ มิ.ย. รุ่งขึ้น ๑๙ มิ.ย. ๒๕๑๙ ก็ต้องเดินทางไปเมือง Denver รัฐ Colorado เพื่อประชุม ๕ วัด (๒๐ – ๒๔ มิ.ย. ๒๕๑๙) ดังที่ว่า

วันที่ ๒๐ มิ.ย. ๒๕๑๙ เริ่มด้วยเช้า มีพิธีสวดชยันโต ยกป้าย และติดธงธรรมจักรของวัดพุทธวราราม แล้วก็ประชุม ๕ วัด คือ

๑. วัดไทยลอสแอนเจลิส/Wat Thai of Los Angeles (กำเนิดเป็น “ศูนย์พุทธศาสนาเถรวาท”/The Theravada Buddhist Center, Inc. ๒๒ ธ.ค. ๒๕๑๔/๑๙๗๑ ได้ชื่อปัจจุบัน ๑๑ มิ.ย. ๒๕๒๒/๑๙๗๙)
- พระครูพิมลสรกิจ พระมหาบุญมา และพระปลัดสมนึก
๒. วัดไทยกรุงวอชิงตัน, ดี.ซี./Wat Thai Washington, D.C. (เริ่มมีพระสงฆ์ได้รับนิมนต์ไปประจำเมื่อ ๕ ก.ค. ๒๕๑๗/๑๙๗๔)
- พระมหาสุรศักดิ์ ชีวานนุโท (ปัจจุบัน พระราชมงคลรังษี)
๓. วัดวชิรธรรมปทีป/Vajiradhammapadip Temple ที่เมืองนิวยอร์ก (ได้รับอนุญาตตามกฎหมาย เมื่อ ๒๒ ก.ค. ๒๕๑๘/๑๙๗๕ มีต้นกำเนิดจาก Buddhist Study Center ซึ่งตั้งขึ้นเป็นสมาคมเมื่อปี ๒๕๐๘/๑๙๖๕)
- พระมหาครุฑ จิรสุตโต และพระมหาเหล็ก ภาณวโร _____
๔. วัดพุทธวราราม/Wat Buddhawararam of Denver, Inc. ที่เมืองเดนเวอร์ รัฐโคโลราโด (ได้รับอนุญาต ๒๕ มี.ค. ๒๕๑๙/๑๙๗๖)
- พระมหาโสภิน โสปาโก (นามโท) และพระมหาจวน จริตธมโม
๕. วัดธัมมาราม/Wat Dhammaram ที่เมืองชิคาโก (มีชื่อตามชื่อทางการอนุญาตเมื่อ ๑๗ พ.ค. ๒๕๑๙/๑๙๗๖ ว่า The Thai Buddhist Temple)
- พระสุธีรัตนภรณ์ (ปัจจุบัน พระพรหมวชิรญาณ)



๕ วัดแรกของไทยในอเมริกา ประชุมที่วัดพุทธาวาราม, Denver, Colorado

๒๐-๒๔ มิ.ย. ๒๕๑๙/1976 - เกิด "สมัชชาสงฆ์ไทย ในสหรัฐอเมริกา"

ฟังชี้แจงประกอบว่า มีศูนย์หรือวัดอีกแห่งหนึ่งที่กำกวม อยู่ในระหว่างการแก้ปัญหา เนื่องจากโยมคฤหัสถ์ผู้ตั้งศูนย์ วางเงื่อนไขที่เข้ากันไม่ได้กับระบบการปกครองของคณะสงฆ์ไทย และไม่มี ความชัดเจน ในที่นี้ จึงไม่นับเข้าในจำนวนวัด ได้แก่

๑. วัดพุทธศาสน์ (วัดอุษาพัฒนาราม)/The Buddha Sasna Temple (USA Buddhayaram) ที่ 2084 Anthony Ave., Bronx, NY (เดิมตั้งเป็น Buddhist Study Center, Inc. เมื่อประมาณปี ๒๕๐๘/1965)

- พระศรีสมโพธิ (ต่อมาคือ พระราชรัตนเมธี, มรณภาพ ๒๕๕๒)

ท่านเจ้าคุณพระศรีสมโพธิได้รับนิมนต์ และได้รับอนุโมติจาก มหาเถรสมาคมให้เดินทางมาในการพยายามแก้ปัญหาของวัดอุษาฯ ดังที่ว่า ท่านพักที่วัดวชิรธรรมปทีปเป็นหลัก ทางศูนย์หรือวัดนั้นเคยรับท่านไปเข้าประจำที่วัดอุษาฯ แต่ท่านอยู่เพียง ๑๘ เม.ย. - ๑๕ พ.ค. ๒๕๑๙ ก็กลับมาพักที่วัดวชิรฯ (ในที่สุด ปัญหาไม่ ยุติ และท่านเดินทางกลับไปจำพรรษาที่เมืองไทย ณ ๗ ก.ค. ๒๕๑๙)

ที่ประชุมที่เดนเวอร์ ได้นิมนต์ท่านเจ้าคุณพระศรีสมโพธิ ในฐานะที่มีพรรษาอายุกาลสูงสุด ให้เป็นประธานที่ประชุม และท่านขอให้อาตมาเป็นที่ปรึกษา แล้วก็หารือพิจารณาความกันไป ๕ วัน จนกระทั่งปิดการประชุมในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๙

ผลรวบยอดของการประชุมครั้งนี้ ก็คือ การตั้ง “สมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา” (The Council of Thai Bhikkhus in the USA, Inc.) [ได้รับใบอนุญาตจัดตั้ง ๒๑ ต.ค. 1976/๒๕๑๙, มหาเถรสมาคมมีมติรับทราบและอนุโมทนาการตั้งสมัชชาฯ นี้ ในการประชุมครั้งที่ ๒๐/๒๕๒๐ ณ วันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๒๐]

งานที่อเมริกาก็สำคัญ แต่ถึงเวลาของงานที่เมืองไทย

กลับจากเดนเวอร์ ก็มาพักที่วัดวชิรธรรมปทีปต่ออีก ขอเล่าย้อนหลังนิดหนึ่งว่า ในวันที่จะเดินทางไปประชุมที่เดนเวอร์ คือ ๑๙ มิถุนายนนั้น ตอนบ่ายก่อนออกเดินทาง คณะผู้อุปถัมภ์วัด มี ม.ร.ว. จันทรมศิริโชค จันทรทัต เป็นประธาน ได้ถวายหนังสือขออาราธนาให้อยู่ปฏิบัติศาสนกิจที่วัดวชิรธรรมปทีป ตอนนั้นอาตมาทำได้แค่อนุโมทนาและขอไว้หารื้อกันหลังกลับมาจากเดนเวอร์ เพราะถึงอย่างไร ตัวเครื่องบินไปกลับเมืองไทยที่มีอยู่ (ของ Air Siam) ก็ต้องมาขึ้นเครื่องบินที่นิวยอร์กอยู่แล้ว

ตอนนี้ต้องเล่ารวบรัดว่า ได้อยู่ที่นิวยอร์กอีกนาน พบในเอกสารของวัดว่า ทางวัดได้ตั้งเป็นกรรมการอุปถัมภ์ที่ปรึกษา กิตติมศักดิ์ ส่วนตัวเองนี้จำไม่ได้ รู้แค่นับตัวเองเป็นพระอาคันตุกะ แต่ไม่ว่าจะเป็นอะไรก็คือ มีงานต้องทำมากมาย งานหนังสือและสอนก็เต็มเวลาแล้ว ยังมีงานพบปะพระและญาติโยมตลอดจนบุญพิธีทั้งในและนอกสถานที่

นอกจากที่นิวยอร์กแล้ว ที่ไปพักและทำงานมาก ก็คือชิคาโก บางระยะจะต้องเดินทางไปมา ๒ เมืองนี้ พักที่วัดวชิรธรรมปทีป สลับกับวัดธัมมาราม ลองนับจำนวนครั้ง ในช่วง ๑ ปีครึ่ง เดินทางไปมา นิวยอร์ก-ชิคาโก ๖ รอบ นับได้ ๑๒ เที่ยว

ชีวิตช่วงที่ไปอยู่ในอเมริกานี้ แตกต่างตรงข้ามกับตอนอยู่เมืองไทย ที่เมืองไทย ชีวิตอยู่กับงานของมหาจุฬาฯ หรืออยู่กับการเขียนหนังสือ แทบไม่พบใคร นอกจากเจอกับบางคนในกิจการงาน ส่วนเรื่องพิธี แทบไม่มี เพราะเป็นที่รู้กันว่าไม่ต้องนิมนต์

แต่ที่อเมริกา ญาติโยมมาวัดกันมาก ทั้งมาหาพระ และมาสังสรรค์กันเอง วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนไทย เป็นที่เล่าเรียนหาความรู้ ศึกษาและรักษาวัฒนธรรมประเพณีไทย พร้อมกับฝึกอบรมคุณธรรมและจริยธรรม โดยมุ่งเน้นที่เด็กๆ ลูกหลาน งานพิธีทำบุญก็มากก็บ่อย ทั้งนอกวัดและข้างใน ชุมนุม ชมรม สมาคมต่างๆ ก็ได้วัดเป็นที่นัดหมาย คนมาหา พระก็ปฏิบัติไปตามหลักทศ ๖ ที่ว่า พระอนุเคราะห์ประชาชนด้วยความปรารถนาดี

วัดและพระมีคุณค่าเป็นประโยชน์ เห็นๆ กันอยู่ ญาติโยมประชาชนจึงมาอุปถัมภ์บำรุง สละเรี่ยวแรงสละเวลามาช่วยการช่วยงาน ทำให้ชุมชนเข้มแข็งและอบอุ่น อย่างที่รู้จักกันอยู่หรือเหมือนกับถือกันว่า คนไทย เป็นคนมีน้ำใจ

กลุ่มที่เป็นกำลังสำคัญ ก็คือ คุณหมอ และพยาบาล สำหรับพยาบาลนั้นเป็นกลุ่มก้อนใหญ่มีกำลังมาก ช่วยวัดแข่งขันจริงจังเท่าที่ทราบก็เป็นอย่างนี้ ทั้งที่นิวยอร์ก และที่ชิคาโก เข้าใจว่าที่อื่นๆ ก็คงคล้ายกัน

เรื่องสำคัญอันหนึ่งที่แน่นอนตามธรรมดาของชีวิตคือ ความเจ็บไข้ สำหรับพระคืออาพาธ พระที่อยู่ประจำวัดที่นั่น ไม่องค์นั้นก็องค์นี้ ต้องได้ประสบแน่นอน และการดูแลรักษาที่นั่น มีใช้สะดวกอย่างในเมืองไทย พระก็ได้คุณหมอไทยช่วยมาโดยลำดับ

อาตมาเองก็เป็นตัวอย่าง เพราะเป็นคนไข้โรคอยู่เป็นปกติ ไปไหนก็ไม่พ้นปัญหาโรคอาพาธ ในระยะที่อยู่นิวยอร์ก เจ็บป่วยขึ้นมา ก็พึ่งคุณหมอนิพนธ์ สุทธิวรเศรษฐ์ ได้ และคุณหมอโพธิ์ทอง ปางพุฒิพงษ์ ก็ช่วยจริงจัง พาไปโรงพยาบาล ไปตรวจไปแก้ไขปัญหา (ทั้งสองท่านเป็นนายกหรือประธานชมรมจุฬาฯ ที่นั่น ต่างสมัยกัน)

ทางด้านผู้ใหญ่วิธีเริ่มตั้งวัดกันมา ก็เอาใจใส่มาวัดกันเป็นประจำ ดังเช่น ครอบครัวประธานคณะผู้อุปถัมภ์วัด คือ ม.ร.ว. จันทรมศิริโชค และโยมโอนอ่อน จันทรรัตน์ เห็นได้ว่ามาวัดทุกวันอาทิตย์ ถ้าไม่ติดเรื่องราวธุระจำเป็นจริงๆ คงไม่เคยขาด จนกระทั่งย้ายกลับตามงานราชการมาอยู่เมืองไทย

ส่วนท่านที่ยังอยู่เมืองโน้น หลายท่านก็แน่นแฟ้นนัก อย่างคุณสนธิ และคุณอัจฉรา ศรีสุโร คุณสุชาติ และคุณประไพศรีเจริญจิตต์ เวลาผ่านมา ๔๐ ปี ตั้งแต่วัดอยู่ที่ Bronx แล้วย้ายไป Mount Vernon จนมาตั้งที่ Long Island ก็ยังสนิทแน่นมั่นคง

ในวันหยุด วันสุดสัปดาห์ ญาติโยมมาชุมนุมกันที่วัดเป็นประจำ โดยมาทำบุญเลี้ยงพระ พาลูกหลานมาเรียนใน ร.ร. พุทธศาสนวันอาทิตย์ พร้อมทั้งได้พบปะสังสรรค์กันเอง และทั้งผู้ที่มาประจำ และผู้ที่มาเป็นครั้งคราว มักทำบุญในโอกาสพิเศษเกี่ยวกับชีวิตและครอบครัว เฉพาะอย่างยิ่งทำบุญวันเกิดกัน มีเรื่อย ๆ

เมื่อญาติโยมชอบมาทำบุญวันเกิดของตัวเองและของลูกหลาน พระก็อยากให้ญาติโยมได้ประโยชน์จริงจังกจากการทำบุญนั้น อาตมาจึงคัดเลือกพุทธศาสนสุภาษิตจากพระไตรปิฎกมาจำนวนไม่น้อย ทำคำแปล แล้วพระที่นั่นก็ช่วยพิมพ์ตัวโตๆ ตัดเป็นบัตรพุทธศาสนสุภาษิต บัตรละบท เอามาจัดเป็นสลากให้จับในวันเกิด

พอเลี้ยงพระๆ ฉ้นเสร็จแล้ว จะอนุโมทนา ก็ให้เจ้าของวันเกิดจับสลากพุทธศาสนสุภาษิต สำหรับเอาไปเก็บไว้ดูเตือนใจ เหมือนกับว่าจะได้เป็นคติประจำตัว หรือประจำปีของตน

เมื่อเจ้าของวันเกิดจับได้บทใด ก็เอาไปอ่านให้พระฟัง แล้วพระก็กล่าวธรรมกถา อธิบายธรรมในพุทธศาสนสุภาษิตบทนั้นแก่ที่ประชุม แล้วอวยชัยให้พร จบลงด้วยการสวดอนุโมทนา

พุทธศาสนสุภาษิตที่คัดเลือกมา แปล และจัดหมวดหมู่ไว้ เหล่านี้ได้พิมพ์เป็นเล่มครั้งแรกที่วัดวชิรธรรมปทีปในปี ๒๕๒๐ ให้ชื่อว่า *พระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก* เมื่อมาพิมพ์ในเมืองไทย ต่อมาเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า *อมฤตพจน* เป็นคู่ต่อจาก *ธรรมบุญชีวิต* รวมเป็นหนังสือหลัก ๒ เล่ม (*ธรรมบุญชีวิต - อมฤตพจน*) ที่จัดทำขึ้นในคราวไปเป็นวิทยากรที่ Swarthmore โดยที่ว่า *ธรรมบุญชีวิต* ทำเสร็จตอนจะออกจาก Swarthmore แล้วมาพิมพ์ที่วัดวชิรธรรมปทีป นวยอร์ก ส่วน *อมฤตพจน* เกิดขึ้นที่วัดวชิรธรรมปทีปนั่นเอง

หนังสือ ๒ เล่มนี้ รวบรวมเรียบเรียงจัดทำขึ้นเพื่อญาติโยมคนไทยที่ไปทำบุญ นอกเหนือจากงานสอนในชั้น จึงเป็นภาษาไทย แต่เมื่อมาเมืองไทยแล้ว ต่อมาก็มีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ

เริ่มด้วยในปี ๒๕๓๔ Mr. Bruce Evans ได้รับมอบหมายจากมูลนิธิพุทธธรรมให้แปล *ธรรมบุญชีวิต* เป็นภาษาอังกฤษ ในชื่อว่า *A Constitution For Living* แล้วก็ยืมดีให้วัดญาณเวศกวัน อนุญาตให้ญาติโยมพิมพ์เป็นธรรมทานกันมาเรื่อยๆ จึงควรอนุโมทนามูลนิธิพุทธธรรมไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ส่วน *อมฤตพจน* นั้น เมื่อไม่นานนี้เอง ศ. ดร. สมศีล ฌานวัจนะ (ผู้ร่วมในการตรวจคำแปลภาษาอังกฤษของ *ธรรมบุญชีวิต* ด้วย) ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษในชื่อว่า *The Nectar of Truth: A Selection of Buddhist Aphorisms* พิมพ์ครั้งแรกในเดือน พ.ค. ๒๕๕๖

หนังสือ ๒ เล่ม คือ *ธรรมบุญชีวิต* และ *อมฤตพจน* (ที่จริงเต็มชุดมี ๓ เล่ม อีกเล่มหนึ่ง เริ่มไว้ก่อน ๒ เล่มนี้ เมื่อ ๑๒ ก.พ. ๒๕๐๘ แต่ยังไม่ีเวลาทำต่อให้เสร็จ เรียกชื่อไว้พลางก่อนว่า *ปาพจนสาธก*) นี้ เป็นหนังสือหลักเช่นเดียวกับชุด ๓ เล่มแห่ง *พุทธธรรม* และ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์-พจนานุกรมพุทธศาสตร์*

หนังสือชุด ๓ เล่ม ๒ ชุดนี้ เป็นหลักเป็นแกนทางธรรม ให้แก่นักหนังสือเล่มอื่นๆ แต่ต่างกันที่ว่า

๓ เล่ม ชุดเล็ก คือ *ธรรมานุญชีวิต* และ *อมฤตพจน* และ *ปาพจนสาธก* ว่าด้วยหลักพื้นฐาน อันพึงใช้พึงปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และแนะนำสั่งสอนกันทุกๆ ไป

ส่วน ๓ เล่ม ชุดใหญ่ คือ *พุทธธรรม* และ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* และ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* เป็นแหล่งอรรถธรรมที่จะพึงเจาะจับหรือศึกษาค้นคว้าให้กว้างลึกยิ่งขึ้นไป

สิ้นปี ๒๕๕๘ นี้ ประเทศไทยที่เข้าร่วมประชาคมอาเซียน - ASEAN Community ก็จะใช้ภาษาอังกฤษเป็นสื่อกลาง ถ้าพระวัดญาณเวศก์ และญาติโยม มี *ธรรมานุญชีวิต - A Constitution for Living* อยู่ในคลังสมอง หรือใช้ได้คล่องมือ ก็จะอยู่จะจรไปในประเทศนี้ได้อย่างสง่างาม เพียงเอาศัพท์ทางรูปธรรมมาประกอบเล็กน้อย ก็จะต้อนรับและนำแขกหรือเที่ยวชมรู้จักเมืองไทยได้อย่างที่เขาจะมองเห็นคุณค่าและได้สาระ

ที่วัดวชิรธรรมปทีปนั้น ฝรั่งที่มาวัดบางคนอยากเรียนบาลี พระที่วัดก็ขอให้เอาตมาเปิดชั้นสอน เกิดมีงานเพิ่มขึ้นอีก ระหว่างที่สอนที่เรียนกันไป ก็เขียนไวยากรณ์บาลีเป็นภาษาอังกฤษคู่ไปด้วย เรียนไปถึงไหน ก็เขียนไปแค่นั้น จำได้ร่างๆ ว่า ต่อมาเมื่อมีศาสนกิจที่ต้องไปชดากบ่อ บ้างที่พักที่นั่นนานๆ ชั้นเรียนบาลีก็เลยปิด บทเรียนก็ไม่ทันจบ แต่มีอย่างหนึ่งที่ทำไว้จบ คือ ได้เรียบเรียงพุทธประวัติภาษาบาลี ฉบับย่อ ขนาด ๒๐-๓๐ หน้าไว้ โดยหวังให้เป็นประโยชน์แก่ผู้เริ่มเรียนภาษาบาลี (ตอนนี้ มีท่านผู้เห็นความสำคัญขอไปคิดทำงานขยายผลทำนองว่าจะจัดรูปจัดร่างให้เป็นบทเรียน)



วัดวชิรธรรมปทีป
VAJIRADHAMMAPADIP TEMPLE, INC.
141 West 179th Street Bronx, N.Y. 10453
Tel. (212) 872-2710

PALI COURSE

A course in Pali will be offered by Chaokun Phra Rajavaramuni at the Vajiradhammapadip Temple at 141 W. 179th Street in the Bronx, New York.

The major objective of the course is to enable the student to read and understand Buddhist scriptures written in Pali, which was the language spoken by the Buddha. The emphasis will be placed on reading comprehension, while the grammatical principles will be treated as they occur in the chosen text.

The Chaokun, a well-known Buddhist scholar and author in the East has taught Pali according to this method at the Mahachulalongkorn Buddhist University in Thailand & at Swarthmore College in Pennsylvania as a visiting scholar and resource person.

The interest in Buddhist thought is increasing throughout the world. However, the prevailing and differing opinions on Buddhist concepts expressed by various writers and commentators need correction, therefore, the study of the Pali language by sincere scholars has become a necessity. The true comprehension of the Tripitaka, which contains the Doctrine of the Buddha in its entirety, will be facilitated by the reading of the original scriptures.

PARTICULARS

<u>Registration</u>	by September 15, 1976
<u>Lecture</u>	Two continuous hours a week to be arranged by class
<u>Fee</u>	No tuition fees
<u>Alternate location of classes</u>	Classes can be held at a centralized convenient location in Manhattan, if scholars from various universities and colleges register for the course
<u>Knowledge & comprehension</u>	An earnest effort, put forth, will enable the student to become quite proficient in Pali reading and comprehension in a period of eight months.

Note: Letters have been sent to all universities & colleges in the greater metropolitan area.

ปลายปี ๒๕๑๕/1976 วัดวชิรธรรมปทีป NYC เปิดรับฝรั่งเรียนบาลี

โดยขอให้ათมาเป็นผู้สอน (ถ้าอยู่นาน งานจะยิ่งสุ่มตัว)

ที่วัดวชิรฯ นั้นแหละ ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและประเพณีไทย พระเจ้าตำวารสารชื่อว่า **ธรรมปทีป** เพื่อเผยแพร่ธรรม ให้ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีไทย บอกเล่าเรื่องราวและกิจการของวัด รวมทั้ง ร.ร. พุทธศาสนวันอาทิตย์ ตลอดจนข่าวของชุมชนไทย และท่านก็ขอให้อาตมาเขียนบทความให้แก่วารสารนั้นทุกฉบับตลอดระยะที่อยู่ที่นั่น (พ.ศ. ๒๕๑๙ - ๒๕๒๑)

ที่เมืองไทย บทความที่ลงใน **ธรรมปทีป** เหล่านั้น ได้มาเกิดเป็นหนังสือ **วันสำคัญของชาวพุทธไทย** (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๒๕ ในชื่อว่า **ประเพณี-พิธีพจน์** ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๑ ในชื่อว่า **ความรู้เกี่ยวกับวันสำคัญของไทย** และครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๕๔ ในชื่อปัจจุบัน)

เล่าแทรกนิดหนึ่งว่า เมื่อดูเรื่องราวที่เป็นไปนอกเหนือขอบเขตงานของตนเอง ทำให้มองได้ว่า ทางด้านการคณะสงฆ์ผู้ใหญ่ น่าจะประสงค์ให้อาตมาอยู่ปฏิบัติศาสนกิจในอเมริกาไปอีกนานๆ ดังที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นอุปชฌาย์โดยไม่รู้ตัว

เรื่องนี้ปรากฏขึ้นในงานผูกสีมาและเปิดวัดธัมมาราม เมืองชิคาโก ในวันที่ ๑๖ ก.ค. ๒๕๒๐ หลังจากทำพิธีผูกสีมาเสร็จ พระพรหมคุณาภรณ์ วัดสระเกศ (ต่อมาคือ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) ได้กล่าวท่ามกลางที่ประชุมว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ได้แต่งตั้งพระราชวรมุณี (คืออาตมา) เป็นอุปชฌาย์ และมอบใบตราตั้งมาในโอกาสนี้

แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ถึงกลางปี ๒๕๒๑ ทุกอย่างสุกงอมให้ลงข้อสรุปว่าได้เวลากลับเมืองไทย งานหนังสือค้างรออยู่มากมาย จังหวะก็เหมาะ INS (Immigration and Naturalization Service) ของรัฐบาลอเมริกัน แจ้งแล้วว่า visa แบบ J1 กฎหมายตราไว้ว่าต่อที่นั่นไม่ได้ แต่ต้องเดินทางกลับไปก่อน แล้วมาเข้าประเทศใหม่

๔ ปีแล้ว ลาออกได้

เรื่องสำคัญที่ลงตัวได้จึงหะอย่างยิ่งก็คือ การลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์

ทวนความว่า ได้ทำหนังสือขอลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ตั้งแต่ ๑ มี.ค. ๒๕๑๗ แต่หลวงพี่คั้งไม่ยอมให้ออกแน่ แล้วใกล้จะเดินทางมาสุวรรณภูมิเอง หลวงพี่คั้ง (ขณะเป็นพระศีลขันธโสภิต) ได้ถึงมรณภาพ ต่อมาก็มีเจ้าคณะตำบลองค์ใหม่ ตอนนี การลาออกก็เดินหน้าได้ แล้วก็สำเร็จในช่วงเวลานี้

นั่นก็คือ ณ วันที่ ๒๑ ก.พ. ๒๕๒๑ ที่วัดวชิรธรรมปทีป นิวยอร์คนั้น ก็ได้รับหนังสือแจ้ง (ลว.๑๐ ก.พ. ๒๑) จากพระครูวิจิตรสารโสภณ จต.ป้อมปราบฯ เขต ๒ องค์ใหม่

ในหนังสือ นั้น มีข้อความตอนสำคัญว่า

“...ตามที่ท่านเจ้าคุณขอลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ นั้น ผมได้นำหนังสือเสนอ...และเจ้าคณะจังหวัดนครหลวงก็ได้เซ็นอนุมัติการลาออกแล้ว ตั้งแต่วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๑”

นี่แหละ ตรงนี้ถึงละ ที่บอกข้างต้นว่า เป็นเจ้าอาวาส ๒ ปี ลาออกใช้เวลา ๔ ปี เป็นอันว่าใช้เวลาลาครบ ๔ ปี ได้ออกแล้ว

แต่ไม่แค่นั้น ขอเชื่อมโยงเรื่องราวให้เห็นอะไรชัดขึ้นอีกหน่อย ถ้ามองก่อนว่า ในเวลานั้น พระมหาเถระรูปใดเป็นเจ้าคณะนครหลวง

ตอบว่า ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๒๐ หลวงพ่อพระวิสุทธิวงศาจารย์ (เสงี่ยม จันทสิริ) วัดสุทัศนฯ ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ และท่านได้เป็นเจ้าคณะนครหลวง

ก่อนได้รับหนังสือจาก จต.ป้อมปราบฯ เขต ๒ องค์ใหม่ ที่แจ้งว่า เจ้าคณะนครหลวงได้เห็นอนุมัติการลาออกของอาตมาแล้ว ลว. ๑๐ ก.พ. ๒๕๒๑ นั้น ได้มีจดหมายจากหลวงพ่อบุญศรีวิสุทธิวงศาจารย์ ไปยังอาตมาที่วัดวชิรธรรมปทีปแล้ว ลว. ๒๙ ก.ย. ๒๕๒๐ ก่อนได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ ๒ เดือนเศษ

จดหมายของท่านไปถึงวัดวชิรธรรมปทีป ๑๑ ต.ค. ๒๕๒๐ และอาตมาได้กราบเรียนตอบในวันที่ ๒๓ พ.ย. ๒๕๒๐

จดหมายของท่านยาวเต็มหน้ากระดาษพับ ๔ (จม.ทั้งฉบับน่าจะถ่ายลงพิมพ์ในที่อันเหมาะสมต่อไป) ขอยกข้อความบางตอนมาดังนี้

“ผมได้ทราบมาว่า ท่านเจ้าคุณระหว่งนี้ได้เสด็จขึ้นภารกิจทางด้านการสอนหนังสือที่สหรัฐฯ แล้ว...

“ในส่วนตัวของท่านเจ้าคุณนั้น ผมอยากจะขอให้มาอยู่ที่วัดสุทัศน์ฯ โดยเต็มใจ เพราะว่า ปฏิปทาในด้านวิชาการอย่างเจ้าคุณนี้ ในประเทศไทยยังมองไม่เห็นใคร ผมปรารถนามานานแล้วที่อยากจะให้ทางวัดสุทัศน์ฯ และการคณะสงฆ์ ได้มีพระที่สนใจทางด้านวิชาการอย่างจริงจังมาเป็นหลัก...โดยที่เจ้าคุณเองก็เคยเป็นศิษย์สำนักเรียนที่นี้มาก่อน...ถ้าหมดภารกิจทางต่างประเทศแล้ว ก็ควรจะกลับมาช่วยกันทางบ้านเรามากกว่า...

“จะกลับมาได้เมื่อไร รับผิดชอบต่อผมทราบด้วย ผมจะให้ทางนี้เตรียมห้องกุฏิไว้ให้”

การที่นำจดหมายของหลวงพ่อบุญศรีวิสุทธิวงศาจารย์ วัดสุทัศน์ฯ มาลงในที่นี้ ขอได้โปรดอย่าถือว่าเป็นการนำข้อความบอกกล่าวส่วนตัวของท่านมาแสดงโดยไม่เคารพหรือตามอำเภอใจ แต่ตรงข้าม ในด้านส่วนตัว ก็เป็นการรำลึกพระคุณโดยถือสำคัญอันพึงรักษาไว้ในฐานะที่มีค่าอย่างสูงยิ่ง

ที่ยิ่งกว่านั้นก็คือ ในแง่ของการส่วนรวม จะเห็นชัดจากคำของท่านในลิขิตนี้ว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าพรหมมุนีแห่งวัดญาณเวศก์ ความเป็นไปและเอาใจใส่ในกิจการพระศาสนา ท่านเล็งกาลไกล มองถึงภววิสัยเพื่อกาลข้างหน้าอย่างไร เมื่อได้รู้เห็นเนื้อความนี้ ก็ จะเข้าใจถึงทั้งวิสัยทัศน์ และนิทัศน์แห่งเมตตาการุณย์ที่สำแดง ออกให้เรามองเห็นได้ จึงไม่ควรปิดงำไว้

คำของท่านตอนที่ว่า “...โดยที่เจ้าคุณเองก็เคยเป็นศิษย์สำนักเรียนที่นี้มาก่อน...” เป็นการเตือนระลึกแก่อาตมา และสำหรับ อาตมาก็รู้สึกได้ชัดถึงอดีตในความทรงจำของเจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าพรหมมุนี ที่ท่านยังมองเห็นภาวะที่อาตมาเป็นศิษย์เก่าของสำนักเรียนบาลี วัดสุทัศนฯ

ดังที่อาตมาเมื่อโตสักหน่อยแล้ว ได้ยินท่านพูดถึงตัวอาตมา เมื่อครั้งเป็นสามเณรคราวอายุ ๑๖ สอบได้ ป.๓ ทางสำนักเรียน จัดรางวัลให้ และให้พูดในที่ประชุมซึ่งมีเจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าพรหมมุนี เป็นประธาน และท่านยกเรื่องการที่อาตมาพูดครั้งนั้นขึ้นมาเล่าใน ภายหลัง แสดงว่าเหตุการณ์ดังกล่าวอยู่ในความทรงจำของท่าน เรื่อยมา จะว่าเป็นความผูกพันทางกุศลอย่างหนึ่ง ก็คงได้

สืบเนื่องจากจดหมายของเจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าพรหมมุนี ฉบับนี้ อาตมาก็ต้องเขียนตอบขอบพระคุณพร้อมทั้งกราบเรียนเหตุผล ของตน และเมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว ก็ไปกราบเรียนให้ชัดอีกครั้ง

หลังจากกลับมาถึงเมืองไทยได้ ๒ วันแล้ว ในวันที่ ๔ เม.ย. ๒๕๒๑ อาตมาก็ไปวัดสุทัศนฯ กราบขอบพระคุณเจ้าประคุณ สมเด็จพระเจ้าพรหมมุนี ที่เมตตาให้โอกาสไปอยู่วัดสุทัศนฯ แต่ขอโอกาสอยู่วัดพระ พิเรนทร์ไปก่อน รอให้ทุกอย่างเรียบร้อยราบรื่น และทุกคนสบายใจ

เจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าเล้า ท่านตั้งใจจะให้อาตมามาอยู่ในหอติสสเทวานุสรณ์ โดยให้ทำอะไรๆ ตามสบายใจ หนังสือก็ไม่ต้องสอน และที่อาตมากราบเรียนว่าจะขอรอเวลานั้น ท่านก็เห็นด้วยว่าเป็นความยืดหยุ่น เป็นขั้นตอน ไม่ให้กระทบกระเทือน

(หอติสสเทวานุสรณ์นั้น อาตมาก็นึกไม่ออกว่า อยู่ตรงไหน เป็นอย่างไร ตัวเองเคยเห็นหรือไม่)

ย้อนกลับไปทีวัดชิรธรรมปทีป นิวยอร์ก เมื่อทุกอย่างสงบลงและลงตัวดังว่าข้างต้นแล้ว ก็เตรียมเดินทางกลับประเทศไทย แต่ดังที่เล่าข้างต้นว่า อาตมาไปอเมริกาด้วยตัวเครื่องบินไป-กลับของบริษัท แอร์สยาม จำกัด/Air Siam โดยขึ้นลงเครื่องบินที่สนามบินในเมืองนิวยอร์ก

ที่นี้ ในช่วงสิ้นปี ๒๕๑๙ บริษัท แอร์สยาม จำกัด ล้ม เมื่ออาตมาจะกลับเมืองไทยในปี ๒๕๒๑ นี้ จึงไม่มีตัว ดังนั้น แทนที่จะขึ้นเครื่องบินกลับเมืองไทยจากนิวยอร์ก ก็กลายเป็นว่าต้องได้รับอนุมัติให้ไปปรับตัวใหม่จาก บริษัท การบินไทย จำกัด ที่กรุงลอนดอน แล้วจึงกลับเมืองไทยโดยเครื่องบินของ Thai International

ยิ่งกว่านั้น ตามแผนตั้งแต่เดิม ใน خاکกลับเมืองไทยนี้ คุณบุญเลิศไม่เดินทางกลับด้วย เพราะยังยุ่งกับการเล่าเรียนต่อตามที่ตั้งจุดหมายไว้

ตามที่กะไว้เดิมนั้น เมื่อขึ้นเครื่องบินที่นิวยอร์ก ญาติโยมและคุณบุญเลิศพาอาตมาไปส่งขึ้นเครื่องแล้ว ก็จบที่เดียว องค์เดียวไปได้ถึงเมืองไทย ลงครึ่งเดียวที่ปลายทางเลย

แต่ที่นี้ พอ Air Siam ล้ม ต้องเปลี่ยนเส้นทางบิน กลายเป็นว่าต้องเดินทางหลายทอดหลายต่อ ก็ยุ่งยากหน่อย และแม้จะได้พระที่วัดพุทธปทีป กรุงลอนดอน เอื้อเพื่อช่วยเหลือ ก็ยังเหมือนถูกบังคับให้ต้องผจญภัยบางอย่างในระหว่างทาง

(เรื่องราวที่วัดวชิรธรรมปทีป นิวยอร์ก จนกระทั่งเดินทางกลับเมืองไทยนี้ ได้เขียนเล่าไว้แล้วในหนังสือ *ในความทรงจำ ที่งดงามสดใส (วัดวชิรธรรมปทีป ในฉากชีวิตของพระรูปหนึ่ง)* ซึ่งพิมพ์เป็นธรรมบรณการ ในงานผูกสีมา วัดวชิรธรรมปทีป เมืองนิวยอร์ก ในวันเสาร์-อาทิตย์ ที่ ๒๖-๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๓ ในที่นี้จึงเล่าเพียงคร่าวๆ)

รวบรัดว่า ที่นิวยอร์ก ในวันที่ ๒๖ มี.ค. ๒๕๒๑ ญาติโยมพร้อมพระไปส่งขึ้นเครื่องบินของ Pan Am (Pan American World Airways เริ่มกิจการในปี 1927/๒๔๗๐ เลิกล้มกิจการในปี 1991/๒๕๓๔) ที่สนามบิน JFK ไปลงที่ลอนดอน

ที่ลอนดอนนั้น อาศัยพักที่วัดพุทธปทีป โดยพระมหาสมบุญ สิทธิญาโณ พระธรรมทูตที่วัดนั้น ช่วยพาไปติดต่อรับตัวใหม่ของการบินไทย กว่าจะเสร็จ และได้อาศัยตัวใหม่นั้น ออกเดินทางจากลอนดอน ก็ในวันที่ ๑ เม.ย. ๒๕๒๑

จากลอนดอน ก็เดินทางกลับเมืองไทย มาถึงดอนเมืองรุ่งเช้าวันที่ ๒ เม.ย. ๒๕๒๑ โดยมีพี่ชาย คือ น.พ.เกษม อารยางกูร รอรับ และนำมาส่งจนถึงวัดพระพิเรนทร์ อันเป็นต้นทางเดิม

เรื่องยาว แต่มองไม่ยาว

เล่าเรื่องมาแสนจะยืดยาว บางทีก็ยืดยาด หลายคนคงอยากถามว่า ปานนี้ยังไม่เจอหลวงลุงชายสักที หลายตอนแล้ว ไม่เห็นเอ่ยถึงพระครูปลัดอินศร และพระครูสังฆรักษ์ชาย สักหน่อยเลย

ก็บอกแล้วว่า เมื่อมองย้อนหลัง ในอดีตที่ยาวไกลนั้น พระครูปลัดฯ และหลวงลุงนี้ เป็นพระรุ่นใหม่ภายหลัง ห่างมามาก พูดไว้แต่ต้นแล้วว่า จุดเริ่มของทั้งสองท่านนั้น อยู่ที่จุดร่วมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ มาถึงตรงนี้ ๒๕๒๑ เพิ่งได้ ๙ ปี

แล้วก็โดยเฉพาะว่า เมื่อนับโดยการอุปสมบท คือบวชพระ พระครูปลัดฯ บวชใน พ.ศ. ๒๕๑๗ เพิ่งบวชได้ ๔ พรรษา ส่วนหลวงลุงชายนี้เพิ่งบวชใน พ.ศ. ๒๕๒๑ ก็คือเพิ่งบวชในปีที่อาตมา กลับจากอเมริกาคราวนี้เอง เป็นอันว่ายังไม่ได้เข้าทางกันเลย

ก็เลยจะบอกให้มองได้คร่าวๆ ว่า พระ ๓ องค์ที่เริ่มต้นวัดญาณเวศกวันนี้ จะมาเจอกันจริงแล้วร่วมทางไปด้วยกัน

หนึ่ง เมื่ออาตมาลาออก วางงานแล้วหิมาจุฬาฯ

สอง เมื่ออาตมาลาออก จบไปแล้วจากวัดพระพิเรนทร์

สาม เมื่ออาตมาเสร็จงานหนังสือหลัก จบยุคอยู่ผู้เดียวกับตัวหนังสือ (กลับเริ่มใหม่อีกราวปี ๒๕๕๐)

สี่ เมื่ออาตมาปิดรายการ เลิกไปสอนไปบรรยายในต่างประเทศแล้ว

หลังจาก ๔ ข้อนี้จบไปแล้ว พระ ๓ องค์ ก็จะมาบรรจบร่วมทางไปด้วยกัน เข้าสู่ยุคฟื้นฟูร่างกาย ไปพักผ่อนจรรจา

ตั้งหัวข้อไว้ให้เป็นจุดสังเกตอย่างนี้แล้ว เดียวก็จะเห็นเองว่าเป็นไปเช่นนี้ชัดเจนอย่างไร

ว่าที่จริง มาถึงตรงนี้ ถึงแม้ยังไม่เจอหลวงลุงนาย แต่เริ่มมีเค้าว่าจะเจอพระครูปลัดฯ บ้างแล้ว

ได้บอกแล้วว่า ตอนเป็นเจ้าอาวาสนั้น อาตมาจัดให้พระมีหน้าที่การงานกันแทบทุกองค์ ที่นี้ เมื่อพระครูปลัดฯ อุปสมบท คือบวชพระ เปลี่ยนจาก ส.ณ.อินศร เป็นพระมหาอินศร ในปี ๒๕๑๗ (๒๖ มิ.ย.) นั้น ก็คือเริ่มเข้าสู่ระบบนี้

ดังนั้น จึงปรากฏว่า ในปี ๒๕๑๘ พระมหาอินศร ซึ่งเมื่อเป็นสามเณร ได้เป็นหัวหน้าสามเณร คืออยู่กับงานในโรงเรียนพระปริยัติธรรมอยู่แล้ว ตอนนั้นก็ได้รับหน้าที่เป็น “ผู้ดูแลรักษาโรงเรียนและครัวพระปริยัติธรรม” ร่วมกับ พระมหาสัมฤทธิ์ เขมจารี และพระมหาแถม กิตติภทฺโท รวมเป็น ๓ รูป

แล้วก็ได้อยู่ในรายนามผู้แสดงธรรมประจำวันธรรมสวนะ พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นรูปที่ ๔ ใน ๕ รูป

แล้วก็อยู่ในรายนามพระเปรียญผู้สวดพระปาฏิโมกข์ พ.ศ. ๒๕๑๗ รูปที่ ๑๑ ใน ๑๑ รูป และ พ.ศ. ๒๕๑๘ รูปที่ ๘ ใน ๑๐ รูป

แล้วที่ใกล้เข้ามาอีก ก็คือ ดังที่เคยบอกแล้วว่า พออาตมาเป็นเจ้าอาวาส เมื่อได้รับมอบบัญชีจากผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสมาแล้ว ในปี ๒๕๑๖ ก็ได้ตั้งพระ ๓ รูปให้คุมการเงินของวัด รักษาบัญชีเงินทั่วไป คือ พระมหาอุทัย อุทโย พระมหาสักรินทร์ ส่วโร และพระมานพ สิทธิโก

ต่อมา พระมานพ สิทธิโก ได้อาพาธ และถึงมรณภาพ ในวันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๑๘

เวลานั้น ส.ณ.อินศร ได้อุปสมบทในปี ๒๕๑๗ แล้ว จึงได้ให้พระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ ช่วยงานรักษาบัญชีด้วย (แทนพระมานพ) และได้ร่วมประชุมตรวจสอบบัญชี ตั้งแต่ ๒๔ ก.ย. ๒๕๑๘

(เมื่อเจ้าอาวาสคืออาตมา ลาไปสวธมมอร์ หลวงพี่ใหม่ได้เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส พระมหาอินศรก็ช่วยพระมหาอุทัย และพระมหาสักรินทร์ ในการรักษาบัญชีให้แก่หลวงพี่ใหม่ แต่ทั้งนี้ท่านผู้รักษาการฯ อาจจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร ก็เป็นเรื่องของท่าน)

เมื่ออาตมาไป Swarthmore จะไม่อยู่ที่วัดยาวนาน ก็บอกให้ศิษย์วัดรุ่นโต เป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัย ที่ตั้งใจเล่าเรียน ให้ดูแลกุฏิ โดยใช้กุฏิเป็นที่อ่านหนังสือค้นคว้าตำราไปด้วย

ตอนนั้น คือในปี ๒๕๑๙ พระมหาอินศร เพิ่งบวชพระได้ ๒ พรรษา อยู่ในช่วงที่มุ่งหน้าไปในการเล่าเรียน มีพระรุ่นพี่ช่วยดูแลรับผิดชอบงานวัดอยู่ก่อนแล้ว ที่นำหน้าคือ พระมหาอุทัย อุทโย และที่รองลงมาคือ พระมหาสักรินทร์ สัวโร ดังว่าแล้ว

พระมหาสักรินทร์นั้น อยู่ในระดับเป็นผู้บริหารงานวัด ได้ใกล้ชิดมาในการงาน แคมอยู่กุฏิหลังถัดไปข้างหน้าใกล้ที่สุด จึงเป็นผู้ดูแลทั่วไป (เมื่ออาตมากลับมาในเดือน เม.ย. ๒๕๒๑ ก็ทันก่อนเธอจะเดินทางไปศึกษาในอินเดีย ณ ๑ ส.ค. ๒๕๒๑) ส่วนพระมหาอินศรเคยเป็นหัวหน้าสามเณร อยู่ในปกครองของอาจารย์ใหญ่ จึงให้พระมหาอินศรรับเรื่องเกี่ยวกับ รก.เจ้าอาวาส ไปช่วยงานหลวงพี่ใหม่

เล่าแทรกเรื่องขำๆ ไร้นิดหน่อย เมื่ออาตมาเป็นนาค หลวงบวชในปี ๒๕๐๔ นั้น มีของพระราชทานที่ใหญ่หน่อยก็คือเครื่องถ้วยชามสำหรับควา ๑ หวาน ๑ เห็นว่าสมควรรักษา ก็เก็บใส่ตู้ไว้ แต่เมื่อกลับจากอเมริกามาคราวนี้ ที่นั่นว่าง ไม่มีของแล้ว ได้ความว่า พระมหาสักรินทร์นั่นเองได้ยกให้ใครที่หนีไปแล้ว

การที่ท่านยกให้เขาไปนั้น ก็ได้ทราบคำอธิบายจากใครจำไม่ได้ว่า ท่านนึกตามที่เคยเห็น (และท่านเองก็คงเคยจัดของแจกด้วย) ว่า เมื่ออาตมาได้รับถวายอะไรมา เป็นของดี ๆ พอถึงโอกาสเหมาะ ก็จัดแจกกันไป เช่น ถึงวันเหมาะ ก็ถวายแก่พระที่สวดปาฏิโมกข์ ถึงโอกาสดีก็ให้สามเณรจับสลากกันไป เมื่อท่านเห็นเครื่องถ้วยชาม ๒ ชุดนี้ ก็ว่าเป็นของดี ๆ ท่านก็เลยเอาแจก หรือยกให้เขาไป

ที่เล่านี้ มิใช่จะติเตียนผู้ที่แจก แต่มองได้ในแง่ที่สบายใจว่า ท่านมีเจตนาเป็นบุญ คือเป็นทานเจตนา จึงเป็นเรื่องที่ดี ซึ่งพ่วงความขำมาด้วย เล่าไว้พอให้รู้ความเป็นมาเป็นไป

หันมาดูคณะพระ ๓ รูปอีกหน่อย ว่าถึงพระครูปลัดฯ เมื่อก็บอกว่าท่านเพิ่งบวชเป็นพระใหม่ๆ มีชีวิตที่กำลังมุ่งหน้าก้าวไปในการศึกษา ก็มาลำดับดูแนวทางชีวิตแห่งการศึกษานั้น ให้เห็นภาพสักหน่อย ซึ่งก็มองเห็นได้ง่าย ไม่ซับซ้อนอะไร คือ

เรียนมหาวิทยาลัย: พ.ศ. ๒๕๑๗ อุปสมบท เป็นพระมหาอินศร จินตปาญโญ พอดีได้ ป.ธ. ๔ แล้ว จึงเข้าเรียนในมหาวิทยาลัย จนจบปริญญาตรี เป็น พธ.บ. ใน พ.ศ. ๒๕๒๔

ศึกษาต่อในอินเดีย: พ.ศ. ๒๕๒๕ (๑๓ ก.ค.) พระมหาอินศร เดินทางไปศึกษาที่ Delhi Univ. จบ M.A. in Buddhist Studies ในปี ๒๕๒๗ แล้วจบ M.Phil. in Buddhist Studies ที่นั่น ใน พ.ศ. ๒๕๒๘

มองเท่านี้ ก็เห็นชัดง่ายๆ ว่า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ จนถึง ๒๕๒๘ (มีเว้นเพียงช่วงต่อสั้นๆ ระหว่างปี ๒๔ - ๒๕) พระครูปลัดฯ เรียนอยู่ในสถาบันการศึกษา ทั้งในไทย และในต่างประเทศ โดยตลอด ไม่มีโอกาสที่จะมาใกล้ชิด หลังเวลาเกือบ ๑๒ ปีนั้น จึงมาร่วมทางได้ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ เมื่ออาตมาจบรายการ ๔ ข้อที่ว่าข้างต้นไปแล้ว จึงเป็นอันได้จังหวะเหมาะพอดี

ส่วนหลวงลุงฉาย ได้บอกแล้วว่าท่านบวชในปีที่อาตมา
กลับมาจาก Swarthmore คือ พ.ศ. ๒๕๒๑ และหลังจากนี้ ท่านก็
จะค่อยๆ ปรากฏตัว

ย้ำอีกทีว่า ใน พ.ศ. ๒๕๒๑ นั้น หลวงลุงฉายมีนามเป็น
ทางการว่า พระฉาย ปญฺญาปทีโป จนถึงปี ๒๕๓๖ จึงเป็นพระ
ครูสังฆรักษ์ (ฉาย ปญฺญาปทีโป)

พอบวชแล้ว หลวงลุงฉายก็เรียนนักธรรมตรี เนื่องจากมี
ความจำแม่นยำมาก และชอบเรียน ท่านท่องแบบได้หมดทุก
ตัวอักษร หนังสือ *นวโกวาท* ตั้งแต่หน้าแรกถึงหน้าสุดท้าย ตั้งแต่
คำแรกถึงคำสุดท้าย ท่านจำได้หมดสิ้น ว่าปากเปล่าได้ทั้งเล่ม (จน
อายุ ๙๐ ก็ยังว่าได้สบาย) แล้วก็สอบผ่านได้นักธรรมตรีไปในปีนั้น

ปีต่อมา น.ธ. โท ท่านก็ท่อง *ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒* ได้หมด
ทุกตัวอักษร อีกเหมือนกัน แล้วก็สอบได้ น.ธ. โท ไปในปีเดียวนั้น

ปีถัดมา ในชั้น น.ธ. เอก ท่านก็ท่องแบบเล่ม *ธรรมวิจารณ์*
ได้หมดทุกตัวอักษร ตั้งแต่หน้าแรกถึงหน้าสุดท้าย อีกนั่นแหละ
แล้วก็สอบผ่านได้ น.ธ. เอก ไปในการสอบที่เดียวนั้น

เป็นอันว่าจบนักธรรมหมดแล้ว ปีใหม่มา จะสอบอะไร ท่าน
ก็เลยขอสอบ น.ธ. เอก อีกที ลองดูว่าที่สอบได้แล้วนั้นจะแน่นไหม

หลวงลุงฉายสอบ น.ธ. เอก ครั้งที่ ๒ แล้ว พอประกาศผล
ออกมา ก็ปรากฏว่าสอบได้ แสดงว่าน่าจะมีภูมิจริง

ปีต่อมาอีก หลวงลุงฉายขอสมัครสอบ น.ธ. เอก เป็นครั้งที่
๓ จะได้วัดภูมิกันให้ชัดเจนเด็ดขาด

แต่คราวนี้ ผู้ถือบัญชีรับสมัครที่จะส่งพระในสำนักไปสอบ
เวลานั้น เท้าที่จำได้ คือ พระครูสังฆรักษ์ประสม กิตฺติภาโณ ไม่
ยอม คงจะบอกทำนองว่า เอาละ เท้านี้พอแล้ว เลิกสอบเสียที การ
สอบนักธรรมของหลวงลุงนายจึงจบแค่นั้น

เล่ามาถึงนี้ ก็พอจะรู้จักหลวงลุงนายบ้างแล้ว

ตัวอยู่วัดพระพิเรนทร์ งานออกไปกวาดหนังสือธรรม

ตัวคนเดียวทำหนังสือ หลายมือมาช่วยไม่ให้ขาดอาหาร

ขอแสดงความเข้าใจว่า เรื่องทั้งหมดนี้มีใช้เขียนเพื่อให้ผู้อ่านได้สนุกสนาน เพลิดเพลิน หรือแม้แต่ให้น่าสนใจ แต่เขียนเพื่อประมวลเรื่องราวเก็บข้อมูล รักษาหลักฐานของงานส่วนรวมไว้ ไม่ให้สูญหาย ป้องกันการรู้การเล่าที่เลอะ เลือน สับสนปนเป หรือคลุมเครือ โดยเฉพาะเรื่องราวที่มาเป็นวัตถุล้ำค่า

ความมุ่งหมายที่แท้ อยู่ที่รวบรวมรักษาประวัติของการ งานดังที่ว่า ผู้ที่สนใจใฝ่รู้หรือต้องการทราบเรื่อง ก็จะได้ประโยชน์ แต่สำหรับผู้อ่านทั่วไป หลายแห่งอาจน่าเบื่อหรือซ้ำซาก ก็ข้ามไปเสีย ปลดปล่อยให้เป็นเพียงข้อมูลหลักฐานที่จะรักษาตัวมันเองอยู่อย่างนั้น

ที่เล่ามา อาจชวนให้สับสนบ้าง บางทีเหมือนย้อนไปย้อนมา เรื่อง ก่อน เล่าทีหลัง เรื่องทีหลัง เล่าก่อน นั่นก็เพราะบางที่ต้องทบทวนให้ชัด

เรื่องที่เล่ามาในตอนนี้อยู่เกี่ยวกับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัด พระพิเรนทร์ และโยงกับงานทำพจนานุกรม ซึ่งในแง่กาลเวลา ไป อยู่ในช่วงของการเดินทางไปและกลับมาจากอเมริกา

ช่วงแรก พ.ศ. ๒๕๑๔ - ๒๕๑๕ ฝึกงานพจนานุกรมขึ้นมาทำ แล้วล้มเพราะต้องไปอเมริกา (คราวไป University Museum) เมื่อ กลับมาแล้ว ก่อนได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ในวันที่ ๑๖ พ.ย. ๒๕๑๕ ได้เริ่มทำพจนานุกรมอีกให้ง่ายเอาแค่ หมวดธรรม เป็นพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม จนถึงปี ๒๕๑๕ ต้นฉบับจึงเสร็จในวันขึ้นปีใหม่ ๑ ม.ค. ๒๕๑๖

ช่วงที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๑๙ – ๒๕๒๑ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ใช้เวลาพิมพ์มา ๓ ปี เสร็จตอนขึ้นปีใหม่ ม.ค. ๒๕๑๙ ทันพอดีไปอเมริกา (คราวไป Swarthmore College) และขณะอยู่ที่อเมริกานั้น ได้รับอนุมัติให้ลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ได้ในวันที่ ๔ ก.พ. ๒๕๒๑ แล้วกลับจากอเมริกามาเมืองไทย ถึงวัดพระพิเรนทร์ ๒ เม.ย. ๒๕๒๑

กลางปี ๒๕๒๑ ที่กลับจากอเมริกานี้เป็นจุดกำหนดเวลาที่สำคัญ เรียกได้ว่าเป็นจุดตัดตอน จบภาระในตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์แล้ว

ส่วนด้านมหาจุฬาฯ แม้จะไม่ได้รับอนุมัติให้ลาออก แต่เลิกไปอยู่ทำงานที่นั่น แม้จะยังมีภาระติดพันกับงานภายนอกบ้าง ก็มักเป็นเรื่องการประชุมในบางช่วงบางคราว ที่จะให้รัฐผ่าน พ.ร.บ. มหาจุฬาฯ และ พ.ร.บ. มหามกุฏฯ พอจะถือว่าจบภาระงานที่มหาจุฬาฯ ด้วย

เมื่อปิดงาน ๒ ด้านนั้นแล้ว ที่นี้ก็คิดว่าจะหันมาทำงานหลักในความตั้งใจเดิมของตัวเองให้เต็มที่

งานนั้นก็ือการทำ พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ ซึ่งเริ่มไว้นานนักแล้ว (เขียนคำแรก ๒๙ ก.ย. ๒๕๐๖ ไม่นับเวลาเตรียมหัวข้อศัพท์หรือศัพท์ตั้งก่อนนั้น) แต่เมื่อเข้าทำงานมหาจุฬาฯ เต็มตัวแล้ว ทำไปได้แค่จบอักษร “บ” นับได้ ๑๖๑ หน้ากระดาษฟูลสแก๊ป ก็ต้องหยุดตั้งแต่วันที่ ๑๒ พ.ย. ๒๕๐๗ ดังเคยเล่าข้างต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาดูก็เห็นได้ว่า งานใหญ่นี้ต้องใช้เวลายาวนานอย่างยิ่ง ไม่รู้ว่าในกาลข้างหน้าจะเกิดอะไรติดขัดขึ้นมาอีก จึงตกลงใจลดงานลงมา เป็นแค่ **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา** ภาษาไทย ในเชิงสารานุกรม มีภาษาอังกฤษเพียงคำแปลศัพท์ตั้ง หรือสรุปความย่อไว้ในวงเล็บท้ายคำนั้นๆ

เพื่อระดมกำลังทำอย่างเดียวกันที่ได้ตั้งกำหนดไว้ว่าจะดรับนิมนต์ไม่ว่าที่ไหนทั้งหมด แม้แต่ในวัด

ทำไมจะต้องตั้งกำหนดอีก ในเมื่อที่ผ่านมาก็อยู่กับงานที่มหาจุฬายฯ แทบไม่ได้ไปในงานพิธีที่ไหนอยู่แล้ว ก็ขออธิบายหน่อยว่า เรื่องเก่าที่เป็นมาแต่เดิม เหมือนว่าเป็นไปเองอย่างนั้น คือมาอยู่ที่วัดนั้นตั้งแต่ยังเป็นเณรเล็ก ก็ได้แต่เรียน ใครๆ ก็เห็นก็รู้กันทั้งนั้น พอบวชพระ ก็เป็นเรื่องต่อเนื่อง เขาก็มีความรู้สึกหรือมีความโน้มเอียงที่จะไม่นิมนต์อยู่แล้ว พอมีเรื่องให้ลองนิมนต์สักทีแล้วขัดข้องก็จำติดไปเลยว่าเป็นอย่างนั้น ไม่ต้องนิมนต์อีกต่อไปแล้ว ยิ่งไปทำงานที่มหาจุฬายฯ ตัวไม่อยู่วัดอีกด้วย ท่านผู้ทำหน้าที่นิมนต์ก็มองผ่าน ถือว่าตัดออกไปเลย ดังนั้นท่านก็จะบอกนิมนต์เฉพาะเมื่อเป็นรายการของโยมที่รู้จักกันจริงจัง เจาะจงมาจริงๆ

แต่คราวนี้ต่างจากที่เป็นมาก่อน คือต่อจากนี้จะอยู่ที่วัด แทบไม่ไปไหน และที่วัดก็เป็นธรรมดาว่าจะมีพระผู้ทำหน้าที่นิมนต์ที่เรียกว่าภตุเทศก์ ซึ่งจัดรายการนิมนต์พระในวัดไปตามลำดับ เมื่อท่านรู้ว่าอาตมาอยู่วัดเป็นประจำ ท่านก็ถือเป็นหน้าที่ของท่านที่จะต้องมานิมนต์ เราจึงต้องบอกไปให้ชัดเป็นการตั้งข้อกำหนดไปเลยว่า ขอไม่รับกนิมนต์ใดๆ เว้นแต่รายการจำเพาะเจาะจงมา

ทำไมถึงกับต้องตั้งกำหนดตัดรายการนิมนต์อย่างนั้น ก็บอกเล่าพอเป็นความรู้ อย่างที่เล่าข้างต้น วัดพระพิเรนทร์มีเมรุเผาศพสำหรับคนทุกชั้น เวลานั้นคนนิยมมาจัดงานศพกันนัก และเป็นธรรมดาในทุกงานทุกพิธีก็ต้องมีพระ งานเดียวกันก็มีทั้งเทศน์ ทั้งสวด ต่างๆ ทั้งบังสุกุล วันเดียวกันก็มีหลายงาน พระองค์หนึ่งๆ อาจลงไปแล้วลงไปอีก ถ้าพระในวัดไม่พอ ก็ต้องนิมนต์พระต่างวัดมาด้วย

ยังเป็นพระที่มีความสำคัญในวัด เช่นเป็นเจ้าอาวาส เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส ก็เป็นธรรมดาที่เจ้าภาพมักจะมุ่งนิมนต์โดยเฉพาะในพิธีส่วนสำคัญ เช่น แสดงพระธรรมเทศนา และพิจารณาผ้าไตรจีวรที่ขอบเรียกกันให้รู้สึกเป็นสำคัญว่ามหาบังสุกุล

ยิ่งกว่านั้น เรื่องไม่จบแค่นี้ในวัด ยังมีผูกพันต่อไปอีก หลังงานปลงศพผ่านไปแล้ว ครอบครัวก็มักจัดงานทำบุญอุทิศกุศลประจำปี เป็นต้น คราวนี้ ก็นิมนต์พระไปทำบุญที่บ้าน เฉพาะอย่างยิ่งในวันเสาร์ วันอาทิตย์ บางทีหลายบ้านก็มีงานตรงวันเดียวกัน เข้าบ้าง เพลบ้าง งานทั้งในวัด นอกวัด บางทีพระรูปหนึ่งไปสวดมนต์ฉันเช้าใกล้ กลับมาสายใกล้ ๑๐ น. บ้านที่นิมนต์ฉันเพลมารอรับแล้ว แทบไม่ได้แวะขึ้นกุฏิเลย ก็ต้องไปต่อ กว่าจะกลับมาวัดก็บ่าย

ที่พูดมานี้ก็เห็นได้ชัดว่า ถ้าไปงานพิธีมีกิจนิมนต์อย่างนั้น งานหนังสือ *พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา* เจริญสารานุกรม ไม่มีทางสำเร็จแน่ แม้แต่ไม่ทำอะไรอื่นเลย ทำงานนี้อย่างเดียวทั้งวันทั้งคืน ก็ยังมองเห็นความสำเร็จอยู่แสนห่างไกล จึงแน่นอนว่า ถ้าจะทำงานนี้จริงจัง ก็ต้องตัดกิจนิมนต์ให้เด็ดขาดไป ซึ่งก็คือชีวิตตามปกติของอาตมาที่ได้เป็นมาอยู่แล้วนั่นเอง

ตรงนี้อะไรก็ควรรู้เข้าใจนิดหนึ่งว่า เมื่อเราอยู่ในวัดที่มีวิธีของศาสนิกและศาสนพิธีอย่างนั้น ในแง่หนึ่ง พระที่รับกิจนิมนต์ไปตามปกติของวัด ต้องหมดเวลาไปมากกับงานพิธีนั้น ก็เท่ากับเป็นผู้ที่ช่วยให้พระในแนวทางอย่างอาตมานี้มีโอกาสได้ทำงานอย่างที่เราประสงค์ มิฉะนั้น เราก็จะไม่มีโอกาสทำงานเต็มที่อย่างที่ตั้งใจไว้ เพราะเป็นธรรมดาของญาติโยมที่เขาก็จำเป็นต้องมีพระไปในงานของตน เราก็จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ นี่จึงเท่ากับว่าพระที่รับกิจนิมนต์ตามปกติ ช่วยมารับภาระนี้ตัดตอนออกไปเสีย

อีกด้านหนึ่ง มองในแง่ความน่าห่วงใย พระที่อยู่ในวิธีของงานพิธีมีกิจนิมนต์อย่างนั้น ถ้าถี่แน่นเกินไป ก็จะเสียโอกาสแห่งความเจริญงอกงามในพระธรรมวินัยด้วยการศึกษา เป็นต้น ยิ่งถ้าเกิดไปติดเพลนหรือถึงกับมุงหาแต่ลาภ ก็จะถึงขั้นเสื่อมถอยจากพระธรรมวินัย

ทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องที่เราช่วยกันจัดปรับให้ถูกต้องให้พอดี โดยใช้ปัญญาที่รู้จริง ทั้งรู้หลัก ทั้งเข้าใจสภาพปัญหา ด้วยเจตนาที่ดี บริสุทธิ์ ตรง และมีเมตตา

เขาเป็นว่า ถึงตอนนี้ อยู่ที่ถูกในวัดพระพิเรนทร์ทีเดียว เพื่อกิจอย่างเดียว คือทำงานหนังสือเชิงสารานุกรมพระพุทธศาสนา

เมื่อจะเปลี่ยนมาอยู่ตัวคนเดียวทำงานหนังสืออย่างเดียวดังว่านี้ ชีวิตความเป็นอยู่ส่วนตัวก็เปลี่ยนไปด้วย จึงเล่าประกอบไว้

ก่อนนี้ ตอนอยู่ที่มหาจุฬาฯ งานตัวคนเดียวทำหนังสือ แทรกกลมกลืนไปกับงานร่วมกันทำกิจการของสถาบัน อย่างน้อยวงในที่สุดท้ายก็มีอาจารย์สมบุญ (หัวหน้ากองกลาง) กับโยมเลิศ (ภารโรง) ที่จะเชื่อมโยงความเป็นอยู่ส่วนตัว กับบุคคลและเรื่องราวภายนอก

พอเปลี่ยนมาทำงานหนังสืออยู่ตัวคนเดียวล้วนๆ ไม่ลงไป
แม้แต่ร่วมกิจนิมนต์ในวัด ก็ถึงขั้นไม่ต้องมีการสื่อสารอะไรกับใคร
เลย แล้วอย่างนี้ จะมีชีวิตเป็นอยู่แม้แต่ได้ฉันอาหารอย่างไร

ขอทวนความเดิมด้วยว่า หลังจากอาพาธเป็นวัณโรค ไอเป็น
เลือดครั้งใหญ่ในปี ๒๕๐๒ แล้ว อาตมาได้หยุดออกไปเดินรับ
พิณทบาท และมีชีวิตอยู่ในโรงพยาบาลเป็นระยะๆ

ตรงนี้เป็นจุดเริ่มที่พระและคนในวัดจะเข้ามาเกี่ยวข้อง
โดยเกื้อกูลในเรื่องความเป็นอยู่ส่วนตัว นี่ก็รวมทั้งพระครูปลัดฯ
และหลวงลุงนายด้วย ที่จะเริ่มปรากฏตัวชัดขึ้น

มาดูความเปลี่ยนแปลงด้านบุคคลในวัด เริ่มจากผู้ใกล้ชิด
ที่สุด ระหว่างไปพักในอเมริกาคราวนี้ คุณสุชัย ลูกชายของโยมอา
ที่มาเรียนมัธยมศึกษาอยู่นานแล้ว เหมือนกับเฝ้าดูแลกุฏิไว้ ได้จบ
การศึกษา และเริ่มทำงาน (รับปริญญาเศรษฐศาสตรบัณฑิต ๒๐ ต.ค. ๒๑)

เมื่ออาตมากลับจากอเมริกาในปี ๒๕๒๑ แล้วไม่นาน โยม
อา ซึ่งเป็นคุณแม่ของคุณสุชัยก็ป่วย เข้ารักษาตัวในโรงพยาบาล
แล้วได้ถึงแก่กรรมในวันที่ ๒ ก.ค. ๒๕๒๑ และหลังงานบำเพ็ญ
กุศลอุทิศแก่ท่านผู้วายชนม์เสร็จสิ้นผ่านไปไม่นาน คุณสุชัยก็ได้ลา
ไปอยู่บ้านที่ซื้ออยู่กับพี่น้อง ในวันที่ ๑๐ ก.ย. ๒๕๒๑

ตลอดเวลาช่วงแรกหลังกลับมาจากอเมริกาใหม่ๆ ที่คุณสุชัย
ติดเรื่องผูกพันมีกิจด้านอื่นนี้ นอกจากโยมพ่อโยมแม่ของอาตมายัง
มาถวายอาหารเป็นระยะๆ แล้ว ก็มีคณนัคนั้นมาช่วยจัดนำภัต
ถวาย ตลอดจนบางทีก็ไปอาศัยโยมเลิศ บุคคลเก่าแก่ที่มหาจุฬาฯ

ในบรรดาบุคคลมีน้ำใจเหล่านั้น ผู้ที่เข้ามาอยู่ดูแลใกล้ชิด
คือคุณสมาน คงประพันธ์ ซึ่งทั้งมีน้ำใจ และมีความตั้งใจดี ได้
ช่วยเหลือเกื้อกูลมาก

คุณสมานเป็นชาวเชียงราย ก็เป็นคนถิ่นใกล้กับพระมหาอินทร์ และมาทางพระมหาอินทร์นั่นเอง หลังจากคุณสุขชัยไปอยู่บ้านแล้ว คุณสมานได้มาอยู่ประจำที่กุฏิอาตมายาวนาน

อีกคนหนึ่งควรกล่าวไว้ คือ ช่างเตี้ย ซึ่งก็มีน้ำใจ ได้อาศัยบอย ช่างเตี้ยเป็นช่างก่อสร้างฝีมือดี แต่ชราแล้ว นอกจากช่วยทำงานให้วัดแล้ว ก็ขอว่าในยามแก่เฒ่านี้ จะอาศัยอยู่ในโรงเก็บของงานช่างของวัด ทางพระก็ตามใจ ช่างเตี้ยมีชีวิตที่สงบอยู่มานาน (ต่อมา ถูกรักเลงคนฉกฉวยลักลอบ สมอกระแทบกระเทือน ป่วยอยู่ ๓ เดือน แล้วถึงแก่กรรมเมื่อ ๓ ต.ค. ๒๕๒๔)

กรณีของช่างเตี้ยนี้ เล่าไว้เป็นตัวอย่างให้เห็นวิถีชีวิตอีกแบบหนึ่งที่มีอยู่ คือคนชราที่อยู่วัดเพื่อมีชีวิตช่วงสุดท้ายที่โปร่งโล่งสงบเย็น ซึ่งที่วัดพระพิเรนทร์ยังมีคนอื่นอีก แต่จำชื่อไม่ได้ จำเรื่องไม่ชัด

ส่วนด้านพระสงฆ์ ในปี ๒๕๒๑ นั้น ถึงเดือนสิงหาคม พระรุ่นเก่า ๒ รูปในระดับหัวหน้า ที่ช่วยงานบริหารวัดมา คือ พระมหาอุทัย และพระมหาสักรินทร์ ก็ไปศึกษาต่อในอินเดีย

ได้ไปส่งพระมหาอุทัย อุทโย ที่ดอนเมือง ในวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๒๑ ส่วนพระมหาสักรินทร์ สักรโ ได้ออกเดินทางไปก่อนนั้นแล้ว ตั้งแต่วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๒๑

ถึงตอนนี้ พระงานพระการรุ่นใหม่ก็ค่อยปรากฏตัวและมีเรื่องที่จะทำมากขึ้น อย่างที่ว่าแล้ว ก่อนไปอเมริกา พระมหาอินทร์ได้เข้ามาร่วมงานถัดจากพระมหาสักรินทร์ โดยรับงานด้านที่จะช่วยท่านผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส คือพระครูปลัดสมัย กิตติหตุโต (“หลวงพี่ไหม”) ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ที่ดูแลพระมหาอินศรมมาตั้งแต่เป็นสามเณรเริ่มเข้ามาอยู่วัดพระพิเรนทร์ในปี ๒๕๑๒ ดังที่เล่าแล้ว และในปี ๒๕๒๑ นี้ หลวงพี่ไหมก็ได้เป็นเจ้าอาวาสแล้ว

โดยนัยนี้ ตลอดเวลา ๒ ปีที่อาตมาไม่อยู่ พระมหาอินศรก็คงได้ช่วยงานวัดโดยรับสนองงานของหลวงพี่ใหม่มากทีเดียว แต่จะมากแค่ไหน อาตมาก็ไม่อาจทราบชัด เป็นเรื่องของท่านเจ้าของงานเอง แต่อย่างน้อยก็ควรจะมากกว่าพระเถรรูปอื่น (หลังจากหลวงพี่ใหม่ถึงมรณภาพ ณ ๓ ก.พ. ๒๕๒๒ แล้ว ต่อมา พระมหาอินศรก็ย้ายมาอยู่กุฏิที่โยมซ่อมสร้างถาวรวัตถุ คือกุฏิหลวงพี่ใหม่นั้น)

นอกจากพระมหาอินศรแล้ว พระมหารูปอื่นๆ ที่เคยเป็นสามเณรรุ่นเดียวกับพระมหาอินศร เมื่ออุปสมบทแล้ว ก็ได้ร่วมช่วยงานเจ้าอาวาสองค์ใหม่ด้วย ไกลบ้าง ห้างบ้าง เริ่มแต่พระมหาเถม กิตติภทฺโท (เจ้าอาวาสปัจจุบัน) และพระมหาเฉลิม ญาณจารี

ในช่วงเวลานี้ วัดก็ได้มีเจ้าอาวาสองค์ใหม่ ส่วนอาตมาก็จะอยู่องค์เดียวทุ่มตัวทำงานหนังสือ แม้แต่อาหาร มีก็ฉัน ไม่มีก็ไม่ฉัน

ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ พระมหาอินศร นอกจากอยู่ใกล้ชิดเจ้าอาวาสองค์ใหม่แล้ว ก็ได้มีน้ำใจเอาใจใส่ช่วยเหลือในเรื่องความเป็นอยู่ของอาตมาอย่างมากด้วย เช่นนำภัตหรือจัดส่งอาหารมา และอย่างที่เล่าแล้ว คุณสมานก็มาทางพระมหาอินศรนี้ และก็มีพระร่วมวัดรูปอื่น เช่นพระค่านวณ สิทธิธนฺโท ซึ่งก็เอาใจใส่ช่วยหรือร่วมจัดส่งภัตมาเสริม

โดยเฉพาะท่านที่จะเอาใจใส่ดูแลความเป็นอยู่ทั่วไปมาอย่างจริงจังและยาวนาน ก็คือพระถวัลย์ สมจิตฺโต (ปัจจุบัน พระครูวินัยธรถวัลย์ ได้กลับไปอยู่ในถิ่นเดิมของท่าน ที่จังหวัดสกลนคร)

พระครูวินัยธรถวัลย์ สมจิตฺโต เป็นพระรุ่นพี่ก่อนพระครูปลัดฯ ความจริง ท่านมีอายุใกล้เคียงกับอาตมา แต่ท่านอุปสมบทเมื่อมีอายุมากขึ้นแล้ว จึงมาเป็นรุ่นพี่ของพระครูปลัดฯ (พระมหาอินศร)

เมื่ออาตมาจัดในปี ๒๕๑๗ ให้พระในวัดแทบทุกรูปมีส่วน
ร่วมช่วยกิจการวัด พระถวัลย์ สมจิตฺโต เป็นรูปที่ ๑ ในรายนามผู้
แสดงธรรมประจำวันธรรมสวนะ (ลำดับต่อลงมอีก ๔ รูป คือ พระมหา
แถม พระมหาสำราญ พระมหาอินศร และ ส.ณ.เฉลิม ยิ้มสมบุญ)

ความจริง พระครูวินัยธรถวัลย์ได้มีน้ำใจมาช่วยตั้งแต่ก่อนไป
อเมริกาในปี ๒๕๑๙ แล้ว เมื่ออาตมากลับมาในปี ๒๕๒๑ นี้ ใน
ระยะแรกที่พระมหาอินศรมาช่วยมาก พระถวัลย์ก็ช่วยเสริมอยู่ แต่
ดังที่เล่าแล้วว่า พระมหาอินศรได้ไปเข้าเรียนในมหาจุฬาฯ ตั้งแต่
ก่อนจะอุปสมบทในปี ๒๕๑๗ จนกระทั่งเรียนจบที่นั่นในปี ๒๕๒๔
จึงมีภาระอยู่กับการเล่าเรียน เวลาหลังเที่ยงทั้งหมดต้องไปเรียนที่
มหาจุฬาฯ ไปๆ มาๆ พระถวัลย์ก็มาช่วยเหลือดูแลจนเป็นองค์หลัก

พระมหาอินศรจบมหาจุฬาฯ ในปี ๒๕๒๔ แล้ว ก็ไปศึกษาที่
อินเดียในปี ๒๕๒๕ - ๒๕๒๘ ตลอดหลายปีนั้น พระถวัลย์เอาใจใส่
ดูแลเต็มที่ นี่ก็คือช่วยเกื้อกูลมายาวนาน จนกระทั่งอาตมาถูกโรคขับ
ออกจากวัดพระพิเรนทร์ เริ่มเดินทางที่จะมาสู่วัดญาณเวศกวัน ใน
พ.ศ. ๒๕๒๙

หลังเป็นพระครูวินัยธร ในวันมาฆบูชา ๗ มี.ค. ๒๕๓๖ แล้ว
ในสมัยที่พระมหาอุทัย อุทโย เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ พระ
ครูวินัยธรถวัลย์ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส ในวันที่ ๑๕
ก.ย. ๒๕๓๖ (ปัจจุบัน พระครูวินัยธรถวัลย์กลับไปอยู่ถิ่นเดิมในสกลนคร)

ส่วนหลวงลุงชาย ที่ว่าอุปสมบทใน พ.ศ. ๒๕๒๑ นั้น ตอน
แรกก็อยู่ในขั้นที่ไม่รู้จักกันเลย แต่เป็นธรรมดาว่าเมื่อมาอยู่ในวัด
แล้ว ไม่นานท่านก็รู้ว่าในวัดมีอะไรเป็นอะไร

สืบทอวงพีใหม่ ได้รู้จักหลวงลุงนาย

ได้เล่าไว้ตั้งแต่เริ่มเรื่องแล้วว่า หลังจากสมาคมสงเคราะห์ สหายศิลปิน (ส.ส.ศ.) ตั้งขึ้นที่วัดพระพิเรนทร์ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ แล้ว ต่อมา หลวงลุงครั้งก่อนบวช ก็เป็นศิลปินผู้หนึ่งที่ไปวัดพระพิเรนทร์ จนคุ้น และชอบไปสนทนาธรรมที่หลวงพีใหม่ (อาจารย์พระครู ปลัดสมัย กิตติหตุโต) จนกระทั่งได้อุปสมบทที่วัดนั้นในปี ๒๕๒๑ และพระฉาย ปณฺณปาทีโป ก็ยอมใกล้ชิดกับหลวงพีใหม่สืบมา

อย่างไรก็ดี ในปลายปี ๒๕๒๑ นั้นเอง ตั้งแต่เดือนตุลาคม หลวงพีใหม่ได้อาพาธหนักด้วยโรคมะเร็งลำไส้ ถึงกับเข้ารับการ ผ่าตัดที่ ร.พ. พหลโยธิน ในวันที่ ๑๐ ธ.ค. ๒๕๒๑ โรคของท่าน รุนแรงมาก จนในที่สุดก็ได้ถึงมรณภาพในวันที่ ๓ ก.พ. ๒๕๒๒ (มี งานพระราชทานเพลิงศพในวันที่ ๑๙ พ.ค. ๒๕๒๒)

ในช่วงที่หลวงพีใหม่อาพาธหนักนี้เอง อาตมาน่าจะได้เริ่ม รู้จักกับหลวงลุงนาย ดังที่ปรากฏว่า ในวันที่ ๕ ม.ค. ๒๕๒๒ โดย ทางพระมหาอินสร พระฉายร่วมฝากภัตตาถวาผ่านคุณสมาน (เข้าใจว่าท่านคงร่วมส่งภัตตาถวาอย่างนี้บ่อย นานๆ จึงจะขึ้นมา พบเอง ดังที่ว่าอีกนานเกือบ ๒ ปี จึงมีในบันทึกว่า ในวันที่ ๑ ต.ค. ๒๕๒๓ “กลางวัน (คือเพล) พระฉายเอากล้วยมาถวา”)

ที่นี้หันไปดูด้านกิจการของวัด เมื่อหลวงพีใหม่ถึงมรณภาพ แล้ว รุ่งขึ้น ๔ ก.พ. ๒๕๒๒ ก็มีพิธีสงฆ์น้ำศพ ตอนแรกมีข่าวว่า เจ้า คณะกรุงเทพมหานคร [พระวิสุทธาธิบดี (ไสว ฐิตวิโร) วัดไตรมิตร วิหาราราม] จะมาไม่ได้ แต่ปรากฏว่าท่านได้สละเวลามาร่วมงาน และนั่งอยู่นานในพิธี

เรื่องกลายเป็นว่า หลวงพ่อวัดไตรมิตรฯ ได้พูดคุยกับอาตมาเป็นอันมาก สารสำคัญคือบอกอาตมาให้ช่วยงานบริหาร อาตมาก็ได้แต่กราบเรียนในทางที่ขอหลีกเลี่ยง

หลังจากหลวงพ่อวัดไตรมิตรฯ กลับไปแล้ว เรื่องยิ่งชัดเจน เมื่อท่านพระครูเจ้าคณะแขวงป้อมปราบฯ มาที่นั่น โดยท่านเตรียมว่าพอเสร็จพิธี ก็แต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสในคณินั้น ระหว่างนั้นท่านก็พูดกับอาตมาโดยตรง บอกว่าขอให้อาตมารับภาระ โดยท่านจะจัดเลือกตั้งเจ้าอาวาสทันที ไม่ต้องตั้งผู้รักษาการฯ อาตมาก็ตอบท่านไปตรงๆ ว่า อาตมาไม่คิดจะเป็นเจ้าอาวาส

เมื่ออาตมายืนยันไปอย่างนั้น การจะตั้งผู้รักษาการฯ ก็ค้างไปด้วย ท่านเจ้าคณะแขวงขอไปปรึกษาเจ้าคณะกทม. แล้วจากนั้นอีก ๒ วัน จึงตั้งพระครูวรกิจวิจารณ์เป็น รก.เจ้าอาวาส

แต่เรื่องไม่จบ พอถึงวันที่ ๒๔ มี.ค. ๒๕๒๒ มีงานทำบุญ ๕๐ วัน อุทิศแก่หลวงพี่ไหม พอเสร็จพิธี หลวงพ่อวัดไตรมิตรฯ ก็เรียกอาตมาเข้าไปหา พูดอะไรต่างๆ รวมแล้วก็คือจะให้อาตมายอมรับภาระ อาตมานั้น แม้จะเข้าใจและขอบพระคุณท่าน ก็หาทางหลบหลีกไปจนได้ (ในวันที่ ๒ เม.ย. จะมีการประชุมเลือกเจ้าอาวาสวพร. อาตมาก็ทำหนังสือลาประชุม แล้วก็ไปสุพรรณบุรี และสตูล)

เป็นอันพ้นเรื่องที่จะต้องรับเป็นเจ้าอาวาส วพร.อีกไปได้ โดยท่านผู้ใหญ่ต้องยอมตั้งผู้อื่น แต่เรื่องที่จบแ่งนี้ ก็ไปออกแ่งอื่นอีก

มีเรื่องใหม่ว่า ในวันที่ ๒๔ พ.ค. ๒๕๒๒ ตั้งแต่เย็นจนค่ำ (๑๘.๓๐ - ๒๐ น.) รองเจ้าคณะ กทม. ทั้ง ๒ ท่าน คือ ท่านเจ้าคุณราชฯ วัดแก้วแจ่มฟ้า กับท่านเจ้าคุณราชฯ วัดอนงคาราม มาหาอาตมาที่วัดพระพิเรนทร์ ท่านมาเยี่ยมถึงกุฏิ พูดกันถึงชั่วโมงครึ่ง

ท่านเจ้าคุณราชฯ ทั้งสองบอกว่า ท่านเป็นตัวแทนรับมอบจากหลวงพ่อเจ้าคณะ กทม. ให้มาเจรจาให้อาตมาเป็นผู้ รก. เจ้าคณะเขตป้อมปราบฯ (พอดีว่า หลวงพ่อวัดมเหยงคณ์ เจ้าคณะเขตป้อมปราบฯ ได้ถึงมรณภาพแล้ว) เมื่ออาตมาไม่เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ถึงจะให้ผู้อื่นเป็น อาตมาก็จะดูแลวัดพระพิเรนทร์ได้ด้วย และท่านว่าอาตมาก็มีสมณศักดิ์สูงสุดในถิ่นนี้ด้วย

แต่ไม่ว่าท่านจะว่าอย่างไร อาตมาก็ขอตัวโดยอ้างงานหนังสือ และขอให้ยกเว้นตัดอาตมาออกไปเสีย จนในที่สุด ทั้งสองท่านก็กลับไป

ต่อมา เมื่อพระครูวรกกิจวิจารณ์ ซึ่งได้เป็นเจ้าอาวาสในวันที่ ๒๔ มิ.ย. ๒๕๒๒ ถึงมรณภาพในวันที่ ๑๔ มิ.ย. ๒๕๒๖ รุ่งขึ้น หลวงพ่อเจ้าคณะ กทม. มาในงาน ก็พูดกับอาตมาอีกมากให้รับภาระนี้ แต่อาตมาก็ยื่นกรานขอไม่รับ เรื่องจึงเรื้อรังมา จนถึงวันที่ ๗ มี.ค. ๒๕๒๗ ท่านเจ้าคุณพระศรีวิราภรณ์ วัดไตรมิตรฯ เจ้าคณะเขต ก็ได้รับมอบหมายให้มาพบอาตมา โดยขอให้รับเป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์อีก แต่อาตมาก็ขอโอกาสปลีกตัวอย่างเดิม

เรื่องนี้เล่าไว้ นอกจากเป็นเหตุการณ์ทางพระศาสนาที่ควรทราบแล้ว ก็ให้เห็นน้ำใจของท่านผู้ใหญ่ในวงงานของพระสงฆ์ นอกจากท่านมีเมตตาต่ออาตมาแล้ว ที่สำคัญกว่านั้นก็คือ ท่านคำนึงถึงงานของส่วนรวม ด้วยความห่วงใยและหวังดีต่อกิจการพระศาสนา ยิ่งกว่านั้น ถึงแม้อาตมาจะขัดขึ้นฝืนความประสงค์อย่างที่ว่า ถ้าใช้ภาษาชาวบ้าน ก็ต้องว่าน่าโมโห แต่ท่านก็ไม่ถือสา ท่านก็ว่าไปตามหลักตามเหตุผล แม้จะเป็นเรื่องอดีตผ่านมานานักแล้ว ก็ควรจะทั้งกราบขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูง และกราบขออภัยไว้ ณ ที่นี้

ส่วนในแง่ของอาตมา ก็มีใช้ว่าจะไม่เห็นความสำคัญของการวัด การคณะสงฆ์ เรื่องการมีเจ้าอาวาสเป็นต้น เป็นเรื่องสำคัญมาก แต่งานสี่ธรรมก็สำคัญอย่างยิ่ง ในเวลานั้น ถ้าอาตมารับตำแหน่งตามความประสงค์ของท่านผู้ใหญ่ งานหนังสือพุทธธรรมก็ต้องสะดุด และอาจจะถึงกับต้องหยุด ไม่จบ ไม่เสร็จ ตลอดไปถึงงานพจนานุกรม และหนังสืออื่นๆ ต่อตามกันไป เป็นอันว่าอาตมาก็จำต้องขัดขึ้นเฝ้าท่านผู้ใหญ่ ทั้งที่ท่านเสนอจะปรารภนาดี โดยตั้งงานหนังสือเช่นพุทธธรรม เป็นหลักยืนตัวที่แน่นแน

เอาละ ขอกลับมาเรื่องเก่า เมื่อก็ได้พูดถึงกล้วย มีเรื่องแทรกที่คิดว่าเล่าไว้ก็ดี คือ ตอนที่อาตมามุ่งจะระดมแรงทุ่มเวลาทั้งหมด ให้แก่งานหนังสือธรรมนี้ นอกจากตัดเรื่องอื่นแทบหมดสิ้นแล้ว ก็คิดว่า ควรมีภาระในการฉันอาหารให้น้อยที่สุดด้วย คือควรฉันมื้อเดียว ซึ่งตามปกติไม่ใช่เรื่องยาก แต่อาตมามีโรคอาพาธสำคัญอยู่ในตัวที่ทำให้ร่างกายอ่อนแออยู่แล้ว และที่สำคัญ ในการทำงานหนังสืออย่างทุ่มเวลาให้นี้ ก็นอนน้อยอย่างยิ่ง คือนอนดี ๒-๓-๔ เป็นปกติ บางทีก็ได้รุ่ง ร่างกายอาจจะไม่ไหว แต่ก็คิดว่าต้องลองดู

แล้วก็ทำอย่างที่คุณคิดนั้น โดยเริ่มแรกยังไม่ตัดมือเข้าเส้นเชิงเอาว่า เข้า ฉันโหวลดินแทน บางวันก็กล้วย แล้วก็ฉันเพลทีเดียว

ทดลองไปไม่นาน ก็ทำท่าจะไม่ไหว นอกจากร่างกายอ่อนเพลียแล้ว ที่ร้ายที่สุดคือสมองแทบจะใช้งานไม่ได้ จะคิดอะไรก็ไม่มีแรงคิด แต่ก็พยายามสู้ เพื่อจะชิน รอให้ร่างกายปรับตัวได้

ในช่วงนั้น กำลังเร่งงานหนังสือ พุทธธรรม พยายามไปได้ ๔๒ วัน (๑๕ ต.ค. - ๒๕ พ.ย. ๒๕๒๓) ก็ตัดสินใจว่าต้องยุติ (มีจะนั้นอาจสลาย ทั้งชีพ ทั้งงาน) และชัดเจนแก่ตนเองว่า “ร่างกายจะไปไม่ไหว” ยังจำเป็นต้องฉันเข้าด้วย (แต่ข้างเข้า ฉันให้น้อยๆ ได้)

หันไปดูหลวงลุงนายต่อ อย่างที่เล่าแล้วตั้งแต่เริ่มต้นว่า หลวงลุงนายนั้นมือาชีพนเดิมเป็นศิลปิน และมีไ้เป็นเพียงตัวละคร ในนาฏดนตรี แต่เป็นศิลปินเจ้าวาทะ หรือเป็นนักไ้วาทะที่ตีวาทะ

อาตมาไม่ถนัดในเรื่องนี้ อาจจะใช้คำพูดไม่ค่อยถูกต้อง แต่เล่าพอให้มองเห็นเรื่องราวว่า ในอดีตนั้น หลวงลุงนายเป็นนักแสดงหรือนักพูดสลับฉากด้วย

การพูดสลับฉากนั้น มีศิลปิน ๒ คนออกมาพูดโต้ตอบกันไปมา โดยมุ่งให้ออกกรสที่สำคัญ ๒ อย่าง คือ เป็นการตีวาทะไ้กันด้วยปฏิภาณ แหย่กันไปแหย่กันมา ให้ทันกัน และพูดแก้กันได้ อย่างรวดเร็วฉับพลัน ถูกต้อนอย่างไร ก็ไม่จน และพร้อมกันนั้น ก็ให้ออกอีกรสหนึ่งพร้อมไปด้วย คือเป็นการแสดงตลก ทั้งความที่พูดไ้ทันกัน และใช้ถ้อยคำขบขัน ก็ทำให้คนฮากันสนุกสนาน

ในอดีต หลวงลุงเป็นศิลปินในบทนี้ ท่านว่าไ้ประจำของท่าน คือคุณโป่ง สัตย์สนอง

แม้เมื่อบวชเป็นพระแล้ว ลักษณะการพูดจาของหลวงลุงนาย ในการแสดงวาทะให้ออกผลทั้ง ๒ ด้านนี้ ก็ยังเป็นไ้ประจักษ์ชัดเจนมาก คือ ทั้งพูดคำคมสนุกสนาน และมีปฏิภาณที่ไ้ตอบทันควัน ใครต้อนอย่างไร ก็ไม่มีทางไ้ ไม่มีทางต้อนให้ท่านจนมุม มีแต่ตรงข้าม คือท่านจะตีกลับให้คนที่มาต้อนนั้น ติดกับ จนแถม อึ้ง อัน ตันตื้อ ออกไปไ้ไ้

เรื่องวาทะที่ว่่านั้น ถ้ามีโอกาส ค่อยพูดอีกที แต่ในที่นี้ มุ่งจะบอกว่า การที่เป็นนักแสดงเล่นคำไ้วาทะแบบนี้ แสดงถึงความคิดที่ฉับไวและพลิกแพลง มองอะไรๆ แดกเง่แตกมุมไปไ้มากด้วย

ที่นี้ เมื่อหลวงลุงฉายหันมาสนใจทางธรรม เมื่อตัวยังเล่าเรียนศึกษาอยู่ ก็จะชอบสงสัยอย่างโน้นอย่างนี้ แง่นั้นแง่นี้ ก็เลยเป็นคนที่มีคำถามมาก คล้ายๆ เป็นคนขี้สงสัย ชอบถามนัก จะเรียกว่าเป็นคนเจ้าปัญหา ก็อาจจะเข้าใจผิดว่าเป็นคนยุ่งที่สร้างปัญหามาก อาจจะใช้คำว่าเป็นคนเจ้าคำถาม หรือเป็นนักสงสัย

ได้เล่าข้างต้นแล้วว่า ศิลปินฉายมาวัดพระพิเรนทร์ตามทางของสมาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน (สสศ.)

ต่อมา ศิลปินฉายก็ชักจะซวาลงตามธรรมดาของสังขาร อายุใกล้จะ ๖๐ ปีแล้ว ก็มาสนใจหาความรู้ทางธรรม และที่วัดพระพิเรนทร์ หลวงพี่ใหม่เป็นนักเทศน์ปฏิภาณ ชำนาญเทศน์คู่ ก็เลยมีเรื่องราวต่อมาว่า ศิลปินฉายชอบไปสนทนาธรรม ถามปัญหากับพระครูปลัดสเม็ญ และต่อมาอีก เมื่ออายุ ๖๐ ปี ก็ได้ขออุปสมบทที่วัดพระพิเรนทร์ ใน พ.ศ. ๒๕๒๑ บรรจบกับเรื่องราวที่ได้เล่าข้างต้น

ที่นี้ หลวงลุงฉายบวชได้ไม่ทันไร ต้นปีต่อมา ก.พ. ๒๕๒๒ หลวงพี่ใหม่ก็ถึงมรณภาพ เป็นอันขาดบุคคลที่คั่นในการไปสอบถาม น่าจะเพราะเหตุนี้อย่างหนึ่ง หลวงลุงฉายเจ้าคำถามจึงขึ้นไปหาอาตมา และที่อาตมาจำได้ แต่นึกไม่ได้ว่าในช่วงปีใดๆ ก็คือว่า เมื่อขึ้นไป ท่านก็มีข้อสงสัยทางธรรม หรือในเรื่องทางพระที่อาจจะแปลกๆ ไปถาม

อย่างไรก็ดี ตามที่ดูบันทึกเก่า ในปีแรกๆ ที่เป็นพระใหม่ ไม่พบชัดลงไปว่าพบกัน อาจจะเป็นว่า ในช่วง ๓-๔ ปีแรกนั้น ท่านยังเรียน-สอบนักธรรม ที่เล่าแล้วว่าสอบ น.ธ.เอก ได้ถึง ๒ ครั้ง ตอนนั้น ท่านยุ่งกับการเรียนและท่องแบบ ยังไม่มุ่งไปที่คำถามพิเศษ

น่าจะเป็นว่า หลวงลุงนายไปถามปัญหากับอาตมาในช่วงปี
หลังๆ เช่นที่ชัดเจนตั้งแต่ปลาย มี.ค. ๒๕๒๕ บางทีไปถามข้อธรรม
นานชั่วโหม่งครึ่งจนถึงเพล เข้าใจว่า ต่อมา เมื่อจะไปถาม ท่านก็จะ
ไปตอนใกล้เพล โดยคงรู้ว่าจะไม่ทำให้เสียงาน เพราะเมื่ออาตมา
จะฉัน ก็ต้องหยุดพักงานอยู่แล้ว และก็ไม่น่ากลัวน้ำรั่วหรือของ
ขบฉันบางอย่างไปถวายเป็นด้วย (โยมนิม โพร้เอี่ยม ครูศิลาบิน ที่อาตมา
คุ้นมาตั้งแต่เป็นสามเณรเล็กๆ ก็ร่วมถวาย ทั้งฝากทั้งมาเองมาครั้ง)

มีน้ำใจ พึ่งให้มากับใฝ่ปัญญา

มีแง่พิจารณาในทางธรรมว่า ความมีน้ำใจนี้เป็นคุณความดี
อย่างสูง แสดงออกมาจากเมตตา เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงยึดเหนี่ยว
ผืนภพสันหลังคมไว้ ให้ทั้งจ้ำจื่นและมั่นคง

แต่การที่มนุษย์จะมีความเจริญงอกงามสูงขึ้นได้ต่อไป มี
น้ำใจเท่านั้นไม่พอ ต้องใฝ่ปัญญาด้วย ถ้ามีแต่น้ำใจ ก็สุขสันต์
หวานชื่น แต่เวียนวนอยู่ในที่เดิม ต้องใฝ่ปัญญาด้วย เพื่อจะได้
พัฒนาปัญญาขึ้นมา ให้รู้ทิศเห็นทางที่จะก้าวต่อไปที่ไหนๆ ขยาย
กว้างไกลและสูงขึ้นได้ แล้วก็ทำได้ไปได้ตามใจปรารถนา

เมื่อใฝ่ปัญญา ก็ตามมาด้วยใฝ่ศึกษา คนใดใฝ่ศึกษาดูได้
จากคุณสมบัติพื้นฐาน ๒ อย่าง ได้แก่ “ธัมมกามตา” (เขียน
“ธรรมกามตา” ก็ได้) ความใฝ่ธรรม คือ อยากได้ความจริง อยากรู้ให้
ถึงความจริง อยากให้มีความถูกต้อง อยากให้ดีงาม ตามมาด้วย
“โสวจิตตตา” คือ ความเป็นคนที่พูดกันง่าย รู้จักรับฟัง สำเหนียก
คำสอน ไม่ดื้อด้านดิ่งดัน ความใฝ่หรือความพร้อมที่จะฟังคำบอก
เล่าข่าวสารเพื่อให้ได้รู้ได้ศึกษา ให้ถึงธรรม ถึงความจริง

ไม่ต้องพูดถึงมองออกไปข้างนอก แม้แต่เมื่อมองเข้าไปในตนเอง คนที่ใฝ่ธรรม ใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษา ก็หมั่นก็พร้อมพอใจที่จะได้สำรวจตรวจค้น และรับฟังคำบอกให้รู้ถึงจุดอ่อนข้อด้อยผิดพลาดขาดพร่องในตนเอง ที่จะได้แก้ไขปรับปรุงพัฒนาให้ถูกต้องดีงามสมบูรณ์ นี่ก็คือใฝ่ให้ตนเองถึงธรรม ถึงความจริง ถึงความถูกต้อง ถึงความสมบูรณ์ พุดรวมๆ ว่า ก็จึงเจริญงอกงามในธรรม

ส่วนคนที่ไม่มีซั่มมกามตา ไม่มีโสวจิตตตา ก็ตรงข้าม คือไม่พยายามมอง ไม่ยอมรับฟังคำบอกจุดอ่อนข้อด้อยเป็นต้นของตน และมักมีปมข้างใน ที่จะปูดออกมาดัน มากั้นขวาง โดยปกป้องตัว ปิดภาพและคำบอกที่ไม่น่าชอบใจนั้นออกไป ตัดและทำลายโอกาสแห่งการศึกษาพัฒนาตนหมดไปเสีย

คนดีมีน้ำใจนั้น เชื่อว่าได้ส่วนที่งามเลิศประเสริฐแล้ว ได้ความรู้สึที่ดีเยี่ยมยอด แต่ก็ยังไม่ถึงความรู้ จึงควรปรารภความเจริญงอกงามในธรรม โดยมีความใฝ่ปัญญา ด้วยความใฝ่ศึกษา พร้อมที่จะตรวจตราและรับฟังคำบอกชี้ข้อพลาดจุดพร่องในตน โดยพอใจที่จะได้แก้ไขพัฒนาฝึกฝนปรับปรุงตนให้พร้อมบริบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

ถึงแม้จะเป็นผู้มีน้ำใจ หากไม่ใฝ่ปัญญา ไม่ใคร่ต่อการศึกษา โดยจริงใจ ข้างในมีแต่ปมปิดป้องต่อต้านกำบังตัว ซ่อนตัวแก้ตัว ปล่อยความผิดพลาดบกพร่องหมกไว้ ย่อมยากที่จะหวังความเจริญงอกงามในธรรม เมื่อไม่ยอมปรับปรุงแก้ไข ย่อมกลายเป็นผู้ที่เพียงหลีกเว้นห่างไกล เพราะเป็นผู้ที่อาจนำชีวิตและสังคมไปสู่ภาวะที่ตรงข้ามกับความงอกงามจำเริญ

งานใหญ่งานย่อย ทอยยแพร่กซ้อน ตามไปรอนถึงอเมริกา

ได้เล่าว่า เมื่อกลับจากอเมริกาคราวนี้ วางภาระงานของวัดและของมหาจุฬาฯ ได้แทบหมดแล้ว พอมาถึงเมืองไทยในวันที่ ๒ เม.ย. ๒๕๒๑ ปักหลักที่วัดพระพิเรนทร์แล้ว ก็ตั้งใจเต็มที่จะระดมแรงทุ่มเวลาทั้งหมดให้แก่งานทำ **พจนานุกรมพุทธศาสนา** ซึ่งสารานุกรมพระพุทธศาสนาอย่างเดียว คราวนี้ จะต้องทำให้สำเร็จเสร็จสิ้น ไม่ให้เป็นงานล้มลุกอย่างที่เป็นมา

ในปี ๒๕๒๑ นั้น วันที่ ๒๑ พ.ค. เป็นวันวิสาขบูชา ได้จังหวัดพอดี พบบันทึกว่าในวันโกน ได้เอางานพจนานุกรมออกมา แล้วในวันเพ็ญวิสาขะ ก็ได้ลงมือทำอะไรเล็กๆ น้อยๆ แต่ยังไม่ได้เริ่มต้นจริง

- ที่เมืองไทย งานแบบเรียนวิชาธรรมวินัย ยังรออยู่

เหตุที่เริ่มต้นไม่ได้จริง ก็เพราะทราบจากอาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ซึ่งอยู่ทั้งฝ่ายกรรมการศาสนา และฝ่ายมหาจุฬาฯ ว่า หลังจากอาตมาออกเดินทางไปอเมริกาแล้ว งานตรวจแบบเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา วิชาธรรมวินัย ชั้น มศ.๔-๕ ดำเนินมายังไม่เสร็จ อ.สิริ เพ็ชรไชย จึงขอร้องให้อาตมาตรวจแก้ต่อให้เสร็จสิ้น

เรื่องก็เลยกลายเป็นว่า งานที่มหาจุฬาฯ ตามมาลงที่กุฎิในวัดพระพิเรนทร์ ยังไม่ทันจะเริ่มงานพจนานุกรม ก็เปลี่ยนเป็นว่าวันรุ่งขึ้น ๒๒ พ.ค. ๒๕๒๑ ต้องเริ่มตรวจแบบเรียนธรรมวินัย มศ.๔-๕ ซึ่งก็เป็นงานที่ต้องระดมแรงเหมือนกัน แล้วก็ใช้เวลาอีกนานถึง ๑๖ ส.ค. จึงจบเรียบร้อยบริบูรณ์ รวมเป็นเวลาเกือบ ๓ เดือน

ถึงแม้ต้นฉบับแบบเรียนเสร็จแล้ว แต่งานยังไม่จบสิ้น เพราะยังต้องตรวจฉบับพิมพ์ดีด และให้ตัวอักษรก่อนส่งโรงพิมพ์อีก ตามระบบงานพิมพ์หนังสือสมัยนั้น จนถึง ๗ พ.ย. ๒๕๒๑ จึงเสร็จ

แม้จะเสร็จ ๒ ชั้นนั้นแล้ว งานก็ยังไม่จบ จนถึงกลางปี ๒๕๒๓ ก็ยังรับปฏิรูป ตรวจปฏิรูป ส่งปฏิรูปกันอยู่กับโรงพิมพ์ เพิ่งจบ มศ. ๔ ในวันที่ ๑๒ มิ.ย. ๒๕๒๓ (และทำ มศ. ๕ ต่อไปอีกนาน)

อย่างไรก็ดี งานชั้นที่ ๒ และชั้นที่ ๓ นี้ ไม่ต้องเป็นงานเต็มเวลา ใช้วิธีหาช่องแทรกในเวลาทำงานหลักได้ จึงไม่ต้องรอ แม้ว่า จะต้องยอมให้งานหนังสือหลักนั้นถูกเบียดแบ่งแย่งเวลาไปเรื่อยๆ

ดังนั้น หลังจากงานชั้นที่ ๑ ในการตรวจแก้แบบเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา วิชาธรรมวินัย เสร็จในวันที่ ๑๖ ส.ค. แล้ว ก็ถึงโอกาสที่จะทำงานพจนานุกรมได้

- งานขยาย “พุทธธรรม” เป็นเล่มใหญ่ เข้ามาโดยไม่คาด

แต่แล้วก็ต้องชะงักอีก หลังจากตรวจแก้แบบเรียนปริยัติธรรมฯ เสร็จไปไม่กี่วัน ก็ได้รับจดหมายจากโครงการตำราฯ ลงวันที่ ๒๔ ส.ค. ๒๕๒๑ แจ้งขอความเห็นชอบในการที่ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ขอพิมพ์หนังสือ *พุทธธรรม* เผยแพร่

เรื่องราวตอนนี้ ได้เล่าไว้สั้นๆ ข้างต้นที่หนึ่งแล้ว ในตอนที่เกี่ยวกับคุณชลธีร์ แต่ต้องขอเล่าซ้ำให้ชัดเจนในแง่ของงาน

เมื่อจดหมายมาแล้ว ต่อมา อ.ระวี ก็มาเอง ท่านเล่าว่า ท่านใช้หนังสือ *พุทธธรรม* (ฉบับเดิม ๒๐๖ หน้า) สอนให้ศึกษากันในกลุ่ม “คณะระดมธรรม” แล้วหนังสือก็หมด คณะระดมธรรม และธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ตั้งขึ้นเมื่อขึ้นปี ๒๕๒๒ โดยมี ดร.ระวี ภาวิไล เป็นผู้อำนวยการ) จึงขอพิมพ์ *พุทธธรรม* นั้นขึ้นใหม่

ได้บอกแก่ท่านอาจารย์ระวีว่า มีอะไรบางอย่างที่อยากเขียนเพิ่มเติมในหนังสือ *พุทธธรรม* เล็กน้อย ขอเวลาท่านสัก ๓ เดือน

แต่อีกด้านหนึ่งก็คิดว่า น่าจะพยายามทำพจนานุกรมพุทธศาสนา ที่ตั้งใจไว้เต็มที่ ให้เสร็จก่อนงาน *พุทธธรรม* ที่เข้ามาตัดหน้า และก็ได้เริ่มลงมือเขียนพจนานุกรม ในวันที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๒๑

เวลาผ่านไปจนจะสิ้น ต.ค. ๒๕๒๑ เขียนพจนานุกรมพุทธศาสนาไปได้ไม่น้อย แต่ก็แค่จบอักษร “ก” ขึ้น “ข” ไปได้หน่อยเดียว และประวัติพุทธศาสนาในบางประเทศ คุณชลธีร์ช่วยพิมพ์ดีดให้ได้ราว ๑๙๐ หน้า (เฉพาะอักษร “ก” ๑๐๕ หน้า)

ถึงตอนนี้ เห็นว่าจำเป็นต้องหันไปเขียนเพิ่มเติม *พุทธธรรม* ให้เสร็จก่อน คงสัก ๓ เดือน แล้วค่อยกลับมาเขียนพจนานุกรมต่อ

เป็นอันว่าได้หันไปเร่งงานเขียนเพิ่มเติม *พุทธธรรม* โดยคิดหมายจะใช้เวลาไม่นานนัก แต่แล้วงานก็ยืดขยายออกไปๆ กลายเป็นงานหลายปี จนกระทั่งในที่สุด งานพจนานุกรมพุทธศาสนา ที่ชะงัก ก็กลายเป็นหยุด แล้วก็ล้มหายไปเลย กลายเป็นงานหนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* เข้ามาแทนที่

- ปี ๒๒ เกิดพจนานุกรมพุทธศาสนาเล่มย่อย ซ้อนเข้ามา

พอเขียนเพิ่มขยาย *พุทธธรรม* มาได้ไม่ทันไร ถึงต้นปี ๒๕๒๒ ก็เกิดเหตุการณ์สำคัญของวัดพระพิเรนทร์อีกครั้งหนึ่ง ดังที่เล่าแล้วว่า ท่านอาจารย์พระครูปลัดสุมัย กิตฺติทตฺโต ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสในเวลานั้น ได้ถึงมรณภาพด้วยโรคมะเร็งลำไส้ ในวันที่ ๓ กุมภาพันธ์

เมื่อจะมีงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นพระผู้ใหญ่ของวัด ก็คิดกันถึงการพิมพ์หนังสือที่ระลึก แล้วภาระนี้ก็มาตกที่อาตมาเป็นธรรมดา ตอนแรก แม้จะยังไม่ได้กำหนดวันเวลาแน่ลงไป แต่พอหารือกันได้คร่าวๆ ว่าจะมีในเดือนพฤษภาคม งานหนังสือซึ่งเป็นงานที่ใช้เวลามาก ก็ต้องเริ่มลงมือและรีบเร่งให้ทัน

เมื่อปรารภกันว่า จะพิมพ์หนังสืออะไรเป็นที่ระลึก เวลาผ่านล่วงไปก็ยังไม่ได้นั่งสื่อกที่จะพิมพ์ อาตมาเองได้พยายามมาแต่ต้นที่จะหลีกเลี่ยงการพิมพ์หนังสือที่ตนเขียนหรือมีส่วนร่วมเขียน

เมื่อตนเองต้องเป็นเจ้าการในงานพิมพ์หนังสือนี้ และยังไม่ได้นั่งสื่อกที่ตกลงกันว่าจะพิมพ์ เวลาผ่านไป ครั้นเห็นจวนตัวเข้า อาตมาก็นึกย้อนไปถึงงานทำพจนานุกรมพุทธศาสนานานาฉบับที่ทำค้างไว้ในปี ๒๕๑๔ ซึ่งทำไปได้ถึงอักษร “ต” แล้วก็ชะงักค้างอยู่ (ก่อนจะเปลี่ยนไปทำพจนานุกรมหมวดธรรม ในปี ๒๕๑๕ ที่กลายมาเป็น พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม)

ในปี ๒๕๑๔ ที่ทำต้นฉบับพจนานุกรมขนาดย่อมไปได้ถึงอักษร “ต” นั้น เมื่อจะเริ่มทำ อาตมาได้เก็บหัวข้อศัพท์ในหนังสือ ศัพท์หลักสูตรภาษาไทย ๓ เล่ม ๙ ภาค มารวมไว้ด้วยในรายการศัพท์ตั้งหรือหัวข้อศัพท์ที่จะเขียนคำอธิบาย

ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับหนังสือ ศัพท์หลักสูตรภาษาไทย ๓ เล่ม ๙ ภาค เล็กน้อย คือ ในช่วงใกล้ พ.ศ. ๒๕๐๐ กองธรรมสนามหลวง (ซึ่งมีหน้าที่จัดสอบ นักธรรม ชั้นตรี – โท – เอก และ ธรรมศึกษา ชั้นตรี – โท – เอก) ได้ประกาศเพิ่ม วิชาภาษาไทย เป็นอีกวิชาหนึ่งในหลักสูตรนักธรรม

[แต่เดิมมี ๔ วิชา คือ เรียงความแก้กระทู้ธรรม (ใช้หนังสือ พุทธศาสนสุภาษิต), ธรรมวิภาค, ตำนาน (เช่น น.ธ.ตรี ใช้หนังสือ พุทธประวัติ) วินัยบัญญัติ (เช่น น.ธ.ตรี ใช้หนังสือ นวโกวาท)]

วิชาภาษาไทยที่เพิ่มเข้ามานั้น เท่าที่ทราบ ก็มุ่งหมายให้รู้ศัพท์หรือถ้อยคำที่มีในหนังสือเรียนทั้ง ๔ วิชา ของนักธรรมชั้นนั้นๆ เช่น นวโกวาท ธรรมวิจารณ์ พุทธประวัติ โดยเข้าใจความหมาย และเขียนได้ถูกต้อง เป็นต้น

สืบเนื่องจากวิชาใหม่ คือวิชาภาษาไทยนั้น ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ (อาตมายังเป็นสามเณร) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้จัดทำหนังสือ ศัพท์หลักสูตรภาษาไทย ขึ้นมา ๓ เล่ม สำหรับนักเรียน ๓ ชั้นนั้น

ศัพท์หลักสูตรภาษาไทย ๓ เล่มนั้น แต่ละเล่มแบ่งเป็น ๓ ภาค ตามวิชาเรียนของนักเรียน คือ พุทธประวัติ (อนุพุทธประวัติ และ พุทธา-
นุพุทธประวัติ) ธรรมวิภาค และ วินัยบัญญัติ-วินัยมุข รวม ๓ เล่ม ก็เป็น ๙ ภาค โดยเก็บคำในหนังสือเรียนเหล่านั้นมาตั้งเป็นหัวข้อศัพท์ แล้ว
เรียงลำดับอักษร ทำคำแปลศัพท์ หรือบอกความหมายสั้นๆ นับว่าเป็น
หนังสือเชิงพจนานุกรม ๙ ภาค เหมือนมีพจนานุกรมย่อยๆ ๙ เล่ม

อย่างไรก็ดี คงเป็นเพราะการจัดทำและตีพิมพ์เร่งรีบเกินไป
หนังสือจึงยังไม่เข้ารูปเท่าที่ควร ประจวบกับคณะสงฆ์ได้ประกาศ
ยกเลิกวิชาภาษาไทยเสียอีก หนังสือชุดนี้จึงถูกทอดทิ้งและหลงลืม

อาตมาเดินผ่านแผนกจัดหาของมหาจุฬาฯ ได้เห็นหนังสือชุด
นี้วางอยู่หนึ่งๆ เก็บเก่าเปล่าๆ เห็นว่าจะใช้ประโยชน์ได้ เพราะนั่นก็คือ
ได้เก็บศัพท์ในหนังสือเรียนนักเรียนไว้แทบทั้งหมดแล้ว และ
เรียงลำดับอักษรไว้ชั้นหนึ่งแล้ว จะช่วยงานทำพจนานุกรมได้ จึงหา
มาเก็บไว้ คงจะ ๒-๓ ชุด ก่อนหนังสือที่เหลือจะถูกทิ้งหรือทำลายไป

ในปี ๒๕๑๔ ตอนที่จะฟื้นฟูงานพจนานุกรมพุทธศาสน์ขึ้นมา
ทำ โดยลดขนาดลงมาเป็นฉบับย่อๆ (ที่ทำได้ถึง “ต” ก็ต้องหยุด)
นั้น เพื่อให้ได้ศัพท์ในระดับทั่วๆ ไป ซึ่งครอบคลุมศัพท์ในหนังสือ
เรียนนักเรียนด้วย จึงได้เก็บหัวข้อศัพท์ในหนังสือ ศัพท์หลักสูตร
ภาษาไทย ๓ เล่ม ๙ ภาค ที่ว่าเหมือนพจนานุกรมย่อยๆ ๙ เล่มนั้น
เอามาเรียงเข้าลำดับอักษรเป็นรายการหัวข้อศัพท์หรือศัพท์ตั้งชุดเดียว
รวมกับศัพท์ตั้งที่นำมาจากแหล่งอื่นๆ

เมื่อได้รายการศัพท์ตั้งมากจนพอใจแล้ว ก็เขียนอธิบายไปตามลำดับ แต่คราวนั้น เอาแค่หัวศัพท์มา แล้วเขียนคำอธิบายใหม่

คราวนี้คิดว่า ในหนังสือ ศัพท์หลักสูตรภาษาไทย ๓ เล่ม ๙ ภาคนี้ ศัพท์ตั้งแต่ละคำ มีคำแปลหรือบอกความหมายไว้สั้นๆ แทนที่จะเอามาเพียงหัวศัพท์ ก็เอาคำแปลหรือคำบอกความหมายมาด้วย เพียงแต่เอาทั้ง ๙ ภาค มาจัดเรียงลำดับรวมเป็นชุดเดียวกัน แล้วตรวจชำระเพียงเล็กน้อย ก็จะได้พจนานุกรมขนาดเล็ก ที่มีประโยชน์พอสมควร และเป็นหนังสือที่เหมาะสมแก่งานแนชัด เมื่อนำความคิดเห็นมาบอกกัน ส่วนรวมก็เห็นชอบ จึงเริ่มดำเนินการ

เมื่อคิดได้และตกลงใจอย่างนั้นแล้ว ก็มาคำนึงว่า พระเปรียญ ๔ รูป คือ พระมหาอินศร จินตปาณโณ พระมหาแถม กิตฺติภทฺโท พระมหาเฉลิม ญาณจาโร และพระมหาอัมพร ธีรปาณโณ เป็น ๔ รูป ที่ยังมั่นคงเหลืออยู่ ในบรรดานักเรียนรุ่นพิเศษ ๓๐ รูป ของสำนักวัดพระพิเรนทร์ ที่ได้มาแล้วเรียนตั้งแต่ยังเป็นสามเณร และอยู่ในความดูแลรับผิดชอบโดยตรงของพระครูปลัดสมัย กิตฺติทตฺโต ในฐานะที่ท่านเป็นอาจารย์ใหญ่ ควรให้ทั้งสี่รูปนี้ เข้ามามีส่วนร่วมช่วยงานกุศลนี้ อุทิศแด่พระอาจารย์ใหญ่ของตนด้วย

ดังนั้น ในตอนค่ำของวันที่ ๑๒ มี.ค. ๒๕๒๒ จึงนำพระมหาแถม พระมหาอินศร พระมหาเฉลิม และพระมหาอัมพร มาพบเพื่อหารือกันเรื่องการพิมพ์หนังสืองานหลวงพ่ิใหม่ ได้เล่าความคิดให้ฟัง เมื่อตกลงพร้อมใจดีแล้ว ก็บอกวิธีทำ และฉีกหนังสือศัพท์หลักสูตรภาษาไทย ๓ เล่ม ๙ ภาค ให้ ๔ รูปนั้น ไปจัดเรียงลำดับอักษรมาส่ง โดยแบ่งงานกันตามตัวอักษร ให้สำเร็จงานขั้นต้น

เวลาผ่านไป ๒๐ วัน ถึงวันที่ ๓๑ มี.ค. ๒๕๒๒ ก็ได้รับต้นฉบับที่พระเปริยญ ๔ รูป นำไปเรียงลำดับอักษรเป็นชุดเดียวกัน นำมาส่งครบทั้งหมด นับว่าเต็มเล่ม พร้อมที่จะตรวจชำระต่อไป

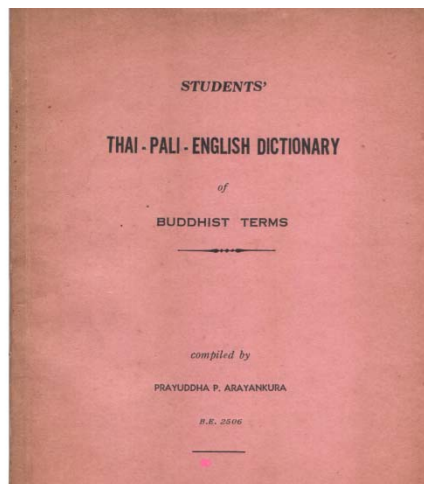
เวลานั้น กำลังเร่งงานเพิ่มขยาย **พุทธธรรม** เต็มที่ ทั้งเขียน (ถึงบท “นิพพาน” จบภาวะของผู้บรรลุนิพพาน) ทั้งตรวจต้นฉบับ พิมพ์ดีด และจัดอาร์ตเวิร์คเท่าที่ได้มา พอดีต้องไปต่างจังหวัด กลับมาก็พักงาน **พุทธธรรม** ไว้ก่อน หันมาเร่งงานแทรกใหม่แทน

กว่าจะได้เริ่มงานตรวจแก้ไข เพิ่มเติมต้นฉบับ ที่ได้รับคืนมาจากพระเปริยญ ๔ รูปนั้น ก็ถึง ๘ เม.ย. ๒๕๒๒

เมื่อแรกนั้น คิดเพียงว่า นำศัพท์ทั้งหมดมาเรียงลำดับใหม่เข้าเป็นชุดเดียวกันเท่านั้น ก็คงเป็นอันเพียงพอ จากนั้นตรวจเกลารีกเพียง ๔-๕ วัน ก็คงเสร็จสิ้น ทั้งตนเองก็จะหลีกเลี่ยงจากความเป็นผู้เขียนได้ด้วย

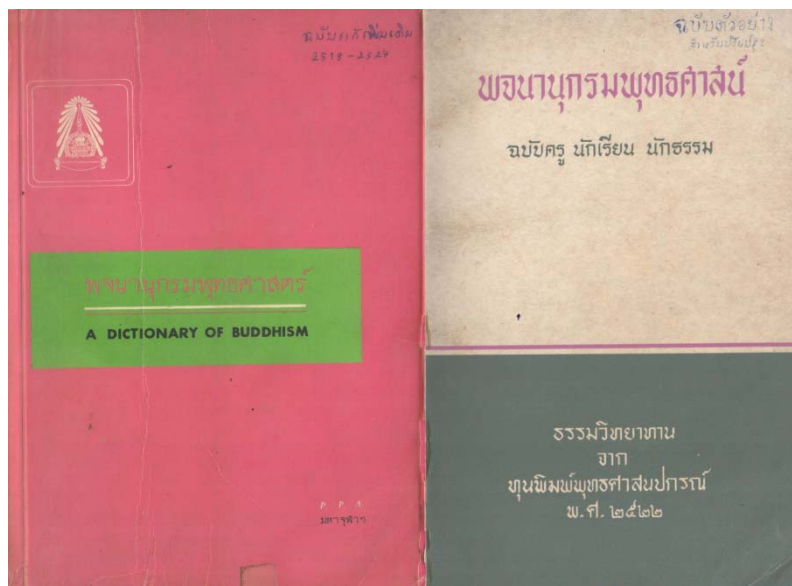
แต่เมื่อทำจริง กลายเป็นต้องใช้เวลาตรวจชำระ เพิ่มศัพท์ เขียนคำอธิบายเสริมหรือแทนอีกมาก แม้จะทำให้เป็นงานแบบเฉพาะหน้าไปก่อน โดยถือเป็นฉบับที่ง่ายที่สุด สั้นที่สุด พอสมเป็นงานด่วน ก็ต้องโหมอย่างหนักถึงค่อนข้างเดือนจึงเสร็จ

ศัพท์ตั้งในศัพท์หลักสูตร ที่ซ้ำกันและที่เป็นคำสามัญในภาษาไทย ได้ตัดทิ้งเสียมากมาย คำที่เห็นควรเพิ่ม ก็เติมเข้ามาใหม่เท่าที่ทำได้ทัน คำที่มีอยู่แล้วซึ่งเห็นว่ามีข้อควรรู้อีก ก็เสริมและขยาย จำต้องทำต้นฉบับไป ทอยยตีพิมพ์ไป ขนาดหนังสือขยายจากที่กะไว้เดิมอีกมาก กลายเป็นหนังสือใหม่ขึ้นอีกเล่มหนึ่ง มีลักษณะแปลกไปจากของเดิม หลีกเลี่ยงความเป็นผู้เขียนหรือร่วมเขียนไม่พ้น



พ.ศ. ๒๕๐๖: พจนานุกรม ประเดิมพิมพ์
ส่วนเริ่มแรก ของ พจนานุกรมพุทธศาสตร์

พ.ศ. ๒๕๑๕: ครบเป็น พจนานุกรมพุทธศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๒๒: กำเนิด พจนานุกรมพุทธศาสตร์



ว่าโดยสรุป หนังสือเล่มใหม่นี้ เป็นประมวลศัพท์ในหนังสือเรียนนักธรรมทุกชั้น และเพิ่มศัพท์ในระดับเดียวกันเข้าอีกจำนวนหนึ่ง จึงตั้งชื่อว่า **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับครู นักเรียน นักธรรม**

พจนานุกรมฯ เล่มใหม่นี้ มีเนื้อหา ๓๗๓ หน้า เกือบเท่ากับ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** ที่ทำเสร็จเมื่อปี ๒๕๑๕ (๓๗๔ หน้า) เสมือนเข้าชุดเป็นคู่กัน เล่มพิมพ์ก่อน เป็นที่ประมวลธรรมซึ่งเป็นหลักการหรือสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา ส่วนเล่มพิมพ์หลังนี้เป็นที่ประมวลศัพท์ทั่วไปเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา อธิบายพอใช้ประโยชน์อย่างพินิจ ไม่กว้างขวางลึกซึ้ง

ในที่สุด **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับครู นักเรียน นักธรรม** ก็เสร็จ โดยโรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม นำหนังสือ ๑,๓๐๐ เล่ม มาส่งที่วัดพระพิเรนทร์ ในวันศุกร์ ทันท่อนวันพระราชทานเพลิงศพพระครูปลัดสมัย กิตติหัตถ์โต อดีตเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ในวันเสาร์ที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

ในการพิมพ์หนังสือนี้ ขอพูดถึงทุนจ่ายค่าพิมพ์ไว้ด้วย คือด้านหนึ่งก็ต้องการให้เป็นทุนบริจาคบำเพ็ญกุศล และอีกด้านหนึ่งขณะนั้นเป็นเวลาช่วงเปลี่ยนผ่าน ยังไม่มีเจ้าอาวาสองค์ใหม่ มีแต่ผู้รักษาการแทนฯ จึงไม่คิดจะอาศัยเงินวัด

ปรากฏว่า ทุนบริจาคช่วยค่าตีพิมพ์ไม่ถึงหมื่นบาท ที่นี้ในตอนไปศาสนกิจในอเมริกาครั้งที่แล้ว มีปัจจัยที่ญาติโยมชาวไทยในอเมริกาบริจาคเป็นค่าเดินทางและค่าใช้จ่ายส่วนตัวในโอกาสต่างๆ อาตมาได้ยกตั้งเป็น “ทุนพิมพ์พุทธศาสนปกรณ” ไว้ จึงให้ทุนนี้บริจาคช่วยค่าตีพิมพ์ ๒๐,๐๐๐ บาท และควรอนุโมทนาอย่างยิ่งต่อโรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ที่ยกถวายส่วนที่ขาดอีก ๒๐,๐๐๐ บาท

- ปี ๒๔ งานที่อเมริกา แทรกเข้ามาอีกครั้งปี

หลังเสร็จงานด่วน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับฉบับครู นักเรียน
นักธรรม ที่แทรกเข้ามาแล้ว ก็หันกลับไปเร่งงานเพิ่มขยาย พุทธ
ธรรม ต่อไป

แล้วก็มีเรื่องแทรกซ้อนเข้ามาอีก คือได้รับกับเขาไว้แล้วว่า
ตามที่ Center for the Study of World Religions (CSWR) แห่ง
Harvard University นิมนต์เป็น Visiting Scholar ไปบรรยายวิชา
พระพุทธศาสนา โดยตั้งเป็น Research Fellow นั้น จะต้องเดินทางไป
ที่นั่น ตอนสิ้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๒๔

เมื่อรู้กำหนดเวลาอย่างนี้ ก็ยิ่งระดมกำลังทำงาน พุทธธรรม
โดยหวังจะให้หนังสือเสร็จก่อนวันเดินทาง

ในที่สุด งานเขียนต้นฉบับลายมือตัวดินสอก็เสร็จจบเล่มทัน
ก่อนไป งานตรวจต้นฉบับพิมพ์ดีดก็ดูเหมือนว่าเสร็จทันเช่นกัน
ส่วนปฏิรูปจากโรงพิมพ์ ได้ตรวจเสร็จทันก็มาก คือ บทที่ ๗-๒๐ แต่
ไม่หมด และการตรวจจัดอาร์ตเวิร์ค ก็ยังไม่เสร็จ

นับจากปี ๒๕๒๑ ที่ว่าขอเวลา ๓ เดือนนั้น เพียงแค่ต้นฉบับ
ลายมือเขียนด้วยดินสอเสร็จ ก็ถึง พ.ศ. ๒๕๒๔ กลายเป็น ๓ ปี
แล้ว และงานพิมพ์เป็นเล่มหนังสือยังจะกินเวลาต่อไปอีกนาน

เมื่องานสะดุดอย่างนี้ ก่อนเดินทางจึงฝากภาระงานที่ค้าง
กับโรงพิมพ์ไว้กับอาจารย์สมบุญ (ขณะนั้นเป็นพระวิสุทธิสัมโพธิ
และทำยสุตเป็นพระเทพกิตติโสภณ) ให้ท่านรับช่วงตรวจอาร์ตเวิร์ค
บทที่ ๖ และตรวจปฏิรูปบทที่ ๒๑-๒๒

อย่างไรก็ดี ภาระงานติดค้างมิใช่มีเพียงเท่านั้น กล่าวคือ เรื่องที่นี้กว่าแม่จะรีบแต่คงราบรื่นนั้น หาเป็นเช่นนั้นไม่

ปรากฏว่า ต้นฉบับลายมือของบทว่าด้วย “โยนิโสมนสิการ” (บทที่ ๑๘ ใน *ฉบับปรับปรุงและขยายความ* และย้ายมาเป็นบทที่ ๑๓ ใน *ฉบับเรียบเรียง*) ที่ฝากจากวัดพระพิเรนทร์ ได้สูญหายในระหว่างทาง ไปไม่ถึงมือคุณชลธีร์ จึงไม่สามารถทำต้นฉบับพิมพ์ดีดที่จะส่งโรงพิมพ์

เรื่องตรงนี้ขออธิบายว่า เมื่อทำงานเพิ่มขยายหนังสือ *พุทธธรรม* นั้น อาตมาอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ เมื่อเขียนต้นฉบับด้วยลายมือตัวดินสอแล้ว ก็ต้องส่งต้นฉบับลายมือนั้นไปให้คุณชลธีร์ที่มหาจุฬาย เพื่อพิมพ์เป็นต้นฉบับพิมพ์ดีด เมื่อคุณชลธีร์ทำต้นฉบับพิมพ์ดีดเสร็จแล้ว คุณชลธีร์ก็ส่งทั้งต้นฉบับลายมือและต้นฉบับพิมพ์ดีด มาให้อาตมาที่วัดพระพิเรนทร์ เมื่ออาตมาตรวจต้นฉบับพิมพ์ดีดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จึงส่งต้นฉบับพิมพ์ดีดนั้นไปให้ร้านที่ชำนาญการพิมพ์เป็นตัว Compugraphic ก่อนจะทำอาร์ตเวิร์คเพื่อส่งให้โรงพิมพ์ตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือต่อไป

ขั้นตอนสำคัญตรงนี้ก็ คือ การส่งต้นฉบับลายมือตัวดินสอจากอาตมาที่วัดพระพิเรนทร์ ไปให้คุณชลธีร์ที่มหาจุฬาย และการส่งต้นฉบับพิมพ์ดีดจากคุณชลธีร์ที่มหาจุฬาย ไปให้อาตมาที่วัดพระพิเรนทร์

พอดีว่า เวลานั้น พระมหาอินศรเรียนอยู่ที่มหาจุฬาย (ชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๓ - ๔) อาตมาจึงอาศัยฝากพระมหาอินศรช่วยเอาต้นฉบับลายมือตัวดินสอจากอาตมาที่วัดพระพิเรนทร์ ไปให้คุณชลธีร์ที่มหาจุฬาย และคุณชลธีร์ก็ฝากพระมหาอินศรช่วยเอาต้นฉบับพิมพ์ดีดจากมหาจุฬาย มาส่งให้อาตมาที่วัดพระพิเรนทร์

เรื่องต้นฉบับเขียนลายมือหายไปนั้น ที่จริงก็เกิดขึ้นตั้งแต่กลางปี ๒๕๒๓

เรื่องมีว่า ในวันที่ ๖ ส.ค. ๒๕๒๓ เมื่ออาตมาตรวจฉบับพิมพ์ดีดพุทธธรรม ที่คุณชลธีร์ฝากพระมหาอินศรนำมาให้ ก็ผิติดสังเกตว่าต้นฉบับเขียนลายมือที่ส่งไปก่อนหน้านี้ คงจะหายไป จึงสอบถามตามเรื่องจนทราบแน่ว่าต้นฉบับเขียนลายมือส่วนนั้น ไปไม่ถึงมือคุณชลธีร์ และเมื่อสืบถามต่อมา ก็พอได้ความว่าหายไปในช่วงตอนของผู้ที่รับฝากต่อจากพระมหาอินศร

เมื่อหาย ก็ไม่ได้เจตนาทำให้หาย หายแล้ว ก็แล้วไป แต่ต่อจากนั้น ขึ้นแรก ก็เป็นบทเรียนให้ต้องระวังสำหรับครั้งต่อไป ตั้งแต่นั้น ก่อนจะฝากไป จึงฝาก(อีกนั่นแหละ)ต้นฉบับเขียนลายมือให้ใครช่วยเอาไปถ่ายเอกสารที่ร้านไว้กันหาย เมื่อได้สำเนาถ่ายเอกสารเก็บไว้แล้ว จึงฝากต้นฉบับเขียนลายมือไปให้คุณชลธีร์พิมพ์ดีดต่อไป

ขอเล่าเป็นความรู้ไว้ด้วยว่า การถ่ายเอกสารในสมัยนั้นมิใช่จะง่ายสะดวกตาย เช่น ในครั้งที่ว่านี้ ต้องฝากคนเอาต้นฉบับ รอละมากสักหน่อย ไปถ่ายที่ร้านในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งคิดราคาค่าถ่าย เกิน ๑๐ แผ่น แผ่นละ ๑ บาท นี่ก็อย่างถูก

ขั้นต่อไป จะต้องเขียนต้นฉบับพุทธธรรมส่วนนั้นขึ้นใหม่ แทนต้นฉบับซึ่งได้หายไป แต่ในช่วงเวลานั้น ต้องเร่งงานส่วนที่เหลือเดินหน้าไปให้เสร็จก่อน จึงจะย้อนกลับมาเขียนส่วนที่จะทดแทนนั้นได้ และดังว่าแล้ว เมื่อเขียนเสร็จจบเล่ม ก็ถึงเวลาเดินทางไปอเมริกา

ครั้นจะรอเวลาให้กลับมาเมืองไทยแล้วจึงเขียน ก็อีก ๕ เดือน ไม่อาจรอได้ เพราะกระบวนการพิมพ์เริ่มขึ้นแล้ว

เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ต้องไปใช้เวลาที่ Harvard นั้นแหละ เขียนเรื่องโยนิโสมนสิการขึ้นมาใหม่ แทนต้นฉบับที่สูญหายไป

วันก่อนเดินทาง คือ ๒๙ ม.ค. ๒๕๒๔ ตอนค่ำคืน ๒๑ น. จึงได้โอกาสสมอบเรื่องตรวจปฏิพทุทธธรรม แก่ท่านเจ้าคุณวิสุทธิสมโพธิ ทำความเข้าใจกันเกี่ยวกับงานตรวจ ตลอดจนการติดต่อกับงานทำ Compugraphic กับร้านเม็ดทราย

ครั้นแล้ว เข้าวันศุกร์ที่ ๓๐ ม.ค. ๒๕๒๔ จัดได้ยามไปหนึ่งกับกระเป๋าดูทางสีดำเล็กๆ บรรจุของใช้ที่จำเป็น รวมทั้งจิวรี่เนอหนาและหมวกมากผืนหนึ่งสำหรับกันหนาว มีน้ำหนักรวมหมด ๙.๓๐ กก. ก็เป็นอันพร้อมที่จะออกเดินทาง

ครั้นแล้ว พี่ชาย คือ น.พ. เกษม อารยางกูร ก็ขับรถมารับไปจากวัดพระพิเรนทร์ เพื่อไปส่งขึ้นเครื่องบินที่จะเดินทางออกจากดอนเมือง

จากนั้น พร้อมด้วยอาจารย์โสม ใต้รัตน์ เป็นไวยาวัจกร ก็ได้เดินทางไกลไปปฏิบัติศาสนกิจด้านการศึกษา ในประเทศสหรัฐอเมริกา ตามกำหนดการ จนกว่าจะกลับเมืองไทยในวันที่ ๓๐ มิ.ย. ๒๕๒๔

เกือบครึ่งปี ที่ Harvard ปิดท้ายที่ Berkeley

ณ วันที่ ๓๑ ม.ค. ๒๕๒๔ เวลา ๒๓.๑๗ น. เครื่องบินลงจอดที่ Logan International Airport เมือง Boston ได้พบกับอาจารย์สแวนเนอร์ ซึ่งมาพร้อมด้วย Prof. Dr. John B. Carman ผู้อำนวยการของ CSWR ทั้งสองท่านมารับด้วยตนเอง ถ้าพูดตามภาษาของญาติโยมก็คือ เป็นการให้เกียรติอย่างสูง แล้วก็พาผู้มาใหม่ทั้งสองไปส่งถึงที่พักที่ได้จัดไว้สำหรับ visiting scholar คือนั่นกว่าจะได้พักก็ตี ๓

ควรพูดอนุโมทนาไว้ด้วยว่า ที่นั่น ชาว CSWR ทั้งหลาย เฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ทั้งสองท่านนั้น ได้ปฏิบัติงานอย่างดี มีความสุภาพ นุ่มนวล อ่อนโยน พร้อมด้วยความมีน้ำใจอย่างยิ่ง แม้กระทั่งเมื่อจบภารกิจแล้ว จะออกเดินทางกลับจาก Harvard ในวันที่ ๑๓ มิ.ย. ๒๕๒๔ เพื่อไปแวะประชุมที่ Berkeley อาจารย์ Prof. Carman ก็มารับไปส่งสนามบินด้วยตนเอง (อาจารย์สแวนเนอร์ จะไปพบกันอีกที่ Berkeley)

รุ่งขึ้นเช้าเดือนใหม่ วันที่ ๑ ก.พ. อาจารย์สแวนเนอร์สละเวลา มาช่วยบอกกล่าวจัดเตรียมการทุกอย่าง ทั้งข้าวของเครื่องใช้ ความเป็นอยู่ เรื่องวิชาที่จะสอน แล้วหลังจากนั้นยังพาไวยาวจักร โสมไปจ่ายตลาดเป็นครั้งคราวตามควรแก่กาลและโอกาส

ถึงวันที่ ๓ ก.พ. class ก็เริ่ม และพร้อมกับอาจารย์สแวนเนอร์ ก็ไปบรรยายกันที่ Divinity School ระบบที่นี้แปลกแก่เราอยู่บ้าง ใน ๒ สัปดาห์แรก นักศึกษาจะไปเข้าฟังที่ไหนก็ได้ จนถึงสัปดาห์ที่ ๓ จึงตกลงใจเลือกที่จะสมัครเรียนวิชาใด

๑๙๐

กว่าจะพบหลวงปู่จนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก



กับโยมพ่อ-โยมแม่ และหลาน เมื่อมาบอกลา
จะเดินทางไป Harvard ๓๐ ม.ค. ๒๕๒๔/1981

กับ Prof. Dr. John B. Carman ผู้อำนวยการ CSWR, Harvard University



เมืองอเมริกาที่ Cambridge เวลานั้น อยู่กลางฤดูหนาวที่เย็นยะเยือก หลังจากไปบรรยายไม่กี่ครั้ง ถึงวันที่ ๑๒ ก.พ. เขาไม่ยอมให้พระลามะที่ต้องไปเดินฝ่าความหนาว ก็ย้าย class จากตึกของ Divinity School มาเรียนกันใน common room ของ CSWR แล้วก็นั่งเก้าอี้เรียนเหมือนคุยกันในห้องโถงรับแขก

วิชาที่บรรยายคือ Contemporary Buddhism in South East Asia: The Sangha in Thailand เป็นวิชาร่วมของ Divinity School (History of Religion 178) และ Faculty of Arts and Sciences (Religion 178) รับผู้สมัครเรียนตั้งแต่ชั้นปริญญาตรี ถึงปริญญาเอก จึงมีนักศึกษาบางคนที่เป็นผู้ใหญ่่มากสักหน่อย (เพิ่งสังเกตว่าที่นี่ South East ไม่ใช่ Southeast)

นอกจากการเรียนในชั้น ๑๒-๑๓ น. แล้ว ก็มีกิจกรรมพิเศษที่ร่วมได้ตามสมัครใจ จัดหลักวันกันบ้าง วันเดียวกันแต่หลักเวลากันบ้าง ได้แก่ informal meeting ที่นักศึกษามาร่วมสนทนาในที่พักตอนเช้าหรือเย็น พูดคุยถามตอบปัญหา สวดมนต์ และนั่งสมาธิ

อีกรายการหนึ่งในเวลาใกล้เคียงกัน สำหรับครูอาจารย์ ก็ตั้งเป็น Buddhist Study Group มาสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันใน common room ท่านที่มาเป็นประจำ และจำได้แม่นก็คือ Prof. Masatoshi Nagatomi อาจารย์สอนภาษาบาลีที่นั่น ซึ่งได้พบกันตั้งแต่อาตมามาเยี่ยม Harvard ครั้งแรกในปี 1972/๒๕๑๕ คือ ๙ ปีก่อนนั้น และ Dr. David Eckel ผู้ตั้งกลุ่มหรือเจ้าของรายการ

แล้วรายการสบายๆ อย่างกันเอง ก็คือ การเรียนบาลี ทั้งเรียนหลักภาษาหรือบาลีไวยากรณ์ และแปลคัมภีร์ โดยเฉพาะวิสุทธิมรรค รายการนี้เป็นเรื่องของผู้ที่สนใจพิเศษลึกลงไป และตั้งใจจริง เพราะถ้าไม่จริงจังแล้ว ก็คงไม่สู้ และคงไม่มาถึงขั้นนี้แน่นอน

ท่านที่สนใจและตั้งใจจริงจังนี้ ก็คืออาจารย์สแวนเนอร์เอง กับนักศึกษาชั้นปีที่ ๔ วิชาภาษาสันสกฤต ชื่อคุณ Douglas Brooks โดยเฉพาะอาจารย์สแวนเนอร์สนใจเรื่องพระพุทธศาสนาในเมืองเหนือ รู้สึกว่าท่านมีน้ำใจต่อพระพุทธศาสนาในเมืองเหนือมาก ตอนนั้นท่านกำลังแปลเรื่องจามเทวีวงศ์

ตกลงว่า สองท่านนั้นก็มาเรียนภาษาบาลีกันแบบเป็นส่วนตัวในที่พักของอาตมา ตอนค่ำ หลังจากหมดภารกิจอย่างอื่นแล้ว ราว ๑ ทุ่ม ถึง ๓-๔ ทุ่ม

ผู้เรียนทั้งสองนอกจากสนใจตั้งใจจริงแล้ว ก็มีอัธยาศัยสบายๆ เอื้อเฟื้อเกื้อกูล เมื่อเห็นผู้เรียนสนใจตั้งใจจริงอย่างนั้น ผู้สอนคืออาตมาเองก็เต็มใจจริงเต็มທີ່เหมือนกัน เพราะคนที่จะสนใจอย่างนี้ แม้แต่ในเมืองไทย ก็หาไม่ง่าย และก็คิดว่าได้เรียนได้สอนกันอย่างมีความสุข

นอกจากรายการประจำตามปกติแล้ว ก็มีรายการพิเศษเป็นครั้งคราว อย่างในวันที่ ๓ มีนาคม ก็จัดให้มีรายการสนทนา ระหว่าง Tulku Thondup กับอาตมา ทำนองว่าให้มาดูมาฟังพระวัชรยาน กับพระเถรวาท พูดคุยและตอบปัญหาของผู้ฟัง

“Tulku” เป็นคำเรียกพระทิเบตชั้นผู้ใหญ่ หรือสำคัญมาก ที่นับถือกันว่าเป็นผู้สูงคุณสูงศักดิ์กลับชาติมาเกิด เช่นเป็นพระโพธิสัตว์มาเกิด

คุยกันไปกันมา ก็ลงท้ายด้วยมีคำถามที่แสดงถึงความคิดความเข้าใจของชาวตะวันตกจำนวนมาก ที่มองกันว่า มหายานเอาใจใส่ช่วยสรรพสัตว์ ต่างจากเถรวาทที่เอาแต่ตัวรอดคนเดียว

เขามีข้ออุปมาว่า มหายานเหมือนพ่อที่ช่วยลูกตกน้ำ ส่วนเถรวาทเหมือนแม่ที่ไม่ช่วย ก็เลยตอบไปว่า ไม่ควรจะมาเถียงกันว่าพ่อหรือแม่หรือใครคนไหนควรจะช่วย แต่คนไหนว่ายน้ำเป็นว่ายน้ำได้แข็ง คนนั้นนั่นแหละควรจะช่วย

ในคราวไปพูดเรื่อง “The Buddhist Conception of Truth and other truths” [สังเกต: ทั้งที่เป็นหัวเรื่องปาฐกถา ดูเขาตั้งใจเขียนให้แยกชัด Truth กับ truths] ที่ Haverford College (ใกล้ Philadelphia) เมื่อ ๑๗ เม.ย. ได้สังเกตว่า ในปากกว้างของที่นั่น ซึ่งตามธรรมดาในประเทศนี้จะมีกระรอกมากและคุ้นกับคน แต่คราวนั้นตรงข้าม คนที่นั่นบอกว่า ตั้งแต่ยุคสงครามเวียดนาม มีคนแถบข้างเมืองไทยอพยพลี้ภัยไปอยู่ในถิ่นนั้น คนอพยพชอบจับกระรอกกิน จนกระรอกบางตา อย่างน้อยก็ไม่กล้าออกมาแสดงตัวหรือทักทายคน

ถึงช่วงท้าย ใกล้เข้า summer จวนปิดภาคเรียน ปีนี้มีการจัดงานพิเศษเป็นปีแรก ในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม เรียกว่า First Annual Associates' Day ได้รับนิมนต์ให้เป็น keynote speaker พูดในชื่อเรื่องว่า “Tradition and Change in Thai Buddhism” แล้วเขาลงพิมพ์ในหนังสืองานของที่นั่น (จำชื่อหนังสือไม่ได้ รอไปค้นดูที่อีกภูเขานึง)

บอสตันเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง มีครอบครัวคนไทยและนักศึกษาอยู่พอสมควร ได้ทราบว่าเวลานั้น ทั้งใน Boston และใน Cambridge บนฝั่งตรงข้าม มีนักศึกษาไทยที่ Harvard ราว ๙ คน ที่ MIT ราว ๑๕ คน ที่ทุกมหาวิทยาลัยในบอสตัน กว่า ๑๐๐ คน

เมื่อญาติโยมและนักศึกษาไทยได้ข่าวว่ามีพระมาพักอยู่ใกล้ก็มาเยี่ยมเยียน มาถวายภัตตาหาร บางท่านมาบอญแทบเป็นประจำ และอุปถัมภ์จริงจัง

ขอยกตัวอย่างเฉพาะท่านที่จำชื่อเล่นได้ คุณผู้มีน้ำใจห่วงใย พระพุทธศาสนา นอกจากพาน้องๆ ไปถวายอาหารเนื่องนิตยแล้ว ยังถวายตัวเครื่องบินไปกลับ บอสตัน-นิวยอร์ก เรื่อยๆ คุณข้างมีน้ำใจเกื้อกูลทั้งแก่ทางพระและทางโยม ชวนนำพระกับไวยาว์จกรไปชมสถานที่บ้าง ประสานงานในการนิมนต์บ้าง บางท่านก็พาอาจารย์โสมไปดูโน่นดูนี้ บางครอบครัวได้พบปะคุ้นเคย แม้เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว ก็ยังมาที่วัดต่ออีก จนกลายเป็นโยมวัดญาณเวศกวันต่อเนื่องมา

ฝ่ายทางวัดวชิรธรรมปทีป ที่นิวยอร์ก พอได้ทราบข่าว เรื่องที่เข้าวงจรเก่า ญาติโยมบางท่านก็ขับรถจากนิวยอร์ก มากันเองบ้าง พาพระมาบ้าง มาเยี่ยม มาถวายภัต ถึงวันมาฆบูชา ๒๒ ก.พ. ก็ขับรถมารับไปเทศน์ที่วัด

พอดีระยะนั้น กำลังหาที่ใหม่ที่จะย้ายวัดไปจาก Bronx ญาติโยมก็ขับรถพาไปดูที่ ทั้งที่ Mt. Vernon และที่ Long Island ที่กำลังพิจารณาเลือกกันอยู่

ถึงช่วงสงกรานต์ ๑๐-๑๒ เม.ย. จนกระทั่งวันวิสาขบูชา ณ ๑๗ พ.ค. ก็นิมนต์ไปงานที่วัด ถ้าไม่ได้ขับรถไปรับ ก็ไป-กลับโดยเครื่องบิน ที่ว่าคุณผู้ถวายตัวเครื่องบินไปกลับ บอสตัน-นิวยอร์ก นั้น ก็ด้วยเหตุผลข้อนี้

รวมแล้วก็เป็นอันว่า ความคุ้นเคยสนิทสนมยังแน่นแฟ้นเหมือนเมื่อ ๔-๕ ปีก่อน

งานพุทธธรรมในเมืองไทย ได้อาศัยน้ำใจที่ Harvard

ย้อนหลังกลับไปในวันแรกที่มาอยู่ที่ CSWR (๑ ก.พ. ๒๕๒๔) ระหว่างพูดคุยกันตอนหนึ่ง อาจารย์สแวนเฮอร์ธามว่า ท่านเจ้าคุณมาคิดจะทำ(วิจัย)อะไรที่ Harvard

อาตมานั้น ทั้งที่ที่นั่นตั้งให้เป็น Research Fellow ก็ตอบท่านไปว่า ไม่ได้คิดทำอะไรเลย อาจารย์สแวนเฮอร์ธามบอกว่า ก็จะได้พักผ่อน เลยตรงกับที่ตั้งใจ เพราะทำงานหนังสือหนักมากมา ๓ ปีเต็มๆ เป็น guest lecturer หรือเป็น participant ก็จะสบาย

แต่เอาเข้าจริง ก็ไม่ได้พักผ่อนอย่างที่หวัง เพราะมีงานค้างผูกพันติดมาจากเมืองไทย ที่จะต้องเขียนเรื่อง “โยนิโสมนสิการ” ให้แก่หนังสือพุทธธรรม แทนต้นฉบับที่หายไป อย่างที่ว่าข้างต้น

พอตั้งตัวได้แล้ว ถึงวันจันทร์ที่ ๙ มีนาคม ก็เตรียมวางเค้าโครง ขอยืมหัวข้อที่จะเขียนพุทธธรรม วิธีโยนิโสมนสิการ ที่ ๘-๙-๑๐ แทนส่วนที่หายไป

นี่ก็กลายเป็นว่า เรื่องใน พุทธธรรม ท่อนนี้ จะต้องเขียนต้นฉบับ ๒ ครั้ง โดยเฉพาะ โยนิโสมนสิการ ๓ วิธีสุดท้าย (วิธีที่ ๘-๙-๑๐) เป็นส่วนที่ได้เขียนไว้ยืดยาวมากกว่าวิธีก่อนๆ เพราะเป็นส่วนที่จะให้ทำความเข้าใจเป็นพิเศษ เพื่อแก้ไขความเข้าใจผิดในเรื่องนี้ จึงได้พยายามคิด-เขียนโดยมุ่งจะให้ชัดเจนมากที่สุดแห่งหนึ่ง แต่เมื่อเขียนใหม่ ก็ไม่อาจจดจำความที่เขียนไปแล้วในครั้งก่อนได้

ยิ่งกว่านั้น ก็เป็นการเขียนในเวลาซึ่งห่างจากที่เขียนครั้งเดิมประมาณ ๑๐ เดือน คือเกือบ ๑ ปี และเขียน ณ สถานที่อื่นห่างไกล ไม่มีคัมภีร์ตำราบรรดาครบถ้วน อีกทั้งจำเพาะเป็นส่วนที่ไม่ได้เขียนโครงเรื่องเดิมไว้ด้วย

เป็นอันว่า การเขียนทดแทนใหม่นี้ยากมาก และจะต้องเขียนรวบรัด เพื่อเร่งให้ทันการพิมพ์ที่ล่าช้ามานาน เป็นงานจำยอมที่ต้องเขียนแค่พอเข้าใจ โดยแบ่งเวลาที่ Harvard ทำต้นฉบับใหม่นี้

โดยเฉพาะที่สำคัญถึงขั้นจำเป็นก็คือ งานนี้ต้องใช้หลักฐานอ้างอิงในพระไตรปิฎก และก็ต้องเป็นพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เพื่อให้สอดคล้องกันกับเนื้อความส่วนอื่นใน พุทธธรรม เล่มเดียวกัน แต่ที่นั่นแดนไกล จะได้พระไตรปิฎกนั้นจากที่ไหน

คราวนั้น Prof. Swearer มีน้ำใจช่วยเหลือเต็มที่ พอรู้เรื่อง ก็พานักศึกษาบางคนไปที่ Widener Library (Harry Elkins Widener Memorial Library) ของ Harvard ขอยืมพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ ที่ต้องอ้างอิงมาให้ เฉพาะเล่ม ๙ – ๒๙ รวม ๒๑ เล่ม

สยามรัฐสุด เติปฏิภัง นี้ เป็นชุดที่พิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. ๒๔๖๙) ในรัชกาลที่ ๗ ปกแข็ง อยู่ในสภาพที่เรียบร้อยมาก เพราะเขามีระบบการเก็บรักษาอย่างดี คณะช่วยกันขนมาให้ และใส่เรียงในชั้นหนังสือของห้องพัก โดยเขายอมให้ใช้ตลอดทั้ง semester

มีอีกเรื่องหนึ่งที่ต้องจัดเข้าลำดับงานด้วย คือ หลังสิ้นภาคเรียนที่นั่นแล้ว จะมีการประชุม conference เรื่อง “Moral Values in Comparative Perspective” ที่โครงการร่วมมือด้านศาสนา เปรียบเทียบระหว่าง Berkeley กับ Harvard จัดขึ้นที่ UC Berkeley ซึ่งจะต้องเขียนเรื่อง “Foundations of Buddhist Social Ethics” ไปพูดในวันที่ ๑๙ มิ.ย. ๒๕๒๔/1981

จะต้องเขียนเรื่องของเราให้เสร็จก่อน โดยมีเวลาพอที่จะเขียนเรื่องให้ทันที่จะไปนำเสนอที่ conference นั้น เป็นอันว่าทุกอย่างกระชั้นกันเข้าไป



ที่ Center for the Study of World Religions (CSWR), Harvard University (Spring 1981)

กับ Prof. Dr. Donald K. Swearer (ภาพเก่าที่ Swarthmore, 1976)



เมื่อเตรียมการเตรียมข้อมูลเตรียมความคิดพร้อมแล้ว ก็รอจังหวะรอโอกาส ให้มีเวลาทำงานต่อเนื่องสักหน่อย

แล้วก็ถึงปลาย semester วันที่ ๒๓ เม.ย. class ของ Divinity School พบกันครั้งสุดท้าย และ class เรียนบาลีของเรา ก็ทยอยปิดในวันใกล้ๆ นั้น หหมดแค่ ๒๔ เม.ย. ๒๕๒๔

แล้วปิดท้ายด้วยรายการมารับไปฉันที่บ้านของ Prof. S. J. Tambiah ครั้งที่ ๒ (ครั้งแรกคือเมื่อมาใหม่ ๑๕ ก.พ.) และ Dr. Stephen Young (เป็น Assistant Dean ของ Harvard Law School) มารับไป International Institute ที่ม้งงานทำบุญปีใหม่ คือสงกรานต์ของญาติโยมชาวลาวแห่ง Boston ในวันที่ ๓ พ.ค. ๒๕๒๔

ที่นี้ก็ถึงวาระสำหรับงานของเรา ในวันที่ ๔-๙ พ.ค. ๒๕๒๔ ก็เขียนต้นฉบับ โยนิโสมนสิการ แทนส่วนที่หาย แล้วแถมในวันที่ ๑๐ พ.ค. เติมเรื่อง พระรัตนตรัย เป็นอันจบ

จากนั้น ๑๑ พ.ค. ถ่ายเอกสารต้นฉบับใหม่ของ โยนิโสมนสิการ และ พระรัตนตรัย ที่ Divinity School บรรจุซองแล้ว ลงไปฝากเจ้าหน้าที่ของ CSWR ดำเนินการส่ง ป.ณ. ไปถวายท่านเจ้าคุณวิสุทธิสมโพธิ ที่มหาจุฬาร ในเมืองไทย เป็นอันจบเรื่องไปที่

ช่วงนี้มีงานแทรกจากเมืองไทย คือบทลอกเทป เรื่อง “นรก-สวรรค์ ในพระไตรปิฎก” และเรื่อง “อิตตา-อนัตตา ในพระพุทธศาสนา” รวม ๘๔ หน้า ก็เลยรีบตรวจชำระให้เสร็จไป ใช้เวลาอีก ๒ วัน ๑๑ - ๑๒ พ.ค.

จากนั้นจะเป็นวาระของเรื่องสำหรับ Conference ที่ UC Berkeley แต่พอดี โยมจากวัดวชิรธรรมปทีป ขั้บรมมารับไปงานวันวิสาขบูชา ที่นิวยอร์ก ผ่านไปอีก ๔ วัน คือ ๑๕ - ๑๘ พ.ค.

ถึงตอนนี้ก็มีรายการแทรกที่ใกล้กว่า คือ จะถึง First Annual Associates' Day ในวันที่ ๒๗ พ.ค. ควรทำให้แน่ใจไว้ก่อน

จึงเขียนเรื่อง "Tradition and Change in Thai Buddhism" ให้เสร็จไว้ ใช้เวลาอีก ๓ วัน คือ ๑๙ – ๒๑ พ.ค.

จำเพาะว่าวันที่ ๒๒ พ.ค. ต้องไปในงานทำบุญเนื่องในการแต่งงานที่ NYC หมดไปอีก ๑ วัน

คราวนี้ได้เวลาเสียที จึงเขียน paper สำหรับ Conference ที่ UC Berkeley เริ่มตั้งแต่กลางคืนวันที่ ๒๒ พ.ค. นั้นแหละ เขียนไปถึงตี ๔ แล้วจากนั้น มีเวลาปลอดจากเรื่องอื่นเมื่อไร ก็เขียนไป จนในที่สุดก็เสร็จในวันที่ ๒๙ ทันท่อนสิ้นเดือนพฤษภาคม ๒๕๒๔

ระหว่างนี้มีงานแถมอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งไม่ได้มีความจำเป็นต้องใช้งานอะไร แต่ไหนๆ มีการเรียนการสอนภาษาบาลีกัน ก็เลยเขียนคำอธิบายบาลีไวยากรณ์ ภาคกิตก์ และตัทธิต เป็นภาษาอังกฤษไว้ ยาวเป็นหนังสือเล่มเล็กๆ ที่เดียว แต่ฉบับนี้ก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไร นี่ก็ใช้เวลาอีกเกือบ ๑ สัปดาห์ (๒๗ เม.ย. – ๒ พ.ค.)

กรณีนี้ก็คล้ายกับคราวก่อนที่มา Swarthmore จนไปที่วัดวชิรธรรมปทีป นิวยอร์ก แล้วมีรายการสอนภาษาบาลีกัน ก็ได้เขียน "พุทธประวัติภาษาบาลี ฉบับย่อ" ไว้ ซึ่งฉบับนี้ก็ยังเป็นต้นฉบับที่เขียนลายมือตัวดินสอ ไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไร

งานเอกสารหนังสือเหล่านี้ และแผ่นข้อมูลที่แจกแก่ผู้เรียนเมื่อเขียนด้วยลายมือตัวดินสอแล้ว ถ้าเป็นเรื่องที่จะให้คนอื่นอ่านหรือใช้งานด้วย ก็ต้องพิมพ์ดีด แล้วอาจจะต้องถ่ายเอกสาร และในบางกรณีก็ส่ง ป.ณ. ทั้งหมดนี้ได้อาศัยเจ้าหน้าที่ของ CSWR เช่น คุณ Jim Cone พิมพ์ดีด คุณ Judith White ช่วยส่ง ป.ณ. จึงเสร็จได้

เล่ามาจนจบแล้ว ยังไม่ได้พูดถึงอาจารย์โสม อ.โสม ได้รัตน์ เป็นอาจารย์ใน ร.ร.บาลีอบรมศึกษา ของมหาจุฬาราชวิทยาลัย เป็นผู้สูงวัย แก่กว่าอาตมาราว ๒๐ ปี อยู่ในชั้นที่นับได้ว่าเป็นผู้เฒ่า การที่เป็น ไวยาวัจกรไปด้วยนี้ ก็คือไปเป็นเพื่อนอยู่ เป็นเพื่อนเดินทาง จัด ถวายภัต และช่วยในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ จะไปติดต่อกิจธุระอะไรใน เมืองอเมริกา ก็ไม่ไหว มีแต่ต้องให้คนอื่นช่วยทำให้อาจารย์โสม

ท่านที่ช่วยมากในกิจธุระหรืองานธุรการทั่วไป ก็คือ Mr. William Darrow ตั้งแต่ธุระกับธนาคาร จนถึงจัดตัวเครื่องบิน ส่วน อีกท่านหนึ่งคือ Mrs. Bonnie McBride ก็พบช่วยในกิจกรรมหรือ งานพิธี รวมแล้วก็น่าอนุโมทนาบรรดาเจ้าหน้าที่ที่นั่นที่เื้ออเพื่อ ช่วยเหลือให้ความเป็นอยู่และงานการดำเนินไปและสำเร็จอย่างดี

แล้วทั้งหมดที่เป็นไปด้วยดีนี้ ก็ด้วยมีอาจารย์ Swearer เป็น หลักเป็นแกน นอกจากเอาใจใส่ดูแลช่วยเหลืออาตมาและไวยาวัจกร โดยตรงแล้ว ก็ได้ปูพื้นฐานและเตรียมบรรยากาศแวดล้อมให้ เป็นสัปปายะ ด้วยการให้ความรู้ความเข้าใจแก่บรรดาชาว CSWR และนักศึกษาทั้งหลาย เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและวินัยของพระ เป็นต้น ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญที่รองรับให้ทุกอย่างดำเนินไปโดย ราบรื่นและสำเร็จผลอย่างดี พุดรวมๆ ด้วยภาษาของญาติโยมว่า ทำให้การไปศาสนกิจที่ Harvard นี้เป็น happy memory

ที่ควรย้ำจำเพาะไว้ ก็คือ งานเขียนพุทธธรรมทดแทน ต้นฉบับซึ่งสูญหาย อันจำเป็นต้องใช้พระไตรปิฎกบาลี ฉบับ สยามรัฐ ดังที่ว่า เรื่องนี้ก็ปลอดภัยไปร่องไปได้ด้วยน้ำใจเกื้อหนุน ของอาจารย์ Swearer นั่นเอง จึงถือว่าอาจารย์ Swearer มีส่วน ร่วมในการทำให้หนังสือ *พุทธธรรม* ถึงความสำเร็จด้วย



Class, Meeting, Buddhist Study Group ที่ CSWR, Harvard University, Jan.- Apr., 1981
(เมื่อกลับมาไทย นสพ.ที่สัมภาษณ์ เลือกภาพดีๆ ไป แล้วมาขอโทษว่าภาพหาย, ข้างบน คือบางภาพที่เหลืออยู่)

ดอกเตอร์ใหม่ของ Harvard นิมนต์ถ่ายรูปพร้อม วันรับปริญญา ๔ มิ.ย. ๒๕๒๔/1981
(ซ้ายสุด คือ ไวยาวัจกร อ.โสม ได้รัตน์)



เสร็จงาน ดูผ่านๆ เสียวแผ่นดินอเมริกา

หลังปิดภาคเรียนแล้ว ขึ้นเดือนมิถุนายน คุณ Douglass Brooks ที่มาเรียนวิสุทธิมคค์ มีน้ำใจมารอว่ามีอะไรจะช่วยให้ช่วยจัดช่วยทำ เช่นมาชนพระไตรปิฎกบาลี ๒๑ เล่ม วิสุทธิมคค์ ทั้งฉบับมหามกุฏฯ ของไทย ๓ เล่มชุด และฉบับอักษรโรมัน ของ Harvard เล่มเดียวจบ พร้อมทั้งหนังสืออื่นๆ ช่วยเอาไปส่งคืนหอสมุด อีกวันหนึ่งก็พาอาจารย์โสมไปส่งหนังสือจำนวนมากที่ไปรษณีย์ คนอื่นๆ ก็มาช่วยในเรื่องอื่นๆ ล้วนแต่น้ำใจกันอย่างดี

วันที่ ๔ มิ.ย. มีพิธีประสาทปริญญา คุณ Douglass Brooks เป็นคนหนึ่งที่ได้รับปริญญา เฮอร์รับปริญญาแล้ว มาสวัสดี และพาคุณแม่เข้ามาแนะนำ คุณแม่มีความสุขมาก คุณ Douglass ย้ำว่ามีอะไรจะให้เขาทำ ก็บอกเขาเถิด แม้จนถึงพรุ่งนี้ ก่อนที่เขาจะเดินทางไปแคนาดาในวันมะรืน นี่คือการตั้งใจช่วยเต็มที่

วันนี้เหมือนกัน กับ อ.โสม เดินผ่านไปทาง Science Museum พอดีนักศึกษาไทยที่จบ Harvard ๖ คน จะเป็นปริญญาเอกทุกคนหรือไม่ ก็ไม่ทราบรายละเอียด ได้รับปริญญาแล้ว กำลังถ่ายรูปกันอยู่ ก็นิมนต์ให้เข้าไปถ่ายรูปพร้อมด้วย เป็นวันแห่งความสุขของทุกท่าน ก็ชื่นชมอนุโมทนาด้วย

- เยี่ยมนวยอร์ก ย้อนอดีตสักนิด

รุ่งขึ้นวันที่ ๕ มิ.ย. พระมหาสังวาลย์ (ปัจจุบันคือท่านเจ้าคุณพระเทพโกศล วัดศรีโสดา เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่) มาจากนวยอร์ก โดยคุณปรีชา จิตตังดี ขับรถนำมา เพื่อรับไปวัดวชิรธรรมปทีปในวันรุ่งขึ้น โดยระหว่างทางแวะเยี่ยมสำนักวิปัสสนา Insight Meditation Society ที่ตำบล Barre ในรัฐ Massachusetts นั้นแหละ



กับศิษย์เก่ามหาวิทยาลัย บังทอน ในนิวยอร์ก (ที่วัดธรรมนิมิต ครึ่งยังอยู่ที่ Bronx)
ไวยักรครวไป Harvard (1981) พบกับไวยักรครวไป Swarthmore (1976)

ที่บ้านคุณหมอสุนทร และโยมบุญประจวบ ศรีหงส์, Albany, N.Y.



สำนักวิปัสสนาที่ Barre นี้ มีชื่อเสียงมาก เป็นสายเถรวาท ถึงเวลานี้ก็ยังอยู่ วันนั้น คุณ Jack Kornfield ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งคนหนึ่ง ออกมาต้อนรับ ขณะนั้นมีผู้มาเข้าปฏิบัติอยู่ ๑๕๐ คน

จากนั้นก็ไปนิวยอร์ก ได้พบกับญาติโยมเก่าๆ ของวัดวชิรธรรมปทีป ซึ่งก็มีศรัทธาและน้ำใจมั่นคงเหมือนเดิม ค้างที่นั่นได้คืนเดียว รุ่งขึ้น คุณหมอสุนทร กับโยมบุญประจวบ ศรีหงส์ และคุณหมออุดม สุวรรณศรี โยมชุดเก่าแก่ที่ Phila. ตั้งแต่ปี ๒๕๑๕ พร้อมด้วยคุณหมอขจร ในรุ่นน้อง ก็มารับไปทำบุญที่บ้านคุณหมอดิศักดิ์ แล้วก็พาไปส่งที่บ้านของครอบครัว Herricks แล้ววันรุ่งขึ้น ครอบครัว Herricks ก็พากลับมาส่งที่ CSWR นี่คือจบวันที่ ๘ มิ.ย.

ตรงนี้เล่าเป็นตัวอย่างเป็นเห็นว่า ถ้าไม่ติดภารกิจการทำงานของมหาวิทยาลัย ก็จะต้องไปในกิจฉลองศรัทธางานกุศลของญาติโยม ซึ่งก็มีตลอดแทบไม่เว้นวันเวลา

ถึงวาระนี้ เป็นอันปิดรายการทั้งหมด ในวันท้ายๆ นักศึกษาและญาติโยมทั้งหลายก็มาเลี้ยงมาร่ำลากัน เช่น คุณตุ๋ กับน้องๆ มีคุณตึกเป็นต้น ก็มาถวายภัต ช่วยรับหนังสือและเทปไปส่ง ป.ณ. คุณช้างก็มาช่วยทุกอย่างที่จะมีให้ช่วย หลายคนมาพบเป็นการส่งน้ำใจ

ก่อนจะลาไป ได้มอบพระพุทธรูปที่ได้รับอนุญาตนำไปจากเมืองไทย และได้บูชามาตลอด semester แก่ Prof. Carman ในนามของ CSWR แล้วก็ทันได้เห็นในวันก่อนเดินทางว่า ท่านผู้อำนวยการได้ตั้งพระพุทธรูปนั้นไว้ใน Common Room โดยได้บรรจุจัดตั้งในที่เหมาะสมอย่างดี

ครั้นแล้ว รุ่งขึ้น ๑๓ มิ.ย. ๒๕๒๔ ดังที่เคยเล่าแล้ว ๙ น. ท่านอาจารย์ผู้อำนวยการ Prof. John B. Carman พร้อมด้วยนักศึกษาและผู้คุ้นเคยอีก ๓ คน ก็มารับและพาไปส่งที่สนามบิน ได้เห็นว่าท่าน Director นอกจากมีความประทับใจอย่างสูงแล้ว ก็มีน้ำใจงดงามสม่ำเสมอตั้งแต่ต้นจนตลอด (จะไปพบกันต่อที่ Berkeley)

- แวะชิคาโก ยกอดีตขึ้นสู่ปัจจุบัน

ก่อนเริ่มประชุมในวันที่ ๑๗ มิ.ย. ยังมีเวลา ๔ วัน ก็เลยลงแวะเยี่ยมวัดธัมมาราม ที่ชิคาโก ซึ่งเป็นที่ที่เคยมาพำนักและทำงานอยู่นานไม่น้อย ทั้งเป็นวัดที่ได้มาทำหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์ครั้งแรกในชีวิตเมื่อวันที่ ๑๙ พ.ย. ๒๕๒๐ [สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ได้แต่งตั้งและมอบใบตราตั้งอุปัชฌาย์ มากับพระพรหมคุณาภรณ์ วัดสระเกศ (ต่อมาคือ สมเด็จพระพุทธปาพจนฺโท) โดยสมเด็จพระธีรญาณมุนี เป็นผู้มอบให้ ในงานผูกสืมาและเปิดวัดธัมมาราม เมืองชิคาโก ๑๖ ก.ค. ๒๕๒๐]

ที่ชิคาโก ตอนนั้นมีพระมหาเฉลิมอยู่ กับทั้งพระรูปอื่นๆ ญาติโยมเก่าๆ ยังอยู่มากมายหลายท่าน ก็มาพบปะ พาไปโน่นไปนี่ ดูแลบำรุงพร้อมพร้องอย่างเดิม และเหมือนกับที่นิวยอร์ก ก็พื้นเรื่องนิมนต์ให้อยู่จำพรรษาสืบต่อไป

ที่วัดวชิรธรรมปทีป เมืองนิวยอร์ก ที่วัดธัมมาราม เมืองชิคาโก และที่ CSWR ใน Harvard U. ทุกที่มีความผูกพัน มิใช่แค่งานการศาสนกิจ หากเป็นเรื่องของน้ำใจที่ชื่นชูลึกซึ้ง แต่ที่เมืองไทย งานหนังสือ *พุทธธรรม* กับ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์-พุทธศาสตร์* ชิดตัวกว่า คราวนี้ไม่ใช่แค่ผูกพัน แต่มัดแน่นเลยทีเดียว ดังนั้น พอกลับมาถึงวัดพระพิเรนทร์ เจองานหนังสือเริ่มด้วย *พุทธธรรม* ที่ค้างอยู่ก็ติดอยู่ที่นั่น แทบไปไหนไม่ได้ ๕ ปี

จนกระทั่งพอดีหนังสือใหญ่ ๓ เล่มนั้นเสร็จ ก็ถูกโรคปอดประจำตัวของเก่า ขับไล่ออกไปจากกรุงเทพฯ ในปี ๒๕๒๙ เข้าสู่เส้นทางมายังวัดญาณเวศกวัน

- ที่ใหม่เรื่องใหม่ เจอทั้งคนเก่าและคนเพิ่งพบที่นั่น

เช้าวันที่ ๑๗ มิ.ย. ๒๕๒๔ พระและโยมก็พาไปส่งขึ้นเครื่องบิน ก็คงจะที่ O'Hare อย่างเคย ไปลงที่ San Francisco แล้วนั่งรถตู้ที่เขามารับ ไปถึง UC Berkeley ทันเริ่มประชุมที่ Graduate Theological Union สบายๆ เพราะเปิดประชุม ๑๖ น.

การประชุมนี้เป็น Five-day Seminar เจ้าทุนจัดงานคือ Berkeley/Harvard Cooperative Program in Comparative Religion เรื่องที่ประชุม คือ Moral Values in Comparative Perspective ในหัวข้อว่า "Individual Perfection and the Social Good: Wealth and Poverty as Moral Values"

ที่นั่นก็พบกันอีกกับบรรดาท่านที่คุ้นๆ และพอจะคุ้น ทั้ง John Carman, Donald Swearer, David Eckel, William Darrow, Stephen Young ในรายชื่อผู้ร่วมประชุม ๕๗ คน นอกจากชาว Harvard แล้ว ที่ถือว่าใกล้ชิดหน่อยเพราะอยู่ในวงของผู้ชำนาญพุทธศาสนาเมืองไทย ก็คือ Prof. Frank E. Reynolds (U. of Chicago) และ Prof. Charles F. Keyes (U. of Washington)

เรื่องราวการประชุมที่ว่า ๕ วันนี้ เนื้อหาสาระว่ากันอย่างไร ขอข้ามไป เามาพูดแต่เรื่องเบาๆ ไม่เอาวิชาการเข้มข้น แต่ที่ข้ามไปไม่ได้ คือต้องอนุโมทนาอาจารย์ Swearer อย่างยิ่ง ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลทุกอย่างให้พระอยู่ดีได้ในบรรยากาศที่แปลกถิ่นนี้

เป็นธรรมดาว่า ที่ประชุมกันนี้ เขาก็จัดรายการและดำเนินเรื่องไปตามระบบวิธีปกติตามแบบของเขา พระจะฉันอะไรเมื่อไร ต่างจากเขาอย่างไร ใครจะไปนึกถึง ไม่มีใครรู้ด้วย และการประชุมก็ย่อมคร่อมเวลาฉันเพลเป็นธรรมดา แล้วก็ดูเหมือนจะทุกวันด้วย

ที่ Harvard โน่น อาจารย์ Swearer ดูแลตลอดมาอยู่แล้ว มา Berkeley เป็นงานในกาลจำเพาะ ยิ่งดูแลเต็มที่ ตั้งแต่เช้า ก็เป็นธุระจัดการเรื่องไปฉันก่อนประชุม แล้วขณะกำลังประชุมอยู่ จะถึงเวลาเพล ก็ละที่นั่งลุกมานิมนต์อาตมาพาไปฉันเพลให้เรียบร้อย

ยิ่งในวันที่ ๒๐ มิ.ย. จะเห็นชัดถึงความมีน้ำใจเสียสละอย่างสูง วันนั้นเป็นวันสุดท้าย ปิดประชุม อาจารย์ Swearer ต้องทำหน้าที่เป็นประธานการประชุม ทั้งที่ตัวเองมีภาระเต็มที่ ต้องยุ่งมาก อาจารย์ Swearer ก็สละเวลามาตั้งแต่เช้า นิมนต์พาไปฉันไม่ต้องให้กังวลติดขัด น้ำใจอย่างนี้ยากนัก จะหาอีกที่ไหน (ไม่เฉพาะดูแลพระ ยังดูแลไวยาวัจกรโสมด้วย)

สำหรับอาตมาเอง รายการพูดอยู่ในวันที่ ๑๙ มิ.ย. ๒๕๒๔ ตั้งแต่เช้า ก็นำเสนอเรื่อง “Foundations of Buddhist Social Ethics” เขาบอกให้พูดไม่เกิน ๓๐ นาที แต่เขียนไว้ตั้ง ๒๑ หน้าเลยต้องอ่านต้องพูดอย่างรีบเร่ง แล้วก็เกินเวลาไปเกือบ ๒๐ นาที

เรื่องที่พูดครั้งนี้ ต่อมา อาจารย์ Swearer กับอาจารย์ Russell F. Sizemore นำไปจัดพิมพ์เป็นบทเริ่มแรกของหนังสือ *Ethics, Wealth and Salvation: A Study in Buddhist Social Ethics* (University of South Carolina Press, 1989)

- เรื่องเกร็ดๆ ฝอยๆ บางทีไม่ใช่เรื่องย่อย แต่คือปัญหาใหญ่

ในเวลาหลายวันระหว่างที่มีการประชุม มีเรื่องนอกที่ประชุม บางอย่างซึ่งขอเล่าไว้เป็นเกร็ดความรู้

วันหนึ่ง ตอนไปนั่งฉันอาหาร หนุ่มชาวลาวผู้หนึ่งเข้ามา ทักทายด้วยความมีอัธยาศัย บอกว่าเขาเป็นผู้ลี้ภัย และมาทำงานอยู่ที่นั่น คุณสมคำเล่าอดีตครั้งลาวแตก ให้เราเข้าใจว่าเขาหนีคอมมิวนิสต์ ว้ายน้ำข้ามแม่โขงมาฝั่งไทย แล้วอพยพมาถึงอเมริกา ได้อย่างไร จากคุณสมคำก็ได้รู้จักกับคุณศรีพรรณและครอบครัว

ทั้งสองคนสุภาพอ่อนโยนมีน้ำใจอย่างมาก ก็คือน้ำใจของชาวพุทธต่อพระและต่อพระพุทธศาสนา แล้วมาแสดงออกที่อาตมาในฐานะเป็นพระองค์หนึ่งนั่นเอง

นอกจากวันต่อมาจะนำภัตตาหารมาถวายแล้ว ก็ได้ขับรถพาไปเยี่ยมญาติพี่น้องในชุมชนลาวอพยพด้วย คุณศรีพรรณเล่าถึงสภาพชีวิตของพี่น้องชาวลาวอพยพนั้น ที่เป็นผู้ลี้ภัยด้วยเงิน welfare ของรัฐบาลอเมริกัน เธอพูดถึงการดำเนินชีวิตของผู้ลี้ภัย มีอะไรที่เป็นปัญหา อันจะโยงไปสู่อนาคตที่น่าห่วงใย และความคิดคำนึงถึงวิถีทางที่จะแก้ปัญหาว่าจะเป็นไปได้หรือไม่อย่างไร ฟังแล้วก็รู้สึกว่าเป็นคนมีความคิด มีความรับผิดชอบอย่างดี น่าชื่นชม

ชาวอินโดจีนอพยพลี้ภัยมาอยู่ในอเมริกายุคสงครามเวียดนามนั้น มีมากมาย อยู่กันเป็นชุมชนใหญ่ๆ ในถิ่นในรัฐต่างๆ มีทั้งชุมชนลาว ชุมชนกัมพูชา ชุมชนเวียดนาม รัฐบาลอเมริกันจัดให้มีการปกครองภายในของตนเองในระดับหนึ่ง ชุมชนเหล่านี้มีลักษณะแห่งวิถีชีวิตอันส่อส่องอนาคตที่ต่างๆ กันไป อันน่าศึกษา

หลังปิดประชุมในแต่ละวัน ตอนบ่ายบ้าง เย็นบ้าง บางที่มีเวลา มีโอกาส ก็พาอาจารย์โสม (แทนที่อาจารย์โสมจะพา) ไปเดินชมถิ่นฐานบรรยากาศในย่านใกล้เคียง

ในวันที่ ๑๙ หลังจากพูดจบ ตอบคำถามเสร็จหมดแล้ว เลยหกโมงเย็น ได้ออกไปเดินดูบริเวณสวยงามน่ารื่นรมย์ที่ Pacific School of Religion บังเอิญพบหญิงไทยกับลูก และคนไทยกลุ่มใหญ่มาชุมนุม เป็นนักศึกษา ๑๙ คน เขาขอถ่ายรูปหมู่กับผู้มาประชุม และได้ทราบว่า มีนักข่าวหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของคนไทย ชื่อว่า นสพ.ประชาชาติ มาทำข่าวด้วย

วันที่ ๒๐ มิ.ย. ๒๕๒๔ เป็นวันสุดท้าย ซึ่งมีการปิดประชุมแต่เช้าวัน คงจะให้สะดวกแก่ผู้ที่จะเดินทางกลับไปถิ่นของตนๆ อาจารย์ Swearer ทำหน้าที่เป็นประธานการประชุมประจำวันนี้ และกล่าวปิดประชุม โดยอ่านพุทธปัจฉิมโอวาท ใน paper ของอาตมา เป็นคำปิดท้ายการประชุม

หลังจากญาติโยมรับประทานอาหารกลางวันแล้ว อาตมาก็ไปเดินดูผ่าน campus กันเล็กน้อยกับ อ. Swearer อ. Keyes อ. Reynolds เช่นไปดูหนังสือที่ร้าน Shambala แล้วกับ อ. Swearer ก็ลาอีกสองท่านนั้น ไปแวะรับ อ. โสม เดินต่อไปยังที่พักของ อ. Swearer สนทนากันด้วยสาราณียกถา จนมีคนมารับ อ. Swearer ผู้เป็นโยมสำคัญ ไปส่งที่สนามบิน เพื่อเดินทางสู่ถิ่นของท่านที่ Swarthmore ราว ๑๖.๓๐ น. แล้วจึงเดินกลับมายังที่พักของตน

เมื่อปิดประชุมแล้ว ก็เป็นอันเสร็จสิ้นภารกิจในอเมริกา ถึงเวลาจะเดินทางกลับถิ่นแดนไทย แต่การที่จะเดินทางนั้น มีตัวเครื่องบินเป็นตัวกำหนด ตัวบอกให้ขึ้นเครื่องบินในวันที่ ๒๙ มิ.ย.

นี่กลายเป็นว่ามีเวลาอีก ๙ วัน จึงจะได้กลับเมืองไทย ระหว่างนี้ จะใช้เวลาอย่างไรให้ลงตัวที่จะไปถึงจุดพักรอขึ้นเครื่องบิน พอเหมาะพอดี โดยที่ไม่ต้องไปอัดตัวอยู่นาน และไม่เป็นภาระนัก แก่ท่านผู้อุปถัมภ์ที่พักนั้น ให้เวลาผ่านไปโดยได้รู้เห็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ และให้ อ.โสมผู้มาใหม่ควรแก้ไขข้อที่ว่าได้พบผ่านอเมริกา

ตกลงว่า รุ่งขึ้น ๒๑ มิ.ย. เริ่มแรกก็ไปแวะเยี่ยมวัดไทยใน South San Francisco ชื่อว่า วัดมงคลรัตนาราม พบกับพระมหา ประเชษฐ พร้อมคณะของท่าน และได้รับการปฏิสันถารอย่างดี

พระที่วัดเล่าว่า เวลานั้น มีพระครูองค์หนึ่งจากเมืองไทย ไปเช่าหรือไปพักอยู่ในบ้านหลังเดียวกับแหม่ม โดยอยู่ชั้นล่าง แล้วทำพิธีไสยศาสตร์ ทำนองหาเงินทองหาลาภ นสพ. *ประชาชาติ* ที่ไปทำข่าว ซึ่งได้ถ่ายรูปอาตมาวันพบ นส.ไทยที่ไปสัมภาษณ์นั้น เข้าใจผิดนึกว่าอาตมาเป็นพระครูองค์นั้น แต่พระบอกท่าน นี่คือเกือบไปแล้ว

เรื่องพระไทยบางรูปไปเที่ยวพักอาศัยในบ้านเมืองที่เจริญมั่งคั่ง ซึ่งมีคนไทยอยู่มาก อย่างอเมริกานี้ แล้วก็ประกอบมิจฉาชีพ ทำนองที่ว่าข้างต้น ซึ่งพระเรียกว่าอเนศนานั้น มีเรื่องบ่อยๆ นอกจากทำความเสื่อมเสียแก่พระสงฆ์ไทย แก่คนไทย และแก่พระพุทธศาสนาแล้ว ก็ทำให้คนเจ้าถิ่นเจ้าประเทศมีภาพที่ไม่ดีมองพระไทยและเมืองไทยในทางที่เลวทรามต่ำต้อยด้อยปัญญา

การที่หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของคนไทย (เมืองใหญ่ๆ ในอเมริกา ที่มีคนไทยอยู่มากๆ มี นสพ.ไทย ทั้งนั้น หรือแทบทั้งนั้น) เอาใจใส่ช่วยระแວວระວัง เป็นหูเป็นตาแทนให้แก่คนไทยในเรื่องนี้ นับว่าน่าอนุโมทนา เป็นการช่วยกันป้องกันภัยและแก้ปัญหาให้แก่ส่วนรวม

อีกทั้งการที่ตรวจสอบให้รอบคอบชัดเจนจนได้ความจริง ว่าอะไรเป็นอะไร ใช่หรือไม่ใช่ ให้แนลงไป ไม่ด่วน ไม่ผลีสลามทำให้เป็นข่าวที่ผิดพลาด ก็เป็นข้อดีที่ทำให้อนุโมทนาได้จริง

ที่วัดมงคลรัตนารามนั้น จากพระ ก็โยงไปยังญาติโยมวัด โดยศรัทธาและมีน้ำใจอุปถัมภ์บำรุงพระ และมาวัดช่วยวัดอยู่แล้ว ก็มีน้ำใจขยายต่อไปถึงพระอาคันตุกะที่จรมาด้วย ก็เลยมีโยมวัด ข้าราชการผู้มาใหม่ไปชมถิ่นแถบนั้น เช่นแถวสะพาน Golden Gate

- ดูอีกที วัดแรกที่ได้เยือนในปี ๑๕ คราวมาอเมริกาครั้งแรก

มาถึง California แล้ว น่าจะไปเยี่ยมวัดไทยลอสแอนเจลิส ซึ่งเป็นวัดแรกของไทยในอเมริกา และก็เป็นที่มาซึ่งได้มาถึงเมื่อที่นั่นยังเป็นวัดเดียวในอเมริกา ในคราวที่มาประเทศนี้ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๑๕ จะได้พอเห็นบ้างว่ามาถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร และในการเดินทางช่วงท้ายๆ นี้ ก็คิดว่าจะนั่งรถโดยสารไป จะได้พอรู้พอเห็นสภาพของแผ่นดินอเมริกาบ้างตามสมควร

พอดีว่า พระมหาประเชิญ และพระมหาฉลาด ก็จะไปช่วยงานทำหนังสือของสมัชชาฯ ที่นั่น จึงตกลงว่า ในวันที่ ๒๒ มิ.ย. นั่งรถ Greyhound ไปกัน ใช้เวลา ๘.๔๐ ชม. เดินทางราว ๕๗๐ กม. ฝ่าลมร้อนระอุ บนดินแดนแห้งแล้งระหว่างภูเขา ของรัฐแคลิฟอร์เนียตอนล่าง มาถึงสถานีที่ Hollywood ราว ๒๑.๓๐ น.

วัดไทยลอสแอนเจลิสนี้ คนไทยที่ไปอเมริกาส่วนใหญ่หรือจำนวนมากได้ไปเยี่ยมเยือนแล้ว มีความกว้างขวางใหญ่โตเป็นอย่างไร ก็พอรู้กัน อาตมาเพียงไปดูเพื่อต่อความรู้นิดหน่อย ไม่อยู่ในฐานะที่จะบรรยาย ตามที่ทราบก็ว่า เวลานั้น พระมหาสมหมาย เป็นผู้อำนวยการแทนเจ้าอาวาส

ที่นั่น นอกจากได้รับการต้อนรับดูแลจากพระมหาสมบัตินั้น
 อย่างดีโดยตลอดแล้ว ก็ได้พบปะเยี่ยมเยียนโยมวัดที่รู้จักกันดี
 ตั้งแต่ยังอยู่เมืองไทย ได้ร่วมกิจกรรมทำกิจวัตรไม่น้อยนัก จน
 สมควรแก่เวลา

รวมแล้วพักอยู่ที่นั่น ๓ วัน ก็เดินทางต่อไป สำหรับคราวนี้
 คือ เดินทางไปขึ้นเครื่องบินที่จะกลับเมืองไทย

- ผ่านแววๆ ทิวอเมริกา ก่อนมาติดอยู่กับที่ ในเมืองไทย

ที่อเมริกาเวลานั้น เครื่องบินของบริษัท การบินไทย จำกัด มี
 สุดทาง ต้น-ปลาย อยู่ที่เมือง Seattle ในรัฐ Washington ทาง
 ตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศสหรัฐอเมริกา ใครก็ตามที่ถือตัว
 เครื่องบินของบริษัทนี้ เมื่อจะไปเมืองไทย ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนในอเมริกา
 ก็ต้องมาขึ้นเครื่องบินที่เมืองนี้

เป็นอันว่า อาตมากับอาจารย์โสมออกจาก Los Angeles ก็
 จะเดินทางไป Seattle ซึ่งอยู่ทางเหนือแทบจะตรงดิ่งขึ้นไปเลย
 ระยะทางราว ๑,๖๐๐ กม. ผ่านขึ้นไปตลอดค่อนรัฐ California
 แล้วผ่าจากใต้จนสุดเหนือของรัฐ Oregon เข้าสู่รัฐ Washington
 ตรงขึ้นเหนือต่อไปอีกจนเกือบสุดเขตรัฐนั้น จึงถึงเมือง Seattle ซึ่ง
 อยู่ใต้ลงมาจากเขตแดนประเทศแคนาดาราว ๑๖๐ กม.

ณ วันที่ ๒๕ มิ.ย. ญาติโยมก็ขับรถพาพระมหาสมบัตินั้น และ
 พระมหาประเวณี ไปส่งอาตมา และ อ.โสม ที่สถานีรถ Greyhound

รถ Greyhound นี่นับว่าวิ่งเร็วพอสมควร ออกจาก Los
 Angeles วันที่ ๒๕ เวลา ๑๗.๕๕ น. จอดพักราว ๗ เมือง ก็ถึง
 Seattle ในวันที่ ๒๖ มิ.ย. ประมาณ ๒๒ น. รวมแล้วในระยะทาง
 ๑,๖๐๐ กม. ใช้เวลาวิ่งประมาณ ๒๔ ชม.

ว่าถึงทิวทัศน์และภูมิประเทศ เส้นทางนี้มีจุดเด่นอยู่ที่รัฐ Oregon ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น “Pacific Wonderland” (แดนอัศจรรย์แห่งแปซิฟิก) โดยมีธรรมชาติที่งดงามล้ำเลิศ ด้วยเทือกเขาสลับซับซ้อน มีขุนเขาสูงใหญ่มากมาย ลดหลั่นเรียงราย เคียงไปกับลำน้ำ และทะเลสาบ เต็มไปด้วยป่าสูงดงใหญ่กว้างแห่ง evergreen trees คือป่าต้นสนที่เขียวตลอดปี และยอดเขาที่มีหิมะปกคลุมสีเงินขาวสะท้อนแสงสดใสเห็นได้แต่ไกลตลอดทุกเวลา

ว่าโดยเส้นทาง ในความยาว ๑,๖๐๐ กม. นั้น แบ่งคร่าวๆ ได้ ๒ ตอน คือ ทางครึ่งแรกทั้งหมดราว ๘๐๐ กม. ซึ่งยังอยู่ในรัฐ California เป็นดินแดนที่แห้งแล้ง ร้อน หาดันไม้ได้ยาก ในช่วงต้นเต็มไปด้วยภูเขาที่มีแต่หญ้าแห้งๆ มองเหมือนเป็นเขาหัวโล้น ส่วนช่วงปลาย มองเห็นเป็นทุ่งราบแห้งแล้งที่โล่งเตียนไปจนสุดขอบฟ้า ผู้คนทำการเกษตรกันมาก โดยใช้น้ำที่ทำท่อทำทางข้ามเขามาแต่ไกลๆ

จุดแบ่งครึ่งทางนั้น เอาเมือง Redding เป็นที่กำหนด เมือง Redding นี้ยังอยู่ในรัฐ California ตอนเหนือ ต่ำกว่าเส้นแบ่งเขตรัฐ Oregon ลงมาราว ๑๖๐ กม.

ทางครึ่งหลังทั้งหมดเกือบ ๘๐๐ กม. ตั้งแต่เมือง Redding ขึ้นไป เป็นป่าเขาที่มีต้นสนเขียวสดทั่วตลอด ในช่วงต้น มีขุนเขาสูงใหญ่สลับซับซ้อน ป่าสนเขียวสดสวยงาม อุดมด้วยทะเลสาบ กับทั้งยอดเขาที่มีหิมะปกคลุม แต่ในช่วงปลายจนถึง Seattle แม้มีป่าสนทั่วไป แต่บางลง ภูเขาสูงมีน้อย ทางจำเจ ไม่ค่อยสวยงาม

วันที่ ๒๖ มิ.ย. ๒๕๒๔ ถึงเมือง Seattle ๒๒ น. เศษ ลงจากรถ ทั้งที่อยู่ในเดือนแรกของ summer แต่ที่นี่มีอากาศหนาวเย็น

ที่ Seattle ครอบครัวคุณเล็ก และคุณกระแสร ได้อุปถัมภ์ดูแล เมื่อรถ Greyhound พาอาตมาและอาจารย์โสมมาถึงสักครู่นึง คุณเล็กก็ขับรถมารับ โดยจัดให้พักแรมที่บ้าน แล้วก็จัดภัตตาหาร และพาไปชมสถานที่อันพึงรู้พึงเห็น ให้ความสะดวกสบาย ด้วยน้ำใจเกื้อกูลอย่างมาก

ส่งท้าย ในวันที่ ๒๘ มิ.ย. ๒๕๒๔ อันเป็นวันสุกดิบก่อนเดินทาง คุณเล็กขับรถพาไปส่งที่บ้านของ Prof. Charles F. Keyes ตามคำนิมนต์ไปฉันเพล มีท่านที่รู้จักหลายท่าน ทั้งที่เคยพบกันที่เมืองไทย และที่พบใหม่ในอเมริกา มาร่วมรายการ ได้สนทนากันจนควรแก่กาล จึงได้ลาจากบ้าน รวบรวมสามโมง

แล้วก็มีรายการสุดท้าย ตอนคำ คณะกรรมการสร้างวัดไทยแห่งวอชิงตัน หญิง-ชาย รวบรวม ๗ ท่าน มาปรึกษาเรื่องวิธีการสร้างวัด และหาพระมาอยู่ โดยบอกเล่าว่าได้จัดทะเบียนแล้ว ในชื่อว่า Wat Thai of Washington แต่ยังไม่มีส่วนที่ตั้งวัด กำลังจะจัดงานหาทุน อาตมานั้นมีงานหนังสือเต็มอยู่ จับเรื่องด้วยไม่ได้ ก็แค่ออกตัวว่าไม่อยู่ในฝ่ายบริหาร แนะนำได้แต่ในด้านหลักทางพระธรรมวินัย วิธีปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีของไทย และประสพการณ์เกี่ยวกับวัดใน US ขอแนะนำให้ประสานทางแม่กองงานพระธรรมทูต

รุ่งขึ้น ๒๙ มิ.ย. ๒๕๒๔ คุณกระแสรถวายภัตตาหารเช้า-เพล และเลี้ยงทั้งมือเช้า-กลางวันแก่อาจารย์โสม เสร็จแล้วก็พอดี รวบรวม เทียง คุณเล็กขับรถจากที่ทำงานมารับพระและไวยาวัจกรไปส่งขึ้นเครื่องบินของการบินไทย ลำที่มีชื่อว่า “ศรีวรรณ”

เนื่องจากมีผู้โดยสารเต็มลำ นั่งกันอึดอัด พนักงานมีน้ำใจดี ยิง มานิมนต์ให้ขึ้นไปนั่งบนหัวเครื่องบิน (คงเป็นชั้น Business?)

แต่เพราะเป็นห่วงอาจารย์โสม ที่จะใช้อุปกรณ์ต่างๆ ไม่เป็น จะทิ้งห่างไปไม่ได้ ก็เลยต้องยอมนั่งอึดอัดอยู่ ในขณะที่ด้าน สุขภาพ ก็มีอาการท้องเสียต่อเนื่องมาแต่วันก่อน แม้จนกระทั่งใน เครื่องบิน

อีกทั้งเครื่องบินขึ้นฟ้าในเวลา ๑๓.๒๕ น. คือเลยเที่ยงวันไป จนบ่ายแล้ว จึงขออาหาร พนักงานก็มีน้ำใจอย่างสูง คอยมา ถวายให้อาหาร ๒-๓ คน ๒-๓ ครั้ง ก็ขออดจนตลอดถึงเมืองไทย เป็นอันไม่ได้ฉันอะไรเลย

เครื่องบินถึงเมืองไทยในวันที่ ๓๐ มิ.ย. ๒๕๒๔ ลงที่ สนามบินดอนเมือง เวลา ๒๐ น.

เมื่อผ่านกระบวนการตรวจคนเข้าเมืองแล้ว ออกมาข้างนอก พี่ชาย คือ น.พ.เกษม อารยางกูร กับหลานตุ๊ก ก็รีบไปขึ้นรถ พาไป แวะเยี่ยมโยมบิดามารดาที่สามเสนคลินิกก่อน

หลังจากนั้น ผ่านต่อมาอีกวันหนึ่ง จึงพาต่อไปส่งถึงวัด พระพิเรนทร์ ต้นทางเดิม ในวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ เวลา ๒๑ น.

กวตหนังสือธรรมใหญ่ ท้นถูกโรคขับไล่ออกจากเมืองกรุง

งานบับเร่ง ชีวิตบับรัด

เมื่อจบงานที่อเมริกา เดินทางกลับเมืองไทย ก็ตั้งตาคอยใจที่จะมาพบกับงานทำหนังสือ *พุทธธรรม* ที่ค้างรออยู่ โดยส่วนที่ต้องไปเขียนที่เมืองนั้น ก็เสร็จส่งล่วงหน้ามาก่อนแล้ว จะตามมาตรวจฉบับพิมพ์ดีด และเร่งงานกับโรงพิมพ์ต่อไปให้หนังสือเสร็จเป็นเล่ม

แต่ยังไม่ทันพบกับงานหนังสือนั้น พอเข้าเมืองไทย กระทบอากาศกรุงเทพฯ อาการโรคเก่าของปอดก็กำเริบรุนแรง แคล่ถึงสามเสนคลินิก ก็เสมหะขึ้นคอ เสียงแหง อึดอัด ไม่สบายมาก

พอถึงวัดพระพิเรนทร์ ถิ่นประจำที่จะอยู่ทำงานตลอดทั้งพรรษา ในเขตกลางมลพิษ อาการก็หนัก จำติตมาจนบัดนี้ว่า พอเข้ามาอยู่ในวัด เกิดอาการแน่นเต็มตื้อในอก อึดอัดขึ้นไปจนถึงในศีรษะ รู้สึกลัวว่าจะทนอยู่ไม่ได้ แต่ก็พยายามทนสู้ เมื่อผ่าน ๒ วันแรกไปแล้ว ร่างกายปรับตัวขึ้นได้บ้าง อาการทนมานก็เบาลง พอจะอยู่ไปได้

การเดินทางเปลี่ยนถิ่นในเวลารวดเร็วอย่างไม่ทันให้ร่างกายได้ปรับตัวนี้ ทำให้เห็นชัดทั้งสภาพอากาศที่แตกต่างกันของสองเมืองในต่างแดน และภาวะของโรคที่แสดงออกมาจากการกระทบกับสภาพอากาศอันแตกต่าง ที่เปลี่ยนไปอย่างฉับพลันนั้น

ย้อนหลังไปเพียง ๒ วันก่อนนี้ ที่ยังอยู่ในอเมริกา นับได้ว่าค่อนข้างสบายดี แต่มาวันนี้ อาการทรุดหนักต่างกันห่างไกล อันนี้คือบอกว่าอากาศที่โน่นดีกว่า ร่างกายอยู่ได้ง่าย ไม่ต้องดิ้นรนต่อสู้ปรับตัวอะไรมาก ก็อยู่ได้ และร่างกายนั่นอยู่ที่นั่นได้ง่ายมาจนชิน พอมาเจออากาศเลวร้ายในเมืองไทยอย่างฉับพลัน ปรับตัวไม่ทันมีอาการรุนแรง แสดงภาวะของโรคว่าที่จริงนั้นมิใช่เล็กน้อย

ว่ากันเฉพาะหน้า เอาเป็นว่าให้ร่างกายพยายามค่อยๆปรับตัวใหม่ ให้พออยู่ไปได้ที่จะทำงานค้างซึ่งมุ่งมั่นอยู่ให้สำเร็จ

มีข้อที่น่าคิดกันให้จริงจังคือ เรื่องนี้แสดงชัดว่าอากาศที่อเมริกา ที่รู้กันว่าเป็นประเทศพัฒนาแล้ว แม้จะมีปัญหามลภาวะมาก ก็ยังดีกว่า สะอาดกว่าอากาศในเมืองไทยอย่างชัดเจน เมืองไทยพัฒนาน้อยกว่า เจริญทีหลัง ได้เห็นบทเรียนเป็นตัวอย่างที่จะหลีกเลี่ยง ควรจะมีอากาศดีกว่าเขา แต่กลับเสื่อมทรามกว่า นี่แสดงหรือไม่ว่า คนไทยขาดจิตใจใฝ่การพัฒนาที่แท้ ไม่ได้เรียนรู้และไม่ได้ประโยชน์อะไร จากปัญหาและประสบการณ์ที่เป็นบทเรียนแห่งความเจริญของมนุษย์พวกอื่นที่เจ็บปวดมาก่อน

ที่จริง เรื่องร่างกายจะทนอยู่ไหวหรือไม่ เอาไว้ค่อยว่ากันงานมาถึงตัวแล้ว เป็นเรื่องที่น่าหนักใจที่ต้องทำก่อน คือพอมามือเมืองไทยได้ ๓ วัน ถึงวันที่ ๔ ก.ค. อ.โสมก็นำต้นฉบับตัวพิมพ์ดีดและตัวคอมพิว ของ *พุทธธรรม* ตอนว่าด้วยโยนิโสมนสิการ มาให้

นี่ก็หมายความว่า ต้นฉบับ *พุทธธรรม* ตอนว่าด้วย “โยนิโสมนสิการ” แทนส่วนที่หายไป ซึ่งเขียนขึ้นใหม่ที่ Harvard และได้ส่ง ป.ณ. ฉบับลายมือล่องหนมาแล้วนั้น คุณชลธีได้พิมพ์ดีดเสร็จแล้ว และอาจารย์สมบุญได้ตรวจพิสูจน์ขึ้นต้นแล้วส่งไปให้ร้านพิมพ์เป็นตัว Compugraphic เสร็จ จึงรวบรวมส่งให้อาตมา

ข้อความที่เล่าให้ฟังตรงนี้ คนที่ไม่คุ้นกับงานพิมพ์หนังสือในยุคก่อนคอมพิวเตอร์ อ่านแล้วก็คงไม่ค่อยเข้าใจ เรื่องนี้ อาจจะหาโอกาสอธิบายสักครั้งหนึ่งข้างหน้า

สำหรับตรงนี้ ก็เอาความแค่ว่า อาจารย์โสม ในฐานะที่เป็นอาจารย์ในมหาจุฬาร (ดูเหมือนจะสอนคณิตศาสตร์) เมื่อกลับจากอเมริกาแล้ว ก็ไปเยี่ยมมหาจุฬาร ที่เป็นถิ่นเดิม อาจารย์สมบุญ (ท่านเจ้าคุณพระวิสุทธิสมโพธิ) และคุณชลธีร ได้พบอาจารย์โสม ก็เลยฝากต้นฉบับที่ว่าข้างต้นนั้นไปให้อาตมา เป็นอันว่าจะได้ทำงานหนังสือ *พุทธธรรม* เดินหน้าต่อไปแน่แล้ว

ที่เมืองไทย เรื่องก็เป็นอย่างที่ว่านี้ คือ พอกลับมาถึง ใจก็จับจ้องมุ่งทำงานหนังสือซึ่งรออยู่ข้างหน้า เรื่องที่ไปอเมริกาก็ได้พักอยู่นั้นๆ แล้วไปที่ไหนๆ ไปทำงานอะไรอย่างไร เหมือนหายไปจากสมองทั้งหมด เหมือนกับว่าวันนี้ออกจากเมืองไทย เดินทางไปไหนๆ อ้อมวกไป ในที่สุดมาถึงจุดเริ่มต้นที่เดิม เหมือนไม่ได้ไปไหน เรื่องมาบรรจบตรงจุดเดิมที่เริ่มต้น ก็นับต่อจากนั้นไป วันที่ออกไปจากเมืองไทยก่อนโน้นกำลังทำอะไรอยู่ พอกลับมาถึง ก็ทำอันนั้นต่อ เหมือนไม่ได้ไปไหน ดังนั้น พอกลับมาถึงเมืองไทย ทั้งตัวทั้งใจมาอยู่กับงานค้างที่รออยู่ ก็ทำต่อไป

เรื่องที่ไปอเมริกามา ไม่ว่าในครั้งปี ๒๕๑๕ หรือครั้งปี ๒๕๑๙-๒๕๒๑ และคราวปี ๒๕๒๔ นี้ เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน เป็นอันไม่มีเวลาให้นึกที่จะเล่าเรื่องที่ไปอเมริกาให้ใครฟัง พระที่มาอยู่ด้วย เช่นพระครูปลัดฯ และหลวงลุงนาย ก็ไม่ได้เล่า โยมที่มาวัดอยู่เรื่อย เช่น โยมคุณหญิงกระจางศรี ก็ไม่เคยได้ฟัง ที่จริงน่าจะได้เล่าไว้บ้าง แต่ไม่เคยได้นึกที่จะเล่าทั้งนั้น เลื่อนหายหรือลืมนึกถึงโดยไม่ได้ตั้งใจ เพิ่งมาเล่าในหนังสือนี้ด้วยตัวเอง

เป็นอันว่างงานหนังสือพุทธธรรม มาจอหน้า จะได้ลงมือทำต่อไปตามที่ตั้งใจ แต่แล้วก็มีงานเฉพาะหน้าแทรกเข้ามา ทำให้ต้องชะงัก

เรื่องก็คือว่า เวลาช่วงนั้น นอกจากเป็น ๒ สัปดาห์แรกที่ทนสู้กับอาการโรคอย่างหนักแล้ว ก็พอดีใกล้ถึงวันอาสาฬหบูชา ต่อด้วยเข้าพรรษา ซึ่งเป็นเทศกาลวันสำคัญ ที่มีกิจกรรมหลายอย่าง งานหนังสือพุทธธรรม จึงต้องร้งรออีกหน่อย คือจะทำได้เต็มที่จริงก็เมื่อเข้าพรรษาไปแล้ว

โดยเฉพาะกิจกรรมคราวนี้โยงอิงมาถึงหนังสือพุทธธรรมด้วย คือ อาจารย์ระวี (ศ. ดร.ระวี ภาวิไล) ผู้อำนวยการธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นผู้ขอพิมพ์หนังสือพุทธธรรม ที่เป็นเหตุให้เขียนเพิ่มขยายมากมายนี้ ได้จัดงานวันอาสาฬหบูชา และนิมนต์อาตมาไปพูด

รายการแรก จัดอาสาฬหเสวนา ที่ศูนย์สารนิเทศจุฬาฯ ในวันที่ ๑๓ ก.ค. ก็นิมนต์ไปพูด ต่อมา ๑๖ ก.ค. จัดงานอาสาฬหบูชาที่เกาะลอยสวนลุมพินี ก็นิมนต์ไปพูดอีก

การไปพูดนี้มีแง่ดีที่ช่วยให้เห็นอาการของโรคได้เด่นชัด ทำให้ต้องบันทึกอาการไว้

ในวันแรก ๑๓ ก.ค. บอกสภาพก่อนไปว่า เสมหะมาก เสี่ยงแห้งอย่างหนัก เมื่อไปพูด รอบแรกพอไปได้ แต่รอบหลัง เสี่ยงแทบเสมหะติดคอเหนียวหนืด

ต่อมาในรายการวันที่ ๑๖ ก.ค. พูดโดยรู้สึกเหนื่อย และต้องตะเบ็งมาก เสมหะเหนียวมากทั้งวัน ขากไม่ออก เจ็บระบมหน้าอก

นี่ก็เป็นกรณีเปรียบเทียบที่น่าศึกษา ก่อนหน้านี้ อยู่ในอเมริกาเกือบครึ่งปี งานที่ทำเป็นหลักก็คือการสอน การบรรยาย ซึ่งนับว่ามากทีเดียว ก็ทำไปได้โล่งตลอด มีปัญหาบ้างก็นิดหน่อย น้อยครั้งนัก แต่พอมาถึงเมืองไทย ทำไม่มีอาการของโรคที่แสดง ออกมารุนแรง และขัดขวางงานพูดงานสอนทุกรายการอย่างหนัก

นับแต่นี้ ควบคุมไปตลอดการทำงานหนังสือธรรมสำคัญ ก็คือ การผจญกับความบีบคั้นของอาการโรคปอดอย่างที่ได้พูดให้เห็น ตัวอย่างมานั้น ซึ่งจะดำเนินต่อไปที่วัดพระพิเรนทร์อีก ๖ ปี จนพอคิดว่าหนังสือเสร็จ ก็ถึงขั้นที่ถือว่าอยู่ต่อไปไม่ได้ แล้วก็ออกจากวัดพระพิเรนทร์และจากกรุงเทพฯ ไป ในปี ๒๕๒๙ ที่ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของเส้นทางมายังวัดญาณเวศก์วัน

อาการของโรคที่คู่เคียงไปกับงานนั้น ในเวลาทำงานอยู่กับที่ ในกุฏิ จะไม่ค่อยรู้สึก อาจจะเป็นเพราะใจจับและจมอยู่ในตัวงานจนเพลินไปไม่ค่อยรู้ตัว แต่พอออกจากงานไปในบรรยากาศข้างนอก อาการก็แสดงเด่นชัดขึ้นมา

ตรงนี้ คิดว่าควรพูดบอกอาการสำคัญบางอย่างไว้ บางทีจะเป็นประโยชน์ในการที่ผู้เป็นโรคแบบนี้ จะได้เทียบเคียง เช่น รู้สึกว่าปอดเพรีย ซ่า และเจ็บในปอด เหนื่อย เสมหะมาก เวลาพูด รู้สึกว่าต้องใช้กำลัง

แม้แต่พูดคุยธรรมดา ก็เหนื่อย รู้สึกถูกกด ต้องออกแรงฝืนพูดออกมา และเสียงก็แห้ง แหบ เจ็บอก เสียงเบาอย่างหมดกำลัง คุยไป ก็ระบมหน้าอกไป ทั้งที่นอนมาก พอตื่นก็ระบมหน้าอก เจ็บไปทั่ว รวมทั้งเจ็บชายโครง รู้สึกว่าร่างกายจะไปไม่ไหว

ลงไปงานทำบุญของท่านที่รู้จักเจาะจงมา รู้สึกตัวโหวงเหวง พอเริ่มสวดมนต์ กำลังในปอดก็อ่อน เสียงก็แผ่ว เสมหะก็ติดคอ รู้สึกเหนื่อย ระบบปอด ปอดล้าเหมือนจะไม่มีแรงหายใจ ทั้งที่ยาละลายเสมหะที่คุณหมอสั่งก็ฉันอยู่เรื่อย เสมหะก็มากมาย เหนียวเหนียว เหนียว เหนียว ได้ลงนั่งอย่างอ่อนแรง หอบเบาๆ จึงค่อยสบาย

ไม่ต้องเอาไปเทียบกับใครอื่นก็ได้ เทียบกับตัวเองนี่แหละ ดูอาการเมื่อปี ๒๕๒๔ นี่แล้วมามองที่สภาพปัจจุบันในปี ๒๕๕๘ ก็คล้ายกัน แต่อาการของสมัยก่อนนั้นเหมือนจะรุนแรงกว่า สมัยนี้ที่ไปอยู่เจียบๆ กับธรรมชาติในดงดอยห่างไกล อากาศดีกว่า และแทบไม่ต้องพบปะพูดคุยกับใคร อาการเบาลง แต่สมัยก่อนนั้น แม้ว่าอาการของโรคจะแรงหน่อย แต่ร่างกายอยู่ในวัยที่มีแรงต้านทานโรคได้ดีกว่า ส่วนเวลานี้ อาการของโรคเบาลงบ้าง แต่ร่างกายอ่อนแอเสื่อมลงตามวัย หักลบแล้ว ก็มีสภาพไม่ต่างกันมาก

ในปี ๒๕๒๔ นั้น ผ่านอาสาฬหบูชาแล้ว ถึงวันที่ ๑๗ ก.ค. ก็เป็นวาระเข้าพรรษา นอกจากงานบุญของญาติโยมที่มาวัดแล้ว ก็มีกิจกรรมหรืองานพิธีที่เป็นส่วนเฉพาะของพระสงฆ์หลายอย่าง เสร็จกิจที่วัดของตนในวันนั้นแล้ว ในวันถัดต่อๆ มา ก็ไปทำวัตร อุปัชฌาย์อาจารย์และพระเถระที่เคารพนับถือ จบในสัปดาห์แรก

เป็นอันว่าเข้าพรรษาแล้ว พร้อมจะเริ่มงาน แต่ที่นี้ก็มีเรื่องแทรกเข้ามาคั่นนิดหน่อย

ดังที่ได้เล่าว่า หลังเสร็จงานสอนที่ Harvard แล้ว อาตมาแวะประชุมที่ UC Berkeley โดยเป็นผู้นำเสนอเรื่อง Foundations of Buddhist Social Ethics ที่นี้ เมื่อมีการถกเถียง อธิบาย ตอบคำถามในที่ประชุม ก็เห็นแง่มุมที่น่าจะเขียนเติมเสริมอีกบ้าง

ถึงเมืองไทย พอจะต้องงานพุทธธรรม ก็คิดว่าควรเขียนส่วนเพิ่มนี้ให้เสร็จก่อน เพราะความคิดยังสดใหม่ ขึ้นทิ้งไว้ อาจเลือกรางไป ก็เลยทำงานนี้แทรกหมดเวลาไป ๔ วัน (๒๔-๒๗ ก.ค.)

แล้วก็เช่นเคย คุณชลธีก็รับเอาต้นฉบับส่วนที่ปรับปรุงเพิ่มเติมของ Foundations of Buddhist Social Ethics นั้น ไปพิมพ์ดีดให้ และคราวนี้นำมาให้เองที่กุฎิในวันที่ ๙ ส.ค.

(จำไม่ได้ ไม่แน่ใจว่า เมื่อ อ. Swearer กับ อ. Russell F. Sizemore นำเรื่อง “Foundations of Buddhist Social Ethics” นี้ไปจัดพิมพ์เป็น Chapter I ของหนังสือ *Ethics, Wealth and Salvation: A Study in Buddhist Social Ethics* เมื่อปี 1990 นั้น อาตมาได้ส่งส่วนเพิ่มเติมนี้ไปให้แล้วหรือยัง ถ้ายัง ก็เป็นอันว่าในหนังสือนั้น ยังไม่มีส่วนเพิ่มเติมนี้ และก็ขออภัยต่อท่านทั้งสองไว้ที่นี้ด้วย

ควรบอกไว้ด้วยว่า หนังสือ *Ethics, Wealth and Salvation: A Study in Buddhist Social Ethics* นี้ เป็นเล่มหนึ่งในรายการ Additional Reading ของหัวข้อ “Buddhism” ตอนว่าด้วย Buddhism in South Asia and Southeast Asia ใน edition ปัจจุบันของ *Encyclopaedia Britannica*)

อย่างไรก็ดี พอลงมือทำงานจริง ก็ไม่ได้รอให้งานที่แทรกคั่นนั้นเสร็จไปก่อน เพราะถึงเวลาที่ต้องรีบแล้ว เนื่องจากงานในชั้นเข้าโรงพิมพ์นี้ มีผู้อื่นรอรับช่วงทำงานในชั้นตอนต่อไป เรื่องจึงกลายเป็นว่า ในวันที่ ๒๔ ก.ค. เริ่มเขียนงานแทรกคั่นที่ว่าเมื่อใกล้รุ่งขึ้น ๒๕ ก.ค. ก็เริ่มตรวจปฏิรูปพุทธธรรม ตอนโยนิโสมนสิการ (บทที่ ๑๘) ที่เขียนใหม่แทนส่วนที่สูญหาย จากนั้น วันที่ ๒๗ ก.ค. เขียนงานแทรกคั่นเสร็จ แล้วรุ่งขึ้น ๒๘ ก.ค. ก็มอบปฏิรูปบท ๑๘ ที่ตรวจเสร็จแล้วแก่คุณสุนัย ผู้จะนำไปจัดทำ artwork ต่อไป

พร้อมกับที่รับปฏิรูปบทที่ ๑๘ ไปทำ artwork (นี่พุทธรวบรัด ที่จริงคือ ต้องเอาปฏิรูปไปส่งให้ร้าน Compugraphic แก่ก่อน แล้วรับงานที่แก้แล้วจากร้านนั้นไปจัดทำ artwork) คุณสุนัยก็มอบ artwork บทที่ ๑ ที่จัดทำเสร็จแล้ว ๒๙ หน้า ให้แก่อาตมา เพื่อดูการติดหน้าตรวจแต่งขั้นสุดท้าย ก่อนส่งให้โรงพิมพ์ตีพิมพ์ต่อไป

เรื่องที่เล่าเกี่ยวกับงานพิมพ์หนังสือตรงนี้ ผู้อ่านที่ไม่เคยทำงานพิมพ์หนังสือในยุคที่ใช้ตัวคอมพิวเตอร์จัดทำอาร์ตเวิร์ค คงไม่เข้าใจ ถ้าไม่ข้ามไปเสีย ก็อ่านพอมานๆ ไปก่อน ดังที่ว่าแล้ว ถ้ามีโอกาส ก็จะอธิบายไว้สักแห่งหนึ่ง พอเป็นเครื่องประดับความรู้

แต่สำหรับท่านที่รู้จักระบบและกระบวนการพิมพ์หนังสือยุค นั้น เมื่ออ่านเรื่องที่เล่าตรงนี้ ก็จะทราบว่ากระบวนการพิมพ์หนังสือ *พุทธธรรม* กำลังเริ่มเดินหน้าอย่างจริงจัง ในขั้นตอนที่จะเข้าสู่การตีพิมพ์ของโรงพิมพ์ที่จะให้เสร็จเป็นเล่มหนังสือ

ข้อความตรงนี้บอกให้ทราบว่า งานจัดทำ artwork บทแรกคือบทที่ ๑ เสร็จไปได้บทหนึ่งแล้ว และกระบวนการทำงานก็จะดำเนินไปอย่างนี้ ตลอด ๓ เดือนของพรรษานั้น และต่อไปจนกว่าหนังสือจะเสร็จเป็นเล่ม เมื่อเข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็จะมองเห็นภาพรวมของการทำงานพิมพ์หนังสือนี้ตลอดทั้งหมด

มีเรื่องแทรกที่ควรเล่าไว้ตรงนี้ด้วย คือพอใกล้จะออกพรรษานั้น เหลืออยู่ ๔ วัน (วันออกพรรษาปีนั้น คือ ๑๓ ต.ค. ๒๕๒๔) ในวันที่ ๙ ต.ค. อยู่ๆ ตอนบ่ายโมงครึ่ง อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ โดยมีคุณนันต์ วิริยะพินิจ ติดตาม ก็มาเยี่ยม บอกว่าจะไปแสดงปาฐกถาที่ ม.ธรรมศาสตร์ แต่มาแวะที่อาตมาก่อน

อ.สุลักษณ์บอกว่า ที่มานั้นด้วยเป็นห่วง และให้ทราบที่วัดทองนพคุณ ทางวัดได้จัดกุฏิใหญ่ไว้ถวาย ถ้าตกลงไป จะได้เตรียมการ ถ้าไม่ไป ก็จะได้บอกเจ้าอาวาส

อ.สุลักษณ์บอกว่า ที่อยากให้อาตมาไปอยู่ที่วัดทองนพคุณ นั้น ก็เพื่อได้อากาศดี และที่อาตมาอยู่วัดพระพิเรนทร์นี้ ได้ฉันบ้าง ไม่ได้ฉันบ้าง บางทีรับอาหารที่ถวายเข้า เอาไว้ฉันเพล ถ้าไปอยู่ที่วัดทองนพคุณ ก็จะได้ให้คนจัดอาหารถวาย

อาตมาตอบท่านไปว่า ยังไม่คิดไปไหน เพราะจะเร่งงานพุทธธรรมให้เสร็จก่อน ตอนนั้น อยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ งานจึงจะสะดวก

อ.สุลักษณ์ชี้แจงให้เห็นว่าอาตมาควรรับไป จะไปลองพักดูก่อนแล้วไม่ไปก็ได้ และบอกว่าอยากให้อาตมาเขียนหนังสือได้อีก ๓-๔ เล่ม อย่าให้หักเสียก่อนกลางคัน (คงหมายความว่าเกรงอาตมาจะจบชีวิตลงเสียก่อน) แล้วลงท้ายด้วยข้อสำคัญที่ว่า หลวงพ่อวัดทองนพคุณก็สั่งไว้ให้ดูแลอาตมาในเรื่องอาหาร

ในแง่ของอาตมา เวลานั้นงานพิมพ์พุทธธรรม เดินมาไกลจนถึงระยะตามติดกระชั้นชิดงานด้านโรงพิมพ์ บุคคลและสถานที่ที่ต้องทำงานประสานกัน ก็เดินเป็นสายลงตัว สะดวกอย่างนั้นแล้ว ถ้าจะเปลี่ยนแปลงอะไรตอนนั้น ก็คงจะเกิดความขลุกขลักติดขัดขึ้นมาไม่มากนัก และตัวอาตมาเอง เมื่อย้ายไปอยู่ที่ใหม่ ก็ต้องใช้เวลาในการปรับตัวบ้าง เป็นอันไม่เข้ากับเวลาที่กำลังเร่งรัดงาน

อีกด้านหนึ่ง ที่เป็นหลักเป็นแกนของเรื่องก็คือ ตัวอาตมาเอง หรือท่านผู้ใดก็ตาม เมื่อจะอุทิศตัวทำงานพระศาสนาในด้านนี้ ก็ต้องอยู่กับสภาพชีวิตแบบนี้ได้ ไม่ว่าจะเป็นอย่างไร ใจก็ต้องรับอยู่แล้ว

แต่ที่ควรบันทึกไว้เป็นสำคัญก็คือน้ำใจปรารถนาดีของท่านผู้ห่วงใยที่วัดทองนพคุณ การที่อาจารย์สุลักษณ์ไปเยี่ยมอาตมา และบอกนิมนต์ให้ย้ายไปหรือให้ไปลองพักในกุฏิที่ทางวัดทองนพคุณจัดไว้ให้นั้น (อาจารย์สุลักษณ์เองเป็นโยมสำคัญคนหนึ่งของวัดทองนพคุณสืบมายาวนาน) แสดงว่าท่านห่วงใยและได้ติดตามข่าวความเป็นอยู่ของอาตมาเรื่อยๆ หรือโดยตลอด แล้วก็น่าแปลกว่า ทั้งที่อยู่ห่างไกล ยากจะได้พบปะกัน ท่านรู้แม้แต่ว่าอาตมามีฉันบ้าง ไม่มีจะฉันบ้าง เรียกว่าลงไปถึงรายละเอียดทีเดียว

แล้วลืกลงไปอีก ก็คือเรื่องโยงต่อไปถึงหลวงพ่อดทองนพคุณ ที่ว่าท่านได้สั่งไว้ให้ดูแลอาตมาในเรื่องอาหาร

หลวงพ่อดทองนพคุณนี้ หมายถึงหลวงพ่อพระธรรมเจดีย์ (กี มารชิโน ป.ธ.๙) อดีตเจ้าอาวาสวัดทองนพคุณนั้น และเป็นอดีตเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี (ก่อนที่ทางการจะรวมจังหวัดพระนคร กับ จังหวัดธนบุรี เข้าด้วยกันเป็นกรุงเทพมหานคร)

หลวงพ่อพระธรรมเจดีย์ วัดทองนพคุณนั้น เป็นคู่สวด (พระอนุสาวนาจารย์) ในการอุปสมบทของอาตมา แม้ว่าอาตมาจะอยู่ห่างไกลจากท่าน จะพบกับท่านปีละสักครั้งหนึ่งเท่านั้น แต่ท่านก็เอาใจใส่ดูแล เป็นพระอาจารย์ที่ควรเคารพระลึกถึงอย่างสูง และท่านได้ถึงมรณภาพก่อนหน้านั้นนานแล้ว ตั้งแต่กลางเดือนมีนาคม ๒๕๒๒ คือก่อนที่อาจารย์สุลักษณ์ไปเยี่ยมอาตมาคราวนี้ถึง ๒ ปีครึ่ง การที่ท่านสั่งไว้ตั้งแต่ก่อนมรณภาพให้โยมวัดทองนพคุณดูแลอาตมาในเรื่องอาหารนั้น นอกจากแสดงถึงเมตตาการุณยธรรมของหลวงพ่อดแล้ว ก็เห็นได้ถึงการที่ท่านมีสายตามองไกล ด้วยความเข้าใจวิถีชีวิตของผู้ทำงานด้านนี้ว่าจะเป็นอย่างไรมาก

เรื่องตรงนี้ขอเล่าไว้ เพื่อให้เห็นว่า พระเถระผู้สูงผู้ใหญ่ที่
รับผิดชอบการงานพระศาสนาหลาย มิใช่ที่ท่านจะแยกตัวยก
ตนเป็นบุคคลใหญ่โตเลิศลอยห่างไกล แต่ท่านก็อยู่อย่างอุปัชฌาย์
อาจารย์ที่เอาใจใส่ดูแลค้ำชูที่จะให้พระเถระมีความเจริญอกงาม
ในพระธรรมวินัย เป็นหลวงพ่อหลวงปู่หลวงตาที่เหล่าชาววัด
ชาวบ้านจะร่วมสุขร่วมทุกข์เข้าถึงได้โดยโล่งเบาสบายใจ

เรื่องพระผู้ใหญ่มหาเถระที่ทรงเมตตาการุณย์แสดงออกให้
เห็นน้ำใจที่เอาใจใส่ดูแลสอดส่องความเป็นอยู่เป็นไปของบุคคล
และกิจการงานพระศาสนา ที่อาตมาได้ประสบกับตนเอง ยังมีอีก
จะเล่าเมื่อถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง

ที่นี้ ในด้านตัวอาตมาเอง อย่างที่เคยเล่าแล้วว่า ได้พยายาม
ฉันอาหารวันละครั้งเดียว แต่การทำงานหนังสือที่ใช้สมองอย่าง
หนัก โดยแทบไม่มีการพักผ่อน หรือบางทีไม่ได้นอนตลอดทั้งคืน
นั้น ทำให้ร่างกายทนไม่ไหว และงานก็จะเสื่อมเสียด้วย จึงต้อง
กลับมาฉันให้พอเป็นไปได้ ครั้นมาในตอนนี้อาจารย์สุลักษณ์ไป
แวะเยี่ยมคราวนี้ ก็เข้าในระยะเวลาที่อาตมาทดลองฉันครั้งเดียวอีก

คราวนี้งดอาหารเช้า หรือฉันอะไรเพียงนิดหน่อยพอประทัง
กายให้ใช้งานได้ ทั้งที่โรคปอดก็มีอาการไม่น้อย เช่นว่า เสมหะ
เหนียวยิ่งนัก จับติดคอแน่น ขากไม่ออก อึดอัด ไม่สบายมาก
ต่อมา จากการที่งดข้าวเช้า นั้น ก็มีอาการโหยแหย่ ทั้งเพลียในอก
และเพลียในสมองอย่างยาวนานชนิดที่นอนก็ไม่หาย และพาสมอง
ที่อดด้วย ต่อมาก็เพลียจนหวิว สมองทำงานไม่ไหว ร่างกายก็แย่
ต่อมาอีก สมองชา รู้สึกแหย่โหย อย่างแทบจะทนทรงตัวอยู่ไม่ไหว
พูดกับพระที่บังเอิญมาหา ตาทั้งแสบ และแทบจะไม่มีแรงมอง

ในที่สุด เป็นอันสรุปว่าอาหารไม่พอแรงแงาน แล้วต้องกลับฉันข้าวเช้าด้วยอีก คราวนี้หนอดได้ ๑๔ วันเท่านั้น น้อยกว่าคราวก่อนที่ทดลองงดได้ถึง ๔๒ วัน

ไม่ว่าจะอย่างไร เรื่องก็อยู่ที่งานหนังสือเป็นตัวตัดสิน ต้องให้การทำหนังสือ *พุทธธรรม* เดินหน้าไปจนเสร็จ และในที่สุด *พุทธธรรม* ก็เสร็จออกมาเป็นเล่มหนังสือทันวันวิสาขบูชา โดยที่อาจารย์ระวี ภาวิไล ในนามของธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะระดมธรรม ได้นำหนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* จำนวนหนึ่งมาถวายแก่อาตมา ที่วัดพระพิเรนทร์ ในตอนเย็นวันที่ ๖ พ.ค. ๒๕๒๕ (๗ พ.ค. ๒๕๒๕ เป็นวันวิสาขบูชา)

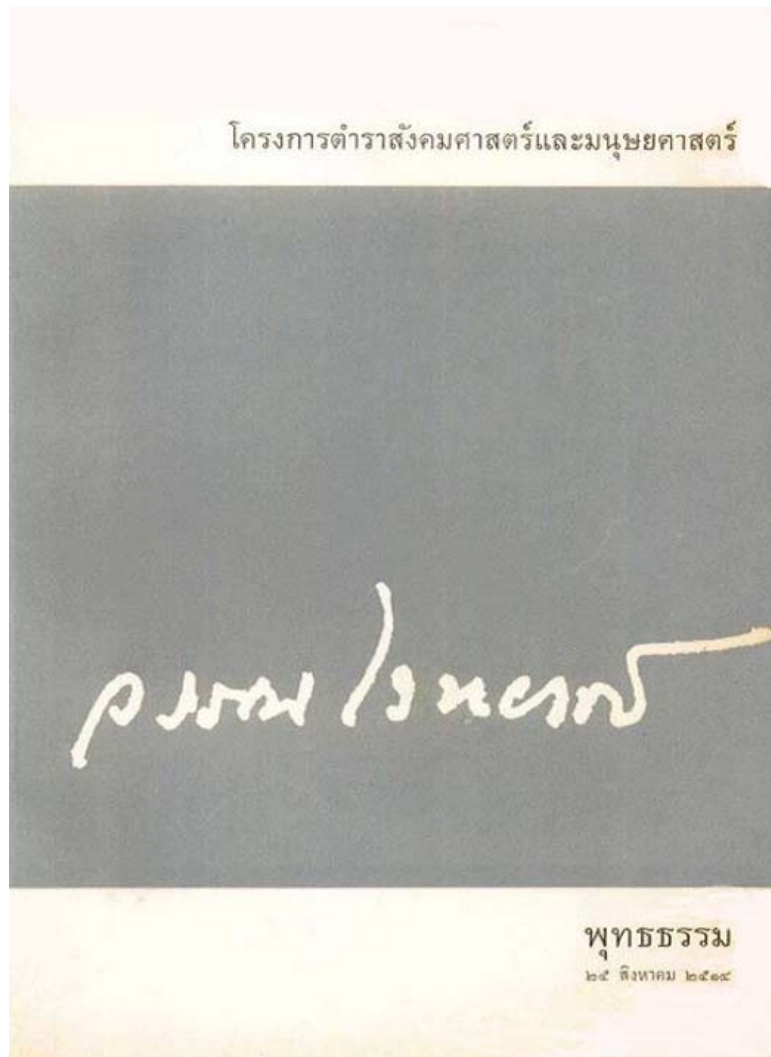
หนังสือพุทธธรรม เขียน ๓ ปี พิมพ์ ๑ ปี

งานเขียนเพิ่มเติมตีพิมพ์ที่ทำให้ *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)* ๒๐๖ หน้า ในหนังสือชุด “วรรณไวยาकरण” พ.ศ. ๒๕๑๔ กลายเป็น *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* ๑,๐๔๒ หน้า ใน พ.ศ. ๒๕๒๕ สำเร็จเสร็จสิ้นโดยใช้เวลานับคร่าวๆ ว่า เขียน ๓ ปี + พิมพ์ปีครึ่ง

ในเรื่องนี้คิดว่า ควรเล่าสรุปกระบวนการทำงานทั้งหมดไว้ เผื่อบางทีจะมีบางท่านสนใจใฝ่รู้ต้องการทราบ อย่างน้อยก็เป็น การทวนความจำของตัวเอง และเก็บรักษาหลักฐานไว้

๑. เขียน-ทำต้นฉบับ ๓ ปี (พ.ศ. ๒๕๒๑ – ๒๕๒๓)

ก) ขั้นนี้เป็นตัวเนื้อแท้ของงาน คือการเขียนต้นฉบับลายมือตัวดินสอ เป็นงานเฉพาะตัวผู้เดียวและเต็มเวลา คือทำงานเขียนนี้ อย่างเดียวทั้งวันทั้งคืน เว้นแต่ฉัน นอน และกิจปฎิบัติย่อยเช่นซัก จีวร เข้าห้องน้ำ ที่จำเป็นต้องมีแทรกเข้ามาตามธรรมดา



พ.ศ. ๒๕๑๔: หนังสือ **พุทธธรรม** เริ่มแรกมี ๒๐๖ หน้า
 เพิ่มเป็น ๑,๐๔๒ หน้า ใน พ.ศ. ๒๕๒๕ และเป็น ๑,๓๓๐ หน้า ใน พ.ศ. ๒๕๕๕

พอดีว่าเวลา ๓ ปีที่ทำงานชิ้นนี้ คือปี ๒๕๒๑ – ๒๕๒๓ เป็นช่วงของการได้โอกาสเหมาะ เพราะตำแหน่งเจ้าอาวาสก็ลาออกได้แล้ว ดังนั้น ทันทีที่กลับจากงานที่ Swarthmore College และที่วัดวชิรธรรมปทีป เมืองนิวยอร์ก มาถึงเมืองไทย ก็เก็บตัวเงียบทำงานหนังสืออยู่แต่ผู้เดียวโดดเดี่ยว แทบไม่พบใครเลย

เมื่ออยู่เดียวเดียวโดดเขียนหนังสืออย่างเดียวได้เต็มเวลา ไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับเรื่องราวและผู้คนนอกงานแล้ว ก็ไม่ต้องหาที่ปลีกตัวไปอยู่ห่างไกล (ถ้าไปอยู่ถิ่นไกล ท่านที่เกี่ยวข้องในงานหนังสือก็ติดขัด ตั้งแต่คุณชลธีร์ที่จะช่วยรับตัวลายมือไปพิมพ์ดีด) ถึงจะอยู่กลางย่านธุรกิจชุมชนหนาแน่นจอแจ ในวัดพระพิเรนทร์ที่คนพลุกพล่านขวักไขว่ มีงานศพเสียงเอ็ดอึง ปีพาทย์บ้าง กงเต็กก็บ่อย งานใหญ่ๆ ก็ใช้เครื่องขยายเสียงด้วย บางทีก็มีมหรสพจนดึกคืน ก็ไม่เป็นไร ในแง่หนึ่ง สภาพอะอะอึ้งคะนึงก็เป็นเหมือนกำแพงกันหรือเป็นฉากบัง ที่ช่วยให้แทบจะอยู่ได้อย่างหายตัว

นับเวลาที่ให้แก่งานนี้ ตั้งแต่ พ.ย. ๒๕๒๑ จนถึงสิ้นสุดเมื่อขึ้นปีใหม่ ๒๕๒๔ ที่ต้องเดินทางไปในงานสอนที่ Harvard University

ข) ควบคู่ไปหรือพ่วงต่อกับงานเขียนต้นฉบับลายมือตัวดินสอ ก็คืองานทำต้นฉบับพิมพ์ดีด นี่คือนานที่ได้อาศัยน้ำใจของคุณชลธีร์ ธรรมวรานุวัตร ช่วยทำให้ตลอดทั้งหมด คือ เมื่อเขียนต้นฉบับลายมือได้ตอนหนึ่งๆ แล้ว ก็ส่งไปให้ หรือคุณชลธีร์รับไปพิมพ์ดีด ก่อนส่งกลับมาให้อาตมาตรวจ และแก้กันจนแน่ใจ (แต่ด้วยความสามารถในการอ่านต้นฉบับลายมือและมีมือพิมพ์ดีดที่แม่นยำ ก็แทบไม่ต้องแก้) ให้เป็นต้นฉบับที่จะใช้ส่งแก่ร้านพิมพ์ตัวเรียงเข้าโรงพิมพ์ ซึ่งเขาจะอ่านได้ง่ายและชัดเจน

ขอเล่าแทรกไว้ว่า เนื่องจากอาตมาเขียนลายมือตัวหนังสือเล็กมาก ตัวลายมือจึงจุกว่าตัวพิมพ์ดีดมาก เป็นอัตรา ๒ ต่อ ๓ เช่น ถ้าเขียนไป ๔๐ หน้า พิมพ์ดีดออกมาก็จะได้ราว ๖๐ หน้า ถ้าเขียนไป ๘๐ หน้า ก็จะได้ตัวพิมพ์ดีดราว ๑๒๐ หน้า

งานทำต้นฉบับ ทั้งเขียนลายมือ และพิมพ์ดีดนี้ ถือว่าเสร็จสรรพก่อนสิ้นปี ๒๕๒๓ (๒๐ พ.ย.) ก็จริง แต่ในทางปฏิบัติ ก็มีสวนที่แทรกเข้ามาในปี ๒๕๒๔ ที่เป็นช่วงเวลาของงานเข้าโรงพิมพ์ โดยเฉพาะส่วนที่เขียนใหม่ที่ Harvard แทนต้นฉบับซึ่งสูญหายไปดังได้เล่าแล้ว และส่วนเสริมเพิ่มแทรกที่โน่นที่นี่ ซึ่งเขียนเติมไปเรื่อยๆ ไม่ว่าที่ใดเมื่อใด แล้วแต่เห็นเหมาะ (เช่น “วิธปฏิบัติต่อโรคทรัพย์”, “ปัจจัยสมุปปาทในฐานะปัจเจกการทางสังคม”)

๒. พิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ๑ ปีครึ่ง (ท้ายปี ๒๕๒๓ – ต้นปี ๒๕๒๕)

งานในขั้นตอนนี้ เดิมทีเป็นเรื่องของโรงพิมพ์ทั้งหมด เริ่มด้วยใช้มือเรียงพิมพ์ตัวตะกั่ว แต่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะเข้าสู่ยุคคอมพิวเตอร์ ก่อนจะมี desktop publishing (ในเมืองไทยเริ่มในช่วงปี ๒๕๒๙-๒๕๓๐) ที่เป็นงานพิมพ์ด้วยคอมพิวเตอร์อย่างแท้จริงนั้น มีช่วงเวลาหนึ่งราว ๑๐ ปี ที่นิยมเรียงพิมพ์ด้วยระบบ Compugraphic เรียกกันว่า ตัวคอมพิวเตอร์ (บางที่บางคนก็เรียกว่าตัวคอมพิวเตอร์ ซึ่งที่จริงยังไม่ใช่ พูดได้ว่าเป็นระยะก้ำกึ่งหรือเจริญมาได้ครึ่งๆ กลางๆ) โดยมีห้างร้านที่รับจ้างทำงานนี้โดยเฉพาะต่างหากจากโรงพิมพ์ซึ่งทำงานในขั้นสุดท้ายคือตีพิมพ์และทำเล่ม

เมื่อมีการแยกส่วนอย่างนี้ ในยุคใช้ตัวอักษรในระบบ Compugraphic หรือตัวคอมพิวเตอร์ งานพิมพ์เป็นเล่มหนังสือจึงแยกย่อยเป็น ๓ ขั้นตอน

(อาตมาไม่ได้มีความเชี่ยวชาญอะไรในเรื่องนี้ เพียงแต่ได้ทำงานเกี่ยวข้องผ่านมา และเรื่องก็เป็นอดีตนานมาแล้ว อาจจะจำถ้อยคำเฉพาะเป็นต้นไม่แม่นยำ ถ้าท่านที่ชำนาญได้พบอะไรไม่ตรงแท้ ก็ช่วยบอกช่วยแก้ด้วย)

๑) **เรียงตัวคอมพิวกราฟิก** โดยห้างร้านที่ทำงานนี้ รับต้นฉบับจากผู้เขียนหรือจากเจ้าของเรื่อง นำไปพิมพ์ด้วยระบบวิธิตอมพิวเตอร์ที่พัฒนามาได้ในระดับนั้น เสร็จออกมาเป็นตัวหนังสือสำเร็จรูปตามที่ต้องการ บนแผ่นกระดาษอย่างดี สำหรับเอาไปตัดไปจัดแต่งอาร์ตเวิร์คแต่ละหน้า ให้พร้อมที่จะส่งให้ รพ. นำไปถ่ายฟิล์ม ทำเพลต และตีพิมพ์ต่อไป แยกงานได้เป็น ๒ ขั้นตอน คือ

ก. ให้ตัวอักษร โดยผู้เขียน/เจ้าของเรื่องเอาต้นฉบับพิมพ์ดีดที่ตรวจเสร็จดีแล้ว มาเขียนคำสั่งกำหนดลงไปว่า คำนั้นๆ ข้อความนั้นๆ จะให้เป็นตัวอักษรแบบไหน เป็นตัวหนา ตัวเอน ตัวเล็ก ตัวโต ขนาดไหนๆ ฯลฯ เสร็จแล้วส่งให้แก่ร้านเรียงตัวคอมพิวกราฟิก

[ต้นฉบับพิมพ์ดีดของ *พุทธธรรม* จบเล่ม ๖๗๘ หน้า ให้ตัวอักษรเสร็จ ๑๕ พ.ย. แต่ยังเขียนแทรกเพิ่มต่อไปอีกมาก เช่น จนถึง ๒๖ ธ.ค. ๒๕๒๓ จึงจัดต้นฉบับ “กรรม” ๘๔ หน้า (บทที่ ๕ ซึ่งยาวที่สุด) เสร็จ]

ข. เรียงตัวคอมพิวกราฟิก ร้านตีพิมพ์อักษรคอมพิวกราฟิกรับต้นฉบับที่ให้ตัวอักษรแล้วนั้น ไปใช้เครื่องคอมพิวเตอร์พิมพ์ออกมาเป็นตัวหนังสือสำเร็จรูปซึ่งมีลักษณะตามที่ต้องการ

[อ.ระวี ภาวิไล โดยความร่วมมือของคุณบัญชา ชัยเฉลิมกิจ ตกอยู่กับร้านเม็ดทราย ณ ๕ พ.ย. ๒๕๒๓ จะเรียงพิมพ์ตัวคอมพิวกราฟิก ตร.นี้ว ละ ๑.๕๐ บาท (ตัวจิ๋ว ๑.๗๕ บาท), เริ่มรับต้นฉบับไปเรียง ๒๖ พ.ย., นำรูปตัวคอมพิวมาส่งครั้งแรก ๘ ธ.ค. เริ่มตรวจรูปตัวคอมพิว ๑๕ ธ.ค. ๒๕๒๓]

๒) จัดแต่งอาร์ตเวิร์ค เมื่อร้านเรียงพิมพ์ตัวคอมพิวกราฟิกเสร็จแล้วส่งมาให้ และตรวจรูปส่งกลับไปให้แก้ไข ส่งแก้กลับไปกลับมาจนเห็นว่าเรียบร้อยพอใจแล้ว ก็เอาแผ่นตัวคอมพิวนั้นมาตัดมาจัดแต่งเป็นหน้าหนังสือสำเร็จรูปที่จะให้พิมพ์ออกมาเหมือนอย่างนั้น ทีละหน้าๆ จนครบจบเล่ม แล้วส่งให้โรงพิมพ์นำไปตีพิมพ์

ก. คุณสุนัย เศรษฐบุญสร้าง คงมาทางอาจารย์ระวี ภาวิไล ได้เป็นอาสาสมัคร โดยเป็นหัวหน้าคณะในการจัดทำอาร์ตเวิร์ค เป็นผู้ประสานงาน และรับภาระด้านธุรการทุกอย่าง ทำงานด้วยความเสียสละและอดทนจนลุล่วง

ข. คุณสุนัย จัดทำอาร์ตเวิร์คเสร็จแล้ว ก็นำมาส่งให้ผู้เขียน คืออาตมาตรวจแต่งให้เสร็จเรียบร้อยในขั้นสุดท้าย งานขั้นนี้จำเป็นเพราะเป็นหนังสือธรรม นอกจากเนื้อความละเอียดที่ต้องให้แน่ใจว่าถูกต้องแล้ว ก็มีภาษาบาลี มีคำพระ ซึ่งต้องระวังเป็นพิเศษ

ข้อที่ทำงานนี้ยากและหนักกว่าปกติ คือการพิมพ์ระบบ Compugraphic นี้ ยังไม่มีตัวบาลี ไม่ว่าจะเป็นอักษรไทย หรืออักษรโรมัน ในแง่นี้ยังด้อยกว่าระบบ Monotype ที่เคยใช้มาก่อนนี้ ซึ่งทำตัวบาลีได้สะดวกกว่า

โดยเฉพาะตัวที่ทำให้เสียแรงเสียเวลามาก คือ ฅ และ ญ เมื่อตามดูให้ทั่วว่ามีที่ไหนแล้ว ก็ต้องตัดแต่งแก้ไขทุกแห่งทุกตัวในอาร์ตเวิร์ค โดยอาศัยแว่นขยายมอง และใช้ cutter กรีดฐานของ ฅ ออกไปให้เป็น ฅ และถ้าเป็นตัวสะกด เมื่อกรีดฐานออกไปแล้วก็ต้องไปหา . มาใส่ได้ ฅ โดยใช้ cutter กรีดเอาจุดข้างล่างคือ . ติดเหน็บมา แล้วตะกาวแปะ . ได้ ฅ ให้ถูกตำแหน่ง สูง ต่ำ ตรงพอดี ให้เป็น ฅ ทั้งหมดหมดเล่ม ตัวอื่นก็คล้ายกัน แต่เบาแรงกว่า

(งานนี้จะหนักอย่างยิ่งใน ๒-๓ ปีต่อมา เมื่อพิมพ์ พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ครั้งใหม่ โดยเปลี่ยนระบบการพิมพ์ จาก Monotype มาใช้ Compugraphic เพราะใน พจนานุกรมฯ นั้น มีคำบาลีอักษรโรมัน/Romanized Pali เกือบทุกหน้า ตลอดเล่ม ต้องตัดแต่งใส่จุดล่าง . จุดบน ' และ tilde คือ ~ ให้เป็น Ā Ī Ū, Ñ Ṇ̃ Ṭ Ḍ Ṇ Ṃ Ḷ และ ā ī ū, ṇ ṭ ṭ ḍ ṇ ṁ ṃ ḷ ใช้เวลา สายตาเฟ่ง และ ทำด้วยความยากลำบาก กับงานที่มีปริมาณมากมาย)

(งานจัดแต่งทำตัวบาลีนี้ เมื่อเข้าในยุคคอมพิวเตอร์เต็มตัว มีระบบ desktop publishing แล้ว ไม่ช้าก็มีตัวบาลี ทั้งอักษรไทย และอักษรโรมัน ให้ใช้งานกันได้ครบครัน อย่างสะดวกสบาย คนรุ่นใหม่จึงไม่รู้จักความหนักหน่อยากลำบากของการทำงานหนังสือ บาลี-ธรรมสมัยก่อน)

เมื่อผู้เขียน ในกรณีนี้คืออาตมา ตกลงว่าอาร์ตเวิร์คเสร็จ เรียบร้อยแล้ว คุณสุนัยก็นำอาร์ตเวิร์คนั้นไปส่งให้แก่โรงพิมพ์ เพื่อดำเนินการตีพิมพ์ และทำเป็นเล่มหนังสือต่อไป

ตามที่บ้านทักไว้ คุณสุนัยได้นำอาร์ตเวิร์คไปส่งให้แก่โรงพิมพ์ จบเนื้อหนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ ครบจบ เล่ม ทันท่อนสิ้นปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ในวันที่ ๑๒ ธันวาคม

๓) โรงพิมพ์ตีพิมพ์-ทำเป็นเล่มหนังสือ เมื่อโรงพิมพ์ได้รับ อาร์ตเวิร์คแล้ว ก็ถ่ายฟิล์ม แล้วทำเพลต เสร็จแล้วก็ตีพิมพ์ แผ่นกระดาษออกมาเป็นเนื้อในของหนังสือ แล้วส่งให้ร้านทำปก เข้าเล่มเย็บหรือติดกาให้เสร็จเป็นเล่มหนังสือตามความประสงค์ กระบวนการของงานในขั้นนี้ สำหรับหนังสือพุทธธรรม ที่ซับซ้อน ใช้เวลามีใช้น้อย

ดังได้เล่าข้างต้น เมื่อตีพิมพ์ **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ** เสร็จเป็นเล่มหนังสือแล้ว โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินติ้ง เฮาส์ ก็ส่งหนังสือให้แก่ผู้จ้างพิมพ์ คือ ศ. ดร. ระวี ภาวิไล ในนาม แห่งธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๕๐๐ เล่ม เพื่อแจกส่วนหนึ่ง จำหน่ายส่วนหนึ่ง) และคณะระดมธรรม (๑,๕๐๐ เล่ม เพื่อแจกอย่างเดียว) ทันท่อนวันวิสาขบูชา ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๕

พุทธธรรม เสร็จเป็นเล่มปี ๒๕ แต่มาเต็มเล่มได้ ในปี ๒๙

- **พุทธธรรม เสร็จเล่มเนื้อความ “ดัชนี” ต้องออกตามอีกเล่ม**

เมื่อทำหนังสือที่เป็นเรื่องสำคัญ ก็นึกว่าน่าจะมีดัชนีไว้ให้ค้นได้สะดวกด้วย แต่ในการพิมพ์ **พุทธธรรม** นี้ เวลายืดขยายล่าช้ามานานนักหนา เมื่อทำเนื้อหนังสือเสร็จ ก็พิมพ์ออกมาให้งานจบไปที่

ข้อที่สำคัญ แท้จริงนั้น เมื่อเรื่องเริ่มต้น ท่านอาจารย์ระวีขอพิมพ์ **พุทธธรรม** ก็คือจะพิมพ์หนังสือ **พุทธธรรม** ของเดิมที่มีอยู่แล้ว คือเล่มที่พิมพ์ครั้งแรกในปี ๒๕๑๔ เพื่อใช้ในกลุ่มคณะระดมธรรมที่ท่านใช้สอนอยู่ก่อนแล้ว

ถ้าพิมพ์ตามนั้น ก็ดำเนินการได้ทันที เดี่ยวเดียวก็เสร็จ แต่พอท่านแจ้งมา ตัวอาตมาผู้เขียนก็นึกว่าตรงนั้นน่าจะเติมอะไรสักนิด ตรงนี้น่าจะขยายความอีกสักหน่อย ก็จึงขอเวลาสัก ๓ เดือน แต่พอเติม พอขยาย ก็มีเรื่องราวแง่มุมที่จะนำมาบอกเล่าและอธิบายเพิ่มมากขึ้นๆ เวลาที่ขอไว้ ๓ เดือน กลายเป็น ๓ ปี นี่ก็ทำให้ต้องรอนานเกินควร ท่านน่าจะได้นั่งไปทำงานนานแล้ว

เมื่อเพิ่มเติมขยายความมาก เล่มหนังสือก็ขยายขนาดด้วย จากเล่มบางๆ หน้าหนังสือขนาดกลาง ๒๐๖ หน้า กลายเป็นเล่มหนาขนาดใหญ่ กว่าพันหน้า ตัวอักษรเล็ก เพิ่มขึ้นเกือบสิบเท่า

ที่นี่ เมื่อแรกจะพิมพ์หนังสือเล็ก อาจารย์ระวีก็ยอมเตรียมทุนไว้พอแค่นั้น เมื่อเรื่องใหญ่ขึ้นมาโดยไม่คาดหมาย ก็เป็นภาระในการหาทุนอย่างหนัก แต่ทุกอย่างก็เป็นไปด้วยดี ไม่ว่าผู้เขียนจะเพิ่มเติมอะไร จะเลื่อนเวลาไปเท่าไร บอกไป ท่านก็รับทราบด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส แสดงว่าท่านมุ่งให้ได้ธรรมเป็นใหญ่ และมองที่ประโยชน์ซึ่งผู้คนจะได้จากธรรม จึงควรอนุโมทนาอย่างยิ่ง

เมื่อการรอเวลาและภาระเป็นอันว่าหนักอย่างนี้ ก็ตกลงว่าเรื่องดัชนีไม่ควรจะมาหน่วงเวลา และยังไม่ควรจะมาเพิ่มภาระในเรื่องทุน ก็ให้เนื้อความเสร็จเป็นเล่มหนังสือออกมา ดังที่ได้ทันวันวิสาขบูชา ๒๕๒๕ ที่เล่าไปแล้ว

อย่างไรก็ตาม ก็ได้ตกลงว่า ดัชนีนั้นก็ทำ แล้วก็พิมพ์โดยเป็นของพ่วงที่ตามไปที่หลัง คือแยกพิมพ์เป็นเล่มเล็กต่างหาก เอาไปต่อหรือติดท้ายเล่มใหญ่ที่หลัง โดยเป็นของแถม ที่ว่าเสร็จเมื่อไร ก็มารับเอาไป หรือส่งไปให้อีกที

เป็นอันว่างานทำดัชนีเป็นอิสระต่างหากจากงานหลักในการทำหนังสือใหญ่ พอโรงพิมพ์เริ่มงานตีพิมพ์หนังสือใหญ่ คุณสุนัยก็รับเอาอาร์ตเวิร์คที่โรงพิมพ์ใช้งานเสร็จแล้ว ทอยยกกลับมาคืนให้อาตมา เพื่อจะได้เก็บศัพท์ทำดัชนีต่อไป

ในขั้นตอนของงานทำดัชนีนี้ มีส่วนที่เบาลงกว่างานในขั้นของเนื้อหนังสือหลักบ้าง งานเนื้อหนังสือหลักนั้น ตัวผู้เขียนต้องตรวจละเอียดเองด้วยทุกขั้นตอน ตั้งแต่ดูต้นฉบับพิมพ์ดีดให้แน่ใจ ตรงกับต้นฉบับเขียนลายมือ จนถึงขั้นที่คุณสุนัยจัดอาร์ตเวิร์คเสร็จแล้ว อาตมานอกจากแต่งรายละเอียดอย่างตัวบาลีเช่น ญ ดังว่าแล้ว ก็ต้องอ่านเนื้อความทุกหน้าอาร์ตเวิร์คให้แน่นว่าไม่มีอะไรจะทำให้เข้าใจความผิดพลาดไป

ส่วนงานทำดัชนีนี้ ขั้นตอนสำคัญอยู่ที่การเก็บศัพท์ ซึ่งอาจมาเป็นผู้เขียนก็ต้องทำเอง ตั้งแต่ต้องรู้และต้องตัดสินใจว่า คำใด ตรงไหน ควรเก็บหรือไม่ และในหนังสือพุทธธรรม นี้ ก็เก็บศัพท์ดัชนีละเอียดมาก ต้องแยกอีกว่าคำนั้นๆ ที่หน้าไหน ตรงไหน มีความหมายสำคัญ หรือแสดงสาระหลักไว้ ซึ่งจะต้องพิมพ์เลขหน้าเป็นตัวหนาหรือตัวดำให้เด่นขึ้นมา

ยิ่งกว่านั้น นอกจากดัชนีคำแล้ว ดัชนีในพุทธธรรม ยังมีดัชนีอัตรา หรือดัชนีบอก concept ด้วย เช่น ที่คำว่า “กรรม” นอกจากบอกเลขหน้าที่พูดถึงเรื่องกรรมแล้ว ก็บอกด้วยว่าจะดูอัตราเกี่ยวกับกรรมในแง่มุมนั้นๆ ได้ที่ไหน

ตั้งตัวอย่าง: กรรม=การแสดงออก, ๒๔๐; -กรรม=เจตนา=สังขาร, ๑๘, ๒๓, ๒๔๐, ๓๑๖; -กรรม=อาชีพการงาน, ๒๔๑, ๓๑๙; -กรรมกับอนัตตาขัดกันหรือไม่, ๓๑๑-๓๑๖, ๕๐๐; -กรรมจำแนกสัตว์, ๒๘๒-๒๘๔, ๓๑๖; -กรรมชำระล้างได้อย่างไร, ๒๘๘-๒๘๙; -กรรมในความเข้าใจของชาวบ้าน, ๙; -ปฏิจสมุปปาทช่วยให้เข้าใจหลักกรรม, ๒๐๒; -โลกเป็นไปตามกรรม, ๒๓๘-๒๓๙; -หลักกรรมต่างจากหลักกรรมเก่า, ๘๖๐; **ฯลฯ...ฯลฯ...ฯลฯ**

“ปัญญา” ก็อีกตัวอย่างหนึ่ง: -กิเลสมีในตนหรือไม่ รู้ด้วยปัญญา มิใช่ด้วยศรัทธา, ๖๐๒; -ความสัมพันธ์ประสานและเสริมกันระหว่างสติกับปัญญา, ๗๗๐, ๘๐๒, ๘๒๒, ๗๖๓-๗๖๔, ๗๖๖-๗๖๘, ๗๗๕-๗๗๖; -ความสัมพันธ์ประสานและเสริมกันระหว่างสมาธิกับปัญญา, ๘๒๕, ๗๘๓-๗๘๙, ๗๙๔-๗๙๕; -แง่ที่ศรัทธาเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อปัญญา, ๘๖๕, ๕๙๕-๖๐๑; -ชาวพุทธเชื่อมั่นในปัญญาของมนุษย์, ๙๐๘-๙๐๙; -ทำกรรมด้วยปัญญาเพื่อความสิ้นกรรมคือเพื่อความดีงามและประโยชน์บริสุทธิ์, ๒๗๕; -ทุกหมวดธรรมที่มีศรัทธาต้องมีปัญญา แต่ที่มีปัญญาไม่จำเป็นต้องมีศรัทธา, ๕๘๗; -บัณฑิตคือผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา, ๕๔๘, ๕๗๐; -ปัญญาเกินศรัทธาเหมือนโรคเกิดจากยา แต่ในวิปัสสนาไม่เป็นไร, ๘๓๐; -ปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์และควรให้ทรัพย์เสริมปัญญา กินใช้โดยมีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระ, ๖๗๒, ๗๓๖, ๗๔๕; -ปาฏิหาริย์และเทวดาเองก็อัปจนในด้านปัญญา มนุษย์ฝึกตนได้ด้วยปัญญา ไม่ต้องรอเทวดา, ๙๕๒, ๙๕๕; -เมื่อปัญญารู้จักก็ไม่ต้องอาศัยศรัทธา, ๖๐๓; -หลักการพัฒนาปัญญา, ๕๔๕-๕๘๖, ๖๓๘-๖๔๑; -เหตุไฉนนิยมให้เจริญสมาธิเป็นฐานก่อนเจริญปัญญา, ๗๙๔-๗๙๕; **ฯลฯ...ฯลฯ...ฯลฯ**

“นิพพาน” ก็เช่นกัน: -การเป็นอยู่ที่เรียกว่าใกล้หรือไกลนิพพาน, ๘๒๕; -นิพพานเป็นภาวะไร้โรค มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ เป็นความสุขจากการไม่มีที่คันที่จะต้องเกา, ๑๐๓๒-๑๐๓๓; -นิพพานไม่เป็นผลของมรรค, ๓๔๒; -สุขบางอย่างช่วยให้บรรลุนิพพาน, ๑๐๓๔; -อยากนิพพานเป็นต้นหาหรือไม่ว่า, ๙๗๑, ๑๐๐๙; ฯลฯ... ฯลฯ... ฯลฯ

ดัชนีอย่างนี้จึงมิใช่แค่เก็บศัพท์มาเรียง แต่ต้องสรุปอรรถสาระและเรียบเรียงถ้อยความด้วย นอกจากใช้เวลาและความคิดมากมายแล้ว ก็ต้องทำเองเต็มที่ ไม่อาจมอบหมายใครอื่นให้ทำได้

แต่พอทำต้นฉบับเสร็จแล้ว ในขั้นตรวจปฏิรูป งานนี้ง่ายขึ้น เพราะเพียงตรวจสอบให้แน่ใจว่าตรงกับต้นฉบับ ไม่ต้องพิจารณาเนื้อความอีก แถมว่าถ้าได้คนที่ยังเด็กหน่อย อายุน้อยๆ ตาดีๆ มาช่วยตรวจ กลับยิ่งดี เพราะมองเห็นตัวเลขเล็กๆ ได้ถนัดชัดเจน

ระหว่างที่โรงพิมพ์ทำงานตีพิมพ์ไป อาตมาก็รับเอาอาร์ตเวิร์คที่เขาใช้เสร็จแล้ว มาเก็บศัพท์ และเรียบเรียงถ้อยความทำดัชนี เริ่มแต่ ๖ ต.ค. ๒๕๒๔ กว่าที่จะเสร็จหมดก็ ๗ ก.พ. ๒๕๒๕

งานนี้จะสะดวก ก็ต้องทำเป็นบัตรคำ จึงเอากระดาษพิมพ์ดีด หรือกระดาษถ่ายเอกสารมาตัดเป็นบัตรคำอย่างที่ว่า พอเขียนลงในบัตรคำแล้ว ก็เอาบัตรคำทั้งหมดมาเรียงตามลำดับอักษร

ในขั้นตอนนี้ ย้อนไปคราวทำหนังสืองานปลงศพหลวงพี่ไหมเมื่อต้นปี ๒๕๒๒ ได้แจกพจนานุกรม ๙ เล่มย่อย แก่พระเปรียญ ๔ รูป แห่งนักเรียนรุ่นพิเศษ ๓๐ รูป ของสำนักวัดพระพิเรนทร์ คือพระมหาอินสร พระมหาแถม พระมหาเฉลิม และพระมหาอัมพร ให้ไปเรียงอักษรรวมเป็นเล่มเดียวกัน คราวนี้ก็งานอย่างเดียวกัน แต่เป็นบัตรคำเพียงชุดเดียว และในปี ๒๕๒๔ นี้ พระมหาอินสรเรียนจบมหาจุฬาฯ แล้ว ก็จึงมอบบัตรคำให้พระมหาอินสรรูปเดียว ไปเรียงลำดับอักษรมาส่งจนครบจบตัว “อ” ในวันที่ ๒๓ มี.ค. ๒๕๒๕

อย่างที่ว่าแล้ว ดัชนีนี้แสดงตำแหน่งอัตราแ่งต่างๆ ของ คำนันๆ ด้วย เมื่อเรียงบัตรคำเสร็จแล้ว ก็มีใส่ส่งบัตรคำไปให้โรง พิมพ์ แต่อัตมาายังต้องลอก-เรียบเรียงดัชนีอีก กว่าจะเสร็จงาน Index ก็ ๑๐ เม.ย. ๒๕ แล้วคุณสนัยก็รีบไปทำอาร์ตเวิร์ค (ในช่วงนี้ พุทธธรรม ดีพิมพ์เสร็จ กำลังจะเข้าปก)

พอถึง ๒๐ เม.ย. ๒๕๒๕ อาร์ตเวิร์คดัชนีก็เริ่มทยอยมาจาก คุณสนัย อัตมาได้มอบให้พระมหาอินศรไปช่วยพิสูจน์อักษรด้วย โดยเฉพาะช่วยดูตัวเลข โดยอัตมาเพียงตรวจความเรียบร้อยขั้นสุดท้าย จนในที่สุด ณ ๑๑ มิ.ย. ๒๕๒๕ คุณสนัยซึ่งเอาปกในของ เล่ม Index มาให้ดู ก็รับอาร์ตเวิร์คดัชนีที่เสร็จแล้วทั้งหมดไปส่งให้ โรงพิมพ์ดีพิมพ์ต่อไป นี่คือนอกงานเล่มดัชนี

ก็เป็นอันว่าพระมหาอินศรนั้น นอกจากเอื้อเพื่อเอื้อกุลใน ด้านความเป็นอยู่แล้ว ยังได้ช่วยงานทำดัชนีของ *พุทธธรรม* ด้วย โดยช่วยเรียงอักษรบัตรคำ และพิสูจน์อักษรของอาร์ตเวิร์คดัชนีนั้น

งานดัชนีเสร็จเข้าโรงพิมพ์แล้ว ก็ได้เวลาที่พระมหาอินศร จินตปาญโญ เดินทางไปศึกษาที่อินเดียในวันที่ ๑๓ ก.ค. ๒๕๒๕ (เข้าพรรษา ๖ ก.ค. ท่านไปเข้าพรรษาหลัง) และอยู่ในอินเดียเกือบ ๔ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๘ จึงกลับมาเมืองไทย ใกล้เวลาที่อัตมาจะ ออกไปอยู่นอกเมือง บนเส้นทางมาสู่ที่ตั้งวัดญาณเวศกวัน

- งานแทรกมาซ้อนมา แน่ว่าต้องทัน คืองานหลวงพ่อบ้านกร่าง

ดังที่เล่าแล้ว ระยะเวลาทำงานหนังสือ *พุทธธรรม* ช่วงหลัง ตั้งแต่กลับจากอเมริกาในปี ๒๕๒๔ นี้ ไม่โล่งเท่าช่วงปี ๒๕๒๑-๒๕๒๓ ที่พอดีให้ทำงานเขียนได้เต็มที่ แต่ช่วงหลังนี้ มีงานแทรก ซ้อนเข้ามาบ่อย แต่ก็พอดีเป็นระยะงานดีพิมพ์ จึงพอแบ่งเวลาได้

ในช่วงทำงานเข้าโรงพิมพ์นี้ งานอื่นที่แทรกซ้อนเข้ามาคืออยู่เรื่อย เช่น งานตรวจหนังสือเรียนของกรมวิชาการ ศธ. งานตรวจบทลอกเทปให้แก่ท่านที่ขอเรื่องไปพิมพ์ งานเขียนเรื่องโน้นเรื่องนี้ตามคำขอ ตลอดจนงานตรวจหนังสือเก่าที่มีผู้ขอพิมพ์ครั้งใหม่

ในช่วงก่อน เมื่อปี ๒๕๒๒ มีงานสำคัญและรีบเร่งแทรกเข้ามา คือ เมื่อหลวงพี่ใหม่ถึงมรณภาพในต้นปี ๒๕๒๒ ทำให้ต้องเร่งทำหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับครู นักเรียน นักธรรม สำหรับงานพระราชทานเพลิงศพในเดือนพฤษภาคม ปีนั้น

นี่เป็นเรื่องของงานเพื่อครูอาจารย์ผู้มีพระคุณ ซึ่งแม้จะบิปรัดยากลำบาก ก็ต้องทำให้สำเร็จ และที่จริงในเวลาใกล้กันนั้น ก็มีงานที่จะต้องทำเพื่อผู้มีพระคุณอีกท่านหนึ่ง คือ หลวงพ่อเจ้าคุณพระเมธีธรรมาภรณ์ วัดบ้านกร่าง ซึ่งเป็นอุปัชฌาย์คราวอาตมาบรรพชาเป็นสามเณร ได้ถึงมรณภาพในวันที่ ๑๔ ส.ค. ๒๕๒๒ ปีเดียวกับหลวงพี่ใหม่นั้นเอง แต่ลูกศิษย์ตกลงเก็บศพไว้ก่อน งานเร่งรัดในการทำหนังสือก็จึงยังไม่มี

ในที่สุด ก็ได้กำหนดงานพระราชทานเพลิงศพหลวงพ่อบ้านกร่าง ในวันที่ ๙ มกราคม ๒๕๒๕ ทำให้ต้องเตรียมการพิมพ์หนังสือตั้งแต่ปลายปี ๒๕๒๔ นี่คือนานี่เข้ามาเป็นคู่แข่งแข่งกับงานหนังสือพุทธธรรม ในช่วงสำคัญขั้นสุดท้ายที่จัดแต่งอาร์ตเวิร์ค เนื้อเล่มให้เสร็จและทยอยส่งให้โรงพิมพ์ คู่เคียงไปกับงานเก็บศพ และเรียบเรียงถ้อยความทำดัชนีของหนังสือพุทธธรรม นั้น

สำหรับงานหลวงพ่อบ้านกร่างนั้น ตกลงว่าอาตมาทำหนังสือใหม่ชื่อว่า ประเพณี - พิธีพจน์ ซึ่งเล่มก็ไม่เล็ก เนื้อหาไม่น้อย พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ซึ่งอยู่ในสายโยมวัดพระพิเรนทร์ เช่นเดียวกับหนังสืองานหลวงพี่ใหม่

นอกจากรวบรวมประวัติหลวงพ่อ และตัวอย่างธรรมกถาของท่านเป็นส่วนนำแล้ว เนื้อหาของหนังสือ ส่วนหนึ่งได้ขออนุญาตนำนิพนธ์บางเรื่องของเสฐียรโกเศศมาลง อีกส่วนหนึ่งก็คือบทความของอาตมาเอง ที่เขียนให้แก่วารสาร *ธรรมปทีป* ของวัดวชิรธรรมปทีป เมืองนิวยอร์ก โดยเฉพาะในวาระแห่งวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ในช่วงปี ๒๕๑๙-๒๕๒๑ รวบรวม เรียบเรียง จัดแต่งรูปแบบ ตรวจปรุฟ แข่งคู่ไปกับงานหนังสือ *พุทธธรรม* ดังที่ว่า

ปรากฏว่า ในวันที่ ๓๐ ธ.ค. ๒๕๒๔ พอทำ “บันทึกของผู้เขียน” เสร็จ เป็นอันจบงานหนังสือ *พุทธธรรม* ก็พอดีภาระหนังสืองานหลวงพ่อวัดบ้านกร่างก็หมดโง่งไปในวันนั้น และอาร์ตเวิร์ดก็ยังไม่มีมาใหม่ที่จะให้เก็บบัญชีทำดัชนี ใจที่จดจ่ออยู่กับงาน ตาที่จับจ้องอยู่ที่ตัวหนังสือ และความคิดที่ตามซัดติดพันอยู่กับเรื่องที่ทำต่อเนื่องมาไม่ได้เว้นวาง ก็เจอเข้ากับความว่างที่โผล่เข้ามาในฉบับพลัน เกิดช่องให้มองเห็นรับรู้สภาพแวดล้อมและใจได้สัมผัสสธรรมชาติ รู้สึกถึงความโง่งเบาขึ้นสบายที่ลบลายจากกันไปเสียนาน

เป็นอันว่า สิ้น พ.ศ. ๒๕๒๔ ก็เสร็จงาน *พุทธธรรม* อันใหญ่ที่แบกหนักมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๑ รวม ๔ ปี รอแต่ให้เล่มหนังสือออกมาจากโรงพิมพ์อีก ๔ เดือนข้างหน้า ใน พ.ศ. ๒๕๒๕

ส่วนหนังสือ *ประเพณี - พิธีพจน์* จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม ก็เสร็จทันแจกมอบในวันพระราชทานเพลิงศพหลวงพ่อเจ้าคุณพระเมธีธรรมสาร วัดบ้านกร่าง ๙ ม.ค. ๒๕๒๕

เมื่อถึงเวลาจ่ายค่าพิมพ์หนังสือ “ทุนพิมพ์พุทธศาสนปกรณ” (ที่ตั้งไว้จากทุนในอเมริกา) ซึ่ง อ.สิริ เพ็ชรไชย ช่วยเบิกมาราว ๑๕,๐๐๐ บาท ก็สมทบกับทางวัดบ้านกร่างจ่ายค่าพิมพ์ให้ครบ ๕๐,๐๐๐ บาทเศษ เป็นอันสิ้นภาระ และเสร็จงาน ไปรุ่งโง่งไป

- จังหวะดี มีช่องให้ ถึงโรคภัยมา งานก็เดิน โรงพยาบาลก็เข้าได้

ได้เล่าก่อนนี้แล้วว่า วันที่ ๑ ก.ค. ๒๕๒๔ พอลบจากอเมริกาเข้ามาอยู่ในวัดพระพิเรนทร์ ก็มีอาการอึดอัดบิ่บกดในอก ในสมองอย่างรุนแรง สืบเนื่องจากโรคทางเดินหายใจแต่เดิม ทำให้แทบจะทนอยู่ไม่ได้ แต่หลังจากอึดอยู่ระยะหนึ่ง ก็พอปรับตัวอยู่มาได้ แต่ที่จริงก็คือมิใช่อยู่มาดี อาการบิ่บคั้นไม่สบายก็มีเป็นประจำ เบาะๆ บ้าง รุนแรงบ้าง ตลอดเวลาที่ทำงานหนังสือเรื่อยมา

อย่างไรก็ตาม นอกจากปัญหาเสมหะติดคอเหนียวหนืด อึดอัด เหนื่อย เสียงแหบเสียงแห้ง พุดลำบาก และเจ็บหน้าอก ซึ่งเป็นอาการของโรคทางเดินหายใจที่เป็นเรื่องหลักยืนพื้นแล้ว ที่จริงตั้งแต่กลับจากอเมริกาก็เช่นกัน โรคโพรงกระดูกศีรษะอักเสบเรื้อรัง (chronic mastoiditis) ซึ่งเคยผ่าตัดล้างไปแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ก็แสดงอาการบิ่บคั้นขึ้นมาอีกเป็นประจำ

หลังกลับมาจากอเมริกาในวันที่ ๑ ก.ค. พอถึง ๘ ก.ค. ก็เริ่มเจ็บบริเวณข้างศีรษะเหนือหูซ้ายอีก แล้วก็มีอาการอึดอัดต่อๆ มา มีบันทึกว่า ๑๕ ก.ค. mastoid อึดอัดขึ้นมาก จนเจ็บ และต้องเคาะศีรษะ อ้าปากหาอย่างที่เคยเป็นแต่ก่อนไป US

อาการปวดกระดูกศีรษะด้านซ้ายนี้ธรรมดาไม่น้อยเลย และก็ประกอบอยู่กับการทำงานหนังสือเรื่อยมา จนกระทั่งขึ้นปีใหม่ ๒๕๒๕ อาการยิ่งรุนแรงขึ้น ถึงกลางเดือน ม.ค. หูและศีรษะเหนือหูเจ็บระบม อื้อในหู ปวดกระดูกสันหลังแก้มซ้ายต่อจากหู อึดอัดข้างศีรษะแถบซ้ายมาก ต้องบรรเทาด้วยการอ้าปากให้ล้น สะบัดศีรษะหนี ศีรษะกระตุกหันไปข้างขวา อาการขยายไปถึงมุมปากซ้าย และทางหางตาซ้าย กลางลิ้นแ่นติดบริเวณกราม ฯลฯ

แถมอีกนิดว่า ขึ้นเดือน ก.พ. นอกจากอาการเจ็บปวดอึดอัด มาสตอยด์รุนแรงขึ้นแล้ว โรคท้องก็มาอีก ถ้ายุจจาระเป็นเลือด คุณหมอพี่ชายตรวจว่าลำไส้ใหญ่อักเสบตลอด

ตอนนั้นก็ได้จังหวะ เป็นโอกาสว่างงานหนังสือทั้งที่ใหญ่และที่ตัวนเล็กหมด เพียงแต่รอหนังสือ *พุทธธรรม* เสร็จออกมาจากโรงพิมพ์ ก็ตกลงว่าเข้ารับการผ่าตัดมาสตอยด์ ที่ รพ.พระมงกุฎเกล้า

การทั้งหมดในการผ่าตัดครั้งนี้ เป็นไปด้วยความห่วงใยและเอื้อเฟื้อเกื้อกูลของ คุณหมอชาญ ซึ่งได้ดำเนินการให้ทุกอย่างสะดวกสบายและถึงความสำเร็จ โดยมีคุณอนันต์ วิริยะพินิจ ช่วยเอาธุระทั่วไปอย่างเต็มใจเต็มที่ แล้วพระมหาอินศร พระถวัลย์ และคุณสมาน ก็เดินทางจาก วพร. มาช่วยเฝ้าไข้ ดูแลจนออกจาก รพ.

(คุณหมอชาญ คือ พ.อ. น.พ. ชาญ สุวรรณวิรัช เป็นผู้สนใจใฝ่ศึกษาธรรม ทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ ได้แปลหนังสือ *The Heart of Buddhist Meditation* และพิมพ์เป็นเล่มภาษาไทย)

คุณอนันต์ วิริยะพินิจ ช่วยมารับไปเข้า รพ. ที่ตึกโสต-ศอนาสิก ห้อง 303 ในวันที่ ๑๐ ก.พ. แล้วต่อมา ๑๒ ก.พ. ๒๕๒๕ พ.อ. น.พ. สมศักดิ์ จันทร์ศรี ก็ผ่าตัด ทำ mastoidectomy ให้ ท่านว่าการผ่าตัดครั้งก่อนทำไว้ดีแล้ว แต่แก้วหูข้างซ้ายไม่มี คราวนี้ท่านได้ทำแก้วหูเทียมให้ เป็นอันเสร็จการ

ได้รู้ที่นั่นว่า คุณหมอ พ.อ. สมศักดิ์ จันทร์ศรี ไม่ใช่ใครอื่นไกล เป็นเพื่อนนักเรียนเตรียมแพทย์ร่วมรุ่นกับพี่ชายของอาตมา คือ ท.พ. เอนก อารยางกูร อีกทั้งคุ้นเคยกันดีกับพี่ชายคนโต คือ น.พ. เกษม อารยางกูร และจนบัดนี้ คุณหมอสมศักดิ์ก็ยังช่วยดูแลแก้ปัญหาโรคในระบบหู-คอ-จมูก ให้อาตมาด้วยน้ำใจอย่างสูง

หลังผ่าตัดในเดือน ก.พ. ก็กลับเข้า รพ. พระมงกุฎฯ อีกครั้ง ในวันที่ ๑๕ มิ.ย. ปี ๒๕ นั้นเอง เพื่อรับการผ่าตัดยึดตรึงหูซ้าย โดย คุณหมอปริยภาส นิลบล หัวหน้าแผนก Plastic Surgery

จบการแก้ปัญหาขั้นใหญ่ในเรื่องมาสตอยด์อักเสบเรื้อรังแล้ว ก็มาเจอกับปัญหาพื้นฐานต่อไป คือโรคทางเดินหายใจที่รุนแรงมากขึ้น กลางถิ่นอากาศเสียที่ร้ายแรงนั้น

ระหว่างที่ทำหนังสือ *พุทธธรรม* อยู่ ก็พบปัญหาการต้องรับ นิมนต์ไปพูดที่นั่นที่นี่ ซึ่งเป็นการซ้ำเติมโรค อาการโรคที่ทำให้พูด ยากลำบาก ในแง่ประโยชน์ ก็ได้ใช้เป็นข้ออ้างที่จะขอติดขัดไม่รับ นิมนต์ ช่วยให้ปฏิเสธไปเท่าที่ทำได้ ครั้นเมื่อหนังสือ *พุทธธรรม* เสร็จ ออกมาในเดือน พ.ค. ๒๕๒๕ แล้ว ก็มีผู้นิมนต์ให้ไปพูดมากขึ้น ประสบความลำบากในการพยายามปฏิเสธอย่างมาก จนในที่สุด ในวันที่ ๑๕ ก.ค. ๒๕๒๕ ก็เขียนตัวโตไว้บนกระดานดำหน้ากุฏิ ให้ ผู้ที่มา พอขึ้นกุฏิก็มองเห็นเลยว่า

“เนื่องจากปอดไม่ดี/ปัญหาทางหายใจ ของดรงับงานพูด”

ที่นี้ ยังมีจุดอ่อนอีกอย่างหนึ่งคืออาการปวดหลังจากปัญหา หมอนรองกระดูก ทั้งที่ตอนนั้นอายุยังไม่มากเท่าไร ถ้านั่งรถผ่าน จุดที่ถนนขรุขระ รถกระดอนหน่อย หรือยกหนังสือหลายเล่มหน่อย ก็เจ็บปลานขึ้นมาง่าย ๆ แล้วก็เดินหลังอไป ๖-๗ วัน ต้อง แก้ปัญหามากหลายครั้ง โดยคุณหมอช่วยมาแล้วหลายท่าน

คราวหนึ่ง ตอนเช้าวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๒๖ เอี้ยวตัวนิด หนึ่ง เจ็บปลานขึ้นมาที่กระดูกสันหลังใต้เอว ทนปวดถึง ๑๙ น. รถพยาบาลก็มารับไปเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลพหลโยธิน ซึ่ง พี่ชายของอาตมาเอง คือ น.พ.เกษม อารยางกูร เป็นผู้อำนวยการ

พอเข้า รพ. แล้ว ต่อจากเรื่องปวดหลัง การตรวจรักษาก็ต่อไปยังโรคอื่นๆ ที่ยึดเยื้อเรื้อรังเรื่อยมาด้วย และก็มีเหตุการณ์อื่นประดังมา จนกลายเป็นว่า อยู่ในโรงพยาบาลคราวนี้ยาวนานถึงเกือบเต็ม ๔ เดือน (ออกจาก รพ. ๒๓ ก.ค. ๒๕๒๖)

ดังที่เล่าเรื่อยมา โรคหลักที่แก้ไม่จบ คือปัญหาของระบบหายใจ ปรากฏว่า ตลอดช่วงแรกที่เข้าโรงพยาบาล คือได้อยู่ในห้องปรับอากาศ ที่เรียกกันง่ายๆ ว่าห้องแอร์ อาการโรคของระบบเสียงและการหายใจ ที่พูดยากลำบาก เสียงแหบเสียงแห้ง เสมหะติดคอเหนียว เจ็บหน้าอก หายไปหมดดังปลิดทิ้ง

ความเป็นไปอันนี้ ทำให้น่าดีใจว่าพบวิธีแก้ไขโรคนี้ได้แล้ว แต่อยู่ต่อมาอีกไม่นาน พอคุ้นสัักพัก อาการของโรคร้ายก็กลับมาเป็นอย่างเดิม แล้วก็เข้าสู่สภาพที่รุนแรงหนักหนามากขึ้นตามทางก้าวหน้าของโรคอย่างที่ได้เป็นมา

(หลังจากนี้ มีหลายครั้งที่ญาติโยมผู้ปรารถนาดี ขอติดเครื่องปรับอากาศไว้ในกุฏิ แม้จะขอยกเว้นได้สำเร็จ แต่อาตมาลิ้มเหตุการณ์ที่พิสูจน์โรคครั้งนี้ไปเสีย จึงคงไม่ได้ยกขึ้นอ้างเพื่อจะขอยกเว้นให้ได้ไวขึ้น เท่าที่พอมองเห็นได้ การติดแอร์ช่วยจริงไม่ได้ เพราะรอบ รพ. นั้น ก็คืออากาศเสียในกรุง ที่เป็นตัวสมุทัยอันเดิมนั่นเอง – ตอนเข้า รพ. ใหม่ ๆ โรคคงตกตะลึงไปพักหนึ่ง!)

อยู่โรงพยาบาลยาวนานคราวนี้ ท่านถวัลย์ (พระครูวินัยธร ถวัลย์) มาเป็นหลัก คุณสมานอยู่ค่อนข้างประจำ และหลวงลุงนายก็มาเกือบทุกบ่าย อยู่จนตึก ท่านถวัลย์กับหลวงลุงนาย นอกจากด้าน รพ. แล้ว ที่วัดก็ดูแลกุฏิให้ด้วย (พระมหาอินศรไปอยู่ในอินเดีย ๔ ปี จะกลับมาเมื่ออาตมาไถ่ถอนไปจากกรุง ดังเล่าแล้ว)

เมื่ออยู่ใน รพ. นาน งานหนังสือ เช่น เขียนเรื่อง และตรวจ
ปริิพ ก็ต้องทำใน รพ. นั้นแหละ อันนี้เป็นเรื่องเคยชิน เพราะไม่ว่า
อยู่ที่วัดหรืออยู่ใน รพ. ก็อยู่ด้วยกันกับโรคเป็นธรรมดาเรื่อยมาอยู่
แล้ว เช่นในคราวผ่าตัดมาสตอยด์ที่เล่าไปแล้ว เสร็จงานใหญ่โถ่ง
ไปแล้วก็จริง แต่งานย่อยคือทำดัชนีพุทธธรรม ก็ต้องเอาไปทำใน
รพ. ให้เป็นงานต่อเนื่อง เช้าวันผ่าตัดก็ทำดัชนีอยู่ ไม่ต้องหยุด

ระหว่างนั้น คุณหมอพี่ชายก็นิมนต์ให้อยู่ รพ. ไปก่อน จน
หมดร้อน ฝนลง ส่วนตัวเองก็คิดจะกลับไปวัด ตั้งใจไว้ว่าจะออก
จาก รพ. ในวันที่ ๒๑ เมย. แต่แล้วก็มีเหตุการณ์ที่มาซ้ำตัวให้ต้อง
ยอมรับที่จะยืดเวลาอยู่ใน รพ. ออกไป

เรื่องมีว่า พออยู่ รพ. มาได้สักเดือนครึ่ง ถึง ๑๕ เม.ย. ๒๕๒๖
โยมแม่ก็ป่วยด้วยโรคเส้นเลือดในสมองตีบ แล้วก็เป็นอัมพาต
ต่อมาอีก ๓ วัน ณ ๑๘ เม.ย. คุณหมอพี่ชายก็รับโยมแม่เข้ามาอยู่
ใน รพ. ห้อง ๔๐๒ (อาตมาอยู่ห้อง ๔๐๓) การที่อาตมาอยู่ใน รพ.
กลายเป็นดี เฉพาะอย่างยิ่งในระยะเริ่มต้น ที่จะได้ช่วยผ่อนเบา
อย่างน้อยด้วยคำปรึกษาและเพิ่มความอุ่นใจแก่โยมพ่อและพี่น้อง

เมื่อแน่ว่าต้องอยู่นาน ก็ขอเปลี่ยนสภาพเตียงให้เป็นของใช้
ตามแบบของพระ โดยเอาฟูกออก ปูผ้านอนบนแผ่นกระดาน

เรื่องตรงนี้เล่าเป็นความรู้ไว้ ให้เห็นตัวอย่างการที่พระเกรงใจ
ระวังว่า เมื่อเข้า รพ. ถ้าจะให้เป็นอย่างที่ต้องการ ก็อาจจะทำให้
เกิดความวุ่นวายยากลำบากแก่ทาง รพ. ไม่ใช่แค่ยุ่งยากในการจัด
บางที่ก็ขัดกับกลไกที่เขาทำไว้ให้เหมาะกับการดูแลรักษา ไม่เข้า
กับงานรักษาพยาบาล ทั้งไม่ดีต่อตัวผู้ป่วยเองด้วย ทำอย่างไรจะ
ให้การปฏิบัติเป็นไปด้วยความเข้าใจพร้อมใจยินดี ไม่เป็นเหตุสร้าง
ความรู้สึกไม่ดีต่อพระสงฆ์ส่วนรวม และไม่เสียงานการของ รพ.

เฉพาะในกรณีนี้ เมื่อเข้า รพ. ใหม่ ๆ เรายังสั้น และพยายามจะออก ก็ยังรั้งรอ แต่เมื่อแน่ว่าจะอยู่นาน จึงขอเปลี่ยนที่นอน นี่คือนานกว่าเป็นที่มีพี่ชายเฝ้าอยู่ ถ้าเป็นที่อื่น ก็ต้องระวังเกรงใจมากขึ้น ที่ รพ. อื่น เมื่ออาตมาขอเปลี่ยน บางทีทาง รพ. ต้องยุ่งยากหาเตียงแบบอื่นมาเปลี่ยนให้ เมื่อเข้าอยู่ รพ. บ่อย และหลายแห่ง ก็ต้องผ่อน มองหาจุดพอดี โดยต้องให้ความสำคัญแก่งานของ รพ.

กาลเวลาผ่านไปตามธรรมดาของมัน โยมแม่นอนป่วยด้วยอัมพาตตั้งแต่ปี ๒๕๒๖ โยมพ่อและลูกๆ ได้ดูแลรักษาจนสุดความสามารถ ในที่สุดท่านก็จากไปในวันที่ ๑๕ ก.ค. ๒๕๓๐

ระหว่างเวลาที่ยาวนานประมาณ ๔ ปี ๔ เดือนนั้น น้องคนเล็ก คือจิตรา วัชรบุษราคัม ได้ป่วยด้วยโรคมะเร็งและสิ้นชีพไปก่อนเมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๗

สำหรับตัวอาตมาเอง ที่ออกจากโรงพยาบาล กลับมาวัดในวันที่ ๒๓ ก.ค. นั้น ก็คือมาเข้าจำพรรษา (๒๕ ก.ค. จนออกพรรษา ๒๑ ต.ค. ๒๖) แต่ก็ไม่ราบรื่น เพราะโรคเริ่มแรงขึ้นๆ ถึงกับในช่วง ๑๖-๒๗ ส.ค. ต้องทำสัตตตนาข ไปนอนรักษาตัวใน รพ. ๒ ครั้ง (๑๑ วัน) เพราะนอกจากโรคประจำตัวเก่ารุนแรงขึ้นแล้ว ก็มีอาการอาเจียน เป็นต้น เพิ่มเข้ามาอีก ความดันก็ต่ำอยู่ในระดับ ๙๐ ลงมา

คุณหมอให้ทำ ultrasound test ว่า liver/ตับอักเสบน้อยๆ ตรวจเลือดก็ว่า liver/ตับจะอักเสบบ้าง pancreas/ตับอ่อนบวมโตบ้าง แล้วก็กลับมาอยู่กับโรคที่วัดเพื่อทำงานหนังสือที่รออยู่ต่อไป

หลังจากโยมแม่จากไปในปี ๒๕๓๐ น้องกานดา อารยางกูร และบุบผา คณิตกุล ซึ่งดูแลอยู่ข้างตัวโยมแม่มาโดยตลอด ก็ดูแลโยมพ่อซึ่งชราแล้วต่อมา ตรงกับช่วงเวลาที่อาตมาลี้จากกรุงไปอยู่ที่ลาลูกกาในปี ๒๕๒๙ จนมาอยู่ที่วัดญาณเวศกวันใน พ.ศ. ๒๕๓๒

เวลานั้น ลำลูกกายังมีสภาพเป็นกิ่งชนบท มีทุ่งโล่งและดงไม้ให้พอจะชื่นชมทิวทัศน์และสูดอากาศสัมผัสสายลมสื่อถึงธรรมชาติได้

ส่วนที่วัดญาณเวศกวัน มองออกไปโดยรอบ ทางด้านตะวันออก ก็คือพุทธมณฑลที่เป็นเหมือนอารามในสวนหลวง ส่วนด้านอื่น พอเดินออกพ้นประตูวัดซึ่งอยู่ทางทิศเหนือ ก็มองเห็นแต่นาข้าวต่อกันเรียงรายเต็มตลอดทั่วไป ทอดไกลไปทางตะวันตก อ้อมลงไปได้ ผ่านบ้านเรือนญาติโยมแทรกเป็นหย่อมเป็นรายไปจนรอบจดขอบพุทธมณฑลด้านตะวันตกเฉียงใต้

ที่วัดญาณเวศกวันนั้น ในยุคแรกเริ่ม มีพระสงฆ์เพียง ๓-๔ รูป มีจิตสนิทพระหรืออุบาสกคั่นวัดน้อยคนนัก ยามเย็นว่างภารกิจ ก็ชวนกันออกไปรับแสงตะวัน เดินกันไปบนถนนดินลูกรังซึ่งตัดผ่านท้องทุ่งนาข้าว ที่แผ่เป็นผืน ในช่วงกลางพรรษา มองเหมือนพื้นที่ปูพรมสีเขียวสด และในต้นฤดูหนาว เห็นเป็นสีทอง พริ้วเลือนลู่เป็นลอนคลื่นขึ้นลงอ่อนโยนตามแรงโยกโยนของสายลม

ในช่วงเวลาที่พักอยู่ลำลูกกา จนมาเริ่มต้นวัดญาณเวศกวันนั้น อาดา-อาผา และคุณธวัช คณิตกุล ได้พาโยมพ่อไปเยี่ยมในที่อาตมาพักเป็นประจำ ที่ลำลูกกา เราพาท่านไปเดินบนถนนดินกลางทุ่ง และนั่งพักรับลมชมทิวทัศน์บนลานที่โล่งๆ และพูดคุยเล่าเรื่องราวเก่าๆ ใหม่ๆ พอให้รำเริงเบิกบาน ส่วนที่วัดญาณเวศกวัน ก็มักพาท่านเข้าไปเดินในพุทธมณฑล ลงนั่งพักในบริเวณหมู่ไม้ต่างๆ เช่นอย่างดงตาล ให้เวลาผ่านล่วงไปกับความสดชื่นสบายใจ

วันเดือนปีเลยลี้ลับไปรวดเร็ว ในที่สุด โยมพ่อก็ชราภาพ เร็วแรงลดถอย ท่านขอหยุดเลิกออกไปข้างนอก และพักอยู่แต่ในบ้าน จนอายุชยจากไปในวัยชราเมื่อต้นปี ๒๕๓๕ ในวันที่ ๙ กุมภาพันธ์

- อยู่ที่บ้าน อยู่กับงาน อยู่กับโรค เสร็จงาน ทั้งฐาน ไปความหาโรค

งานหนังสือพุทธธรรม นั้นเบาบางบ้าง แต่ไม่ใช่ว่าง และจะเป็นตัวปิดรายการ เป็นงานที่เสร็จสุดท้ายก่อนลาจากไปจากกรุง

เมื่อไม่ได้เล่าเรื่องต่อเนื่องมา จึงบอกไว้หน่อย คือ หลังจากพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ เสร็จเป็นเล่มออกมาทันวันวิสาขบูชาในเดือน พ.ค. ๒๕๒๕ แล้ว ต่อมาอีก ๔ เดือนกว่าๆ ในวันที่ ๑๕ ก.ย. ๒๕๒๕ ท่านอาจารย์ระวีก็บอกมาว่าหนังสือพุทธธรรมฯ งามมากแล้ว จะพิมพ์ใหม่ อยากให้ทันปีใหม่ ก็คือเป็นงานเร่งอีก แล้วก็มาต่อพอดีกับงานทำ ดั้งนี้พุทธธรรม เล่มแยกต่างหากที่เล่าไปแล้ว ในงานเร่งนี้มีโอกาสเล็กน้อย ก็เพิ่มเติมอีกบ้าง พอขึ้นปีใหม่ไปนิด หนังสือก็เสร็จ ดังที่อาจารย์ระวีนำหนังสือพุทธธรรมฯ พิมพ์ครั้งที่ ๒ มาถวาย ๗๕ เล่ม ในวันที่ ๘ ม.ค. ๒๕๒๖

นี่คือขึ้นปีใหม่ ๒๕๒๖ แล้ว แต่งานหนังสือพุทธธรรม ไม่ได้จบไปกับสิ้นปีเก่า เพราะว่ายังไม่ทันจะสิ้นปีเก่า ๒๕๒๕ ยังไม่ทันที่พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ พิมพ์ครั้งที่ ๒ จะเสร็จ ในวันที่ ๓๑ ต.ค. ๒๕ คุณบัญชาก็มาตามเรื่องขอพิมพ์พุทธธรรม ฉบับเดิม คือเล่มเล็ก ๒๐๖ หน้า ที่เกิดตั้งแต่ปี ๒๕๑๔ นั้น แต่ก็รู้กันว่าเล่มเล็กเดิมนั้น อาตมาได้มอบให้โครงการตำราฯ เป็นผู้ถือลิขสิทธิ์ จึงให้ไปติดต่อตกลงกันเอง อาตมาไม่ยุ่งด้วย เว้นแต่ว่าเมื่อจะพิมพ์ อาตมาต้องขอตรวจรูปเนื้อหนังสือเอง และเมื่อมีโอกาส ก็จะขัดเกลาและเพิ่มเติมด้วย

เรื่องก็เป็นอย่างนี้ อาตมาก็ทำงานกับเนื้อหนังสือพุทธธรรม ฉบับเดิมนั้นต่อมา จนกระทั่งจวนเข้าพรรษา ๒๕๒๖ ขณะยังอยู่ในโรงพยาบาล จึงตรวจอาร์ตเวิร์คส่วนแก้ไขของพุทธธรรม ฉบับเดิม-แก้ไขปรับปรุง นั้นเสร็จในวันที่ ๑๔ ก.ค.

จากนั้น คุณบัญชาแห่งสำนักพิมพ์สุภาพใจ เมื่อพิมพ์ไปจนเสร็จแล้ว ในวันที่ ๒ ก.ย. ๒๕๒๖ ก็นำ **พุทธธรรม ฉบับเดิม แก้ไขปรับปรุง** พิมพ์ครั้งที่ ๕ มาถวาย ๕๐ เล่ม

ที่จริง ระหว่างนี้ ก็มีงานหนังสือน้อยใหญ่เล่มอื่นๆ ซึ่งต้องทำคู่เคียงไป ในช่วงปี ๒๕๒๖ นี้ มีหนังสือของตัวเองบ้าง หนังสือที่ส่งมาขอให้ช่วยตรวจแก้บ้าง กับทั้งงานตรวจบทลอกเทปเรื่องที่ไปพูดไว้ และบางท่านขอนำไปใช้

นับจาก ๒๕ มิ.ย. ๒๕๒๖ (อยู่ใน รพ.) วัดหรือพระในเมืองฝรั่งจะพิมพ์หนังสือ *พุทธประวัติประกอบภาพ (Pictorial Biography of the Buddha)* ก็ส่งมาขอให้ช่วยตรวจแก้ สมาคมศิษย์เก่า มจร. พิมพ์หนังสือ *ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม* และนำหนังสือเก่า *ธรรมานุชีวิต* ตัวตะกั่วเรียงพิมพ์ จำไม่ได้ว่าพิมพ์ครั้งที่เท่าไร เอามาทำใหม่เป็นตัวคอมพิวเตอร์กราฟิกและทำอาร์ตเวิร์ค มูลนิธิโกมลคีมทอง พิมพ์หนังสือ ๒ เล่ม คือ *ลักษณะสังคมไทย* และ *สถาบันสงฆ์กับปัญหาสังคมไทย* งานปลีกย่อยอย่างนี้ทยอยมาบ้าง ซ้อนกันบ้าง แล้วปี ๒๕๒๖ ก็ล้นไป

แต่ที่จริง ไม่ต้องนับงานปลีกย่อยเหล่านั้น เพราะว่าพอ **พุทธธรรม ฉบับเดิม แก้ไขปรับปรุง** พิมพ์ครั้งที่ ๕ เสร็จในเดือน ก.ย. ๒๕๒๖ งานที่ใหญ่ไม่ที่สุด แต่กินแรงที่สุดก็มาถึง นั่นคือการฟื้นฟูงาน **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** ขึ้นมาทำต้นฉบับใหม่ในระบบคอมพิวเตอร์กราฟิกและทำอาร์ตเวิร์ค พร้อมทั้งเขียนเนื้อหาเพิ่มเติม ตั้งเรื่องว่าจะพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้เขียนเนื้อหาเพิ่มตั้งแต่ ๑๐ ต.ค. ๒๕๒๖ กว่าพิมพ์เริ่มเสร็จก็ ๑๔ ก.ย. ๒๕๒๘ หมดเวลาไป ๒-๓ ปี โดยใช้แรงงานและสุขภาพอย่างสิ้นเปลืองมาก

ไม่ต้องบรรยายยืดยาว ดูลักษณะอย่างหนึ่ง พองานครั้งใหม่ ของ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* เริ่มมาได้ไม่กี่เดือน ถึงปีใหม่ ๒๕๒๗ ทั้งร่างกายที่ทรุดโทรม และปัญหาสิ่งแวดล้อมก็มาบรรจบกัน มีบันทึกในวันที่ ๒๗ ม.ค. ๒๕๒๗ ว่า

“เพลียปางตาย” คืนวันที่ ๒๖ ต่อเช้าวันที่ ๒๗ “โรงงานบ้านทำทองหลังภู” คงเร่งงาน เสียงค้อน สว่านไฟฟ้า เลื่อย เต่าเป่าทอง ดังมาก ดี ๑ แต่เสียงไม่กระไร กลิ่นพิษร้ายน้ำยาประสานทองฟุ้งตลบ ต้องออกไปยืนหน้าภู ก็ไม่พ้น เสียงคนโศกส่ำลักควัน ที่โน่นนี่ เป็นระยะๆ พักหนึ่งจึงได้นอน และต้องเปิดประตู นอนข้างประตู”

(คนทำทองหันปากท่อเป่าควันออกนอกหน้าต่างบ้าน คนทำทองจึงไม่ต้องสูดควัน)

ในเวลาช่วงนั้น ทางมหาจุฬาฯ ก็เร่งเร้ามากขึ้น ให้กลับไปทำงาน ยังไม่สิ้นปี ๒๕๒๕ อ.สิริวัฒน์ คำวันสา มาเจรจาในวันที่ ๘ พ.ย. ขอให้กลับไปทำงานมหาจุฬาฯ เมื่อไม่ไป ๑๑ ก.ค. ๒๕๒๖ อ.อดิศักดิ์ ทองบุญ ก็มาบอกให้ไป เว้นไม่กี่วัน ร.อ. ทองขาว (พล. ต. ทองขาว พ่วงรอดพันธุ์) ก็มาเร่ง แต่จะไปได้อย่างไร ไม่ต้องดูเหตุผลอื่น แค่สภาพร่างกาย และงานที่กองอยู่ต่อหน้า ก็ไม่อนุญาต

ใกล้กันนั้น เรื่องของหนังสือ *พุทธธรรม* ก็ก้าวไปอีก พอขึ้นปีใหม่ ม.ค. ๒๕๒๗ สักพัก ก็มีข่าวว่า ญาติโยมได้ข่าวออสเตอร์เลีย บ้าง ได้อาจารย์ไทย บ้าง ที่จะแปล *พุทธธรรม* เล่มเล็ก

ผู้แปลจะเป็นท่านใด ยังไม่แน่นอน แต่เกิดมีความแน่นอนขึ้นมาว่า ในวันที่ ๑ ก.พ. ๒๕๒๗ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ฝากบอกแจ้งมาว่า มูลนิธิ John F. Kennedy ให้ทุนแปล *พุทธธรรม* เช่นเดียวกับที่อาจารย์ William J. Klausner ก็บอกเรื่องที่มูลนิธิ John F. Kennedy ให้ทุนแปล *พุทธธรรม* โดยแจ้งมาในวันที่ ๑๗ ก.พ.

ที่นี่ เมื่อมีการแปล ก็ต้องมีการตรวจคำแปล และก็นั่นเอง
ว่า อาตมาไม่มีเวลาและเรี่ยวแรงจะทำงานที่แทรกเข้ามานี้ได้

ดังว่าแล้ว งานจัดทำจัดพิมพ์ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ
ประมวลธรรม** ครั้งใหม่ ในที่สุดก็เสร็จ หนังสือออกมาในปี ๒๕๒๔

แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ นั้นแหละ ยังไม่ทันที่**พจนานุกรมพุทธ
ศาสตร์** จะเสร็จ อาจารย์ระวีก็บอกว่า ธรรมสถาน จุฬาฯ จะพิมพ์
พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ อีกเป็นครั้งที่ ๓

ที่นี้กล่าวฝ่ายมหาจุฬาฯ บ้าง เวลานั้น อาจารย์สมบุญ
(ท่านเจ้าคุณพระเทพกิตติโสภณ) ไปอยู่นิวยอร์กแล้ว อาจารย์อารีย์
(ปัจจุบันคือ ท่านเจ้าคุณพระเทพคุณาธาร จ.สตูล) เป็นรองเลขาธิการ
ฝ่ายธุรการ ทางมหาจุฬาฯ ก็ขอพิมพ์**พุทธธรรม** นี้บ้าง ครั้น
อาจารย์ระวี ภาวิไล ได้ทราบเช่นนั้น ก็ถวายให้มหาจุฬาฯ เป็น
เจ้าของการพิมพ์ครั้งที่ ๓ แทน โดยตกลงว่าพิมพ์ ๑๐,๐๐๐ เล่ม

หนังสือที่อาตมาทำนั้นตั้งแต่ต้น ก็ให้มหาจุฬาฯ จำหน่ายเพื่อ
เก็บรายได้เป็นทุนดำเนินการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ที่เป็นเล่ม
สำคัญก็ตั้งแต่ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** ที่เกิดมี
ในปี ๒๕๑๕ ที่นี้ พออาจารย์ระวี ยกการพิมพ์**พุทธธรรม** ครั้งที่ ๓
ให้มหาจุฬาฯ ธรรมสถาน จุฬาฯ ซึ่งเป็นที่ลงทุนเริ่มต้นพิมพ์หนังสือ
นี้ และเคยจำหน่ายส่วนหนึ่งเพื่อเก็บทุน ก็กลายเป็นว่ามหาจุฬาฯ
เป็นที่จำหน่ายหนังสือนี้เพื่อเก็บทุนสำหรับการศึกษาของพระเณร

ที่ว่านี้ ก็มาลงในหลักที่วางลงตัวไว้ว่า หนังสือของอาตมาไม่
ว่าเล่มใดๆ ไม่มีค่าลิขสิทธิ์ ใครใคร่พิมพ์แจก ก็แจก ใครใคร่พิมพ์
ขาย ก็ขาย เมื่อบอกกล่าวหรือขออนุญาตแล้ว และทำโดยสุจริต ก็
ไม่มีอะไรต้องมายุ่งเกี่ยวกับ

ทั้งนี้ ยกเว้นว่า เฉพาะ พจนานุกรมพุทธศาสตร์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ และพุทธธรรมนี้ ใครๆ จะพิมพ์ได้เฉพาะ เพื่อแจกอย่างเดียว ให้มหาจุฬาฯ เท่านั้น พิมพ์จำหน่ายได้ด้วย

หลักที่วางนี้ถือปฏิบัติมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๕๒ จึงขยายออกไป หน่อยว่า สำหรับ พจนานุกรมพุทธศาสตร์, และ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ให้ มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) พิมพ์จำหน่ายเก็บทุนได้ด้วย

ในปี ๒๕๒๘ เมื่อได้รับแจ้งว่าจะพิมพ์ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ เป็นครั้งที่ ๓ นั้น อาตมาได้ตั้งใจไว้ก่อนแล้วว่า มีบางบทใน พุทธธรรม นั้น ยังสั้นนัก ควรเขียนขยายให้ สมส่วนกันกับบทอื่นๆ พอได้รับแจ้ง ก็ขอเวลาเขียนเพิ่มก่อน

แต่ถึงตอนนี้ ญาติโยมผู้รู้เห็นสภาพใกล้ขีด คงคิดว่าอาตมา ใกล้จะไปไม่รอดแล้ว และเห็นชอบตามคำแนะนำของคุณหมอ โรจน์ สุวรรณสุทธิ ที่ทราบเรื่องโรงทำทอง และน้ำยาประสานทอง จากคุณหญิงอุบล หุวะนันท์ แล้วเขียนจดหมายมาบอกอาตมา ให้รีบแก้ไขดังไฟไหม้บ้าน

เป็นอันว่า โยมก็เลยขอไม่ยอมให้เขียนส่วนเพิ่มนั้นที่วัด หลายท่านช่วยกันหาสถานที่สัปปายะที่จะย้ายออกไปอยู่ แต่ไม่ทัน จะได้ที่เหมาะสม ก็ถึงวันเข้าพรรษา จึงใช้วิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ดังที่ได้เล่าแล้วว่า โยมชม รักตะกนิษฐ และโยมคุณหญิงกระจ่าง ศรี รักตะกนิษฐ จักรถมารับไปนั่งเขียนพุทธธรรม ในที่ไกลจาก ย่านวัดพระพิเรนทร์ แล้วก่อนค่ำ ให้รถส่งกลับมาจำวัด ทุกวัน

ด้วยวิธีปฏิบัตินี้ ได้เขียนเพิ่มขยายจนตลอดพรรษา แต่ไม่จบ จึงขยายเวลาต่อไปจนถึงปี ๒๕๒๘ รวมเป็น ๕ เดือน แล้วต้องยุติ

ที่ว่าต้องยุติ คือยังไม่เต็มที่ตั้งใจ และที่จริงไม่ได้ยุติแค่สิ้นปี ๒๘ แต่มาหยุดเมื่อขึ้นเดือนที่ ๒ ของปี ๒๙ ถึงจะไม่เต็มอิม แต่ก็ได้ บทที่จำเป็น คือ บทที่ ๓ ไตรลักษณ์ ซึ่งขยายจาก ๑๓ เป็น ๘๐ หน้า

ในปี ๒๕๒๙ เมื่อคุณชลธีรับต้นฉบับไปพิมพ์ดีดให้แล้ว งานในขั้นเข้าสู่โรงพิมพ์ก็ดำเนินไป จนเสร็จเป็นหนังสือ ๒๐ เล่มแรก ในวันที่ ๑๘ ก.พ. ปีนั้น

เช่นเดียวกับหนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* พิมพ์ครั้งที่ ๓ ที่เสร็จออกมาจากโรงพิมพ์ ในครั้งปีแรกของ พ.ศ. ๒๕๒๙ อาตมานี้ โดยมีพระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ และหลวงลุง พระฉาย ปญฺญาปทีโป เป็นเพื่อนร่วมทาง ก็ได้พากันออกจากวัดพระพิเรนทร์ ในย่านกลางกรุง ไปตั้งหลักเข้าพักจำพรรษานอกเมือง เริ่มต้นครึ่งหลังของ พ.ศ. ๒๕๒๙ นั้น ที่ศาลากลางสระ ใน อ. ลำลูกกา บนเส้นทางมาสู่วัดญาณเวศกวัน ดังได้เกริ่นไว้แต่ต้น

พุทธอสนมชักรา ญาติโยมเนื่องมา พาสู่วัดญาณเวศก

อาตมาพูดมาเรื่อยว่า วัดญาณเวศกวันนี้ ญาติโยมสร้างกันขึ้นมา แต่ลืกลงไปอีก ไม่ใช่แค่สร้าง การที่โยมสร้างวัดกันนั้นเป็นเรื่องธรรมดา แต่สำหรับวัดนี้ โยมนิมนต์พระหรือพาพระออกมาจากวัด โดยยังไม่ได้คิดจะสร้างวัด แล้วเรื่องบานปลาย กลายเป็นสร้างวัดขึ้นมา

แล้วข้อที่น่าแปลกใจ แทบไม่มีใครจะนึกไปถึงก็คือ ญาติโยมยุคเริ่มตั้งวัดนี้ มาบรรจบกันเกิดเป็นโยมวัดญาณเวศกวัน ด้วยแรงชักพาของหนังสือ *พุทธธรรม* โดยตรงก็มาก โดยอ้อมก็มี

เรื่องนี้เกี่ยวกับโยมหลายท่าน ถ้าจะให้มองเห็นชัด ก็ต้องเล่าเรื่องของแต่ละกลุ่มแต่ละท่าน แล้วก็ต้องว่ากันยืดยาว

ที่นี้ก็เกิดเป็นข้อจำกัดติดขัดขึ้นว่า กว่าที่จะเขียนเรื่องมาถึงตรงนี้ กาลก็กระชั้นนักหนา เหลือเวลาไม่ถึง ๑ วันครึ่งจะต้องส่งต้นแบบให้โรงพิมพ์ จึงจะพิมพ์หนังสือ *กว่าจะพบหลวงลุงนาย* ได้เสร็จทันวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ ที่จะทำบุญครบ ๑ ปีแห่งมรณภาพของหลวงลุงพระครูสังฆรักษ์ (นาย ปณูปาทีโป)

ก็เลยตกลงว่า คราวนี้จะเขียนถึงโยมเพียงบางท่าน เป็นตัวอย่างพอเป็นเครื่องยืนยันคำที่ว่าเมื่อก่อนไว้นั้นหนึ่งก่อน ต่อไปข้างหน้า ถ้าจะมีการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ครั้งใหม่ ก็หวังว่าจะได้โอกาสที่จะเขียนเล่าเรื่องของท่านอื่นๆ ให้พอเหมาะพอควรต่อไป

- มาหา มาตามหนังสือพุทธธรรม ยุคเล่มเล็ก ฉบับเดิม

หนังสือ *พุทธธรรม* นี้ถือว่าเกิดขึ้นเป็นทางการในวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ โดยเป็นการพิมพ์ถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ในโอกาสที่มีพระชนม์ครบ ๘๐ พรรษาบริบูรณ์ เมื่อนับถึงวันทำบุญครบรอบปีอุทิศแก่หลวงลุงนายในวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ หนังสือ *พุทธธรรม* ก็มีอายุเต็ม ๔๔ ปีบริบูรณ์

หนังสือ *พุทธธรรม* ที่ว่านี้ คือฉบับที่เกิดขึ้นเริ่มแรก ซึ่งยังเป็นเล่มเล็ก มีเพียง ๒๐๖ หน้า บัดนี้เรียกแยกออกไปให้รู้จักกันว่า *พุทธธรรม ฉบับเดิม*

พอหนังสือ *พุทธธรรม* เกิดขึ้นมาเพียงใกล้จะครบ ๕ เดือน ถึงวันที่ ๒๑ ม.ค. ๒๕๑๕ ขณะอาตมานั่งอยู่ที่โต๊ะทำงานบนตึกมหาจุฬาย ในวัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ มีโยมท่านหนึ่งเข้ามาพบท่านคงแนะนำตัว อาตมาจึงทราบบว่า ท่านชื่อเจือจันทร์ อัครพรณ ที่รู้จักกันในนามว่าโยม “มัสโจ”

โยม Miss Jo เล่าว่า ท่านได้อ่านหนังสือ *พุทธธรรม* แล้ว
พอใจมาก ท่านจึงอยากจะพิมพ์หนังสือ *พุทธธรรม* นั้น

อาตมาเมื่อได้ฟัง ก็คงได้เล่าแจ้งให้ท่านทราบว่ หนังสือ
ดังกล่าวนั้น อาตมาเขียนขึ้นมาตามคำอาราธนาของโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เมื่อเขียนขึ้นมา ก็เขียนให้ไปหมด คือตามธรรมดาแห่งวิถีของ
งาน เขามีค่าสมนาคุณแก่ผู้เขียน อาตมาก็ให้แบ่งครึ่งหนึ่งมอบ
ให้แก่โครงการตำราฯ นั้น และอีกครึ่งหนึ่งให้ตั้งเป็นทุนถวายแด่
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ไว้ในมูลนิธิมหา
จุฬาฯ แล้วก็ให้โครงการตำราฯ เป็นผู้ถือลิขสิทธิ์ของหนังสือนี้
ดังนั้นถ้าโยมจะพิมพ์ ก็ต้องไปติดต่อขออนุญาตที่โครงการตำราฯ

ในการสนทนาคราวนั้น พอดีเป็นวันในตารางสอนที่อาตมา
จะไปบรรยายวิชาอภิธรรมเป็นภาษาอังกฤษ ที่สำนักฝึกอบรมพระ
ธรรมทูตไปต่างประเทศ (พธ.น.) ณ วัดบวรนิเวศ โยม Miss Jo จึง
ขออนุญาตว่าจะไปฟังเรื่อย ๆ

นี่คือวาระแรกพบ ที่โยมมาด้วยแรงชักพาของหนังสือ *พุทธ
ธรรม* แล้วนับแต่นั้นมา ก็มีรายการทำบุญในวาระต่างๆ โดยมีกลุ่ม
หรือคณะผู้ร่วมศรัทธาของโยมมีสใจเกิดขึ้น สืบต่อกิจกรรมการบุญ
กันมา จนมี “กลุ่มขันธห้า” มาทำบุญกันประจำที่วัดญาณเวศกวัน

ในรายการงานบุญนั้น โยมมีสใจมิใช่เอาใจใส่เฉพาะด้าน
ท่าน แต่ท่านให้ลูกศิษย์และผู้มาร่วมกลุ่มสนใจศึกษาธรรมด้วย
นอกจากฟังธรรม และนอกจากสนทนาซักถามแล้ว กลุ่มก็ได้นำ
ธรรมกถาไปถอดเทปพิมพ์แจกกันเรื่อยมา ถ้านับรวมแต่ต้นก่อน
เกิดมีวัดญาณเวศกวัน จนถึงปัจจุบัน แน่หน่อนว่ามีจำนวนมากมาย



อาศรมมหาจุฬาฯ ที่วังงานวัด วังงานมหาจุฬาฯ ไปเขียนหนังสือ (พ.ศ. ๒๕๑๘)
(เกิดหนังสือ *Thai Buddhism in the Buddhist World*, เรือนซึ่งเห็นชัด คงจะคือบ้านของคุณลาภ)

โยม “มิสใจ” พบที่มหาจุฬาฯ เรื่องหนังสือ *พุทธธรรม* เมื่อปี ๒๕๑๕
ยังพากลุ่มชนธำมาวัดญาณเวศกวัน ในปี ๒๕๔๒



จำได้ว่า ในยุคที่เรามีกิจกรรมกันที่วัดญาณเวศกวัน “กลุ่มชั้นห้า” ของโยมมิสโจ พิมพ์หนังสือเล่มเล็กๆ แจกเป็นธรรมทานสำหรับรายการมาชุมนุมทำบุญทุกครั้ง และพิมพ์หนังสือธรรมในวาระสำคัญ เช่น ในกฐินกาล จึงมีหนังสือธรรมจากกลุ่มชั้นห้าเกิดขึ้นในยุคหลังๆ นี้ด้วย เช่น เรื่อง *ปัญหาขัดแย้งในโลก แก้ได้ด้วยกฐิน* (จากธรรมเทศนา ในงานทอดกฐิน ปี ๒๕๔๔ ซึ่งมีชื่อเดิมว่า “โลกถึงกันกว้างไกล แต่ใจคนกลับแคบลง”)

เมื่อพุทธธรรมเล่มใหญ่ออกมาในปี ๒๕๒๕ คือ *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ* โยมมิสโจก็เอาใจใส่ให้ความสำคัญสนับสนุนมาก (ดูเหมือนว่าจะอ่านประจำ)

แล้วในช่วงปี ๒๕๒๗-๒๕๒๘ ที่กำลังเร่งงานพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* ก็มีผู้ศรัทธาที่อยู่ในกลุ่มของโยมร่วมช่วยในการพิสูจน์อักษรด้วย ดังที่ปรากฏชื่อของคุณอัมพร สุขนินทร ซึ่งเมื่อรับไปตรวจ ก็ได้รับความอนุเคราะห์จากโยมมิสโจ ช่วยอ่านซ้ำให้

กาลล่วงมาแต่วาระแรกพบนั้นเกือบ ๓๐ ปี โยมมิสโจก็ได้ล่องลับจากไปตามความเสื่อมชราของสังขารตามวัย ในวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๔๔ โดยมีอนุสรณ์อยู่ใน “กลุ่มชั้นห้า” ซึ่งคุณประจวบลาภ อริยะวนกิจ ยังเป็นแกนนำและประสานสืบมา

เรื่องราวเกี่ยวกับโยมมิสโจ เรายังมีกลุ่มชั้นห้าอยู่สมาชิกแต่เก่าก่อนของกลุ่มย่อมทราบมากมายและละเอียดดี จึงขอเล่าเป็นเค้าเป็นแนวไว้เท่านี้

โยมคู่ครองสองท่าน คือ คุณสาทร และคุณพิสมร ศรศรีวิชัย ก็มาด้วยแรงชักพาของหนังสือ *พุทธธรรม* เล่มเล็กที่เป็น *ฉบับเดิม* แต่มาช้าหน่อย หลังโยมมิดใจ เกือบ ๑๐ ปี

คราวนี้ เรื่องเริ่มที่วัดพระพิเรนทร์ ในวันที่ ๓ ต.ค. ๒๕๒๔ เวลา ๑๖ น. เศษ โยมสองท่านนั้น ซึ่งอาตมาไม่เคยรู้จัก ได้มาหา และถามถึง *พุทธธรรม* ท่านว่าจะหาหนังสือนั้น แต่หาไม่ได้ มีแต่เล่มที่ยืมมาจากอาจารย์พร (คงหมายถึงอาจารย์พร รัตนสุวรรณ)

ที่จริง เวลานั้น หนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* ใกล้จะเสร็จอยู่แล้ว แต่โยมสองท่านนั้นไม่ทราบ เล่มที่ท่านต้องการ จึงหมายถึง *พุทธธรรม ฉบับเดิม* เล่มเล็ก ซึ่งก็หายากมาก อาตมามีอยู่บ้าง แม้ว่าน้อย ก็ได้มอบฉบับที่พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระศีลขันธโสภิต วัดพลับพลาชัย ให้ไป ๑ เล่ม

ระหว่างที่พูดคุยกันอยู่ คุณสาทรมองเห็น *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* คือฉบับที่พิมพ์เมื่อปี ๒๕๑๕-๑๘ แล้วต่อมาพิมพ์ซ้ำ ๒ ครั้ง (ยังไม่มีคำต่อท้ายว่า “*ประมวลธรรม*”) ก็สนใจ แต่อาตมามีน้อย เล่ม จึงบอกท่านว่า ทีมหาจุฬาฯ มีแน่ แล้วโยมสองท่านก็ลาไป

ต่อมาอีกสักครู่ ก็ต้องแปลกใจ เพราะคุณสาทรซึ่งลากลับไปแล้ว ได้กลับมาอีก พร้อมทั้งนำ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* มาถวาย อาตมา ๔ ห่อ ทำเอาอาตมางง ปรากฏว่า คุณสาทรไปที่ร้านหนังสือของมหาจุฬาฯ แล้วซื้อหนังสือนี้มา ๑๐๐ เล่ม เอาไว้เอง ๒๐ เล่ม ถวายให้อาตมาแจก ๘๐ เล่ม

โยมสองท่านนี้จะซื้อหนังสือไปแจกอีกอย่างไรบ้าง ก็ไม่ทราบ แต่ต่อมา ต้น พ.ค. ๒๕๒๕ คุณสาทร และคุณพิสมร ได้ไปที่ร้านหนังสือของมหาจุฬาฯ เพื่อซื้อ *พจนานุกรม*ฯ นั้นมาถวายให้อาตมาแจกอีก ก็ได้ทราบว่าหนังสือจะหมด

ด้วยความเอาจริงเอาจังของโยมสองท่านนี้ ที่แสดงออกมาชัดแจ้ง ท่านจึงปรึกษากันและมาแจ้งแก่อาตมาว่าจะขอพิมพ์ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** แจกเป็นธรรมทาน

ครานั้น ทางฝ่ายมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งขาดแคลนในด้านทุนทรัพย์ เมื่อทราบว่ามีโยมศรัทธาจะพิมพ์ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** แจก ก็เห็นเป็นโอกาสว่าถ้าสมทบพิมพ์ด้วย จะได้หนังสือราคาถูกลง จึงขอพิมพ์ร่วมด้วย ๑,๐๐๐ เล่ม

อย่างไรก็ตาม การพิมพ์ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** (ที่ต่อไปจะมีคำต่อท้ายว่า “ฉบับประมวลธรรม”) นี้ เป็นงานที่เรียกว่ายากแสนสาหัส เวลาล่วงไปช้านาน จนถึง ม.ค. ๒๕๒๗ ต้นฉบับจึงนับว่าพร้อม และได้โรงพิมพ์เป็นยุติ ถึงตอนนั้นมหาจุฬาฯ ก็เห็นว่า ถ้าพิมพ์ครั้งละจำนวนน้อยก็ต้องยากลำบากบ่อยๆ จึงขอเพิ่มจำนวนพิมพ์เป็น ๑๐,๐๐๐ เล่ม ทั้งที่ยังไม่มีทุนจะจ่ายค่าพิมพ์

ถึงตรงนี้ ก็เป็นเรื่องศรัทธาของโยมที่มาบรรจบกัน คือ ประจวบว่าถึงเวลานั้น ตั้งแต่ ๒๖ มี.ค. ๒๕๒๖ โยมคุณหญิงกระจางศรี รักตะกนิษฐ ได้มารู้จัก แล้วจากนั้นก็เริ่มอุปถัมภ์ศาสนกิจด้วยประการต่างๆ เช่น อำนวยพาหนะที่จะติดต่อโรงพิมพ์

ครั้นโยมทราบปัญหาความด้อยทุนของมหาจุฬาฯ วันหนึ่ง (๒ ก.พ. ๒๕๒๗) ก็มาแจ้งว่าขอรับภาระรวบรวมทุนจัดพิมพ์ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** ให้ทั้งหมด ในวงเงิน ๓๐๐,๐๐๐ บาท แต่ปรากฏว่าโยมได้เงินเกินกว่าที่ตั้งกำหนดไว้

ที่นี้พอดีว่า มหาจุฬาฯ ได้ขอพิมพ์ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** เพิ่มเข้ามาอีก และก็ยังไม่มีทุนที่จะพิมพ์อีกเช่นกัน โยมจึงขอให้ใช้เงินบริจาคที่มีมากพอนี้ เป็นทุนพิมพ์พจนานุกรมเล่มหลังนี้ด้วย

ลงท้ายโยมก็ตั้ง “ทุนพิมพ์พจนานุกรมพุทธศาสนา” ขึ้นมา ถวายให้มหาจุฬาฯ พิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ได้สำเร็จ โดยมีทุนเหลือพอให้พิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* (ต่อ่นี้ไปจะมีคำต่อท้ายว่า “ฉบับประมวลศัพท์”) ด้วย (เล่มนี้เริ่มที่หลัง แต่เสร็จก่อน ในปีเดียว ๒๕๒๗)

วัตถุประสงค์ของ “ทุนพิมพ์พจนานุกรมพุทธศาสนา” ที่ได้ถวาย แก่มหาจุฬาฯ คือ เพื่อพิมพ์พจนานุกรมทั้งสองเล่มนี้ จำหน่ายหา ผลกำไรบำรุงกิจการของมหาวิทยาลัย โดยที่ว่าทุนส่วนหลักให้เก็บ ไว้เป็นทุนสำรองถาวร สำหรับพิมพ์พจนานุกรม ๒ เล่มนี้โดยเฉพาะ เพื่อจะได้มีทุนพร้อมที่จะพิมพ์เพิ่มเติมได้ไม่ขาดระยะ โดยในการ จัดจำหน่าย ขอให้หักต้นทุนหนังสือทุกเล่มที่จำหน่ายได้ส่งคืนเข้า บัญชี “ทุนพิมพ์พจนานุกรมพุทธศาสนา” ส่วนผลกำไรทั้งหมด มหา จุฬาฯ ก็จะได้นำไปใช้ในกิจการของมหาวิทยาลัยตามต้องการ

ตรงนี้ ขอเล่าแทรกไว้เป็นความรู้ จะได้เข้าใจว่าทำไมมหา จุฬาฯ จึงไม่มีทุนแม้แต่จะพิมพ์พจนานุกรมเพียงเท่านี้ คือ ในเวลา นั้น ยังไม่มีกฎหมายรับรองฐานะของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ว่าเป็นของ มีจริงเป็นจริงในบ้านเมือง รัฐจึงไม่มีความรับผิดชอบหรือความ ผูกพันอะไรที่จะต้องดูแลมหาจุฬาฯ แม้ว่าจะได้อาศัยท่านผู้รู้เข้าใจ และมีความปรารถนาดีช่วยเจรจาให้รัฐบาลเห็นความสำคัญ จนได้ เงินอุดหนุนมาบ้าง ก็เป็นจำนวนเพียงเล็กน้อย

ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ คือปีที่ท่านตั้งให้อาตมาเข้าไปทำงาน มหา จุฬาฯ ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล ปีละ ๑.๕ ล้านบาท (มีการ ช่วยเจรจา จนอีกหลายปีต่อมา ได้เพิ่ม ๑๐ เท่า เป็น ๑.๕ ล้านบาท) และอาศัยทุนช่วยเหลือจากอีก ๒ แหล่ง คือ ศาสนสมบัติกลาง ปี ละ ๒.๓ ล้านบาท และมูลนิธิอาเซีย ๒ ล้านบาทเศษ รวมทั้งสิ้นมี ทุนใช้ปีละราว ๖.๗ ล้านบาท

ตามที่ว่านี้ จะเห็นว่า หมดทั้งมหาจุฬาฯ มีเงินเลี้ยงตัวปีละ ๖.๗ แสนบาท หรือแม้จะได้เพิ่มต่อมาเป็นเกือบ ๒ ล้านบาท แล้วจะแบ่งเอามาพิมพ์พจนานุกรม ๒ เล่ม รว ๖ แสนบาท ทำได้อย่างไร ชัดอยู่แล้วว่าถ้าโยมไม่รู้ ไม่หาทุนมาถวาย ก็ทำไม่ได้

ก็เลยขอเล่าเรื่องย้อนกลับไปในคราวที่พิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ครั้งแรก เมื่อปี ๒๕๑๕ – ๒๕๑๘ (ย้อนหลังไปราว ๑๐ ปี) เมื่ออาตมาเร่งทำพจนานุกรมเล่มนี้ขึ้นมา โดยมีแรงหนุนแรงทวงจากอาจารย์สมบุญนั้น คราวนั้นคงพิมพ์แค่ ๑,๐๐๐ เล่ม ในการพิมพ์ก็ไม่ได้ใช้เงินมหาจุฬาฯ เลย เพราะถ้าจะใช้ ก็ไม่รู้จะเอาจากส่วนไหน เพราะเงินที่มีที่ได้ก็ไม่พอกันอยู่แล้ว

เมื่อไม่เอาเงินมหาจุฬาฯ มาจ่าย จะทำอย่างไร ก็ต้องใช้ปัจจัยที่เป็นสิทธิส่วนตัว คือ เมื่อไปบรรยายในอเมริกาครั้งแรก ในปี ๒๕๑๕ เขาถวายปัจจัยมา ก็ให้ อ.สิริ เพ็ชรไชย ช่วยตั้งไว้เป็นทุน ชื่อว่า “ทุนศาสนกิจในอเมริกา” แล้วต่อมาเปลี่ยนชื่อให้ตรงกับวัตถุประสงค์ว่า “ทุนอิสระส่งเสริมกิจการและเจ้าหน้าที่ มจร.” คราวนี้ก็ให้คุณบุญเลิศไปเบิกเอาเงินทุนนี้ออกมาหมด ๑๑,๘๑๔.๖๔ บาท ยกให้เป็นค่าพิมพ์พจนานุกรมนี้ไป ๑๐,๐๐๐.๐๐ บาท (อีก ๑,๘๑๔ บาทให้สมทบเป็นเงินช่วยพระ ๒ รูป ที่ไปเรียนอินเดีย)

นี่เพิ่งได้หมื่นบาท ยังไม่พอ ต้องหาเพิ่ม พอดีว่าอาตมาได้ขอลาออกจากมหาจุฬาฯ แล้ว ตั้งแต่เดือนมีนาคม ๒๕๑๗ แม้ว่าจะไม่ได้รับอนุมัติให้ออก ยังทำงานให้ แต่ไม่รับนิยัตินัด ท่านจัดนิยัตินัดออกมา เงินก็ค้างอยู่ที่มหาจุฬาฯ ๒๐ เดือน จึงจัดการให้จบไปโดยขอให้จ่ายค่านิยัตินัดนั้น ๑๘ เดือน (ปีครึ่ง) คงจะ ๑๐,๘๐๐ บาท ให้เป็นค่าพิมพ์พจนานุกรม (๒ เดือนสุดท้ายยกให้เป็นเงินซื้อพจนานุกรมนั้นมาแจกกัน) และให้หยุดนิยัตินัดแก่อาตมาแต่นั้นไป

นี่ก็ยังไม่พอค่าพิมพ์ จะทำอย่างไร ก็มองไปที่แหล่งทุน
อุปถัมภ์แก่มหาจุฬาฯ สักหน่อย

สำหรับ ๒ แหล่ง จากรัฐบาล (เงินอุดหนุนประจำปี) กับทาง
คณะสงฆ์ (ศาสนสมบัติกลาง) นั้น เงินอุปถัมภ์จำนวนตายตัว แต่
ด้านมูลนิธิอาเซีย ยืดหยุ่นพอเจรจากันได้ ก็เลยได้ส่วนที่ยังขาดจาก
ทุนอุปถัมภ์การพิมพ์ตำรา ของมูลนิธิอาเซีย จึงจบไป แต่ส่วนที่ว่านี้
เท่าใด รวมค่าพิมพ์ทั้งหมดเท่าใด จำไม่ได้ (ใบเสร็จฯ เก็บที่ มจร.)

ที่ว่า นิตยภัต ๒ เดือนสุดท้าย ยกให้เป็นเงินซื้อพจนานุกรมมา
แจกกันนั้น ผู้ฟังอาจจะงงหรือสงสัย ก็ชี้แจงว่า *พจนานุกรมพุทธ
ศาสตร์* ที่พิมพ์นั้น ถวายให้เป็นของมหาจุฬาฯ จะได้จำหน่ายเอา
ทุนมาดำเนินการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร เมื่อพิมพ์เสร็จแล้ว
อาตมาก็รีบมาติดตัวและเป็นตัวอย่างบ้าง ขอให้ให้แก่คุณชลธีร์ผู้
ช่วยงานมามากมายเป็นที่ระลึกและนำไปแจกบ้าง ให้แก่ท่านที่
ควรมีสิทธิบ้าง ส่วนทั้งหมดนอกจากนั้น ก็เป็นของทีมหาจุฬาฯ จะ
จำหน่าย เราเองถ้าต้องการ ก็ซื้อเอา จึงยกเงินนิตยภัต ๒ เดือนให้
ไปเพื่อซื้อมาไว้แจกกันได้สะดวกบ้าง

พูดเล่าเรื่องแทรกมาเสียยืดยาว กลับมาพูดเรื่องเดิมที่ค้างไว้
ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณสาทร ต่อไปให้จบ

ว่าถึงการจัดทำจัดพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ที่ว่าเป็น
งานยากแสนสาหัสนี้ ขอรอว่า เมื่อมีเวลา ก็จะเล่าไว้ระดับความรู้

บอกแล้วว่า พจนานุกรมเป็นงานแรกที่เริ่ม และมีเรื่องที่ยังจะ
ทำอีกมาก อะไรทำแล้ว อะไรยังค้าง เป็นเรื่องยาวเอาไว้ว่าต่างหาก

ในที่สุด *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* ก็เสร็จ
ออกมาจากโรงพิมพ์ในเดือนกันยายน ๒๕๒๘

รวมแล้ว คุณสาทร และคุณพิสมร ศรศรีวิชัย ได้เป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญให้ *พจนานุกรมฯ* ทั้ง ๒ เล่มเดินทางก้าวหน้ามาถึงจุดลงตัวในรูปลักษณะปัจจุบัน พร้อมทั้งเป็นกำลังหนุนสำคัญให้แก่ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* อีกด้วย

ต่อมา เมื่ออาตมาออกจากกรุงไปพักอยู่ที่ศาลากลางสระวันหนึ่ง คุณสาทรได้มาบอกถวายเงิน ๑ ล้านบาท เพื่อพิมพ์ *พุทธธรรม* เผยแพร่ให้กว้างขวาง อาตมาก็ได้แต่อนุโมทนา บอกว่าเวลานั้นไม่มีโอกาสที่จะดำเนินการ และหนังสือก็ยังพอมืออยู่ ขอให้คุณสาทรเก็บเงินนั้นไว้เองก่อน

คุณสาทรได้นำเงินนั้นไปเข้าธนาคารตั้งบัญชีไว้ เมื่อเวลาผ่านไปนานนัก ยังไม่ใช้ คุณสาทรก็ได้นำเงินดอกเบี้ยจากทุนนั้นไปตั้งบัญชีเล็กขึ้นต่างหาก และขอนำเงินจากบัญชีใหม่นั้นมาใช้พิมพ์หนังสือเล่มเล็กเล่มน้อยอื่นๆ

เมื่อพระ ๓ องค์มาอยู่ที่วัดญาณเวศกวัน คุณสาทรก็แวะเวียนมาอย่างต่อเนื่อง และเขาจริงเขาจังกับการศึกษาและเผยแผ่ธรรม ด้วยการพิมพ์หนังสือธรรมทาน เช่นจะพิมพ์เล่ม *แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา* คุณสาทรชอบคำอธิบายในหนังสือนั้นเอง ที่เป็นข้อความสั้นๆ ว่า “*ทุกข์สำหรับเห็น แต่สุขสำหรับเป็น*” จึงขอใช้ข้อความนั้นเป็นชื่อหนังสือ อาตมาก็ขอให้ใช้สุดแต่เลือก หนังสือนั้นก็จะมีชื่อใหม่นี้ด้วย ถือได้ว่าเป็นชื่อที่เป็นอนุสรณ์ของคุณสาทร

คุณสาทรนั้นหนุนหนังสือ *พุทธธรรม* เต็มที่ และคงคิดหาทางช่วยให้เกิดความสำเร็จในการตีพิมพ์ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* โดยมีข้อมูลในคอมพิวเตอร์

อยู่มาวันหนึ่ง คุณสาทรได้รับเอาข้อมูลคอมพิวเตอร์ที่แปลงจากระบบ MAC เป็นระบบ PC ซึ่งยังติดอุปสรรคต่างๆ และทิ้งค้างอยู่ เอาไปตรวจสอบ เช่น พิสูจน์อักษร โดยเทียบกับเล่มหนังสือเก่าอย่างละเอียดลออ ไม่ทราบว่าจะทำงานนานเท่าใด จนเสร็จแล้ว ก็นำมาฝากถวาย อาตมาได้รับเมื่อวันที่ ๒๒ ก.พ. ๒๕๔๐ แล้วก็เก็บรักษาไว้ โดยไม่รู้ว่าจะเมื่อไหร่จะได้ใช้ หรือจะมีโอกาสใช้หรือไม่

น่าสังเกตความมีน้ำใจจริงและทำงานอย่างละเอียดลออด้วย คือปรากฏว่า ในการตรวจสอบข้อมูลนี้ คุณสาทรได้นำ *พุทธธรรม* แยกเล่ม ซึ่งเป็นบทที่นำไปแยกพิมพ์เป็นเล่มเล็กๆ ต่างหากมาเทียบด้วย และทำบันทึกไว้ในเล่มใหญ่ว่า ในเล่มที่แยกไปนั้น ตรงนี้มีแทรกเท่านั้นบรรทัด ตรงนั้นมีเพิ่มเท่านั้นย่อหน้า ตรงนี้มีเปลี่ยนแปลง ตลอดจนเขียนข้อสังเกตไว้ในที่ทั่วไป เช่นว่า ตรงนี้สงสัยว่าจะเป็นตัวนั้น ฯลฯ เมื่ออาตมาได้รับข้อมูลคอมพิวเตอร์ของ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* จากคุณหมอณรงค์ เลขาวิกรภาพ มาตรวจจัดในท้ายปี ๒๕๕๓ ที่กลายเป็น *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย* ก็ได้ใช้บันทึกที่คุณสาทรทำไว้นี้ตลอดทั้งหมด

บัดนี้ แม้ว่า คุณสาทร และคุณพิสมร ศรศรีวิชัย จะได้ล่วงลับจากไปหลายปีแล้ว ก็ควรเล่าขานคุณความดีและอุปการะที่ได้บำเพ็ญไว้ ให้เป็นอนุสรณ์แห่งความมีศรัทธาและมีน้ำใจกุศลที่แข็งแกร่งมั่นคง

เรื่องของญาติโยมที่เกี่ยวกับหนังสือ *พุทธธรรม* จนมาถึงวัดญาณเวศกวัน ยังมีอีกหลายท่าน ที่จะพูดให้สั้น ก็คงจะยืดยาวขณะนี้ เหลือเวลาไม่ถึง ๑ วัน จะต้องส่งต้นแบบหนังสือให้แก่โรงพิมพ์ ก็เอาเป็นว่า เล่าได้แค่ไหน ก็แค่นั้นก่อน ไว้มีโอกาส ค่อยเล่าต่อ

- หนังสือพุทธธรรมเล่มใหญ่ โยงเหตุการณ์ยาวไกล ตั้งแต่ปี ๒๕

ได้เล่าแล้วว่า หนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยาย ความ เสร็จออกมาจากโรงพิมพ์ทันก่อนวันวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๕๒๕ คือก่อนวันที่ ๗ พ.ค. ๒๕๒๕

หลังจากนั้นจวนครบ ๔ เดือน ตอนเที่ยงวันของวันที่ ๑ กันยายน มีคุณคนหนึ่งจากวารสาร *สุวนาคต* พร้อมด้วยเพื่อนชื่อ ว่าคุณวรฤทธิ์ ฤทธาคนี มาขอสัมภาษณ์ เรื่องการทำงานเขียน หนังสือพุทธธรรม และเรื่องอื่นๆ ประกอบไปด้วย

แน่ใจว่าคุณที่มาคงต้องแนะนำตัวบอกชื่อเสียงของตน แต่ อาตมาอาจจะฟังไม่ชัดหรือตอन्नันจำไม่ได้ จึงเขียนบันทึกไว้ได้แค่ บอกว่า “คุณ? (อ้วน) แห่งวารสารสุวนาคตมาพบกับคุณวรฤทธิ์ ฤทธาคนี (เป็นเพื่อน) มาขอสัมภาษณ์...”

ต่อมาอีกหลายวัน ผู้สัมภาษณ์ก็นำบทลอกเทปมาให้ตรวจ เพื่อนำลงพิมพ์ในวารสาร *สุวนาคต* นั้น แล้วก็รู้ว่าเธอชื่อพนิตา อังจันทร์เพ็ญ เรียกง่ายๆ ว่า “แอน”

หลังจากนั้น คุณแอนก็มาสัมภาษณ์หรือสอบถามเรื่องราว ต่างๆ เกี่ยวกับการพระศาสนาและสถานการณ์คณะสงฆ์ เพื่อลง พิมพ์ในวารสารของตน ตามโอกาส เรื่องที่สอบถามสัมภาษณ์มี อะไรบ้าง ก็จำไม่ได้ เพราะนานนักแล้ว ก็คงเป็นเรื่องราวปัญหา เกี่ยวโยงส่งผลถึงประเทศชาติและสังคม ที่นักหนังสือพิมพ์สนใจ

เมื่อคุณแอนมา เดียวคนอื่นๆ ก็มาด้วย หรือคุณแอนก็มากับ คนอื่นๆ เหมือนอย่างครั้งแรกก็มากับคุณวรฤทธิ์ ต่อมาก็มีเพื่อน นักหนังสือพิมพ์บ้าง และที่มาจริงจัง ก็คือคนที่สนใจมากในหนังสือ *พุทธธรรม* ซึ่งพาให้สนใจธรรมที่ไม่เคยสนใจมาก่อน แล้วก็มาบอ

ถึงปลายปี ๒๕๒๖ กลุ่มเล็กๆ นี่ก็คงรู้จักกันดีหรือคุ้นเคยสนิทกัน คุณยงยุทธ คุณชุตินา มีลูกต้น ลูกเต็มด้วย ก็มากันทั้งครอบครัว แล้วคุณวนิดาก็มาอีก ที่นี้ คุณวรเดชซึ่งคงมาอยู่ก่อนแล้ว ก็ร่วมด้วย

พอดีก็ถึงเวลาของงานพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* ที่ว่าทั้งเร่งรัด และยากลำบาก คณะที่มาๆ ไปๆ นั้น มองเห็นอยู่ ก็คล้ายเป็นอาสาสมัคร แล้วแต่จะให้ช่วยอะไรได้

ตอนปลายปี ๒๕๒๖ อาตมาใช้เวลาระดมแรงเขียนเนื้อหนังสือเร่งให้เสร็จก่อน พอขึ้นปี ๒๕๒๗ ก็ต้องหาร้านหรือโรงพิมพ์ที่จะรับงานเข้าโรงพิมพ์ ขั้นตอนนี้ ซึ่งตามปกติถ้าไม่เกี่ยงราคา ย่อมหาง่ายมาก แต่คราวนี้ตรงข้าม พอเจอตัวบาลี อักษรโรมัน ā ī ū, ṇ ṅ ṭ ḍ ṇ ṁ ṃ ḥ ก็ถอยทั้งนั้น เสียเวลากับเรื่องนี้มาก

ตอนนี้ คณะอาสาสมัครช่วยได้ไม่น้อย เพราะเรื่องธุรการไปติดต่อที่นั่นสอบถามที่นี้ พระไม่สะดวก ในตอนที่พิมพ์ *พุทธธรรม* ท่านอาจารย์ระวีเป็นเจ้าของเรื่อง และคุณสุนัยก็ทำเรื่องธุรการให้แทบทั้งหมด คราวนี้ก็ได้อาศัยอาสาสมัครคณะนี้ ติดต่อ นำพา

ได้เจรจากับเจ้าใหญ่ในวงการพิมพ์ ๒ แห่ง ซึ่งต่างก็มีทั้งสำนักพิมพ์สำคัญมีชื่อเสียงมาก และมีโรงพิมพ์ใหญ่โตของตนเอง แห่งหนึ่งนั้นถือว่าเป็นเจ้าแห่งระบบ Monotype อีกแห่งหนึ่งใช้ Compugraphic ทั้งสองแห่งพิจารณาตัว Romanized Pali ดูกันจริงจัง ในที่สุดก็บอกไม่สู้ ขอบปฏิเสธทั้งสองแห่ง

ที่นี้ ก็ปรึกษากัน เหมือนจะหมดทางไป ก็คิดใช้วิธีช่วยผ่อนเบางานของโรงพิมพ์ เองานใช้มือ/manual เข้าไปช่วย แล้วไปเสนอเขา ตกลงได้ว่าแห่งหนึ่งยอมรับงาน แต่ทำไปสักพัก เอาอีกแล้ว เขาบอกว่าไม่ไหว ไม่เอาแล้ว ขอยกงานทั้งหมดคืนกลับมา

นี่คือเสียเวลาไปเปล่ามากมาย ที่นี้คุณแอนนั้นอยู่ในวงการงานหนังสือพิมพ์ ก็มองหาทางได้กว้างหน่อย และช่วยวิ่งได้

ในที่สุด ได้ติดต่อ บริษัท ยูนิตี้โพรเกรส จำกัด ที่รับพิมพ์ตัวคอมพิวกราฟิก ซึ่งก็ทำงานนี้ไม่ได้แน่แหละ แต่ที่นั่นมีนักสู้ ชื่อว่า คุณบุญเลิศ วุฒิกรคนารักษ์ ซึ่งมีน้ำใจร่วมมือด้วยความใฝ่เรียนรู้ และมีความเพียรที่จะสู้กับงานที่ยาก โดยตั้งใจจริง และใจเย็นอดทน ใช้ฝีมือของผู้ทำงานที่ชำนาญ ค่อยๆ บรรจงอย่างประณีตพยายามยกเยื้องพิมพ์งานที่ยากมากนี้ จนพอไปได้

ในช่วงแรกที่เจอปัญหานี้ เมื่อโรงพิมพ์เจ้าใหญ่ไม่ยอมรับงาน โยมคุณหญิงกระจางศรี รักตะกนิษฐ ซึ่งมาอุปถัมภ์เสริมหนุนศาสนกิจอยู่ ได้ถามกันรู้ปัญหาแล้ว ก็ตกลงติดต่อให้บริษัท อีสต์เอเชียติก จำกัด สั่งซื้ออุปกรณ์พิเศษมาให้โดยเฉพาะ จากบริษัทต้นทาง ราคา ๒๔,๐๐๐ บาท ได้มาใช้ ก็มีประสิทธิภาพไม่ตรงไม่พอแถมงาน เสียเวลา เสียเงินไป นับว่าไม่ได้ผล สู้คุณบุญเลิศไม่ได้

ส่วนว่าตัวอาตมานี้ เมื่อคุณบุญเลิศเพียรพยายามพิมพ์มาอย่างดีเท่าที่ทำได้แล้ว ก็ยังมีตำ มีสูง มีเง มีเอียง มีเอียง เป็นต้น ที่ต้องปรับแก้อีก นอกจากอาศัยความร่วมมือประสานกันระหว่างผู้เขียนกับผู้เรียงตัวพิมพ์ บอกกำกับให้ และส่งกันไปส่งกันมาแล้ว ตัวเองก็ต้องจัดแต่งด้วยมือ โดยใช้แว่นขยาย-มีดเล็ก-กาว ตัด ติด แกะ แปะ เคลื่อนย้าย จุด และขีดเล็กๆ ข้างบน และได้ตัวอักษร ให้ได้ตำแหน่งที่เหมาะสม งานจึงเดินหน้าไปได้ แต่กว่าหนังสือจะเสร็จ ก็แสนจะนาน (คุณแอนก็ได้ช่วย โดยไปหาซื้อแว่นขยายดูใกล้ใกล้ให้พอดี และขยายโตใหญ่ได้แจ่มชัด ผลิตินเอยอรมนี้ มาถวาย)

งานร่วมแรงประสานกัน ระหว่างผู้เรียงตัวพิมพ์ คือคุณบุญเลิศ กับอาตมาผู้เขียน ซึ่งจัดแต่งอาร์ตเวิร์คนี้ เริ่มต้นในวันที่ ๑๙ มิ.ย. ๒๕๒๗ ผ่าน ๑ พรรษาไปแล้ว ในที่สุด หลังจากเข้าพรรษาใหม่ไปได้ถึงวันที่ ๑๒ ส.ค. ๒๕๒๘ ก็เสร็จ รวมเป็นเวลาราว ๑ ปี กับ ๒ เดือน นี่คือนับเวลาเขียนต้นฉบับที่ทำมาแล้วก่อนหน้านี้

ระหว่างที่งานเรียงตัวพิมพ์เดินไปอย่างนี้ คุณชุติมา ธนะปุระ (สุวรรณกุล) ก็ช่วยงานด้วย โดยทยอยรับหรือฝากรับเอารูปไปตรวจ และมีคนอื่นช่วยอีก โดยเฉพาะคุณวรรณเดช อมรรวิพัฒน์ และคุณพนิดา อังจันทร์เพ็ญ ที่ช่วยเก็บศัพท์ทำดัชนี เป็นต้น

เอาละ เรื่องนี้ เล่าเสียยาว เป็นการประดับความรู้ ที่ต่อไปจะนึกไม่ได้ รายละเอียดแ่งอื่นยังมีอีก แต่เอาเป็นว่า เมื่ออาร์ตเวิร์คเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ส่งให้โรงพิมพ์ด้านสุทธา ดีพิมพ์เป็นเล่ม หนังสือเริ่มเสร็จออกมาในวันที่ ๑๔ ก.ย. ๒๕๒๘ ดังเคยว่าแล้ว

ที่นี้ ด้านคุณยงยุทธ ธนะปุระ ก็มีศรัทธาแรงกล้า อยากจะทำงานใหญ่ให้แก่พระศาสนา ให้มีการเผยแผ่ธรรมอย่างจริงจัง แล้วก็คิดจัดตั้งมูลนิธิขึ้น ก็ขอให้อาตมาคิดชื่อมูลนิธิให้ อาตมาคิดให้ไป ๕-๖ ชื่อ แต่ก็ไม่ตรงใจ

ปรากฏว่า ในวันที่ ๒ ต.ค. ๒๕๒๘ คุณยงยุทธประชุมกับกลุ่มหรือคณะแล้วตกลงใช้ชื่อว่า “มูลนิธิพุทธธรรม” อาตมาก็ไม่ว่าอะไร และที่จริงก็ไม่มีสิทธิอะไรที่จะว่า คือไม่มีสิทธิจะห้าม หรือจะอนุญาตอะไรทั้งนั้น แต่เป็นสิทธิของคุณยงยุทธเอง

ตามเรื่องนี้ ก็มองได้ตามความเป็นมาแต่ต้นว่า คุณยงยุทธ ชื่นชมศรัทธาในพุทธธรรม จากการที่ได้เรียนรู้ธรรม ในหนังสือ **พุทธธรรม** นี้น่ามาก จึงประสงค์จะใช้ชื่อนี้ให้ตรงลงไป ไม่ยอมใช้ชื่ออื่น

เรื่องนามธรรมก็ว่ากันไป แต่ในเรื่องของรูปธรรม ก็เป็นอันว่า อาตมาก็ได้แต่อนุโมทนาศรัทธา และความตั้งใจทำงานกุศลอัน สำคัญนั้น อันนับว่าเป็นการบำเพ็ญคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่ และเป็น ความเสียสละอย่างสูง

พร้อมกันนั้นก็ทำความเข้าใจกันด้วยว่า แม้ว่าญาติโยมจะ ทำงานกุศลใหญ่ แต่เมื่อเป็นกิจการของคฤหัสถ์ พระก็ไม่เข้าไป ยุ่มย่ามยุ่งเกี่ยว เฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เขามีกฎเกณฑ์ของ บ้านเมืองกำกับอยู่แล้ว พุดง่าย ๆ ว่าเกื้อกูลอนุโมทนากันในขอบเขต ของหลักการแห่งพระธรรมวินัย และกฎหมายของบ้านเมือง

ได้เห็นกันแล้วว่า คุณยงยุทธ และคุณชุติมานั้นมีศรัทธา จริงจังมั่นคง และได้แสดงให้เห็นความเสียสละอย่างสูง ในคราวที่ ญาติโยมหาสถานที่สัปปายะที่จะให้อาตมาไปพักอาศัย ซึ่งอาจจะ ต้องสร้างเป็นวัด คุณยงยุทธ และคุณชุติมาก็ได้เตรียมถวายที่สร้าง วัดที่วังน้อย

เมื่อทดสอบกันแล้วว่าที่นั่นเป็นสัปปายะไม่ได้ และในที่สุด มาพร้อมใจกันจะสร้างวัดที่ด้านหลังพุทธมณฑล ทั้งสองคนก็ตกลงกันขายที่ที่วังน้อย แล้วนำเงินนั้นมาซื้อที่ดินอันเป็นที่ตั้งของวัด ญาณเวศกวันปัจจุบันนี้ ถวายเป็นที่ตั้งวัดดังที่ปรากฏสืบมา

เรื่องของ คุณยงยุทธ และคุณชุติมา ก็เป็นตัวอย่างที่ชัดของ คำที่ได้กล่าวไว้ถึงญาติโยมที่มายังวัดญาณเวศกวัน ด้วยการชัก พายของหนังสือ *พุทธธรรม* และไม่ใช่แค่พามาถึง แต่พามาตั้งมา สร้าง เริ่มแต่ต้นจนเป็นหลักเป็นฐาน

เรื่องราวในชั้นของการสร้างวัดญาณเวศกวันยังอีกยาว เอาไว้เล่าข้างหน้า ในตอนที่ออกจากวัดพระพิเรนทร์ พันกรูงไปแล้ว

ได้เล่าไปแล้วในเรื่องของคุณน้าขาว นสพ. *สุวนาคด* ที่มาพบด้วยเรื่องของหนังสือ *พุทธธรรม* โดยมาสัมภาษณ์เรื่องการทำงานเขียนหนังสือ *พุทธธรรม* ในวันที่ ๑ ก.ย. ๒๕๒๕ นี่เป็นเรื่องในต้นเดือน ที่นี้ ในเดือนเดียวกันนั่นเอง ตอนจะสิ้นเดือน ก็มีผู้ที่มาพบอีก ซึ่งพูดอ้างอิงหรือสืบโยงไปถึงหนังสือ *พุทธธรรม*

เรื่องมีว่า ในวันที่ ๒๙ ก.ย. ๒๕๒๕ ตอนต้นบ่าย เวลา ๑๔ น. อยู่ๆ ก็มีคุณผู้หญิง ๒ คนขึ้นมาที่ระเบียงกุฏิ แนะนำตัวว่าเป็นแพทย์ คุณหมอหนึ่ง ชื่อว่าสุมาลี อีกคุณหมอหนึ่ง ชื่อว่าวราภรณ์ เคยเป็นกรรมการชุมนุมพุทธธรรมศิริราช ในวันนั้นเอง ก่อนมา ได้ไปแวะซื้อหนังสือ *พุทธธรรม* ที่ธรรมสถาน จุฬาฯ บอกว่าที่นั่นหนังสือ *พุทธธรรม* เหลืออยู่ ๘ เล่ม

วันนั้น คุณหมอได้ถามปัญหาเกี่ยวกับการทำหน้าที่ของแพทย์ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนไข้ ว่าการปฏิบัติอย่างนั้นๆ จะเป็นบาปหรือไม่ จะปฏิบัติอย่างไรดี ก็ได้อธิบายและสนทนากันไปในที่สุด คุณหมอแจ้งว่าที่มานั้นเพื่อขอผูกปิ่นโตถวายเป็นประจำ

ต่อมา อีกครั้งหนึ่ง คุณหมอสุมาลีเล่าว่าได้อ่าน *พุทธธรรม* มาตั้งแต่ปี ๒๕๑๗

กรณีของคุณหมอสุมาลีนี้ ตอนแรกคิดก่อนว่าจะถือเป็นการมาโดยเกี่ยวโยงกับหนังสือ *พุทธธรรม* ฉบับไหน ถ้าว่าตามที่คุณหมอเล่าครั้งแรกว่าไปซื้อที่ธรรมสถาน นั่นก็คือ *พุทธธรรม* ฉบับที่เป็นเล่มใหญ่ ถ้าว่าตามที่คุณหมอเล่าครั้งหลังว่าได้อ่าน *พุทธธรรม* มาตั้งแต่ปี ๒๕๑๗ ก็คือ *พุทธธรรม* ฉบับเดิมที่เป็นเล่มเล็ก

ในที่นี้ ก็ยุติอย่างคลุมตั้งแต่ต้นจนมาลงที่จุดต่อ ว่าไปซื้อเล่มใหญ่แล้วก็มา

คุณหมอสุมลีนัน นอกจากช่วยแก้กฏแก้ปัญหารักษาโรคภัยไข้เจ็บให้แก่อาตมาอย่างมากมาแต่ต้นที่ได้มาพบแล้ว คุณหมอก็อยู่ในหมู่ของญาติโยมที่ไปวัดป่า คั่นกับวัดป่า แล้วจากการสื่อสารในวงของญาติโยมที่ไปและหรือที่คั่นกับวัดป่านั้น ต่อมาก็มีญาติโยมหลายท่านมาพบอาตมา บางท่านก็มาด้วยกันกับคุณหมอสุมลีนัน

ดังที่ว่าแล้ว เวลาเหลือน้อยนักแล้ว เดี่ยวจะพิมพ์หนังสือนี้ไม่ทัน หรือไม่ทันได้พิมพ์ จึงขอเล่าแบบรวบรัดพอเป็นเค้าไว้ก่อน และพูดถึงเพียงน้อยท่าน เอาไว้เมื่อมีโอกาส เช่นหนังสือนี้จะพิมพ์ใหม่อีก ค่อยเล่าต่อ และเล่าเต็ม

บุคคลที่ใกล้ชิดตัวคุณหมอมมาก คือคุณสันติ ตันติวีรสุต ซึ่งเป็นพี่ชายของคุณหมอสุมลีนันเอง มีความสนใจในธรรมด้วยตนเอง ได้มาวัดนี้ตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น และช่วยงานช่วยกิจการของวัดในด้านที่ถนัดของท่าน คืองานวิศวกรรม จนถึงกันว่าเป็นวิศวกรของวัดญาณเวศกวัน

โยมวัดที่ยั่งยืนยาวนานที่สุดท่านหนึ่งของวัดญาณเวศกวัน ก็คือ คุณหมอกาญจนา เกษสอาด เท่าที่พบได้ในบันทึก คุณหมอไปที่วัดพระพิเรนทร์ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๙ ก.พ. ๒๕๒๖

เมื่ออาตมาเผชิญปัญหาโรคทางเดินหายใจจากสภาพแวดล้อมที่เป็นพิษ และญาติโยมมองหาสถานที่พักให้ปลอดภัยนั้น คุณหมอกาญจนา และคุณประพัฒน์ ก็เป็นผู้พบและประสานให้ญาติโยมถึงกัน จนอาตมาได้รับนิมนต์พร้อมด้วยพระมหาอินศร และหลวงลุงชาย ให้ไปพักจำพรรษาที่สถานพำนักสงฆ์เพื่อฟื้นฟูสุขภาพชั่วคราว ศาลากลางสระ ของคุณบุญเจิด และคุณสายใจ หลิมสุนทร รวม ๓ ปี ก่อนไปอยู่ยาว ณ ที่ตั้งวัดญาณเวศกวัน

ที่ว่านั้นคือชั้นชั่วคราว ครั้นถึงวาระที่ญาติโยมมองหาที่อื่นจะเป็นสัปปายะถาวร ถึงขั้นสร้างเป็นวัด คุณหมอกาญจนาก็จริงจังมาก และเป็นผู้ได้พบได้ติดต่อให้ได้ที่ดินอันเป็นที่ตั้งวัดญาณเวศกวันในปัจจุบัน มาเป็นที่สร้างให้เป็นวัดญาณเวศกวันในบัดนี้

นับแต่ต้นมาจนบัดนี้ คุณหมอกาญจนาก็เอาใจใส่ดูแลกิจการของวัด และห่วงใยสุขภาพของพระวัดญาณเวศกวัน ตั้งแต่เจ้าอาวาสลงมาทั่วทั้งหมด พร้อมกับที่คุณประพัฒน์ได้เป็นไวยาวัจกรคู่วัดตลอดมา

โยมที่อุปถัมภ์เป็นหลัก ดูแลจัดสรรความพร้อมให้วัดอย่างครบคลุม นับว่าเป็นประธานในการสร้างวัดญาณเวศกวัน สืบมาตั้งแต่อุปถัมภ์ตัวอาตมาเองก่อนออกจากวัดพระพิเรนทร์ คือโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ

มีภาพอยู่ในความจำของอาตมาว่า โยมคุณหญิงกระจ่างศรี มาพบครั้งแรกที่วัดพระพิเรนทร์ ครั้งนั้น โยมมาไถ่ถามเกี่ยวกับหนังสือที่จะส่งไปถวายแก่พระครูปลัดทวี กิตติปัญญา (ต่อมาคือพระครูกิตติวราภรณ์) ซึ่งกำลังทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกอยู่ในอินเดีย แต่ค้นหาเหตุการณ์นั้นในบันทึกของตนเองไม่พบ (จำ-ไม่ได้ชัด) กลับพบในบันทึกจดไว้ครั้งแรกในวันที่ ๑๙ เม.ย. ๒๕๒๖ เมื่อโยมไปพบระหว่างที่อาตมาพักอยู่ใน ร.พ.พหลโยธิน (จด-ไม่ได้จำ)

กรณีนี้กลายเป็นว่า โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ จำเหตุการณ์ที่ว่านั้นได้แม่นยำยิ่งกว่าบันทึกของอาตมา ได้ทราบจากท่านที่สนิทใกล้ชิดคือโยมคุณหญิงว่า ท่านเล่าเหตุการณ์นี้บ่อยๆ และเมื่อวันที่ ๑๓ ก.ย. ๒๕๕๘ นี้เอง โยมคุณหญิงกระจ่างศรี ซึ่งขณะนี้มีอายุ ๑๐๑ ปี ได้พูดถึงเหตุการณ์นี้อีก

ท่านว่า ตัวท่าน กับโยมหมอมจฺจุญ ผลนิवास พร้อมด้วยโยมอาจารย์ ดร.ทวีรัชมี ธนาคม ได้ไปหาอาตมาที่วัดพระพิเรนทร์เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๒๖ เพื่อถามหาหนังสือสำหรับงานวิทยานิพนธ์ ที่จะส่งไปถวายแก่พระครูปลัดทวี ดังที่วานั้น

เป็นอันว่า เรื่องในความจำของอาตมา ตรงกับของโยม แต่วันเวลาได้จากโยม ส่วนบันทึกของอาตมานั้นตกหล่น โดยเผลอข้ามไปเสีย ไม่ได้จดเหตุการณ์ครั้งนั้นไว้ (จำ-ไม่ได้จด)

โยมคุณหญิงได้เล่าไว้ด้วยถึงความเป็นมาที่พาให้โยมไปถามถึงหนังสือสำหรับงานวิทยานิพนธ์นั้นที่อาตมา มีเรื่องย้อนหลังไปอีกว่า ก่อนนั้น โยมคุณหญิงไปเข้าวิเวกที่วัดหินหมากเป้ง (หรือวัดป่าบ้านตาด? ที่จดไว้ขัดกับบางท่านเล่า) พอดีว่ากุฏิที่พักของโยม ใกล้กับกุฏิที่พักของคุณหมอสุมาลี ตันติวิรสุต โยมคุณหญิงได้เห็นคุณหมออ่านหนังสือธรรมเล่มใหญ่ เมื่อได้ถามสนทนา ก็ได้รู้จักพุทธธรรม แล้วก็เลยรู้ถึงอาตมาที่เป็นผู้เขียนหนังสือพุทธธรรม นั้น

โยมคุณหญิงกระจำวงศ์ รักตะกนิษฐ มีญาติมิตรลูกศิษย์มากมาย ซึ่งได้มาช่วยก่อร่างสร้างเสริมบำรุงวัดญาณเวศกวันกันมาแต่เริ่มต้น โดยมีคุณโยมหมอมจฺจุญ ผลนิवास เป็นมิตรสนิทร่วมกิจร่วมใจทุกเมื่อ

เรื่องของโยมคุณหญิงกระจำวงศ์ รักตะกนิษฐ ได้พูดไว้ก่อนหน้านี้ที่อื่นแล้วหลายครั้ง และยังมีโอกาสเกี่ยวข้องที่จะต้องเขียนอีกมาก

เรื่องของญาติโยมวัดญาณเวศกวัน ที่มีจุดตั้งต้นเชื่อมโยงกับหนังสือพุทธธรรม จนพาให้มาสร้างมาอุปถัมภ์บำรุงวัดนี้ ว่าจะพูดไว้พอให้เห็นตัวอย่าง แต่เขียนไปเขียนมาชักจะยืดยาวไปใหญ่ ควรพักไว้แค่นี้ก่อน

ที่จริง ยังมีบางคนบางท่านที่น่าจะพูดถึง แต่ในคราวรีบด่วนนี้ ไม่มีเวลาที่จะขัง จะหยั่งเรื่อง และที่จะมองดูข้อเท็จจริงให้ชัดพอ เช่นบางท่าน อยู่ในวงของผู้ศึกษาปฏิบัติสนใจธรรมอย่างกว้างๆ ที่คลุ้มมาถึงพุทธธรรมไปด้วย หรืออยู่ในวงงานเกี่ยวกับพระกับวัดกับเรื่องพระศาสนา เช่น คุณอนันต์ วิริยะพินิจ ที่เคยแจ้งขอพิมพ์ “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งเป็นบทตอน หรือส่วนหนึ่งในหนังสือ *พุทธธรรม*

ในขอบเขตนี้ ก็มีคุณธนา ไชยศิริตระกูล ซึ่งนอกจากอยู่ในวงของผู้ศึกษาทำงานทางธรรมแล้ว ตอนนั้น อยู่กับโครงการสมุนไพรมาน ได้พยายามมาช่วยแก้ปัญหาโรคทางหายใจ นำยาสมุนไพรมานถวายเองบ้าง ฝากมาถวายบ้าง บ่อยมาก ยังมีบันทึกไว้ว่านานหนึ่งแก้ปัญหาเสมหะหืดหอบได้ดี แต่ถึงอย่างไร ตัวคนไข้เองก็ไปไม่ไหว เพราะขณะที่สมุนไพรมานข้างนี้ ควันไอเสียรยยนต์มาข้างนั้น ควันหรือไอน้ำยาประสานทองมาข้างโน้น แก๊วกันไม่จบ ก็ได้แต่อนุโมทนาไว้ แล้วก็หลายท่านหลายคนที่จะใช้คำว่าในสายในวงของวัดทองนพคุณ รวมไปถึงพระบางรูป ในที่นี้ขอเว้นไปก่อน

ที่พูดเล่าไปในเวลารีบด่วนนักนี้ ถ้ามีอะไรขาดหย่อนหรือล้าเลยไปก็ขอจงยกให้ เอาไว้รอคำบอกกล่าวเพื่อปรับแก้กันใหม่ภายหลัง

พลิกผัน หรือหักเหอย่างไร จึงได้เกิดได้มีวัดญาณเวศก์

ได้เล่าหรือเอ่ยอ้างแล้วบ่อยครั้งถึงเวลาช่วงสุดท้ายก่อนลาวัดพระพิเรนทร์ ออกไปจากกรุง เพื่อไปหาสถานสัปปายะ ที่จะฟื้นฟูสุขภาพขึ้นให้ผ่อนจนถึงให้พ้นจากโรคของระบบทางหายใจที่บีบคั้นและทำให้บอบซ้ำ และเวลาที่ว่านี้ ก็เป็นช่วงสุดท้ายของการทำงานหนังสือ *พุทธธรรม* ให้เสร็จสิ้นที่จะวางมือได้ด้วย

นี่คือ จบงานช่วงสุดท้ายของหนังสือ *พุทธธรรม* ก็จบเวลาช่วงสุดท้ายของการอยู่ในเมืองกรุง แล้วออกจรไปในที่โล่ง ซึ่งคงจะค่อยว่างจากงาน และอาจจะผ่านพ้นไปได้จากความบีบคั้นของโรค

แต่ที่จริง เวลาก่อนจนมาถึงตอนนั้น มีเรื่องราวและเหตุการณ์หลายอย่างที่เกิดขึ้นจะซับซ้อนจนตัวอาตมาเองจะเลื่อนลืมหรือละเลยมองข้ามบางเรื่องบางอย่างไป ทำให้เรื่องเป็นไปอย่างที่ได้อเป็นมา ไม่ได้เป็นไปในทางอื่นที่อาจน่าจะได้เป็น

เรื่องราวเหตุการณ์ซับซ้อนอะไร เดียวค่อยว่ากัน มาดูเรื่องการจบเวลาช่วงสุดท้ายของการอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ในกลางกรุง ด้วยการจบงานหนังสือ *พุทธธรรม* กันก่อน เป็นการทบทวนเรื่องเก่าอีกที หนอ่านเรื่องซ้ำหนอยหนึ่ง ที่จริงในเรื่องนี้ก็เท่ากับออกจากวัดพระพิเรนทร์ไปครึ่งตัวแล้ว เรื่องก็มีว่า

พอเข้าพรรษาปี ๒๕๒๔ โยมกนิมนต์ออกไปอยู่ที่อื่นแบบรายวัน คือ ทุกเช้า คุณโยมชม และโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ จัดรถมารับจากวัดไปนั่งเขียน *พุทธธรรม* ที่ศาลากระเจก ในเขตบ้านของคุณเล็ก นันทาภิวัฒน์ โดยมีคุณอิมจิตต์ ศิลปี อำนวยความสะดวกแทนเจ้าบ้าน พอเย็นลง รถก็พากลับมาส่งเข้าวัด

ที่ศาลานั้น ทุกวัน โยมชม คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ และโยมหม่อจรรยา ผลนิवास จัดภัตเพลถวาย โดยมีผู้ใกล้ชิดเข้าร่วมคณะ เช่น อาจารย์ลดา รัตกสิกร และอาจารย์เลิศลักษณ์ บุญยะกมล ทั้งนี้ตลอดพรรษา ต่อเนื่องมา จนจะสิ้นปี ๒๕๒๔ กระทั่งงานเพิ่มเติม *พุทธธรรม* ส่วนนั้นสำเร็จ รวมส่วนที่เขียนเพิ่มเติมคราวนี้ได้ ๖๗ หน้า (ทำให้บทที่ ๓ ขยายจาก ๑๓ เป็น ๘๐ หน้า) ใช้เวลาทั้งหมดราว ๕ เดือน ตั้งแต่เข้าพรรษา จนสิ้นปี ๒๕๒๔

พอขึ้นปีใหม่ ๒๕๒๙ ก็หันไปเร่งงานพิมพ์ แม้จะเจอปัญหาข้อติดขัดยุ่งยากต่างๆ เช่นว่า ที่โรงพิมพ์เก่า อาร์ตเวิร์คสูญหายไป ๑๙๙ หน้า ก็เร่งรีบแก้ไขกันไป จนในที่สุด การพิมพ์ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* สำหรับมหาจุฬาฯ อันเป็นครั้งที่ ๓ ก็เสร็จ

จากนั้น ผู้เขียนก็ถูกรับออกจากวัดพระพิเรนทร์ ไปอยู่ที่ศาลากลางสระ นอกเมืองนอกกรุง ในวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๒๙ ก่อนเข้าพรรษา ๓ วัน (ปีนั้น เข้าพรรษา วันที่ ๒๑ ก.ค.) เป็นการย้ายพ้นจากกรุงเทพฯ ไปอย่างถาวร ไม่ย้อนกลับมาอยู่อีกเลย

พร้อมกับที่หนังสือ *พุทธธรรม* พิมพ์ครั้งที่ ๓ เสร็จไป ก็เป็นอันได้จบยุคปิดรายการ เลิกงานหนังสือ *พุทธธรรม* มาตลอดเวลา ๒๕ ปี (นับถึงท้ายปี ๒๕๕๓ ที่ได้รับข้อมูลคอมพิวเตอร์ของ *พุทธธรรม* จากคุณหมอนรงค์ เลหาวิรภาพ มาเริ่มทำงานหนังสือ *พุทธธรรม* ใหม่อีก โดยตรวจจัดข้อมูลคอมพิวเตอร์นั้น จนเสร็จ เกิดเป็น *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย* ในปี ๒๕๕๕)

ที่นี้ก็มาดูว่ามีเหตุการณ์ซับซ้อนอะไร ว่าที่ละเรื่อง เอาเรื่องใกล้ๆ ก่อน คือ ในปี ๒๕๒๘ ตอนที่อาตมาทำงานปิดท้ายให้จบหนังสือ *พุทธธรรม* นั้นเอง คณะสงฆ์จะดำเนินงานสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ตามที่รัฐบาลได้ตกลงว่าจะพิมพ์พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนานี้ ให้ทันพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ครบ ๕ รอบ (๖๐ พรรษา) ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

งานสังคายนาเริ่มขึ้นในปลายเดือน มิ.ย. ๒๕๒๘ และในวันที่ ๒๕ มิ.ย. สมเด็จพระสังฆราชก็ทรงมีพระบัญชาแต่งตั้งอาตมาเป็นประธานกรรมการปาฏิวิโสธกะ พระสูตรต้นตปิฎก นี่คือนงานสังคายนานี้มีเวลาทำ รวมทั้งพิมพ์เป็นเล่ม ๒ ปีเศษ ให้เสร็จทัน ๕ ธ.ค. ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นเวลาที่อาตมาออกจากกรุงไปแล้ว

ที่นี้ อีกเรื่องหนึ่งคือ การไปบรรยายวิชาพระพุทธศาสนาที่อเมริกา หลังจากกลับมาจาก Harvard ถึงเมืองไทยทัน ๑ ก.ค. ๒๕๒๔ แล้ว ต่อมาไม่นาน อาจารย์สแวนเนอร์ก็ติดต่อมาอีก จะนิมนต์ให้ไปอีกเมื่อนั้นๆ ตอนนั้น ก็ขัดอย่างที่เคยมานักหนาแล้วว่า อาตมายุ่งเต็มที่อยู่กับงานหนังสือ *พุทธธรรม* ต่อด้วย *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ทำต่อเนืองมาตลอด จึงขอผัดผ่อนมาเรื่อย จนในที่สุดก็รับกับท่านว่าจะไปได้ในปี ๒๕๓๐

ที่นี้ในปี ๒๕๒๘ ที่เริ่มงานตรวจชำระพระไตรปิฎกนั้น ก็พอดีอาจารย์สแวนเนอร์มาทวง เรื่องมีว่า ในวันที่ ๑๔ ส.ค. ๒๕๒๘ อาจารย์สแวนเนอร์มาย้ำเรื่องทีนิมนต์ให้ไป Swarthmore (ในปี ๒๕๓๐) อาตมาจึงบอกว่า ปี ๒๕๓๐ นั้น อาตมาคงติดงานสังคายนาเสียแล้ว และก็เล่าเรื่องราวชี้แจงแก่ท่าน ในที่สุดอาจารย์สแวนเนอร์บอกว่า เลื่อนเป็นปีต่อไปคือ 1988 (๒๕๓๑) ก็ได้

(ก่อน อ. Swearer มาที่กฎในวันที่ ๑๔ ส.ค. นั้น วันเดียว คือในวันที่ ๑๓ ส.ค. อาตมาเพิ่งไปประชุมคณะกรรมการแห่งสังคีติการกสงฆ์ ครั้งที่ ๑ คือเพิ่งเริ่มงานสังคายนาที่ว่านั้นพอดี)

เป็นอันว่าเรื่องราวเหตุการณ์ทั้งหมดเหล่านี้เกิดขึ้นในปี ๒๕๒๘ แล้วปีต่อมา ๒๕๒๙ อาตมาก็ออกจากกรุงเทพฯ ไปพักที่ศาลากลางสระ ที่นี้ เมื่อตัวเองเปลี่ยนที่อยู่ไปเข้าในสภาพใหม่ มีเหตุการณ์ใหม่ๆ แล้ว อีก ๒ เรื่องที่ค้างอยู่ (สังคายนา กับไปอเมริกา) จะทำอย่างไร

ขอเล่าสั้นๆ รวบรวมอีกว่า สำหรับเรื่องงานสังคายนา อาตมาถึงจะไปอยู่ไกล ก็ไปทำงานจนถึงปี ๒๕๓๐ นั้นแหละ

แต่ต้นปี ๒๕๓๐ นั้นเอง ทางด้านผู้จัดงาน คงเห็นว่าเดี๋ยวจะไม่ทันวันเฉลิมพระชนมพรรษาตามที่ตั้งเรื่องไว้ ก็เลยจะรวบรัดว่างานเสร็จเอาแค่นี้ แต่อาตมาไม่เห็นด้วย เราถือว่างานที่สำคัญยิ่งยวดต้องทำให้ละเอียดเรียบร้อย เมื่อจะถือเป็นเสร็จ อาตมาก็จึงทำหนังสือ ลว. ๒๗ มี.ค. ๒๕๓๐ (ที่ศาลากลางสระ) ลาออกจากตำแหน่งโดยให้ถือว่าอาตมาออกแล้วก่อนเวลาที่ถือว่างานเสร็จ

เรื่องภาระด้านการสังคายนา ก็จบไป แต่ที่นี้อาตมาออกไปอยู่นอกเมืองแล้ว เปลี่ยนถิ่นที่อยู่ เปลี่ยนสภาพแวดล้อม อะไรๆ เปลี่ยนไปแทบหมดทุกอย่าง นี่ไม่ออกว่าเรื่องนิมนต์ไปอเมริกาเป็นไปอย่างไร เหมือนหายไปเลย บางทีคงจะลืมไป

ตอนออกมาอยู่ที่ศาลากลางสระนั้น ญาติโยมยุ่งกับการหาที่สัปปายะถวายเป็นนิมนต์พระไปดูที่โน่น ดูที่นั่น ถกเถียงกันว่าที่ไหนดี จะสร้างวัดใหม่ จะเอาอย่างไร และอาตมาก็มีพระอีก ๒ องค์อยู่ด้วย จะไปไหน ก็ต้องพากันไป จะทั้งได้อย่างไร เป็นอันนี้ก็ไม่ออกแล้วว่าตอนนั้นเรื่องที่จะไปอเมริกาหายไปอย่างไร และก็คือไม่ได้ไป

ขอแทรกนิดหนึ่งว่า ถ้าตอนนั้นคิดถึงเรื่องไปอเมริกา ถ้าไม่มีเรื่องสังคายนาเข้ามา ก็คือจะไปในปี ๒๕๓๐ ที่นี้ ที่ว่าจะออกไปจากกรุงในปี ๒๕๒๙ นั้น ถ้านึกเรื่องไปอเมริกาขึ้นมา และถ้านึกทวนความจำได้ด้วยว่า ตอนอยู่ในอเมริกานั้น อาการของโรคแทบจะไม่มี ในแง่นี้ ถ้าไปอเมริกา อาจจะแก้ปัญหาสำคัญที่บีบคั้นไปได้ แล้วถ้าเกิดตกลงว่า ยอมทนอีกหน่อย ปี ๒๕๒๙ ยังไม่ออกจากกรุง ทนรอให้ถึงปี ๒๕๓๐ (ตอนนั้นคืออีกครั้งปี) แล้วไปอเมริกา ถ้าคิดและตกลงอย่างนี้ เรื่องออกมาอยู่นอกเมือง จนมาถึงวัดญาณเวศก์วัน ก็อาจจะไม่เกิดมี หรือจะอย่างไร ตอนนี้อยู่แล้ว

งานมา มีแต่งงานนอกแผน แผนมา มีแต่แผนไม่ให้งาน

เป็นอันว่า งานใหญ่ในการทำหนังสือ **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ** เสร็จแล้ว ก็ถึงเวลาที่จะให้แก่สุขภาพ ที่อาจจะพ้นจากโรคภัย ด้วยการออกไปจากถิ่นแห่งมลภาวะในเมืองกรุง แล้วก็ได้ออกจากวัดพระพิเรนทร์ เดินทางไปเข้าจำพรรษาที่ศาลากลางสระ อ.ลำลูกกา

ที่นี้ก็น่าจะเล่าให้ทราบชัดอีกนิดว่า เรื่องไปอย่างไรมาอย่างไร จึงได้เจาะจงไปที่ศาลากลางสระ จะได้ต่อเรื่องติด

เล่าสั้นๆ นิดๆ ว่า เมื่อจะให้พระออกไปอยู่นอกเมืองพอให้ได้ อากาศดีขึ้น อย่างน้อยขั้นหนึ่งก่อน โยมก็หากันไป รู้เห็นได้ยินว่ามีที่ไหนเหมาะดี ก็มาบอกเล่า ถ้าแห่งใดค่อนข้างมั่นใจ จะเป็นวัดหรือไม่ใช่วัดก็ตาม โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ พร้อมด้วยโยมชม และโยมไกล่ชิด ก็นิมนต์และนำไปดู แห้งแล้วแห้งเล่า

จนกระทั่งเดือนมิถุนายน ไกล่เข้าพรรษา ๒๕๒๙ คุณหมอกาญจนา เกษสอาด ซึ่งเป็นท่านหนึ่งที่พยายามหาสัปปายสถาน ได้รับแจ้งผ่านทางคุณรังสิต และอาจารย์วารุณี เลิศศิริ ว่า ระหว่างหาสถานที่ถาวรยังไม่ลงตัวนี้ คุณบุญเจิด และคุณสายใจ หลิมสุนทร ขอนิมนต์พระราชาวรมนีไปพักฟื้นฟูสุขภาพชั่วคราวก่อน ที่ศาลากลางสระน้ำ (ขนาด ๘ x ๘ เมตร) ซึ่งคุณบุญเจิดได้สร้างไว้ที่ลำลูกกา ปทุมธานี และยังไม่ได้ใช้ทำกิจการอะไรเลย

เมื่อจะไปพักอาศัยอยู่ในถิ่นอย่างนั้น ก็ต้องมีพระอื่นไปอยู่ด้วย การไปนี้มุ่งเพื่อมิให้อยู่ให้เอื้อต่อสุขภาพ ไม่ใช่เป็นการเป็นงานอะไร เรียกว่าหาพระไปอยู่เป็นเพื่อน

จุดสำคัญก็อยู่ที่ทำให้เป็นพระที่ดีมีศีล คือมีความประพฤติดี วางใจได้ว่าจะไม่มีเรื่องเสียหาย เช่นเที่ยวหาลาภหาผล รบกววน หรือหลอกชาวบ้าน แล้วก็ป็นธรรมดาจะดูที่พระซึ่งรู้จักคุ้นเคยเห็น กันมาก่อนใครอื่น

อาตมานั้น ก็อย่างที่ได้เล่ามาตลอดเรื่อง อยู่กับงาน แทบไม่พบ ใคร ที่วัดพระพิเรนทร์ มีพระที่คุ้นอยู่ไม่กี่องค์ และก็ป็นพระที่มีความประพฤติดี วางใจกันอยู่แล้ว ก็ชวนท่านเหล่านั้นแหละ ตกลง ว่าให้ไปด้วยอีก ๒ รูป แล้วก็ได้ พระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ (ปัจจุบัน คือ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ) และพระฉาย ปญฺญาปทีโป (ต่อมา คือ พระครูสังวรรักษ์ฉาย ปญฺญาปทีโป) ซึ่งอยู่ใกล้ และช่วยกันมา รวมเป็นพระ ๓ รูปแรก ซึ่งในที่สุดก็มาจำพรรษาที่วัดญาณเวศกวัน และอยู่มาจนปัจจุบัน

(อีกท่านหนึ่งซึ่งสำคัญ ที่ไม่ได้มาด้วย คือพระครูวินัยธร ฤทธิย์ สมจิตฺโต นอกจากคนไทยมักถือตามคติโชคลาง ไม่นิยม พระจำนวน ๔ รูปแล้ว มานี้ก็ดู พระครูฤทธิย์เป็นโรคแพ้แดด ไปอยู่ที่ใหม่ ไม่คุ้น อาจต้องไปโน่นไปนี่ อาจลำบาก และอีกแง่หนึ่งซึ่ง สำคัญ มีท่านอยู่ประจำที่วัดอันเป็นถิ่นเดิม จะได้เป็นหลักทางโน้น ที่จะเชื่อมโยงรู้เรื่องถึงกัน)

หลังจากทดลองไปพักสัปดาห์หนึ่งแล้ว ก็รับนิมนต์มาพักจริง ตั้งแต่วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๒๙ (ก่อนเข้าพรรษา ๓ วัน)

ในการรับถวายนั่น ได้ตกลงตั้งป้ายเป็น “สถานพำนักสงฆ์ ศาลากลางสระ เพื่อฟื้นฟูสุขภาพ (ชั่วคราว)” และที่พักชั่วคราวแห่งนี้ ได้เป็นที่จำพรรษาอยู่นานถึง ๓ ปีเต็ม

พร้อมกันนั้น ญาติโยมก็ร่วมกันหาช่วยกันชวน ได้คุณวันชัย ประคองศิลป์ และคุณประกาศิต แยมบุญชู มาเป็นไวยาวัจกร ครั้นต่อมา เมื่อคุณวันชัย และคุณประกาศิต มีภารกิจต้องแยกย้ายออกไป ก็มีผู้อื่นมาอยู่ช่วยปฏิบัติสันทัดบ้างยาวบ้าง จนกระทั่งถึงครึ่งหลังของปี ๒๕๓๑ โดยคำแนะนำของคุณหมอกเกษม อารยางกูร ก็จึงได้คุณขจร เข้มทอง มาเป็นไวยาวัจกรปฏิบัติพระ ซึ่งเข้ารับได้ ด้วย ตั้งแต่วันที่ ๕ สิงหาคม เป็นต้นมา และอยู่มาเนิ่นยาว

รวมแล้วก็อยู่ในความอุปถัมภ์ดูแลใกล้ชิดของครอบครัวคุณ บุญเจิด และคุณสายใจ หลิมสุนทร กับคุณสุพงษ์ และคุณนารี ประจุมาศ โดยมีคุณยายรวม เพียรอุส่าห์ เป็นประธาน

พร้อมกันนั้น โยมผู้เคยอุปถัมภ์ตลอดมาแต่ครั้งจำพรรษาที่ วัดพระพิเรนทร์ ก็ได้เอาใจใส่อุปถัมภ์บำรุงเช่นเดิม โดยเฉพาะ คุณหญิงกระจ่างศรี และคุณชม รักตะกนิษฐ พร้อมทั้งมิตรสหาย และศิษย์ เริ่มตั้งแต่เพื่อนสนิทคือโยมหมอกจรรยา ผลนิवास

เมื่อพระออกมาอยู่ห่างไกล โยมก็จัดถวายเครื่องอำนวยความสะดวกให้มาก ตั้งแต่จัดรถยนต์พาหนะถวายพร้อมคนขับ รวมทั้งเดินทางไปมาหาสัปปายสถานถาวรต่อไปด้วย

การย้ายออกนอกเมืองมาอยู่ที่ศาลากลางสระนี้ แม้จะเป็น จุดพักชั่วคราว แต่เป็นจุดเปลี่ยนและตัดตอนที่สำคัญ ตั้งแต่ความเป็นอยู่ การงาน จนถึงวิถีชีวิตทั้งหมด

วัตถุประสงค์โดยตรงของการย้ายออกมา คือการแก้ปัญหา สุขภาพ เรื่องโรคทางเดินหายใจ แม้จะไม่หาย เพราะเป็นปัญหาถึงขั้นที่อวัยวะเสียหายชำรุดไปแล้ว แต่ไม่ช้านักก็เห็นได้ว่ามีอาการดีขึ้น คงเนื่องจากพ้นจากมลพิษร้าย มาได้อากาศซึ่งดีกว่าที่เก่ามาก

บอกแล้วว่า มาอยู่ที่ใหม่มุ่งที่แก้โรคภัย เรื่องงานต้องวางใจ
ปล่อยไปก่อน และได้ทำงานหลักเสร็จไปหมดแล้ว เพียงแต่หวัง
ว่าถ้ามีช่องมีโอกาส ก็จะมีเพิ่มจะแก้ไขเสริมเติมหนังสือหลัก ๓ เล่ม
(พุทธธรรมฯ และ พจนานุกรมฯ ทั้งสอง) ได้บ้าง (แต่ที่จริงคือชะงัก
และหยุดไปเลย ตั้งแต่ออกจากกรุงมา จนกระทั่งมีวัดญาณเวศก
วันเกิดขึ้นนานแล้ว รวมเวลากว่า ๑๕ ปี การพิมพ์ครั้งใหม่ๆ ได้แค่
เอาหนังสือเล่มเก่าไปถ่ายภาพแล้วพิมพ์ซ้ำตามของเดิม)

แต่ทั้งนี้ ก็ได้มีกระแสใหม่ของงานหนังสือเกิดขึ้น กล่าวคือ
ถึงตอนนี้ เรื่องที่ได้พูด ได้บรรยาย และไปแสดงปาฐกถา เริ่มมาก
ขึ้น และมีผู้ถอดจากเสียงพูดเป็นตัวหนังสือมาให้ตรวจ เพื่อขอ
พิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ตั้งแต่นี้ ใช้เวลาหมดไปกับการตรวจชำระ
ต้นฉบับที่เรียกว่า “บทลอกเทป” และส่วนมากต้องทำงานแบบแข่ง
เวลา เพราะจะให้ทันแจกตามกำหนดการต่างๆ

งานแนวใหม่นี้ เราไม่เป็นตัวของตัวเอง คือไม่มีทางคิดหวัง
หรือวางแผนอะไร จะพิมพ์หนังสือเรื่องอะไร เมื่อไร ก็แล้วแต่ผู้จะ
พิมพ์บอกแจ้งมา วันนี้ มีคนมา พูดเรื่องนี้ไป เขาชอบใจ ลอกเทป
มา บอกว่าจะพิมพ์ใช้ในงานนั้น เมื่อนั้น ก็ทำให้ได้ให้ทันตามความ
ประสงค์ของผู้ที่ขอพิมพ์นั้น

เวลาผ่านมา บทลอกเทปปรอการตรวจชำระมากมาย (เวลานี้
เป็นตั่งสูงไม่ต่ำกว่า ๑ เมตร) หลายเรื่องรวมมา ๑๕ ปี ขึ้นไป (เช่น
“คนไทยกับน้ำ” ที่ต่อจาก คนไทยกับป่า) จนท่านผู้ขอพิมพ์เลิกทวง
ด้วยเหตุนี้ หนังสือที่พิมพ์ในช่วงออกนอกเมือง จนมาอยู่ที่วัด
ญาณเวศกวันถึงบัดนี้ จึงมีแต่ที่ตรวจชำระจากบทลอกเทป เทปไม่
มีงานเขียนเลย

ที่นี้ก็พอดีว่า ปี ๒๕๒๙ นั้น เริ่มเข้าสู่ยุคการพิมพ์หนังสือด้วยคอมพิวเตอร์ ในระบบ desktop publishing โยมคุณหญิงกระจ่างศรี ได้จัดซื้อเครื่อง Mac Plus ตามด้วย Mac SE มาถวาย

เมื่อมีเครื่องมือที่ดีอย่างนี้ งานอย่างที่ว่านั้นก็จึงเดินไปได้ อย่างดี อาตมานั้นพิมพ์ดีดไม่เป็นเลย แต่พอดีว่าพระครูปลัดฯ (ตั้งแต่ยังเป็นพระมหาอินศร) พิมพ์ดีดเก่ง แม่นยำ และก็ขยัน อาตมาตรวจจบทยอยทยอยแล้ว (บางที่พระมหาอินศรก็ลอกเทปให้ตามที่โยมขอ) ก็ส่งให้พระมหาอินศรพิมพ์ แล้วรับกลับมาตรวจ แก้ แล้วส่งกลับไปพิมพ์ ส่งกลับไปกลับมา ตรวจไปแก้มาอย่างนี้ อาจจะ ๔-๕ รอบ ก็ส่งเข้าโรงพิมพ์ได้

ในยุคคอมพิวเตอร์ แห่งระบบ desktop publishing นี้ การพิมพ์กลายเป็นง่ายมาก ตัวงานไม่ยากลำบาก เช่นตัวบาลี ไม่ว่าอักษรไทย หรืออักษรโรมัน มีโปรแกรมทำไว้ให้พร้อม งานจึงไม่ยากลำบาก และไม่ช้า ความหนักอยู่ที่ว่ามียานมากเรื่อง และเร่งจะเอา ก็อาศัยความขยันเป็นสำคัญ

ตัวอาตมาเอง ที่พิมพ์ไม่เป็น อาศัยว่าพระมหาอินศรขยันพิมพ์ให้ แล้วรับมาตรวจ แล้วส่งกลับไปพิมพ์แก้ ส่งกลับไปกลับมา ตรวจไปแก้มา บางทีมีแก้เพียงเล็กน้อย ก็พิมพ์เองเลยบ้าง นานเข้า บ่อยขึ้น ทั้งๆ ที่ใช้นิ้วเดียว ก็พิมพ์ได้มากขึ้นๆ จนไปๆ มาๆ ผ่านเวลาเป็นสิบๆ ปี ก็เลยชักจะพิมพ์หนังสือเองทั้งเล่ม

ที่พิมพ์เองทั้งเล่มนี้ ก็เริ่มตั้งแต่ปี ๒๕๔๘ โดยพิมพ์ด้วยนิ้วเดียว แล้วพอดีว่า หลังปี ๒๕๕๐ แล้ว ก็ต้องค่อยๆ ออกไปอยู่องค์เดียวในดงดอย ต้องทำทุกอย่างเอง หนังสือยุคหลังนี้จึงเป็นงานนิ้วเดียวแทบทั้งหมด

ย้อนกลับไปที่ศาลากลางสระ งานจรสำคัญที่เข้ามาในปี ๒๕๓๐ แล้วต่อเนื่องมาจนบัดนี้ ได้แก่การที่มหาวิทยาลัยมหิดล เริ่มโครงการจัดทำพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ ที่เรียกย่อว่า BUDSIR โดยผู้อำนวยการสำนักคอมพิวเตอร์ คือ ดร.ศุภชัย ตั้งวงศ์สานต์ ได้ติดต่อไปขอปรึกษาเกี่ยวกับพระไตรปิฎกบาลีที่จะนำลงในคอมพิวเตอร์ พอทางมหาวิทยาลัยทำงานนี้เริ่มออกผลสำเร็จ ในปีต่อมา โยมก็จัดหาเครื่องคอมพิวเตอร์ desktop PC มาถวาย ให้ใช้กับงานใหม่นั้น เลยกกลายเป็นว่าพระครูปลัดฯ ใช้ Mac พิมพ์หนังสือ ขณะที่ผู้เขียนใช้ PC ค้นพระไตรปิฎก

ที่นี่ หันไปพูดทางด้านโยมบ้าง อย่างที่เล่ามาเรื่อย โยมที่ใกล้ชิดรู้กันชัดว่าอาตมาเร่งงานหนังสือ อยู่กับอากาศเสีย แล้วก็ผจญโรคภัยตลอดมายาวนาน ฝ่ายโยมก็หาทางแก้ปัญหาก็ทำการแก้แบบที่ไม่ค่อยให้รู้ตัว นี่ก็กลายเป็นว่า โยมคิดหาทางให้อาตมาหยุดพักจากงาน และออกไปจรในที่ปลอดโปร่งโล่งสมองโล่งตัว แล้วโยมก็มีเรื่องนิมนต์ให้ไปโน่น ไปนั่น กลายเป็นว่า โยมวางแผนให้พัก ให้หยุดงาน คือวางแผนไม่ให้ต้องทำงานนั่นเอง

โยมที่เอาจริงเอาจังในการให้ได้พักผ่อนนี้ ที่เป็นหลัก และทำมาก ก็คือ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ท่านอื่นก็มี

แต่ถึงนี้ เวลาหมดแล้ว เอาแค่ยกมาให้เห็นว่า หลังเสร็จงานหลักแล้ว ตั้งแต่อยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ จนมาถึงวัดญาณเวศกวัน โยมนิมนต์พระ ๓ รูป ไปไหนๆ บ้าง บอกไว้พอให้เห็นรายการ ถ้าพิมพ์ใหม่ และมีเวลา ค่อยเขียนเล่าเนื้อเรื่อง (ในช่วงปี ๒๕๒๘-๒๙ ก่อนย้ายจากวัดพระพิเรนทร์ ไม่มีพระมหาอินศรในคณะจาริก เพราะอยู่ในระยะเรียนจบ-กลับจากอินเดีย แต่มีพระครูถวัลย์ และท่านอื่น) ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๒๘: ๒๕ ก.พ. – ๑๕ มี.ค. นมัสการสังเวชนียสถานในอินเดีย

พ.ศ. ๒๕๒๙: ๑๙ ก.พ. – ๘ มี.ค. จาริกในสิงคโปร์ และออสเตรเลีย

พ.ศ. ๒๕๓๐: ๓ ก.พ. – ๒๕ ก.พ. นมัสการสังเวชนียสถานในอินเดีย

พ.ศ. ๒๕๓๑: ๑๙ พ.ค. – ๑๔ ก.ค. จาริกในสหรัฐอเมริกา

พ.ศ. ๒๕๓๒: ๑๕ เม.ย. – ๑๓ พ.ค. จาริกในสหรัฐอเมริกา

พ.ศ. ๒๕๓๓: ๑๑ ก.พ. – ๒๖ ก.พ. นมัสการสังเวชนียสถานในอินเดีย

พ.ศ. ๒๕๓๔: ๑๖ เม.ย. – ๑๗ พ.ค. จาริกในสหรัฐอเมริกา

พ.ศ. ๒๕๓๕: ๒๖ เม.ย. – ๒๓ พ.ค. จาริกในสหรัฐอเมริกา

แผนให้ละงานไปเที่ยว กลายมาทำหนังสือนี้ด้วยอยู่ในดงดอย

ดั่งว่าแล้ว โยมที่จัดแจงให้ได้พักงานนี้ คือ โยมคุณหญิง
กระจางศรี รักตะกนิษฐ ซึ่งได้เริ่มเรื่องให้เป็นจริงเป็นจังขึ้นมา โดย
ในช่วงปี ๒๕๒๔-๒๕๓๓ นิมนต์ไปนมัสการสังเวชนียสถานใน
อินเดีย ๒ ครั้ง และนิมนต์ไปสิงคโปร์ (ปาฐกถาธรรมในงานผูกสีมา
วัดอานันทเมตตยาราม ๒๓ ก.พ. ๒๕) และออสเตรเลีย (ธรรมกถา
ที่ Buddhist Society เมือง Perth แล้วเยี่ยมวัดป่าโพธิญาณ)

จากนั้นเรื่องก็โยงต่อไปที่ท่านผู้อ่านเหมือนรับช่วงกัน อย่าง
อาจารย์สมบุรณ์ (เป็นพระราชกิตติเวทีแล้ว เรียกกันง่ายๆ ว่า เจ้า
คุณนวยออร์ก) นิมนต์นานมาแล้ว ก็เลยได้ไปในครั้งนี้เมื่อปี ๒๕๓๕
ต่อด้วยคุณหมอสุนทร และโยมบุญประจวบ ศรีหงส์ ซึ่งนิมนต์ไป
บ้านที่ Albany เมืองหลวงของรัฐนวยออร์ก ๓ ครั้ง ใน ๓ ปีต่อกัน

คุณหมอสุนทร ศรีหงส์ เป็นแพทย์ผู้ใหญ่ ได้ริเริ่มก่อตั้ง
สมาคมแพทย์ไทยในอเมริกา และเป็นนายกฯ ท่านที่ ๒ ของ
สมาคมฯ นั้น เป็นที่รู้จักดีในวงการแพทย์ไทยในอเมริกา



พ.ศ. ๒๕๒๘ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ประเดิมมนต์ไปตามทางพุทธกิจ (ภาพกับโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास มิตรสนธิเสมอกิจเสมอกาล ทั้งสองท่านขณะนี้ อายุ ๑๐๑ ปี)

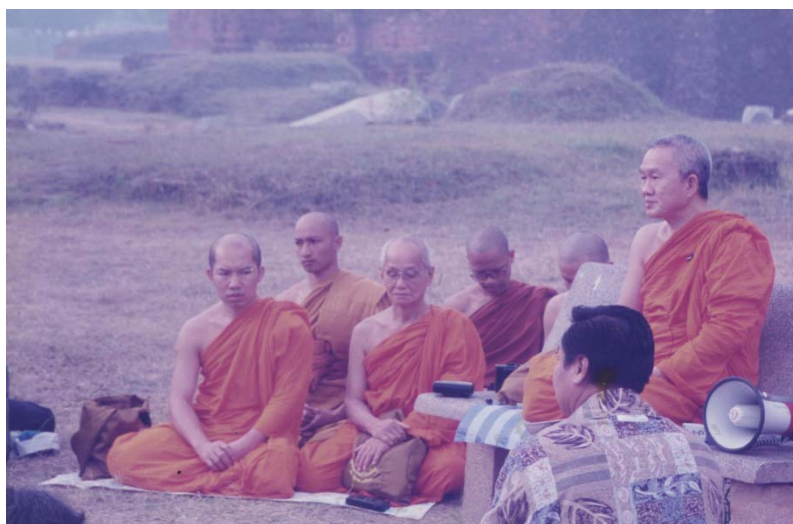
พ.ศ. ๒๕๓๓ คุณหม่อมกาญจนา และคุณประพัฒน์ เกษสอาด ร่วมคณะจาริก





จาริกแรก ปี ๒๕๒๘ ยังอยู่วัดพระพิเรนทร์ พระครูวินัยธร (ถวัลย์ สมจิตฺโต) ร่วมคณะ

จาริกหลังๆ ปี ๒๕๓๓ และ ๒๕๓๘ อยู่วัดญาณเวศกวัน
พระครูปลัดฯ กับหลวงลุงฉาย มาในคณะจาริก



๒๘๘

กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก์



จาริกแรก ปี ๒๕๒๘ บรรยายธรรม “ตามทางพุทธกิจ”

จาริกหลัง ปี ๒๕๓๘ ขยายเป็น “จาริกบุญ จารึกธรรม”

ในคณะใหญ่ของ ศ. น.พ. สง่า นิลวรังกูร



เมื่อพระสามรูปไปที่บ้านของคุณหมอสุนทร ก็ขยายต่อไปที่บ้านคุณหมอหลายท่านในรัฐต่างๆ โดยคุณหมอสุกรี และคุณหมอลีรัตน์ วิสุทธิ์ จัดถวายที่พักให้เป็นหลักที่ Crown Point ในรัฐ Indiana

ในที่สุด รายการจรไปทัศนในต่างประเทศเพื่อพักผ่อนหนังสือก็ปิดลง ด้วยการไปมัสการสังเวชนียสถานในอินเดียอีกครั้งหนึ่ง โดยการนิมนต์ของ ศ. นพ. สง่า นิลรวงกูร ใน พ.ศ. ๒๕๓๘ และไปอเมริกาครั้งสุดท้ายในปี ๒๕๓๙

หลังจากนั้น ที่ รพ.ศิริราช ณ ๘ มิ.ย. ๒๕๔๐ เข้ารับการผ่าตัดสำคัญ คือจัดการขยายเส้นเลือดใหญ่ข้างซ้ายที่ผ่านลำคอขึ้นไปเลี้ยงสมอง (left carotid artery) โดยตัดเส้นเลือดขนาดใหญ่ที่โคนขาซ้าย เอามาปะแทรกขยายเส้นเลือดที่คอนั้นให้กว้างใหญ่ขึ้น

(อาตมามีเส้นเลือดที่ผ่านคอขึ้นไปเลี้ยงสมอง ซึ่งเล็กผิดปกติมาแต่กำเนิดทั้งข้างหน้าและข้างหลังหมด ๔ เส้น คุณหมอที่เดินทางมาจากอเมริกา จึงผ่าตัดขยายเส้นที่ว่าจำเป็นที่สุดให้เรียกว่าทำ carotid endarterectomy)

นับแต่ พ.ศ. ๒๕๔๐ นั้นเป็นต้นมา ก็เลิกเดินทางไปที่ไหนๆ ไกลๆ ทั้งหมด ดูเหมือนว่าร่างกายต้องการปรับตัวเป็นการใหญ่ เริ่มด้วยระบบชีพจรและความดันโลหิตแสดงอาการแปลกๆ พอดีว่าอาการโรคทางเดินหายใจเก่า ที่ขอเรียกง่ายๆ ว่าปอดขำรุด ก็กำเริบหรือแรงขึ้น ประสานกับวัยชราที่มาช้า

ในสภาพเช่นนี้ แทนที่จะพักด้วยการจรไปทัศนไกลๆ ในต่างถิ่นต่างแดน ก็กลายเป็นว่าต้องออกไปหาถิ่นดงดอยที่จะพักอาศัยให้หายใจง่ายเรื่อยมาจนบัดนี้

๒๙๐

กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก



กับ พระราชกิตติเวที (“อาจารย์สมบูรณ์” ก่อนเป็นพระเทพกิตติโสภณ)
วัดวชิรธรรมปทีป ณ ที่ตั้งใหม่ Mount Vernon, N.Y. (พ.ศ. ๒๕๓๕)

คุณหมอสุกรี คุณหมอวชิรัตน์ ทำบุญบ้านที่ Crown Point, Indiana
(คุณหมอสุกรี กับเพื่อนแพทย์ไทย, บ้านที่จัดถวายเป็นที่พักสงฆ์, พ.ศ. ๒๕๓๗)



อีกด้านหนึ่ง ก็พอได้ว่า อาตมาซึ่งพิมพ์ดีดไม่เป็นเลย แต่ด้วยนิ้วเดียวที่ใช้คอมพิวเตอร์พิมพ์ข้อความทีละเล็กละน้อย เวลามานาน ถึงปี ๒๕๔๘ นิ้วเดียว (นิ้วชี้มือขวา) นั้น ก็เริ่มพิมพ์ข้อความทำหนังสือทั้งเล่มได้ ครั้นเมื่อต้องออกไปอยู่โดดเดี่ยวในดงดอย จึงเข้าสู่ยุคปัจจุบันของบรรดาหนังสือที่เป็นงานนิ้วเดียวแทบทั้งหมด

เรื่องจารึกที่บอกรายการมานั้น มีแต่ไปต่างประเทศ ที่จริงโยมนิมนต์เดินทางไกลไปพักในเมืองไทยก็มี ควรสรุปบอกไว้ด้วย

สู่อีสาน: ๒-๖ พ.ย. ๒๕๒๖ คุณหมอกาญจนา เกษสอาด คู่กับวัดป่ามากหลายในภาคอีสาน จึงนิมนต์ไปเยี่ยมเยือนวัดที่คู่กันมาหน่อย โดยคุณประพัฒน์ขับรถมารับพาไป ได้ไปเยี่ยมวัดป่าบ้านตาด ของหลวงตามหาบัว วัดป่าแก้วชุมพล ของพระอาจารย์สิงห์ทอง (มรณภาพก่อนหน้านี้) วัดภูทอก ที่อยู่บนภูเขาสูงชัน เดินบนทางไม้รอบเขาขึ้นไปพักบนชั้นที่ ๕ ซึ่งมีศาลาที่ทำวัตรสวดมนต์ลงอุโบสถ แล้วไปจบที่วัดหินหมากเป้ง ของหลวงปู่เทสก์

ณ ทุกวัดที่ไป ได้พักค้างแรม พบสพรหมจารีที่เอื้อเฟื้อ บางรูปเคยไปเข้ารับการอบรมในโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น ที่มหาจุฬารามณ์ แม้จะมีเวลาสั้น ก็ได้รับความรู้ที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับสภาพถิ่นและชุมชนที่นั่น สรุปไว้แค่นี้ก่อน

ล่องใต้: ๑๖-๒๕ ก.ค. ๒๕๒๘ โยมคุณหญิงกระจำศรี รักตะกนิษฐ เป็นโยมแม่อุปถัมภ์ของพระครูปลัดทวี (ต่อมา: พระครูกิตติวรารักษ์) คราวนั้น โยมนิมนต์อาตมาและหลวงลุงฉาย เดินทางไปกับพระครูปลัดทวี และจัดคณะไปเยือนถิ่นของพระครูปลัดทวี ได้แวะเยี่ยมบ้านโยมมารดาของท่าน ที่ลำป่า จ.พัทลุง พักที่วัดคูหาสวรรค์ มีพระอดีตนิสิต มจร. คอยเอื้อเฟื้อ ฝากกลับได้ค้างแรมที่สวนโมกข์ เยี่ยมกราบท่านพุทธทาส แวะที่อื่นบ้างตามควร

ไปเหนือ: ๑๒-๑๗ มี.ค. ๒๕๓๒ ถึงตอนนี พระครบคณะ ๓ รูป ออกจากกรุงมาพักอยู่ที่ศาลากลางสระ อ.ลำลูกกา จะเต็ม ๓ ปีแล้ว อีก ๔ เดือนก็จะไปเข้าพัก ณ ที่ตั้งวัดญาณเวศกวัน

คราวนั้น คุณบุญเจิด และคุณสายใจ หลิมสุนทร โยมอุปถัมภ์แห่งศาลากลางสระ นิมนต์พระจรไปทัศนังวัดเชียงราย และถิ่นแดนไถ่เคียง นอกจากภรรยาที่มีภิกษุ ๓ กับสามเณร ๑ รูปแล้ว โยมจัดขบวนรถ ๓ คัน มีผู้ใหญ่ จนถึงลูกเล็กเด็กน้อย ๒๔ คน เดินทางไปโดยลำดับ ถึงเมืองเชียงราย โดยอาศัยการต้อนรับอย่างดีของท่านเจ้าคุณเจ้าคณะจังหวัด พระได้พักที่วัดพระแก้ว

นอกจากได้เียนดอยแม่สลอง ไปนมัสการพระธาตุดอยตุง ชมพระตำหนักสมเด็จพระเจ้า ยา ไปถึงสามเหลี่ยมทองคำ ได้นมัสการพระธาตุเจดีย์หลวง พระธาตุจอมกิตติ และไปที่สำคัญอันควรอื่นๆ แล้ว ก็ได้เข้าเขตพม่าที่แม่สาย ไปเยี่ยมวัดไทยใหญ่บางแห่งด้วย

เมื่อไปกันแบบเห็นชัดอย่างนี้ ก็หนีไม่พ้นมีศาสนกิจเกิดขึ้น ต้องบรรยายธรรมในงานบรรพชาสามเณรชาวเขา และมีปาฐกถาธรรมทั้งที่วัดพระแก้ว ที่วัดทุ่งจั่วในงานผูกสีมา ไปจนถึงพะเยา ที่ ร.ร.ปริยัติธรรม วัดศรีโคมคำ ของท่านเจ้าคุณเจ้าคณะภาค ๕

ที่ไปนั้น ก็เป็นเรื่องสบายๆ ตามนิมนต์ของโยม แต่ทางเจ้าถิ่นทั้งพระและโยมเอื้อเฟื้อมากจนเกิดมีรายการพิเศษโดยไม่รู้ตัว คือ ในวันที่ ๑๕ มี.ค. เจ้าหน้าที่ทางการที่ อ.เชียงของ จัดให้คณะ โดยมีพระเจ้าถิ่น และ ขรก.ไทยเคียงช้าง นั่งเรือข้ามโขงเข้าแดนลาว

ที่ฝั่งลาว มีภิกษุ ๓ กับสามเณร ๔ รูป และเจ้าหน้าที่บ้านเมืองลงมารับ และนำขึ้นไปในโบสถ์วัดจอมเชวมณีรัตน์ แห่งบ่อแก้วห้วยทราย โดยมีพิธีต้อนรับเป็นทางการ



คุณบุญเจ็ด และคุณสายใจ หลิมสุนทร โยมอุปถัมภ์ศาลากลางสระ-สายใจธรรม
นิมนต์คณะพระ ๓ รูป ออกจาริกทั้งใกล้และไกล - ตัวอย่างนี้ ที่ถ้ำโพธิสัตว์

อีกตัวอย่างหนึ่ง ผ่านธรรมชาติในเขาใหญ่



อาตมากลายเป็นหัวหน้าคณะเยี่ยมเยือน นำสวดมนต์ กล่าวสัมโมทณียกถา เจ้าอาวาสชื่อศรมูล กิตฺติวโร กล่าวต้อนรับ ด้วยภาษาสังคมนิยม แล้วรองประธานอาวุโสที่นั่น กล่าวต้อนรับ

คนถิ่นนี้ว่า เป็นครั้งแรกที่มีพระสงฆ์ไทยเดินทางเป็นทางการ เข้าสู่ สปป.ลาว หลังการปลดปล่อยในปี ๒๕๑๘ อาตมาารู้แล้วว่า ได้รับความหวังดีจัดให้ได้ไปเยี่ยมดู

จุดสำคัญอยู่สุดท้าย คือได้ไปเยี่ยมวัดป่าอ้อ ถิ่นเดิมที่พระมหาอินศรได้บรรพชา และเยี่ยมบ้านโยมบิดาโยมมารดาของท่าน แล้วจึงเดินทางกลับ กทม. จบระยะทาง ๒,๗๑๖ กม.

นอกจากนี้ ในระยะหลังๆ ยังได้ไปพักหลายวาระที่เชียงใหม่ ซึ่งเป็นถิ่นเดิมของโยมบุญประจวบ และถิ่นเก่าของคุณหมอสุนทร ทั้งสองท่านเมื่อชราลง ก็เตรียมจะกลับมาอยู่เมืองไทย นอกจากนิมนต์ไปพักที่ Albany แล้ว ก็นิมนต์ไปพักที่แมริม เชียงใหม่ด้วย

จะเห็นชัดว่า รายการจรรยาภิกเพื่อพักงานทั้งหมด ไม่ว่าในเมืองไทย หรือในต่างประเทศ ล้วนจัดกันขึ้นเมื่อมีโยมมาพบมาหา หลังวันวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๕๒๕ คือหลังจากหนังสือ **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ** เล่มใหญ่ ออกมาแล้ว ผ่านไปอีกปีเศษ

จนถึงปี ๒๕๒๕ นั้น อาตมาอยู่กับงาน อยู่กับการเขียนหนังสือธรรม ที่มีแต่จะไม่ทัน จะไม่เสร็จ (ที่จริงก็คือไม่มีทางที่จะเสร็จ) จึงไม่ได้ไปที่ไหน ไม่ว่าในหรือต่างประเทศ ที่ไปบ้าง ก็เฉพาะในกิจหน้าที่แค่ทำงานให้ผ่านไป อย่างที่ไปอเมริกาในปี ๒๕๑๕, ๒๕๑๙ และ ๒๕๒๔ ก็เป็นเรื่องของงานสอน และการเยี่ยมเยือนสถาบันการศึกษาตามนัดหมาย บางที่มีเรื่องบานปลายออกไป ก็ยิ่งเพิ่มงานรัดตัวให้เร่งมากขึ้นอีก

อย่างไรก็ดี ที่ได้ไปจาริกหลังปี ๒๕๒๕ นี้ เอาเข้าจริงก็ไม่
พ้นต้องทำงานไปด้วย แม้จะเบาบางบ้าง คือต้องพูด ต้องบรรยาย
ต้องปาฐกถาที่นั่นที่นี่ อย่างที่ไปเชียงใหม่สัปดาห์เดียว ก็มีรายการ
ให้ไปพูดคุยเหมือนจะทุกวัน ส่วนที่ไปต่างแดน บางทีก็ต้องเอางาน
ติดตัวจากเมืองไทยไปทำระหว่างเดินทาง และเรื่องที่พูดไว้ ก็ติด
พันให้มาพิมพ์เป็นเล่มหนังสือในเมืองไทย ที่นี้ก็ได้ตอนนี้ ก็มี

ตามทางพุทธกิจ (ธรรมบรรยายระหว่างเดินทางนมัสการสังเวชนียสถาน
ในอินเดีย ๒๕ ก.พ. – ๑๕ มี.ค. ๒๕๒๘)

สามไตร (ธรรมกถา ที่วัดไทยลอสแอนเจลิส ใน California สหรัฐอเมริกา
๒๓ พ.ค. ๒๕๓๕)

การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย (ธรรมกถา ที่วัดวชิรธรรมปทีป นิวยอร์ก
สหรัฐอเมริกา ๖ มิ.ย. ๒๕๓๕)

ชีวิตที่สมบูรณ์ (ธรรมกถา ที่บ้านของ น.พ.สมชาย กุลวัฒนพร ณ
Saddle River, New Jersey, USA, ๘ พ.ค. ๒๕๓๗)

จาริกบุญ-จาริกธรรม (ธรรมบรรยายระหว่างเดินทางนมัสการสังเวชนีย
สถานในอินเดีย ๑๑-๒๖ ก.พ. ๒๕๓๘)

นิติศาสตร์แนวพุทธ (เรื่องนี้มิใช่พูดในการจาริก แต่พูดที่เมืองไทยนี้ ที่
สำนักงานอัยการสูงสุด ๒๘ มี.ค. ๒๕๓๙ ตามคำอาราธนา ของ ศ.
ดร. คณิต ฌ นคร อัยการสูงสุด หลังจากนั้นราวครึ่งเดือน จะไป
จาริกในอเมริกา ท่านผู้นิมนต์แจ้งว่าจะพิมพ์ จึงต้องเอาติดตัวไปจัด
ปรับตรวจชำระระหว่างเดินทางจนเสร็จ พิมพ์ทันก่อนสิ้นปีนั้น)

สมาธิแบบพุทธ (ปาฐกถา ที่วัดธัมมมาราม ชิคาโก ๕ พ.ค. ๒๕๓๙, ต่อมา
Janet Chan แปลเป็นภาษาอังกฤษ ในชื่อว่า *Samadhi in
Buddhism* และวัดธัมมมาราม พิมพ์ครั้งแรก May 10, 1998)

อาตมาเป็นแค่นักเรียนตลอดชีวิต ไม่มีสิทธิ์มีเลขานุการ

ท่านที่อ่านเรื่อง พบพระครูปลัดฯ บ้าง พระมหาอินศรบ้าง พบพระฉายบ้าง พระครูสังฆรักษ์ฉายบ้าง บางท่านยังไม่รู้ความเป็นมา ก็สงสัย หรือรู้สึกยังไม่ชัดเจน จึงบอกแทรกไว้ที่นี่ แค่ว่า

หลังจากขึ้นปีใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๖ แล้วไม่นาน ในวันมาฆบูชา ๗ มีนาคม ที่วัดพระพิเรนทร์ ในอุโบสถ ได้ตั้งพระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ พระถวัลย์ สมจิตฺโต และพระฉาย ปญฺญาปทีโป (หลวงลุง) เป็นพระครูฐานานุกรม ที่พระครูปลัด พระครูวินัยธร และพระครูสังฆรักษ์ ตามลำดับ

ต่อมา เมื่ออาตมาเป็นพระพรหมคุณาภรณ์ ใน พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้ตั้งพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ เป็น พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ

เมื่อมาอยู่กันที่วัดญาณเวศกวัน อาตมาเคยบอกพระครูปลัดฯ ว่า คนทั่วๆ ไปนั้น เขาเห็นผ่านๆ เฝินๆ ก็พูดไปตามอาการภายนอก เขามองแค่ว่า อ้อ... นั้นพระหนุ่ม อยู่ใกล้หรือมากับพระผู้ใหญ่แก่ชรา ซึ่งอาจจะมีตำแหน่งงานอะไรบางอย่าง ก็นึกหรือพูดไปว่าพระหนุ่มนั้นเป็นเลขานุการ อะไรทำนองนี้ เราต้องรู้ทัน ไม่เชื่อตามไป

การจะเป็นอะไรๆ นั้น อยู่ที่งาน อยู่ที่การทำ ไม่ใช่แค่มองเห็นอาการผิวๆ

แล้วจึงได้อธิบายให้ท่านฟังว่า พระครูปลัดฯ มีฐานะที่สำคัญกว่าเป็นเลขานุการ ที่ว่าเป็น “ปลัด” นั่นก็คืออยู่ในคณะทำงาน ในที่นี้หมายถึงเป็นลำดับต้นในคณะทำงานของกิจการ หรือองค์กร อย่างเช่นของวัด ไม่ใช่ทำงานของตัวบุคคล

อย่างที่เรามีปลัดกระทรวง มีปลัดจังหวัด เป็นต้น ก็อยู่ใน
คณะประจำทำงาน ที่ดูแลรับผิดชอบส่วนงานนั้น คือทั้งกระทรวง
ต่อจากรัฐมนตรี หรือทั้งจังหวัด ถัดจากผู้ว่าราชการจังหวัด

ปลัดกระทรวง ปลัดจังหวัด ที่ว่านั้น ไม่ใช่เป็นแค่เลขานุการ
ของรัฐมนตรี หรือเลขานุการของผู้ว่าฯ ที่ทำงานให้แก่ตัวบุคคล

เพราะฉะนั้นก็ต้องไปแปลอนีกตามเขาไป แต่ให้อยู่กับหลัก
อยู่ในความหมายที่ชัดเจนถูกต้อง ที่เป็นพระครูปลัดฯ ในที่นี้ก็คือ
ทำงานของวัด ไม่ใช่ทำงานให้แก่ตัวบุคคลอย่างอาตมา

ลองมองออกไปข้างนอกเชิงเปรียบเทียบ “ปลัด” นี้ เวลา
แปลเป็นภาษาอังกฤษ เขาใช้คำว่า under secretary (หนังสือ
หลักๆ เขียนกันทั้ง ๓ แบบ คือ undersecretary, under secretary
และ under-secretary; บางทีว่า permanent secretary)

ตรงนี้ต้องไม่เข้าใจผิด คือไม่ใช่เป็น under ของ secretary
ของบุคคล เช่นไม่ใช่อย่าง secretary to a banker หรือแม้แต่
secretary to Prime Minister ซื่อนั้นซื่อนี้ แต่เป็น secretary ของรัฐ
secretary of state ของประเทศชาติ ของกิจการ

อย่างในระบบอเมริกัน secretary ก็คือรัฐมนตรี ไม่ใช่เป็น
เลขานุการของใคร secretary of state ก็คือรัฐมนตรีต่างประเทศ
secretary of defense ก็คือรัฐมนตรีกลาโหม แล้วก็ secretary of
treasury, secretary of war, secretary of state for economic
affairs เยอะแยะ

ที่ว่า เป็น ปลัด เป็น undersecretary ก็ เป็น แบบ
undersecretary of state for foreign affairs อะไรจำพวกนี้ แต่
ไม่ใช่ undersecretary to นายคนนั้นนายคนนี้

เออละ พูดพอเห็นแนว อาตมาไม่ได้อยู่ในวงการวงงานอย่างนั้น ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญอะไรในเรื่องนี้ อาจจะทำให้ท่านที่เชี่ยวชาญอยู่ในวงการพูดให้แจ่มชัด นี่ก็พูดพอให้เห็นเค้า พอเข้าใจแนว

ยิ่งมาดูที่ตัวอาตมาเองนี่ พื้นเพ ภูมิหลัง มูลฐาน การสั่งสมประสบการณ์ ไม่ยอมเปิดทางให้มีเลขานุการขึ้นมาได้

เอาง่ายๆ อย่างที่เล่ามา ได้ทำงานของมหาจุฬาฯ ผ่านเวลาแสนนานจนเคยชินอยู่ตัว บอกแล้วว่ากำลังคน กำลังเงิน ไม่มีทั้งนั้น จะทำอะไร ก็ไม่ต้องคิดไปเรียกหรือมั่ววอใคร ไม่ต้องให้ใครมารับใช้ หรือมารับสนอง จะทำจดหมาย จะสื่อสารติดต่อใคร ทำประกาศของสถาบัน จนถึงเช็ดถูพื้นที่ทำงาน ลงนอนบนกระดาน ทำต่อกันไปได้ทันที เคยมาอย่างนี้ เป็นทั้งวิถีชีวิต และวิถีของงาน

ลึกเข้าไปในตัวลงไปอีก ตลอดมาตั้งแต่เป็นสามเณรเล็กๆ ก็คือเป็นนักเรียน แล้วก็เรียนเรื่อยมาจนเป็นลักษณะที่อยู่ตัวของการดำเนินชีวิต ที่จะสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างเป็นนักเรียน เรียกว่าเป็นนักเรียนตลอดชีวิต

แม้แต่ที่ฝึกงานมากมายยาวนาน ก็ทำในลักษณะของชีวิตในแบบของนักเรียน เจออะไร คิดอะไรขึ้นมา ก็ต้องรีบจดรีบเขียน อยากรู้อะไร ก็ต้องค้น แล้วก็ต้องการรู้ให้แน่ให้ชัดให้ถึงที่สุด

จะมัวไปมอบเรื่องให้ใครได้ จะนึกถึง จะรอใครมาเป็นเลขานุการ ย่อมรอไม่ได้ เป็นไปไม่ได้ เสียเวลาสองชั้น แถมเรื่องยังเขาไปเสียอีก

การที่จะสืบจะค้นจะเจาะจะดันดันให้ถึงที่สุดอย่างที่ต้องการ ย่อมไม่มีใครมาทำให้ได้ เมื่อค้นไปตามที่คิด ค้นได้ ก็คว้า แล้วก็คิดต่อจากที่ค้นที่คว้า ความคิดก็ก้าวต่อไปๆ การค้นก็แยกแ่งแตกมุ่มออกไปๆ ใครๆ อื่น ไม่มีทางที่จะมาสืบมาค้นแยกแ่งแตกมุ่มออกไปให้ตรงใจอย่างที่ได้คิดก้าวไปๆ ไม่มีทางเป็นไปได้ แม้สืบค้นออกมาแล้ว ก็ไม่อาจเขียนแทนให้ตรงใจได้

สมัยก่อนโน้น เขาแค่ว่าเขียนเสร็จแล้ว จะส่งโรงพิมพ์ ตัวเองพิมพ์ไม่เป็น ต้องรอผู้มีน้ำใจ อย่างอาจารย์สมบุญ หรือคุณชลธีร ช่วยพิมพ์ให้ ช่วยกันตรงไปตรงมา แค่นี้คือแสนจะขอบคุณขอบใจ

ที่ว่านี่ก็คือ ไม่มีผู้รับใช้หรือผู้สนองงาน มีแต่ผู้มาช่วยกันทำงาน คือมาทำงานที่ต่างอย่างต่างด้านหรือให้ได้เพิ่มขึ้น อย่างน้อยก็ช่วยกันในระบบจัดแบ่งงานตามที่ถนัดหรือที่ทำได้ต่างกัน ไม่ใช่มาผ่อนมาลด หรือมาทดแทน ถ้าจะแทน ก็ไม่ใช่มาแทนที่ให้ไม่ต้องทำ แต่คนหนึ่งมาแทนที่นี้ตรงนี้ เพื่ออีกคนหนึ่งจะได้เปลี่ยนไปทำที่อื่นส่วนอื่น อันเหมาะกว่า หรือที่จะก้าวหน้าขยายออกไป

พูดสั้นๆ จึงเป็นอันว่า ไม่เคยมี และไม่อาจจะมีเลขานุการ

เรื่อง *กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก์* ยังไม่จบ ไม่ใช่แค่ยังไม่จบ แต่ยังไม่ถึงไหน แล้วจะไปต่อ ก็ยังไปไม่ได้ เพราะโรงพิมพ์ไม่มีเวลาจะให้ จึงเขียนต่อไปไม่ได้ ก็เลยยังไม่ได้ไปวัดญาณเวศก์

อาจจะเรียกชื่อหนังสือนี้ใหม่ ตามที่เรื่องราวได้เป็นไปว่า *กว่าจะพบหลวงลุงนาย เตรียมออกเดินทางไปวัดญาณเวศก์*



ภาพวาด : ศิลปิน นกุล พุกกลิ่น



ภาพวาด : ศิลปิน นฤกุล พุกกลิ่น

ภาคผนวก

วัดญาณเวศกวัน

ความเป็นมาเท่าที่ระลึกได้

ณ โอกาสที่วัดญาณเวศกวันได้รับพระราชทานผ้าพระกฐินซึ่งจะได้ทอด ในวันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๕๔๗ โดย พลโท นายแพทย์ธำรงรัตน์ แก้วกาญจน์ เป็นผู้รับพระราชทานมานั้น พระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ ได้ปรารภถึงการที่จะรวบรวมประวัติของวัดญาณเวศกวัน เพื่อพิมพ์ไว้เป็นอนุสรณ์ และเป็นบรรณาการแก่บรรดาผู้ร่วมงานกฐินในครั้งนี้ด้วย ซึ่งเป็นเรื่องที่น่ายินดีเป็นอย่างยิ่ง (เป็นห่วงแต่สุขภาพและตาของท่านซึ่งรับการผ่าตัดมาใหม่ๆ เท่านั้น) เพราะวัดญาณเวศกวันเป็นวัดเล็กค่อนข้างใหม่ต่อชุมชน ยังไม่มีใครรู้จักความเป็นมาของวัดนี้มากนัก

ในการนี้ นอกจากพระเดชพระคุณท่านจะเขียนเองแล้ว ท่านยังมีเมตตาเปิดโอกาสให้บรรดาโยมที่เก่าแก่กับวัดได้เขียนส่วนหนึ่งด้วย เป็นการฟื้นฟูอดีตซึ่งโยมคงจะไม่มีข้อความที่จะไปเสริมของท่านได้ แต่คงจะเป็นเมตตาธรรมของท่านที่จะเปิดโอกาสโปรดให้ญาติโยมได้ย้อนระลึกถึงกุศลกรรมในอดีตของตนเองอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้เกิดปิติสุขแก่ตนเอง

ดิฉันเป็นโยมผู้หนึ่งซึ่งได้รับความเมตตาในครั้งนี้ด้วย แต่น่าเสียดายที่ไม่สามารถจะระลึกอะไรได้มากนัก แม้จะอาศัยทั้งภาพและความจำที่เหลืออยู่บ้างก็ตาม เพราะปัจจัยหลายอย่างเป็นอุปสรรค

นอกจากความเลื่อมทัวไปขึ้นเป็นธรรมชาติของวัยแล้ว ขณะนี้ สุขภาพยังไม่คืนสู่ปกติหลังจากป่วยมาเป็นเวลานาน ทั้งยังมีปัญหาอื่น สมทบอีกด้วย เช่น การย้ายที่อยู่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ มีผลกระทบมาก ข้าว ของกระจัดกระจาย หายสูญไปก็มาก ตู้นั่งสี่ขาบางตัว ปรากฏว่าถูกปลวก กินทั้งตัว ด้วยเหตุนั้น ดิฉันจึงได้จัดเอกสารส่วนของวัดที่คิดว่าสำคัญ เก็บ บรรจุลงกล่องพลาสติกขนาดใหญ่ นำไปเก็บไว้ที่ท่านพระครูปลัด ด้วย เกรงจะหนีปลวกไม่พ้น แต่ไม่ได้บันทึกว่าเอกสารอะไรบ้าง

ถึงอย่างไรก็เป็นที่น่าพอใจอยู่แล้วว่า ส่วนที่ดิฉันเขียนคงจะไม่มี สาระอะไรมากนัก เพราะบันทึกของพระเดชพระคุณท่านก็ย่อมจะสมบูรณ์ ที่สุดอยู่แล้ว จึงได้แต่ขอประทานอภัย ขอเขียนแต่เพียงเท่าที่ระลึกได้จาก สมณเณรๆ ของวัย ๙๐ เท่านั้น

วัดญาณเวศกวันเป็นวัดราษฎร์ขนาดเล็ก พึ่งจะได้รับ อนุญาตให้ก่อตั้งเป็นทางการเมื่อ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๓๗ มีเนื้อ ที่ในขณะนั้น ๑๑ ไร่เศษ ปัจจุบันมีประมาณ ๒๒ ไร่ ตั้งอยู่ ณ ตำบลบางกระพี้ อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม มีพระเดช พระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ เป็นเจ้าอาวาส มีพระสงฆ์จำนวนไม่ แน่นนอน ขณะนี้มี ๒๑ รูป เป็นพระนวกะเป็นส่วนใหญ่ เหตุเพราะ ยังอยู่ในพรรษา ถ้าเป็นเวลานอกพรรษา ก็จะมีพระประจำเพียง จำนวนน้อย ประมาณ ๑๑-๑๒ รูป เท่านั้น

วัดนี้เป็นวัดที่กำลังพัฒนา ซึ่งก็ค่อยเป็นค่อยไปตามกำลัง ของญาติโยมและแรงศรัทธา เช่น ในปีนี้กำลังเริ่มก่อสร้างหอธรรม เพื่อรวบรวมผลงานของท่านไว้ ณ ที่เดียวกัน และเพื่อสนับสนุน การค้นคว้าศึกษาธรรมของผู้สนใจ

วัดญาณเวศกวัน เมื่อเทียบกับวัดทั่วๆ ไป นับว่าเป็นวัดที่ค่อนข้างใหม่ มีอายุเพียง ๑๐ ปีเศษ มีประวัติความเป็นมาอันควรบันทึกไว้ดังนี้

เมื่อพูดถึงกำเนิดของวัดญาณเวศกวัน ก็วันที่จะพูดถึงวัดพระพิเรนทร์ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดให้เกิดวัดญาณเวศกวันเสียมิได้

วัดพระพิเรนทร์เป็นวัดเก่าแก่ ตั้งอยู่ในใจกลางของเมืองหลวง ในย่านธุรกิจ ฉะนั้น จึงมีชุมชนในละแวกนั้นมาใช้บริการของวัดมากมาย จนเกินความเหมาะสมพอดีของวัดที่จะรับได้ แต่โดยความเป็นวัดซึ่งมีหน้าที่จะต้องให้การสงเคราะห์แก่ชุมชนด้วยความเมตตา จึงทำให้บรรยากาศของวัดเต็มไปด้วยปัญหานานาประการ เริ่มตั้งแต่อาณาบริเวณของวัดซึ่งมีเนื้อที่จำกัด ขยายไม่ออก เนื่องจากมีอาคารร้านค้าตั้งประชิดอยู่ทุกด้าน เว้นไว้แต่ด้านซึ่งมีที่จำเพาะประตูวัดเท่านั้น ภายในวัดก็แออัดไปด้วยอาคารโรงเรือนเต็มเนื้อที่ อาทิ โบสถ์ วิหาร โรงธรรม โรงพิธี กุฏิพระ และอาคารจำเป็นสำหรับพระ

บรรยากาศภายในวัดเต็มไปด้วยมลภาวะที่เป็นปัญหาต่อสุขภาพของผู้พำนักอย่างมาก

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาตั้งแต่บ่ายไปจนถึงกลางคืน อันเป็นช่วงเวลาที่เขาจัดงานพิธีต่างๆ ความแออัดก็ยิ่งทวีมากขึ้น ทั้งคนที่มาใช้บริการ ทั้งรถรา ทั้งเสียงจากพิธีกรรมต่างๆ ของแต่ละศาลา ซึ่งต่างคนต่างมุ่งในกิจของตน ทำให้บรรยากาศทั่วไปเต็มไปด้วยความวุ่นวายแข็งแะ

นอกจากนั้นแล้ว สิ่งที่เป็นปัญหาซ้ำเติมในการทำลายสุขภาพของพระเดชพระคุณโดยตรง ก็คือบรรยากาศของกุฏิที่พักของท่านเอง แม้จะเป็นตึกสองชั้นขนาดไม่เล็ก แต่บรรยากาศรอบๆ ก็ไม่น่าอยู่เสียแล้ว

กุฏินี้ตั้งอยู่ด้านหลังสุด ติดกำแพงวัด ชั้นล่างเป็นที่พักอาศัยของลูกศิษย์ ด้านบนเป็นที่พำนักของท่าน ด้านหน้าเป็นทางผ่านไปยังกุฏิอื่นๆ ด้านขวาเป็นห้องสุขาแถว ซึ่งมีด้านหลังติดกำแพงวัด

นอกกำแพงมีถนนซอยเล็กๆ เป็นทางไปมาหน้าตึกแถว ๒ ชั้น ยาวตลอดแนวซอย ส่วนหนึ่งของตึกแถวนี้เป็นที่ตั้งของร้านค้าทอง ซึ่งมีหน้าต่างตรงกับหน้าต่างของท่านพอดี

การทำทองของเขาในเวลากลางคืน ทำกันจนดึก เวลาทำทอง เขาจะนั่งทำตรงหน้าต่างซึ่งตรงกับหน้าต่างของท่าน เพื่อระบายกลิ่นควันให้ออกข้างนอกทางเดียว เวลาทำทองเขาจะให้เครื่องเป่าพัดไฟในการหลอมละลาย ใช้น้ำประสานทองเป็นเครื่องประสาน ฉะนั้นเวลาทำงาน ใช้น้ำประสานทองก็จะพุ่งกระจายตรงมายังหน้าต่างของท่านที่อยู่ตรงกันข้าม พุ่งกระจายมาอย่างแรง ทำให้ท่านทำงานก็ไม่ได้ จำวัดก็ไม่ได้ ต้องลุกหนีออกจากห้อง มาเดินที่ระเบียงข้างหน้า เพียงแต่ให้กลิ่นไอบางลงบ้างเท่านั้น

การเป็นอยู่อย่างนี้มาตลอดเวลานับสิบๆ ปีที่ท่านพำนักที่นี่ ใช้น้ำประสานทองนี้เป็นอันตรายต่อปอดมาก ท่านมีอาการหายใจสั้นๆ อึดอัดอยู่เป็นประจำ และทวียิ่งขึ้นทุกวัน มีผู้เล่าว่า เคยมีผู้ศรัทธาบางท่านจะไปขอให้ร้านค้าทองย้ายที่ แต่ท่านก็บอกว่า อย่าไปรบกวนอาชีพของเขาเลย ก็เลยจบอยู่เท่านั้น

ส่วนอาการป่วยของท่าน เดิมก็คิดว่าเป็นโรคภูมิแพ้แก้ไม่หาย การหายใจไม่เต็มปอดเป็นปัญหามากขึ้นๆ

พวกเราญาติโยมพากันวิตก พยายามหาที่พำนักรักษานอกเพื่อขอให้ท่านย้ายออกไป แต่ก็หาที่เหมาะสมไม่ได้สักที พอมีจังหวะว่าง ก็ออกไปดูตามวัดร้างๆ ซึ่งมีมากด้วยกัน ไปกันทั้งทางบก ทางเรือ ก็ไม่ได้ที่เหมาะสมใจ เจ้าอาวาสบางวัดใน กทม. ได้ทราบเรื่อง ก็ยินดีที่จะจัดหาที่ถวายนิมิตต์ท่านไปอยู่ด้วย แต่ปรกติท่านไม่ชอบรบกวนใครๆ อยู่แล้ว ก็ได้แต่อนุโมทนาขอบคุณไป

ระหว่างนี้ อาการของท่านก็มากขึ้นทุกที ความทราบถึงนายแพทย์โรจน์ สุวรรณสุทธิ แห่ง ร.พ.ศิริราช ผู้ที่ศรัทธาและเคารพท่านมาก โดยคุณหญิงอุบล หะนันท์ เป็นผู้ไปปรารภให้ฟัง คุณหมอโรจน์ตกใจมาก เขียนจดหมายด่วนมาถวายท่านอธิบายว่า การสูดไอน้ำประสานทองเข้าไปบ่อยๆ จะทำให้ปอดเกิดพังผืด ยึด และมีอาการหายใจไม่เต็มปอด เป็นอันตรายมาก จึงขอให้ท่านรีบย้ายออกจากวัดทันที ให้รู้สึกเหมือนไฟไหม้บ้าน เพราะเมื่อเป็นแล้วยากแก่การรักษา ให้ท่านรีบย้ายออกโดยเร็วที่สุด

ญาติโยมได้ทราบความ ก็พากันวิตก จะต้องเร่งไปหาที่พักชั่วคราวถวายก่อน...แต่ต้องเป็นที่เหมาะสมสำหรับสงฆ์ คือไม่ขัดต่อพระวินัย ขณะยังหาไม่ได้ ก็อาราธนาท่านให้เป็นคนไข้ไปพลางก่อน พักในโรงพยาบาลชั่วคราว

ต่อมาไม่นานนัก คุณพนิตา อังจันทร์เพ็ญ ได้มากกราบเรียนพระเดชพระคุณท่านว่า คุณยงยุทธ์ ณะปุระ พร้อมด้วยคุณชุตินาภรพยา มีศรัทธาจะถวายที่ดิน ๒๕ ไร่ ที่เป็นมรดกจากคุณพ่อคุณยงยุทธ์ ที่ตำบลวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พวกเราดีใจกันมาก ไกลหน่อยก็ไม่ว่า พากันไปดู แต่ได้พบปัญหาหลายอย่าง ที่สำคัญที่สุดคือ ดินเปรี้ยว น้ำเปรี้ยว ปุ๋ยคอกต้นไม้ขึ้น คณะศิษย์ได้พยายามอย่างมากที่จะช่วยกันแก้ปัญหาข้อนี้ ได้เชิญอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญทางปฐพีวิทยา จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์มาปรึกษาหาทางแก้ไข อาจารย์คณะนั้นก็เสนอวิธีแก้ไข แต่ก็ยาก ต้องลงทุนลงแรงมาก เป็นภาระใหญ่ที่ไม่คุ้มค่า

ครั้นเมื่อพิจารณาทางด้านภาวะแวดล้อม ก็พบว่า ทางด้านฟาร์มข้างเคียงเขาเลี้ยงไก่เป็นฟาร์มใหญ่ มีไก่จำนวนนับหมื่น มีการฉีดยา พ่นยา ฟุ้งไปไกล และเมื่อถึงฤดูที่มีลมผ่านมาก็มีกลิ่นเหม็นโชยมาด้วย แม้กระนั้น ท่านก็ยังไม่ปฏิเสธเสียทีเดียว ด้วยเห็นว่าเจ้าของเขามีศรัทธามาก เขาอุทิศสาคูปลูกเรือนชั่วคราวด้วยไม้ไผ่ให้ท่านทดลองไปอยู่ ท่านก็เมตตาทดลองศรัทธาถึงสองครั้ง กลับมาก็อาพาธทั้งสองครั้ง ท่านจึงจำต้องปฏิเสธไปอย่างเกรงใจ

ต่อมาไม่นานนัก คุณหมอกาญจนา เกษสอาด ศรัทธาเก่าของท่าน มากราบเรียนว่า มีเพื่อนของเพื่อนเขาปลูกศาลาใหญ่ไว้กลางสระน้ำในที่แปลงใหญ่ของเขาที่ตำบลลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ไม่มีใครใช้ประโยชน์เลย ทิ้งว่างไว้เฉยๆ หากท่านจะใช้เป็นที่พักชั่วคราวได้ เจ้าของเขาจะยินดีมาก ก็พากันไปดู เห็นว่าพอจะใช้ได้ เพราะในขณะนั้นมีพระสงฆ์ในคณะของท่านเพียง ๒ องค์ เท่านั้น คือ พระครูปลัดปิฎกวิมณี (ปัจจุบัน) ศิษย์ของท่าน และพระครูสังฆรักษ์ (นาย) ซึ่งรักเคารพท่านมาก ติดตามมาจากวัดพระพิเรนทร์ด้วยกัน

ความเป็นมาเท่าที่ระลึกได้

(๓๐๗)

ที่ศาลากลางสระนี้ก็เหมือนกัน ท่านก็มีได้รับเสียทันที เพราะ
พระเดชพระคุณท่านเป็นผู้ที่ละเอียดรอบคอบมาก ไม่ตัดสินใจอะไร
ง่าย ๆ จึงตกลงว่า ท่านและคณะจะทดลองพักดูก่อนระยะหนึ่ง
ครั้นรู้สึกว่าจะอยู่ได้ท่านจึงรับอาราธนา

ผู้เป็นเจ้าของศาลาดังกล่าว คือ คุณบุญเจ็ด หลิมสุนทร ผู้ซึ่ง
ต่อมาได้มาเป็นศรัทธาใหญ่ของท่าน มีผลให้เกิดสถานพำนักสงฆ์
สายใจธรรม เป็นอนุสรณ์ถึงคุณสายใจ หลิมสุนทร ภรรยาของท่าน
ผู้ถึงแก่กรรมไปด้วยโรคมะเร็ง และเป็นผู้ที่มีศรัทธาอย่างสูงในพระ
เดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง ในระหว่างที่เรามีชีวิตอยู่ ได้เป็นผู้ที่ดูแล
เอาใจใส่การเป็นอยู่ของท่านและคณะของพระเดชพระคุณอย่างดี
ที่สุด มีความตั้งใจฟังธรรมและปฏิบัติธรรมด้วยความเลื่อมใส
ศรัทธาในพระเดชพระคุณอย่างสูง

ทั้งสามภรรยาเจ้าของศาลา ยิ่งนานวันยิ่งเพิ่มความเลื่อมใส
ศรัทธามากขึ้น ๆ เอาใจใส่ดูแลการเป็นอยู่ของท่านอย่างดีที่สุด แม้
บ้านที่เธอพำนักจะอยู่ห่างไกลจากศาลากลางสระสักเพียงใด แต่
ทั้งครอบครัวก็หาเวลามาดูแลการเป็นอยู่ของท่านไม่เว้นแต่ละวัน
พยายามปรับปรุงสถานที่พำนักให้สบายมากขึ้นเรื่อย ๆ ก่อตรง
โน้น สร้างตรงนี้ พยายามถวายเป็นความสะอาดสบาย ทั้งสวยงามให้
มากยิ่งขึ้น ดูแลให้ความสะอาดสบายแก่ทุกคนแม้แต่ญาติโยม
ที่มากราบนมัสการที่เยี่ยมท่าน

ท่านและคณะพักอยู่ที่นี้อย่างสะอาดสบายค่อนข้างนานถึง

ในระหว่างนี้ ญาติโยมก็ยังมิได้หยุดที่จะเสาะหาที่ดินสร้าง
วัดถาวรอยู่เรื่อย ๆ

ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ คุณหมอกาญจนาได้ทราบข่าว
ว่า บริษัทไทยประกันชีวิต มีที่ดินทิ้งว่างเปล่าอยู่แปลงหนึ่งบนถนน
ข้างพุทธมณฑล สาย ๗ มีเนื้อที่ราว ๑๑ ไร่เศษ เตรียมไว้จะสร้าง
ตึกสัมนาคาร ๔ ชั้น เพื่อใช้เป็นที่พักสัมนา แต่ติดขัดด้วยทางพุทธ
มณฑลไม่อนุญาตให้สร้างตึกสูงเกิน ๑๕ เมตร โครงการนั้นจึงเป็น
อันระงับไป ที่ดินแปลงนี้ ทั้งๆ ที่ถมแต่งเตรียมการไว้แล้ว ก็เลยทิ้ง
ไปเฉยๆ

เราไปดูกันแล้ว เห็นว่าเป็นที่สัปปายะมาก ลักษณะทั่วไป
ของที่ดินแถบนั้นเป็นสวน สงบ ร่มรื่น มีบ้านเรือนตั้งอยู่ห่างๆ กัน มี
ผู้อยู่อาศัยไม่มาก รถราก็ไม่ค่อยผ่านไปมามากนัก ทั้งปากซอยก็
ยังมีป้อมยามรักษาการของพุทธมณฑลดูแลการเข้าออกของผู้คน
และยวดยานอยู่เป็นประจำอีกด้วย ทั้งสัปปายะ ทั้งปลอดภัย จึง
เป็นที่ถูกใจของทุกคนอย่างมาก

พอดีกับทางคุณยงยุทธก็ขายที่ดินที่ว่างน้อยได้ ที่ดินส่วนที่
เคยถวายนั้นขายได้ ๕ ล้านพอดีที่กำลังต้องการเป็นทุนในการซื้อ
ที่ดินแปลงนี้ เราตกลงกันในราคา ๕ ล้าน ๘ แสน เศษเท่าไรดิฉัน
จำไม่ได้ จำได้แต่ว่าอาจารย์ลดดา รัตกลีกร เห็นเช็คจ่ายจำนวนที่
ขาดให้ทันที อันที่จริงเจ้าของเขาเรียกแพงกว่านี้มาก แต่อาศัย
ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และคำวิงวอนจากศรัทธาหลาย
สาย เขาจึงตกลงขายให้ในราคาดังกล่าว

ญาติโยมทุกคนที่เกี่ยวข้องพากันดีใจ ชวนกันติดตามท่านไป ดูที่แปลงใหญ่ เห็นมีการขุดสระถมดินไว้ดีแล้ว มีต้นไม้ประเภทขึ้นเอง เช่น ต้นมะขามเทศ กระถิน ขึ้นสูงระเกะระกะทั่วไปในระหว่าง พงหญ้าขึ้นสูง แต่ก็สัมผัสได้ถึงความสงบที่ซ่อนอยู่ภายใน

คุณยุทร ณะปุระ ในฐานะที่เป็นสถาปนิก ได้ขออาสาวางแผนผังการก่อสร้าง จัดแบ่งเขตที่ควรสำหรับวัดให้พอเหมาะพอดี กับที่ดินที่มีอยู่ แต่ต่อมาเมื่ออาณาเขตของวัดขยายออกมากขึ้นๆ แผนผังที่วางไว้เดิมจำต้องเปลี่ยนไปดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

จังหวัดนั้นช่างพอเหมาะพอดี ที่ดินจะได้มีโอกาสร่วมทำบุญ เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องย้ายที่อยู่หนีความอัดแอของสุขุมวิท ในที่ดินมีบ้านอยู่ ๓ หลัง เป็นตึกหนึ่งหลัง อีก ๒ หลังเป็นบ้านไม้ ทุกหลังจะต้องรื้อออก ก็ได้แล้วจะได้นำไม้มาใช้ประโยชน์ข้างหน้า เพราะขณะนั้นไม้หายาก และแพงมาก ทั้งหลายที่แก่แก่รงไม่ค่อยได้ ไม้จากบ้านทั้ง ๓ หลังจึงเป็นประโยชน์มาก

เรือนไม้หลังใหญ่เป็นไม้ที่ดีมาก คุณพ่อดิฉันส่งล่องลงมาเอง จากจังหวัดบุรีรัมย์ มีเสาไม้เต็งรังต้นโตๆ ได้นำมาใช้เป็นสะพานข้ามคูคลองในวัด

ไม้ดี ๆ ส่วนมากตัดมาใช้ที่วัด ไม้สัก ไม้แดง กะไว้สำหรับพื้นกุฏิทั้งสอง คุณหมอเจริญขอถวายค่าสร้างกุฏิทั้งหมด คุณยุทรเป็นผู้รับผิดชอบในการก่อสร้างกุฏิ ไม้ที่เหลือก็นำมาใช้ทำอุปกรณ์ที่จำเป็นต่างๆ เช่น เติง ตั้ง โต๊ะ

(๓๑๐)

วัดญาณเวศกวัน

บังเอิญอีกที่ขณะนั้น ดิฉันมีคนสวนซึ่งมีฝีมือทางช่างไม้อยู่ด้วย จึงทำได้ทุกอย่างที่ต้องการ ดิฉันเองก็รู้สึกเป็นสุข เพลิดเพลินไปกับงานเล็กๆ น้อยๆ นี้ คนสวนนี้รับใช้อยู่ ๗ ปี ได้ทำงานไม่ถวายวัดไว้มาก ก่อนจะลาออกไป จึงขอโอกาสนี้อนุโมทนากับเขา

เมื่อกุฏิขึ้นแล้ว การก่อสร้างอื่นๆ ก็ค่อยๆ ตามมาตามลำดับความจำเป็น เช่น โรงครัว ห้องสุขา หอระฆัง ศาลาสวดมนต์ กำแพง หอฉัน ห้องพักรักษาโยม กุฏิใหญ่ โบสถ์ และหอธรรมที่กำลังจะเริ่มขึ้น ทั้งอาณาบริเวณวัดก็ขยายออกไปเรื่อยๆ ตามเหตุการณ์และความจำเป็น กลายเป็นวัดญาณเวศกวัน ที่สงบรวมรื่น และงดงาม ท่ามกลางไม้ดอกไม้ใบไม้ยืนต้นที่ยังความเป็นธรรมชาติ ดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบัน

คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ

วันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๗

(วันที่คำเล่านี้มาถึงวัด)

หมายเหตุ: เรื่อง “วัดญาณเวศกวัน ความเป็นมาเท่าที่ระลึกได้” นี้ พิมพ์ครั้งแรก เพื่อแจกในโอกาสที่ พลโท นายแพทย์ธำรงรัตน์ แก้วกาญจน์ อัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานมาทอดที่ วัดญาณเวศกวัน ในวันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๕๔๗

ลำดับเหตุการณ์

ใน

“กว่าจะพบหลวงลุงฉาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก์”

(พระพงศธรณ์ เกตุธำโณ อ่าน *กว่าจะพบหลวงลุงฉาย* แล้ว มีฉันท์ ทำกาถาอนุกรม แสดงลำดับเหตุการณ์ที่เล่าในหนังสือนั้นมาให้ ขออนุโมทนาฉันท์ะ วิริยะ และความมีใจเอื้อเฟื้อ ของพระ เกตุธำโณ ไว้ ณ ที่นี้, ท่านเก็บทุกแห่งที่มีเลขวันเดือนปี ได้ลงไว้ทั้งหมด ยังไม่คัดลอก)

*

พ.ศ. ๒๔๓๐-๒๕๐๓

- ๒๔๓๐ วัดชำแถมการาม มีชื่อเป็น “วัดพระพิเรนทร์”
๒๔๖๕ พระไตรปิฎก ชุดพิมพ์ครั้งแรก ในรัชกาลที่ ๗ เรียกว่า *สยามบรรณสาร เติบูน*
๒๔๘๕ สร้างเมรุวัดพระพิเรนทร์
๒๔๘๕, ๑๖ ก.ย. สภาการศึกษาหม่อมหลวงราชวิทยาลัย เปิดเรียนปีแรก
๒๔๙๐, ๑๘ ก.ค. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เปิดการศึกษาครั้งแรก
๒๔๙๑ อยู่ที่กุฏิหลวงพี่เลี้ยง
๒๔๙๔ บวชเณรที่วัดบ้านกว้าง อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
๒๔๙๕ มาอยู่วัดปราสาททอง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๒๔๙๖ มาอยู่วัดพระพิเรนทร์
๒๔๙๖ เริ่มเรียนบาลี
๒๔๙๙ พระเทพคุณาธารตั้งสำนักเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลี
๒๔๙๙, ๓๐ เม.ย. สามเณรประยุทธ์ไปสมัครเข้าเรียนมหาจุฬาฯ
๒๕๐๐, ไกลปี กองธรรมสนามหลวงเพิ่ม วิชาภาษาไทย ในหลักสูตร
นักธรรม
๒๕๐๑, ๖ ก.ค. ได้รับนิตยภัต ที่วัดพระพิเรนทร์จัดมอบให้เป็นรายปี
สำหรับพระเณรที่เรียนในมหาจุฬาฯ หรือมหาจุฬาฯ
๒๕๐๑, ๒๔ พ.ย. กัมพูชาตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับไทย
๒๕๐๒, ๑๘ ม.ค. โฉเป็นโลหิต เนื่องจากวัณโรค
๒๕๐๓ มหาจุฬาฯ จัดทำหนังสือ “ศัพท์หลักสูตรภาษาไทย” ๓ เล่ม
๙ ภาค สำหรับนักธรรม ๓ ชั้น

กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก

๒๕๐๔ สอบ ป.๕.๙ ได้คะแนนเป็นสามเณร

พ.ศ. ๒๕๐๕

พ.ศ.๒๕๐๖

พ.ศ.๒๕๐๗ [เป็น ผู้ช่วยเลขานุการมหาจุฬาฯ]

พ.ศ. ๒๕๐๘

พ.ศ. ๒๕๐๙

๒๕๐๙ ผ่าตัดล้าง โรคโพรงกระดูกคอหอยอักเสบเรื้อรัง (chronic mastoiditis)

๒๕๐๙, ๑ ต.ค. เปิดอบรมรุ่นแรกของ สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ.๒๕๑๐

- ๒๕๑๐, ๙ มิ.ย. คณะผู้แทนสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ไปเยี่ยมสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพุทธศาสนาใน สิงคโปร์ ลังกา มาเลเซีย ไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี และฮ่องกง (สิ้นสุด ๘ ก.ค. ๒๕๑๐)
- ๒๕๑๐, ๑๘ มิ.ย. พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต พบกับ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ เป็นครั้งแรก เมื่อได้รับนิมนต์แสดงพระธรรมเทศนาเป็นภาษาอังกฤษ ที่มาเลเซีย

พ.ศ.๒๕๑๒

- ๒๕๑๒, ๑๖ มี.ค. คุณชลธีร์ ธรรมวรางกูร มาเป็นพนักงานพิมพ์ดีด ที่ มจร.
- ๒๕๑๒, ๑๗ พ.ค. เปิดปีการศึกษาใช้อาคาร ร.ร.พระปริยัติธรรม วัดพระพิเรนทร์
- ๒๕๑๒, ในหลวงเสด็จพระราชดำเนินเปิดทองลูกนิมิต, มีสังฆกรรมผูกสีมา ที่วัดพลับพลาย
- ๒๕๑๒, ๗ ต.ค. พระเทพคุณาธาร (ผล ชินปฺตุโต) เจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ถึงมรณภาพ
- ๒๕๑๒, ๕ ธ.ค. พระมหาประยุทธ์ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะ ในราชทินนามว่า พระศรีวิสุทธิโมลี
- ๒๕๑๒, ๒๔ ธ.ค. วางรูปงานเพื่อตั้งสมาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน

พ.ศ.๒๕๑๓

- ๒๕๑๓, ๓ ก.ย. “สมาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน” เปิดเป็นทางการ โดยมี ศ.ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ เป็นนายกสมาคมคนแรก
- ๒๕๑๓, ๑๐ ก.ย. งานไหว้ครูดนตรีไทยประจำปี ที่วัดพระพิเรนทร์ ครั้งแรก

พ.ศ.๒๕๑๔ [พุทธธรรม ฉบับเดิม เสรีจ]

- ๒๕๑๔, ๒๑ มี.ค. งานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพคุณาธาร (ผล ชินปฺตุโต)
- ๒๕๑๔, ๒๐ ส.ค. แสดงปาฐกถา “พุทธธรรม” ที่หอประชุมใหญ่ ม.ธรรมศาสตร์ ในโอกาสแห่งมงคลวาร พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ มีพระชนม์ครบ ๘๐ พรรษา

กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก

พ.ศ.๒๕๑๕ [ศาสนกิจในอเมริกา, เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์]

๒๕๑๕, ๓๐ พ.ย. รัชกาลที่ ๙ ทรงตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ จากเจ้าพระคุณ
สมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ วัดพระเชตุพนฯ

๒๕๑๖, ๒๕ มิ.ย. พระมหาอุทัย อุทโย รับหน้าที่ช่วยดูแลการเงินของวัด

๒๕๑๗, ๒๖ มิ.ย. ส.ณ. อินคร ดวงคิด อุปสมบท

พ.ศ. ๒๕๑๘

- ๒๕๑๘, ๒๔ ก.พ. พระทักษิณคณาธิกร (สิงห์หน นราสโม) รองเลขาธิการ รูปที่ ๒ ลาสิกขา
- ๒๕๑๘, ๑๗ เม.ย. เขมรแดงเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น กัมพูชาประชาธิปไตย
- ๒๕๑๘, ๓๐ เม.ย. เวียดนามเหนือยึดไซ่ง่อนได้
- ๒๕๑๘, ๙ พ.ค. ตั้งพระครูปลัดสมัย กิตติพิตโต เป็นผู้อำนวยการแทนเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์
- ๒๕๑๘, ๔ มิ.ย. อ่านประกาศตั้ง พระมหาบุญมา มหาวีโร เป็นรองเลขาธิการ
- ๒๕๑๘, ๕ ส.ค. พระมานพ สิทธิโก ถึงมรณภาพ
- ๒๕๑๘, ๒๐ ส.ค. ไปอธิบายชี้แจงและตอบคำถามเรื่องกฎหมายมหาวิทยาลัยสงฆ์ แก่บรรดา ส.ส. พรรคประชาธิปัตย์ ณ ที่ทำการพรรคซึ่ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อยู่เป็นประธาน
- ๒๕๑๘, ๒๔ ก.ย. พระมหาอินศร จินตปาณโณ เริ่มเข้าร่วมประชุมตรวจสอบบัญชี วัดพระพิเรนทร์
- ๒๕๑๘, ๓ ต.ค. เจ้าหน้าที่ของสภาผู้แทนราษฎร ไปหาหรือห้วง กม. ม.สงฆ์
- ๒๕๑๘, ๒ ธ.ค. เปลี่ยนราชอาณาจักรลาว เป็น สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
- ๒๕๑๘, ๕ ธ.ค. แสดงมุทิตาจิตแก่ พระวิสุทธิสมโพธิ (สมบุญธน์ สมบุญโณ)
- ๒๕๑๘, ๑๙ ธ.ค. พระศีลขันธโสภิต (หลวงพี่คั้ง) ถึงมรณภาพ

พ.ศ. ๒๕๑๙ [๒๕๑๘-๒๕๒๑ ศาสนกิจในอเมริกา]

- ๒๕๑๘, ๘ ม.ค. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (ฉบับประมวลธรรม) พิมพ์เสร็จ (จัดทำเสร็จในปี ๒๕๑๕ แล้วใช้เวลาพิมพ์อีก ๓ ปี)
- ๒๕๑๘, ๑๑ ม.ค. ร่วมประชุมปรึกษาการจัดงานพระราชทานเพลิงศพ พระศีลขันธโสภิต หลวงพี่คั้ง
- ๒๕๑๘, ๑๒ ม.ค. มีประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร
- ๒๕๑๘, ๒๓ ม.ค. เดินทางไปเป็นวิทยากรที่ Swarthmore College ใน US
- ๒๕๑๘, ๒๔ ม.ค. อ. Swearer มารับที่สนามบินเมือง Philadelphia
- ๒๕๑๘, ๑๕ ก.พ. เริ่มไปเทศน์ที่วัดวชิรธรรมปทีป NYC (วันมาฆบูชา)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

(๓๑๗)

๒๕๒๑, ๔ เม.ย. ไปกราบขอบพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระ วัดสุทัศน์ฯ ที่ให้
โอกาสไปอยู่วัดสุทัศน์ฯ

๒๕๒๑, ๒๑ พ.ค. วันวิสาขบูชา จ่อจะเริ่มปีงาน **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**

๒๕๒๑, ๒๒ พ.ค. งานตรวจ **แบบเรียนธรรมวินัย** มศ.๔-๕ เข้ามาแทรกคั่น
(จนถึง ๑๖ ส.ค. ๒๑)

๒๕๒๑, ๒ ก.ค. คุณอา มารดาของคุณสุชัย ถึงแก่กรรม

๒๕๒๑, ๑ ส.ค. พระมหาสักรินทร์ ลัวโร เดินทางไปศึกษาที่อินเดีย

๒๕๒๑, ๑๕ ส.ค. พระมหาอุทัย อุทโย เดินทางไปศึกษาที่อินเดีย

๒๕๒๑, ๒๔ ส.ค. โครงการตำราฯ แจ้งขอความเห็นชอบในการที่ ศ. ดร.ระวี
ภาวิไล ขอพิมพ์ **พุทธธรรม ฉบับเดิม** เผยแพร่ (ขอเวลา
เขียนเพิ่มเติม ๓ เดือน แต่กลายเป็น ๓ ปี)

๒๕๒๑, ๑๐ ก.ย. คุณสุชัยลาไปอยู่บ้าน

๒๕๒๑, ๑๑ ก.ย. ลงมือเขียนเล่มใหม่ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**

๒๕๒๑, สิ้น ต.ค. เขียน **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** จบ “ก” เริ่มขึ้น “ข” และ
ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในบางประเทศแล้ว ต้องหยุด-หัน
มาเขียน **พุทธธรรม**

๒๕๒๑, ๗ พ.ย. เสร็จงานตรวจฉบับพิมพ์ดีด **แบบเรียนธรรมวินัย** มศ.๔-
๕ และให้ตัวอักษร ก่อนส่งโรงพิมพ์

๒๕๒๑-๒๕๒๓ อยู่กับงานเขียนต้นฉบับ **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและ
ขยายความ**

๒๕๒๑, ๑๐ ธ.ค. หลวงพี่ใหม่เข้ารับการผ่าตัดที่ ร.พ.พหลโยธิน

พ.ศ. ๒๕๒๒ [**พจนานุกรมพุทธศาสตร์** มาตัดหน้า **พุทธธรรม**]

๒๕๒๒ ก่อตั้ง ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๕๒๒, ๕ ม.ค. พระฉายร่วมฝากภัตตาถวาถวาย ผ่านคุณสมาน

๒๕๒๒, ๓ ก.พ. พระครูปลัดสมัย กิตติทัตโต (หลวงพี่ใหม่) ถึงมรณภาพ

๒๕๒๒, ๔ ก.พ. พิธีสร้างน้ำศพหลวงพี่ใหม่ พระวิสุทธาธิบดี (ไสว ลีตวิโร) วัด
ไตรมิตรฯ เจ้าคณะ กทม. มาในพิธี พุดให้รับภาระวัด

๒๕๒๒, ๑๒ มี.ค. มอบหมายงานให้ พม.แถม, พม.อินศร, พม.เฉลิม, พม.อัมพร
ช่วยงานหนังสือที่ระลึก งานพระราชทานเพลิงศพหลวงพี่ใหม่

(๓๑๘)

กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก

๒๕๒๒, ๒๔ มี.ค. งานทำบุญ ๕๐ วัน อุทิศแก่หลวงพี่ไหม
๒๕๒๒, ๓๑ มี.ค. ต้นฉบับงานที่มอบหมายให้ทั้ง ๔ รูปไปจัดเรียงกลับมาครบ
๒๕๒๒, ๒ เม.ย. มีการประชุมเลือกเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์
๒๕๒๒, ๘ เม.ย. เริ่มตรวจแก้งานต้นฉบับหนังสือที่ระลึกงานพระราชทาน
เพลิงศพหลวงพี่ไหม
๒๕๒๒, ๑๘ พ.ค. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับครู นักเรียน นักธรรม** ที่
ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพหลวงพี่ไหม เสร็จเป็นรูปเล่ม
๒๕๒๒, ๑๙ พ.ค. พระราชทานเพลิงศพ พระครูปลัดสมัย กิตติหัตถ์โต
๒๕๒๒, ๒๔ พ.ค. รองเจ้าคณะกรม. ๒ ท่านมาเจรจาให้รับเป็น ผู้รักษาการเจ้า
คณะเขตป้อมปราบฯ
๒๕๒๒, ๒๘ มิ.ย. พระครูวรกกิจวิจารณ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส วพร.
๒๕๒๒, ๑๘ ส.ค. หลวงพ่อพระเมธีธรรมสาร วัดบ้านกว้าง ถึงมรณภาพ

พ.ศ. ๒๕๒๓ [พุทธธรรม เข้า รพ. ท้ายปีนี้จะเล่มหนังสือต้นปี ๒๕]

๒๕๒๓, ๓ มี.ค. พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี คนที่ ๑๖
๒๕๒๓, ๑๒ มิ.ย. จบงานตรวจปฏิรูปกับโรงพิมพ์ **แบบเรียนธรรมวินัย** ชั้น มศ.๔
๒๕๒๓, ๖ ส.ค. ขณะตรวจต้นฉบับพิมพ์ดีด **พุทธธรรม** ที่คุณชลธีร์ฝากมา
ผิบล้างเกตุว่า ต้นฉบับเขียนที่ส่งไปก่อนหน้านี้ น่าจะหาย
คือ วิธียินโสมนสิการ
๒๕๒๓, ๑ ต.ค. “กลางวัน (คือเพล) พระฉายเอากล้วยมาถวาย”
๒๕๒๓, ๑๕ ต.ค. ทดลองฉันอาหารมือเดียว (ถึง ๒๕ พ.ย. ๒๓)
๒๕๒๓, ๕ พ.ย. ตกลงกับร้านเม็ดยา ที่จะเรียงพิมพ์ตัวคอมพิวเตอร์พิมพ์
หนังสือ **พุทธธรรม**
๒๕๒๓, ๑๕ พ.ย. ให้ตัวอักษรต้นฉบับพิมพ์ดีด **พุทธธรรม** เสร็จ
๒๕๒๓, ๒๖ พ.ย. ร้านเริ่มรับต้นฉบับ **พุทธธรรม** ไปเรียง
๒๕๒๓, ๘ ธ.ค. ร้านนำรูปตัวคอมพิวเตอร์มาส่งครั้งแรก
๒๕๒๓, ๑๕ ธ.ค. เริ่มตรวจปฏิรูปตัวคอมพิวเตอร์
๒๕๒๓, ๒๖ ธ.ค. เสร็จต้นฉบับ “กรรม” ใน **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและ
ขยายความ**

พ.ศ. ๒๕๒๔

- ๒๕๒๔ พระมหาอินศร จินตาปญโญ จบ พธ.บ. ที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒๕๒๔, ๒๙ ม.ค. มอบเรื่องตรวจปฏิรูปพุทธธรรม แก่ท่านเจ้าคุณวิสุทธิสมโพธิ
๒๕๒๔, ๓๐ ม.ค. เดินทางไปบรรยายที่ Harvard University ตามที่ Center for the Study of World Religions (CSWR) นิมนต์เป็น Visiting Scholar โดยตั้งเป็น Research Fellow และไปประชุมที่ Berkeley (สิ้นสุด ๓๐ มิ.ย. ๒๕)
- ๒๕๒๔, ๓๑ ม.ค. ลงที่ Logan International Airport เมือง Boston
๒๕๒๔, ๑ ก.พ. อ.สแวนเดอร์มาช่วยบอกจัดเตรียมการทั้งข้าวของเครื่องใช้ ความเป็นอยู่ เรื่องวิชาที่สอน
- ๒๕๒๔, ๓ ก.พ. เริ่มการสอน
- ๒๕๒๔, ๑๒ ก.พ. ย้ายห้องเรียนที่ใหม่มาที่ common room ของ CSWR
- ๒๕๒๔, ๑๕ ก.พ. รับนิมนต์ไปฉันที่บ้านของ Prof. S.J. Tambiah ครั้งแรก
- ๒๕๒๔, ๒๒ ก.พ. ไปเทศน์วันมาฆบูชา ที่วัดวชิรธรรมปทีป นิวยอร์ก
- ๒๕๒๔, ๓ มี.ค. มีรายการสนทนากับ Tulku Thondup
- ๒๕๒๔, ๙ มี.ค. วางโครงเขียนพุทธธรรม “โยนิโสมนสิการ” แทนส่วนหาย
- ๒๕๒๔, ๑๐-๑๒ เม.ย. ไปงานสงกรานต์ ที่วัดวชิรธรรมปทีป นิวยอร์ก
- ๒๕๒๔, ๑๗ เม.ย. รับนิมนต์ไปพูดที่ Haverford College เรื่อง “The Buddhist Conception of Truth and other truths”
- ๒๕๒๔, ๒๓ เม.ย. วันสุดท้ายของการสอนที่ Divinity School
- ๒๕๒๔, ๒๔ เม.ย. วันสุดท้ายของการสอนบาลี/วิสุทธิมรรค ที่ CSWR
- ๒๕๒๔, ๒๗ เม.ย. เขียนคำอธิบายบาลีไวยากรณ์ ภาคกิต্ত์ และตัทธิต เป็นภาษาอังกฤษไว้
- ๒๕๒๔, ๓ พ.ค. Dr. Stephen Young รับไปงานสงกรานต์ของชาวลาวที่ International Institute ในเมือง Boston
- ๒๕๒๔, ๔ พ.ค. เขียนต้นฉบับพุทธธรรม “โยนิโสมนสิการ” และแถมเรื่อง “พระรัตนตรัย” (เสร็จ ๑๐ พ.ค. ๒๕)
- ๒๕๒๔, ๑๑ พ.ค. ฝากส่ง ป.ณ. ต้นฉบับโยนิโสมนสิการ มาถวายท่านเจ้าคุณวิสุทธิสมโพธิ ที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมืองไทย

(๓๒๐)

กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก

๒๕๒๔, ๑๑-๑๒ พ.ค. ตรวจชำระบทลอกเทป “นรก-สวรรค์ ในพระไตรปิฎก”

และ “อิตตา-อนัตตา ในพระพุทธศาสนา”

๒๕๒๔, ๑๕-๑๘ พ.ค. ไปงานวันวิสาขบูชา ที่วัดวชิรธรรมปทีป นิวยอร์ก

๒๕๒๔, ๑๙-๒๑ พ.ค. เขียน “Tradition and Change in Thai Buddhism”

๒๕๒๔, ๒๒ พ.ค. ไปงานแต่งงานที่นิวยอร์ก

๒๕๒๔, ๒๗-๒๙ พ.ค. เขียนสารนิพนธ์สำหรับงานประชุมที่ UC Berkeley

๒๕๒๔, ๒๗ พ.ค. First Annual Associates' Day, ได้รับนิมนต์เป็น

keynote speaker พูดเรื่อง “Tradition and Change in Thai Buddhism”

๒๕๒๔, ๔ มิ.ย. ร่วมรู้พิธีประสาทปริญญาที่ Harvard

๒๕๒๔, ๕ มิ.ย. แวะเยี่ยมสำนักวิปัสสนา Insight Meditation Society ที่ตำบล Barre คุณ Jack Kornfield ต้อนรับ ก่อนไปวัดวชิรธรรมปทีป NYC (กลับมาที่ CSWR ๘ มิ.ย. ๒๕)

๒๕๒๔, ๑๓ มิ.ย. ออกจาก Harvard โดย Prof. John B. Carman และนักศึกษา มาส่งขึ้นเครื่องบินเพื่อไปประชุมที่ Berkeley (ลงแวนคูเวอร์ ก่อนไปถึงที่หมาย ๑๗ มิ.ย. ๒๕)

๒๕๒๔, ๑๙ มิ.ย. นำเสนอสารนิพนธ์ “Foundations of Buddhist Social Ethics” ในงานประชุมเรื่อง “Moral Values in Comparative Perspective” ที่ Berkeley

๒๕๒๔, ๒๑ มิ.ย. เยี่ยมวัดมณฑลรัตนาราม

๒๕๒๔, ๒๒ มิ.ย. นั่งรถ Greyhound ไปเยี่ยมวัดไทยลอสแอนเจลิส

๒๕๒๔, ๒๕-๒๖ มิ.ย. นั่งรถ Greyhound จาก Los Angeles ถึง Seattle

๒๕๒๔, ๒๘ มิ.ย. ไปค้นเพลตามนิมนต์ที่บ้าน Prof. Charles F. Keyes

๒๕๒๔, ๒๙ มิ.ย. คุณกระแสรักกายภัตเตา-เพล, ขึ้นเครื่องบินกลับเมืองไทย

๒๕๒๔, ๓๐ มิ.ย. น.พ.เกษม อารยางกูร กับหลานตุ๊ก มารับที่สนามบินดอนเมือง ไปแวะเยี่ยมโยม

๒๕๒๔, ๑ ก.ค. ถึงวัดพระพิเรนทร์ ทนต่ออาการเก่าของโรคปอดที่รุนแรง

๒๕๒๔, ๔ ก.ค. อ.โสมนำต้นฉบับตัวพิมพ์ดีด และตัวคอมพิวเตอร์ ของ พุทธธรรม ตอน “โยนิโสมนสิการ” มาให้

- ๒๕๒๔, ๘ ก.ค. (อาการเก่ากลับมา) เริ่มเจ็บบริเวณข้างศีรษะ เหนือหูซ้าย
๒๕๒๔, ๑๓ ก.ค. พุดในงานอาสาฬหเสวนา ที่ศูนย์สารนิเทศจุฬาฯ
๒๕๒๔, ๑๕ ก.ค. mastoid อัดอัดขึ้นมาก จนเจ็บ ต้องเคาะศีรษะ อ้าปากหา
๒๕๒๔, ๑๖ ก.ค. พุดงานอาสาฬหบูชา ที่เกาะลอยสวนลุมพินี ฝนอาการโรค
ทางเดินหายใจที่รุนแรงขึ้น
๒๕๒๔, ๑๗ ก.ค. วันเข้าพรรษา จะเข้าสู่งานที่มุ่งมา
๒๕๒๔, ๒๔ ก.ค. เขียนเพิ่มเติม Foundations of Buddhist Social Ethics
(เสร็จ ๒๗ ก.ค. ๒๕)
๒๕๒๔, ๒๕ ก.ค. เริ่มตรวจปฏิรูป พุทธธรรม “โยนีโสมนสิการ” (บทที่ ๑๘)
๒๕๒๔, ๒๘ ก.ค. มอบปฏิรูปบทที่ ๑๘ ไปทำ artwork
๒๕๒๔, ๙ ส.ค. รับฉบับพิมพ์ที่ดี Foundations of Buddhist Social
Ethics จากคุณชลธิ์
๒๕๒๔, ๓ ต.ค. ช่างเตี้ย ถึงแก่กรรม
๒๕๒๔, ๓ ต.ค. คุณสาทร และคุณพิสมร ศรศรีวิชัย มาพบครั้งแรก
๒๕๒๔, ๖ ต.ค. เก็บศัพท์ และเรียบเรียงถ้อยความ ทำ “ดัชนี” พุทธธรรม
ฉบับปรับปรุงและขยายความ (เสร็จ ๗ ก.พ. ๒๕๒๕)
๒๕๒๔, ๙ ต.ค. อ.สุลักษณ์มาแวะบอกนิมนต์ไปอยู่วัดทองนพคุณ
๒๕๒๔, ๑๓ ต.ค. วันออกพรรษา
๒๕๒๔, ๑๒ ธ.ค. นำอาร์ตเวิร์ค พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ ที่
จบเนื้อหาลือ ส่งโรงพิมพ์
๒๕๒๔, ๓๐ ธ.ค. ทำ “บันทึกของผู้เขียน” ในหนังสือ พุทธธรรม ฉบับ
ปรับปรุงและขยายความ เสร็จ

พ.ศ. ๒๕๒๕

- ๒๕๒๕, ๙ ม.ค. พระราชทานเพลิงศพ หลวงพ่อวัดบ้านกร่าง
๒๕๒๕, ๓๐ ม.ค. หูและศีรษะเหนือหูเจ็บระบม อื้อในหู ปวดกระดูกสันโหนก
แก้มซ้ายต่อจากหู อัดอัดข้างศีรษะแถบซ้ายมาก
๒๕๒๕, ก.พ. ถ่ายอุจจาระเป็นเลือด อาการเจ็บปวดอัดมาตลอด
รุนแรงขึ้น

(๓๒๒)

กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก์

- ๒๕๒๕, ๑๐ ก.พ. เข้าโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า แล้ว ๑๒ ก.พ. รับการผ่าตัด
มาสตอยด์ ทำ mastoidectomy และใส่แก้วหูเทียม
- ๒๕๒๕, ๒๓ มี.ค. พม.อินศร ส่งบัตรคำดัชนีใน *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและ
ขยายความเรียงลำดับอักษร* ที่รับไปเรียงลำดับอักษรจบ “อ”
- ๒๕๒๕, ปลาย มี.ค. หลวงลุงนายเริ่มมีอาการประชวร
- ๒๕๒๕, ๑๐ เม.ย. เสร็จงานดัชนี
- ๒๕๒๕, ๒๐ เม.ย. อาร์ตเวิร์คดัชนีเริ่มทยอยมาให้ตรวจ
- ๒๕๒๕, พ.ค. หนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* พิมพ์เสร็จ
& ตั้งเรื่องจะพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*
- ๒๕๒๕, ต้น พ.ค. คุณสาทร และคุณพิสมร ชื่อ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* จาก
มหาจุฬาฯ มาถวายเพื่อให้มีแจก
- ๒๕๒๕, ๖ พ.ค. ได้รับถวายหนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยาย
ความ* พิมพ์ครั้งที่ ๑ จาก อ.ระวี ภาวิไล
- ๒๕๒๕, ๗ พ.ค. วันวิสาขบูชา
- ๒๕๒๕, ๑๑ มิ.ย. จบงานเล่ม “ดัชนี”
- ๒๕๒๕, ๑๕ มิ.ย. รับการผ่าตัดยึดตรึงหูซ้าย
- ๒๕๒๕, ๖ ก.ค. วันเข้าพรรษา
- ๒๕๒๕, ๑๓ ก.ค. พระมหานรินทร์ จันทาบุญโธ เดินทางไปศึกษาที่อินเดีย
- ๒๕๒๕, ๑๕ ก.ค. เขียนกระดานดำหน้ากุฏิว่า “เนื่องจากปอดไม่ดี/ปัญหาทาง
หายใจ ของดื่มน้ำพุต”
- ๒๕๒๕, ๑ ก.ย. คุณพนิดา อังจันทร์เพ็ญ จากวารสาร *สุ่นาคต* มากับเพื่อน
ชื่อคุณวรฤทธิ์ ฤทธาคนี ขอสัมภาษณ์เรื่องการทำหนังสือ
พุทธธรรม
- ๒๕๒๕, ๑๕ ก.ย. อาจารย์ระวีแจ้งหนังสือ *พุทธธรรม* ๗ งดมาก จะพิมพ์ใหม่
- ๒๕๒๕, ๒๑ ก.ย. ประชุมนัดพิเศษมหาเถรสมาคม เกี่ยวกับปัญหาจากศาสนาอื่น
- ๒๕๒๕, ๒๙ ก.ย. คุณหมอสุมลิต์ ดันติวีรสุต และคุณหมอมรรณ มาพบ
- ๒๕๒๕, ๓๑ ต.ค. คุณบัญญัติมาตามเรื่องขอพิมพ์ *พุทธธรรม ฉบับเดิม* ซึ่งต้อง
ตรวจปรับปรุงเนื้อหนังสือ ขัดเกลาเพิ่มเติม
- ๒๕๒๕, ๘ พ.ย. อ.สิริวัฒน์ คำวันสา มาขอให้กลับไปทำงานที่มหาจุฬาฯ
- ๒๕๒๕, ๗ ธ.ค. พระครูสมุทรอำพล เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์

พ.ศ. ๒๕๒๖

- ๒๕๒๖, ๘ ม.ค. อ.ระวีนา พุทธธรรมฯ พิมพ์ครั้งที่ ๒ มาถวาย ๗๕ เล่ม
- ๒๕๒๖, ๙ ก.พ. คุณหมอกาญจนา เกษสอาด มาพบที่วัดพระพิเรนทร์ (ครั้งแรกที่พบในบันทึก)
- ๒๕๒๖, ๒๖ มี.ค. โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ มาพบครั้งแรกที่วัดพระพิเรนทร์ พร้อมด้วย โยมหม่อจรรยา ผลนิवास และอาจารย์ ดร.ทวีร์สมิ์ ธนาคม
- ๒๕๒๖, ๒๘ มี.ค. เจ็บปัสสาวะขึ้นมากที่กระดูกสันหลังใต้เอว เข้าโรงพยาบาล
- ๒๕๒๖, ๑๕ เม.ย. โยมแม่ซุนก็ป่วยด้วยโรคเส้นเลือดในสมองตีบ แล้วต่อมา ๑๘ เม.ย. ว่าเป็นอัมพาต
- ๒๕๒๖, ๑๘ มิ.ย. พระครูวรกกิจวิจารณ์ ถึงมรณภาพด้วยวัยโรคภัยแรง
- ๒๕๒๖, ๑๙ มิ.ย. เจ้าคณะกรุงเทพฯ พุดให้รับเป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์
- ๒๕๒๖, ๒๕ มิ.ย. งานเคียงข้างและงานแทรกซ้อนมีมาเรื่อย เช่น ตรวจสอบแก้ไขหนังสือ *พุทธประวัติประกอบภาพ (Pictorial Biography of the Buddha)*, สماعคมศิษย์เก่า มจร. ขอพิมพ์หนังสือ *ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม* และนำหนังสือเก่า *ธรรมบุญชีวิต* มาทำตัวคอมพิวเตอร์กราฟิกและทำอาร์ตเวิร์ค, มูลนิธิโกลดคิมทอง พิมพ์หนังสือ ๒ เล่ม คือ *ลักษณะสังคมไทย* และ *สถาบันสงฆ์กับปัญหาสังคมไทย* (ถึงสิ้นปี ๒๕๒๖)
- ๒๕๒๖, ๑๑ ก.ค. อ.อดิศักดิ์ ทองบุญ มาเจรจาให้กลับไปทำงานที่มหาจุฬาฯ
- ๒๕๒๖, ๑๔ ก.ค. เสร็จงานตรวจอาร์ตเวิร์คส่วนแก้ไขใน *พุทธธรรม ฉบับเติมแก้ไขปรับปรุง*
- ๒๕๒๖, ๒๓ ก.ค. ออกจาก รพ. มาเข้าพรรษา (๒๕ ก.ค., ออกพรรษา ๒๑ ต.ค.)
- ๒๕๒๖, ๑๖ ส.ค. ทำสัตตตาทาฯ ไปนอนรักษาตัวใน รพ. ๒ ครั้ง (ถึง ๒๗ ส.ค.)
- ๒๕๒๖, ๒ ก.ย. คุณบุญชาแห่งสำนักพิมพ์สุภาพใจ นำ *พุทธธรรม ฉบับเติมแก้ไขปรับปรุง* พิมพ์ครั้งที่ ๕ มาถวาย ๕๐ เล่ม
- ๒๕๒๖, ๑๐ ต.ค. เขียนเนื้อหาเพิ่มเติมใน *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*
- ๒๕๒๖, ปลายปี คุณยงยุทธ์ คุณชุติมา ลูกต้น ลูกเต็ม และคุณวนิดา มาจนคุณ
- ๒๕๒๖, ๕-๖ พ.ย. จาริกเยี่ยมวัดป่าอ้อสน

(๓๒๔)

กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก

พ.ศ.๒๕๒๗

- ๒๕๒๗ พระมหาอินทร์ จินตปาณีโย จบ M.A. in Buddhist Studies
๒๕๒๗, ม.ค. มีข่าวจะแปล *พุทธธรรม* เล่มเล็ก (ฉบับเดิม) โดยชาว
ออสเตรเลีย และอาจารย์ชาวไทย
๒๕๒๗, ม.ค. ตันฉบับ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ประมวลธรรม* พร้อม
๒๕๒๗, ๒๗ ม.ค. มีบันทึกว่า “เพ็ญปางตาย”
๒๕๒๗, ๑ ก.พ. อ.สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ฝากบอกแจ้งว่า มุลนิธิ John F.
Kennedy ให้ทุนแปล *พุทธธรรม*
๒๕๒๗, ๑๗ ก.พ. อ. William J. Klausner แจ้งเรื่องมูลนิธิ John F.
Kennedy ให้ทุนแปล *พุทธธรรม*
๒๕๒๗, ๗ มี.ค. พระศรีวิราภรณ์ วัดไตรมิตรฯ เจ้าคณะเขต มาพูดให้รับ
ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์
๒๕๒๗, เม.ย.-มิ.ย. มูลนิธิ “ทุนพระพุทธรูปอดฟ้า” ขอพิมพ์ครั้งแรก *Thai
Buddhism in the Buddhist World*
๒๕๒๗, ๑๙ มิ.ย. เริ่มจัดแต่งอาร์ตเวิร์ค *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ
ประมวลธรรม*
๒๕๒๗, ๑๗ ส.ค. น้องคนเล็ก จิตรา วัชรบุษราคัม จากไป
๒๕๒๗, ๑๖ ธ.ค. พระราชทานเพลิงศพ พระครูวรกจิวิจารณ์

พ.ศ.๒๕๒๘

- ๒๕๒๘ พระมหาอินทร์ จินตปาณีโย จบ M.Phil. in Buddhist Studies
๒๕๒๘ พม.อินทร์ กลับเมืองไทย หลังจากอยู่ในอินเดียเกือบ ๔ ปี
๒๕๒๘ อ.ระวี ภาวิไลบอกว่า ธรรมสถานจุฬาฯ จะพิมพ์ *พุทธธรรม
ฉบับปรับปรุงและขยายความ* เป็นครั้งที่ ๓
๒๕๒๘, ๒๕ ก.พ. นมัสการสังฆเนยสถานในอินเดีย (จนถึง ๑๕ มี.ค. ๒๘)
๒๕๒๘, ๒๕ มิ.ย. สมเด็จพระสังฆราชทรงมีพระบัญชาแต่งตั้งเป็นประธาน
กรรมการปาติวิโสธกะ พระสุตตันตปิฎก
๒๕๒๘, ๑๒ ส.ค. เสร็จงานจัดแต่งอาร์ตเวิร์ค *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ
ประมวลธรรม*
๒๕๒๘, ๑๖ ก.ค. จาริกล่องใต้ไปแค่พัทลุง (จนถึง ๒๕ ก.ค. ๒๘)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

(๓๒๕)

- ๒๕๒๘, ๑๓ ส.ค. ไปประชุมคณะกรรมการแห่งสังฆคณาธิการครั้งที่ ๑
- ๒๕๒๘, ๑๔ ส.ค. อ.สแวนเดอร์ม้ายันมินต์ไป Swarthmore ในปี ๒๕๓๐
- ๒๕๒๘, ๑๔ ก.ย. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** พิมพ์เสร็จ (ครั้งแรกที่มีคำว่า “ฉบับประมวลธรรม”)
- ๒๕๒๘, ๖ พ.ย. เขียนขยายความบทที่ ๓ “ไตรลักษณ์” ใน **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ** เพื่อพิมพ์ครั้งที่ ๓ (เสร็จ ก.พ. ๒๕)
- ๒๕๒๘, ๒ ต.ค. คุณหญิงอุทัย ธารณะ ตกลงใช้ชื่อ “มูลนิธิพุทธธรรม” ในการทำงานเผยแผ่ธรรม

พ.ศ. ๒๕๒๙

- ๒๕๒๙-๒๕๓๐ เริ่มมี desktop publishing ในเมืองไทย
- ๒๕๒๙ คุณหญิงกระจางศรี รักตะกนิษฐ จัดซื้อเครื่อง Mac Plus ตามด้วย Mac SE มาถวาย
- ๒๕๒๙, ๑๘ ก.พ. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ** พิมพ์ครั้งที่ ๓ ที่มีบทไตรลักษณ์ขยายยาวขึ้น เสร็จเป็นหนังสือ ๒๐ เล่มแรก
- ๒๕๒๙, ๑๙ ก.พ. จาริกในสิงคโปร์ และออสเตรเลีย (จนถึง ๘ มี.ค. ๒๕)
- ๒๕๒๙, ๑๘ ก.ค. ออกจากวัดพระพิเรนทร์ ไปอยู่ศาลากลางสระ อ.ลำลูกกา

พ.ศ. ๒๕๓๐

- ๒๕๓๐ เป็นที่ปรึกษางานทำ BURSIR ของ มหาวิทยาลัยมหิดล
- ๒๕๓๐, ๒๗ มี.ค. ลาออกจากตำแหน่งประธานกรรมการปาฏิวิโสภะ พระสุตตันตปิฎก
- ๒๕๓๐, ๑๕ ก.ค. โยมแม่ชุนก็ อารยางกูร จากไป

พ.ศ. ๒๕๓๑

- ๒๕๓๑ ม.มหิดล นำ desktop PC มาถวายเพื่อใช้ค้นพระไตรปิฎก
- ๒๕๓๑, ๕ ส.ค. คุณขจร เข้มทอง มาเป็นไวยาวัจกร และขับรถ

กว่าจะพบหลวงลุงชาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก์

๒๕๓๒, ๑๒ มี.ค. จารึกเมืองเหนือไปถึงพม่าและลาว (จนถึง มี.ค. ๓๒)
๒๕๓๒, ๒๕ มี.ค. พระราชทานเพลิงศพ พระครูกิตติญาณประยุต (ได้รับ
แต่งตั้งเมื่อ ๕ ธ.ค. ๒๕๒๙ เดิมคือ พระครูสังฆรักษ์ประสม)
๒๕๓๒, ๑๘ ก.ค. พระภิกษุ ๓ รูปเดินทางมาพักที่สำนักสงฆ์ญาณเวศกวัน
เริ่มแรก ในวันเข้าพรรษา
๒๕๓๒, ๒๘ ก.ค. พระมหาอภัย อุทัย ป.ธ.๙ ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์

๒๕๓๓, ๓ ก.พ. นมัสการสังฆเวณิยานในอินเดีย (จนถึง ๒๕ ก.พ. ๓๓)
๒๕๓๓, ๒๑ ธ.ค. พระวิสุทธิสมโพธิ (สมบุรณ์ สมบูรณ์) ไปเยี่ยมที่สถาน
พำนักสงฆ์สายใจธรรม

๒๕๓๕, ๙ ก.พ. โยมพ่อสำราญ อารยางกูร จากไป

๒๕๓๕, ๑๙ พ.ค. จาริกในสหรัฐอเมริกา (จนถึง ๑๔ ก.ค. ๓๕)

๒๕๓๕, ๖ มิ.ย. แสดงธรรมกถาในพิธีที่คนไทยไกลบ้าน บำเพ็ญกุศลอุทิศ
แก่ผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์เรือท่องเที่ยวประชาธิปไตยในประเทศ
ไทย พ.ค. ๒๕๓๕ ที่วัดวชิรธรรมปทีป นิวยอร์ก [พระราช
กิตติเวที (สมบูรณ์ สมบูรณ์) เป็นเจ้าอาวาส]

๒๕๓๖, ๗ มี.ค. ในอุโบสถวัดพระพิเรนทร์ ตั้งพระมหาอินศร จินตาปณโณ
พระถวัลย์ สมจิตโต พระฉาย ปณญาปทีโป เป็นพระครู
ฐานานุกรม ที่พระครูปลัด พระครูวินัยธร และพระครู
สังฆรักษ์ ตามลำดับ

๒๕๓๖, ๑๕ ก.ย. พระครูวินัยธรถวัลย์ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัด
พระพิเรนทร์

พ.ศ.๒๕๓๗-๒๕๕๗ [เรื่องอ้างอิง ยังเล่าไม่ถึง]

๒๕๓๗, ๑๕ เม.ย. จาริกในสหรัฐอเมริกา (จนถึง ๑๓ พ.ค. ๓๗)

๒๕๓๗, ๑๙ พ.ค. ประกาศตั้งวัดญาณเวศกวัน

๒๕๓๘, ๑๑ ก.พ. นมัสการสังเวชนียสถานในอินเดีย (จนถึง ๒๖ ก.พ. ๓๘)

๒๕๓๘, ๑๖ เม.ย. จาริกในสหรัฐอเมริกา (จนถึง ๑๗ พ.ค. ๓๘)

๒๕๓๙, ๒๖ เม.ย. จาริกในสหรัฐอเมริกา (จนถึง ๒๓ พ.ค. ๓๙)

๒๕๔๐, ๒๒ ก.พ. คุณสาทร ขอรับข้อมูล *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง* ที่แปลงจากระบบ MAC เป็นระบบ PC ซึ่งทิ้งไว้เปล่าๆ เอาไปแล้ว ได้นำไปตรวจสอบ เทียบกับเล่มหนังสือเก่าๆ และทำบันทึกมาฝากให้ เป็นประโยชน์ในการตรวจชำระจัดพิมพ์ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง* เริ่มแต่ท้ายปี ๒๕๕๓

๒๕๔๒, ๒๐ ก.ย. วัดญาณเวศกวันได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา

๒๕๔๔, ๒๖ มี.ค. โยมมิลิโจ ล่วงลับจากไป

๒๕๔๗, ๕ ธ.ค. เป็นพระพรหมคุณาภรณ์ และแต่งตั้งพระครูปลัดปิฎกวัณณะ เป็น พระครูปลัดผู้พัฒนพรหมคุณ เริ่มพิมพ์หนังสือทั้งเล่มเอง ด้วยนิ้วเดียว

๒๕๔๘, ท้ายปี ได้รับข้อมูลคอมพิวเตอร์ของ *พุทธธรรมฯ* จากคุณหมอนรงค์ เล่าให้ทราบ

๒๕๕๕ เกิด *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง* ซึ่งมีข้อมูลในคอมพิวเตอร์

๒๕๕๕, ๓๐ มี.ค. พระเทพวิสุทธิโมลี (อุทัย อุทโย) วรพร. ถึงมรณภาพ

๒๕๕๗, ๒๕ ส.ค. พระครูสังฆรักษ์ (ฉาย ปญญาปทีโป) ถึงมรณภาพ

หมายเหตุ: เหตุการณ์ในกาลานุกรมข้างบนนี้ คงได้ติดตามที่พระเกตุบาโณได้มีสันนิษฐานเรียงมาให้ แต่ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ มีข้อมูลเพิ่มบ้าง จึงเติมแทรกลงไปด้วย

๐ ขอเติมไว้ก่อนบางแห่ง คือช่วงเวลาท้ายข้างล่าง ที่เชื่อมโยงมาถึงปัจจุบัน

พ.ศ.๒๕๕๐-๒๕๕๘ [ไม่ไปที่ไหน แล้วก็ไม่มีที่นี่]

๒๕๕๐, ๘ มิ.ย. ผ่าตัดเส้นเลือดใหญ่ที่เลี้ยงสมองแล้ว ระบบชีพจรและความดันโลหิตแปรปรวน ไม่ออกมาพร้อมกิจกรรมในวัด และไม่ไปที่ไหนๆ ๕ ปี

๒๕๕๕, ๒๓ ม.ค. เริ่มไปพักในชนบทตามดงดอย โดยมีหลวงลุงฉายร่วมทาง

๒๕๕๖, ๔ ส.ค. เริ่มจำพรรษาที่อื่นเช่นสายใจธรรม ไม่ได้มาจำพรรษาที่วัดนี้อีก (ถึงบัดนี้ คือ ๗ ปี), หลวงลุงฉายชรามาก กลับมาอยู่วัดนี้ ไม่ได้ร่วมทางอีก

๒๕๕๓, ๒๔ ก.ค. เป็นอุปฌาย์บวชนาคครั้งล่าสุดแล้วหยุดมาทุกกิจที่วัด เนื่องจากหายใจและใช้เสียงยากยิ่งขึ้นๆ จราถินลับปายะที่จะพินกำลังปอดให้พอแก่งาน เช่น ๗ เดือนในปี ๒๕๕๗ อยู่ ๕ จังหวัด ปอดไม่ไหว ต้องใช้นิ้วเดียว

ปัจฉิมนิเทศ

หนังสือนี้พิมพ์ครั้งแรก ในคราวทำบุญแสดงความรำลึกถึง หลวงลุงพระครูสังฆรักษ์ (ฉาย ปญญาปทีโป) เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๘ ในฐานะที่ท่านอยู่ในคณะพระสามรูปที่มาเริ่มวัด ญาณเวศกวัน โดยถือเป็นโอกาสที่จะเล่าความเป็นมาของวัด ญาณเวศกวันไว้

ขอทวนย้ำวัตถุประสงค์ของหนังสือเล่มนี้ว่า เป็นการเล่าเรื่อง โดยมุ่งจะเก็บรักษาหลักฐานข้อมูลอดีตไว้เป็นสำคัญ จึงมิใช่เป็น เรื่องราวที่จะอ่านให้สนุกสนานบันเทิงอะไร ผู้อ่านที่ไม่สนใจ มีสิทธิ ที่จะเบื่อและผ่านข้ามไปเสีย

ในแง่เป็นหลักฐานดังว่านั้น อาจเป็นที่สนใจของผู้ที่ใฝ่รู้ นอกจากเป็นหลักฐานเชิงประวัติของวัดญาณเวศกวันแล้ว อย่าง น้อยชาววัดพระพิเรนทร์ และมหาจุฬาฯ ก็จะได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง หรือที่เป็นประวัติของสถาบันบางส่วนด้วย

เรื่องราวส่วนมากเกี่ยวข้องกับตัวของผู้เขียน หรือเป็นเรื่อง ของตัวผู้เขียน ในแง่หนึ่งก็เพราะเรื่องราวของวัดมาด้วยกันกับตัว ผู้เขียน ก็จึงต้องรู้ไปด้วยกัน

อีกแง่หนึ่ง ได้มองเห็นว่า เมื่อไม่รู้ชัดถึงเรื่องราวของอดีต แล้วมีการพูดเล่ากันแบบเป็นนิยาย ก็คือความไม่เป็นจริง ยิ่งเมื่อ เป็นเรื่องของงานการ เป็นเรื่องของการศึกษา ความรู้เข้าใจ ผิดเพี้ยน ก็เป็นอันตราย ซึ่งอาจจะทำให้เสียงานเสียการ กลายเป็น ความหลงที่ทำให้เผลอหลุดหล่นไปจากการศึกษาเลย ก็เป็นไปได้

สำหรับผู้เขียนนี้เอง พอจะได้เห็นเค้าว่ามีการพูดถึงเรื่องเกี่ยวกับตัวบุคคล เกี่ยวกับงานการที่วัดนี้ อย่างจะเป็นนิยายไปบ้างแล้ว ควรรักษาความจริงไว้ จึงเล่าไว้เพื่อป้องกันเรื่องนิยายอย่างนั้นด้วย

อีกทั้งเมื่อเขียนออกมาแล้ว ถ้ามีอะไรผิดพลาดคลาดเคลื่อน ท่านที่รู้ชัดในเรื่องนั้นจะได้บอกทัน แล้วก็แก้ไขให้เป็นเรื่องที่ถูกต้องจริง อย่างสมบูรณ์เท่าที่จะเป็นไปได้

ดังนั้น จึงขอไว้ด้วยว่า ท่านที่ได้อ่าน ถ้าพบเรื่องราวข้อมูลอะไรในหนังสือนี้ผิดพลาดไป ขอให้ช่วยบอกแจ้งด้วย เพื่อจะได้รักษาข้อมูลที่ถูกต้องไว้

เรื่องที่เล่า แม้จะแสดงประวัติของวัด แต่เนื่องจากส่วนมากเป็นเรื่องของตัวผู้เขียน เมื่อจะพิมพ์เผยแพร่ จึงได้ระมัดระวังให้มีความชัดเจนว่าเป็นการพิมพ์ด้วยความพอใจปรารถนาของผู้ที่เกี่ยวข้องในการพิมพ์อย่างแท้จริง มิใช่เกิดจากความเกรงใจในทางส่วนตัว ดังนั้น ในการพิมพ์ครั้งแรกนั้น ผู้เขียนจึงให้พิมพ์ด้วยปัจจัยนิตยภัตหลวงสำหรับส่วนตนเอง เพียงให้เป็นงานรักษาหลักฐานเพียง ๑,๐๐๐ เล่ม โดยมีให้วัดญาณเวศกวันหรือท่านผู้ใดร่วมพิมพ์ด้วย

แม้ในการพิมพ์ครั้งใหม่ต่อไป ก็ได้กำชับพระว่า ขอมิให้มีการชี้แนะเชิญชวนท่านผู้ใดพิมพ์ เพราะอาจจะเกิดการกระทำด้วยความเกรงใจได้ หากจะมีผู้ขอพิมพ์ ก็ขอให้เป็นการริเริ่มต้องการของผู้ที่ขอพิมพ์นั่นเองโดยตรง

หลังจากพิมพ์ครั้งแรกแล้ว หนังสือนี้มีเรื่องเล่าเพิ่มเติมบ้าง แต่โดยมากเป็นการทำเรื่องเก่าที่เล่าแล้วให้ชัดขึ้น

(๓๓๐)

กว่าจะพบหลวงลุงนาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศก์

ถึงบัดนี้ เรื่องที่เล่ายังไม่จบ ยังมาไม่ถึงวัดญาณเวศกวัน แต่จะต้องเล่าอีกยืดยาวมากทีเดียว แต่จะเล่าได้แค่ไหน ก็เป็นข้อที่คงจะต้องหวังโอกาสจากเวลาที่จะยังบีบรัดในกาลข้างหน้าต่อไป

ในการพิมพ์ครั้งใหม่ เป็นวาระที่ ๒ นี้ ได้หาภาพมาลงประกอบเสริมเนื้อเรื่องได้จำนวนหนึ่ง ซึ่งจะช่วยให้อ่านเห็นเรื่องที่เล่าชัดเจนขึ้น แต่เนื่องจากมีเวลาน้อยต้องเร่งรัด และอยู่ในถิ่นค่อนข้างห่างไกลเคลื่อนไหวได้จำกัด จึงยังหาภาพที่เหมาะสมได้น้อย เช่นบุคคลหลายท่าน ทั้งพระและโยม ที่น่าจะแสดงภาพไว้ ก็ยังหาไม่ได้ แม้แต่ภาพปกหนังสือ *พุทธธรรม* เล่มดั้งเดิม (ในชุดวรรณ-ไวทยากร) ซึ่งไม่ควรขาดไป และตนเองก็มีอยู่แน่นอน แต่อยู่อีกที่หนึ่งห่างออกไปสัก ๒๐๐-๓๐๐ กม. ก็หมดโอกาสที่จะเอามาได้ ดีแต่ว่าพระพงศธรณ์ เกตุภาโณ ที่ปีนี้มาจำพรรษาช่วยอยู่ใกล้ มีอุปกรณ์ช่วยหาภาพปก *พุทธธรรม* นั้นมาให้ จึงแก้ไขติดขัดสำคัญไปได้อย่างหนึ่ง และก็ขออนุโมทนาพระพงศธรณ์ เกตุภาโณ ทั้งในเรื่องนี้ และในการที่ได้มีความคิดริเริ่มทำกาลานุกรมลำดับเหตุการณ์ในหนังสือนี้มาให้โดยไม่รู้ล่วงหน้า ทำให้หนังสือนี้หนาขึ้นอีกไม่น้อย

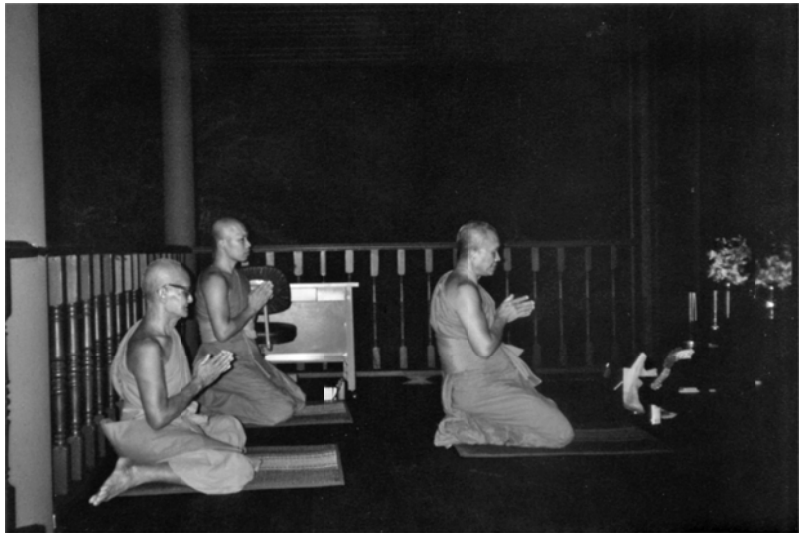
ในเรื่องภาพ ขออนุโมทนาย้อนหลังในการที่พระครูวินัยธร (ชัยยศ พุกพิริวโร) ทำแบบปกหนังสือให้ตั้งแต่พิมพ์ครั้งแรก เช่นเดียวกับที่ได้ออกแบบปกหนังสือต่างๆ ให้เรื่อยมาแล้วมากมาย และได้ช่วยให้หนังสือนี้ ที่พิมพ์ครั้งแรกนั้นมีภาพเสริมความรู้และย้ำความระลึกให้ชัดเจนบ้าง ไม่ว่างเปล่าจืดชืดเกินไป

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑ ตุลาคม ๒๕๕๘

- ต่อต่อไป -

พบกันแล้ว ที่ศาลากลางสระ
จะพากันไปวัดญาณเวศก









ภาพวาด : ศิลปิน นฤกุล พุกกลิ่น



ภาพวาด : ศิลปิน นุกูล พุกกลิ่น